

A m hír állományából

Köszönetképpen

KOSSUTH

ÉS

KORA.

ÍRTA

HENTALLER LAJOS.

KOSSUTH LAJOS RÉZMETSZETŰ ARCZKÉPÉVEL.

BUDAPEST.

AZ »ATHENAEUM« R. TÁRSULAT KIADÁSA.

1894.

Budapest, 1894. Az Atbeuacum r t könyvnyomdája

ELŐSZÓ.

Szabadságharczunk történetével az utóbbi időkben rendkívüli előszeretettel foglalkozik a nagy közönség. Egyik munka a másik után jelenik meg.

Oka ennek az, hogy az 1848—49-iki szabadságharcz eseményei felette fontosak; az események nagyon elevenek s egyes szereplő egyének meglehetősen felül-emelkedtek a közönséges mindennfiapiasságon, de ami fő, az események hatása alatt állunk még ma is. E körülmények igazolják az érdeklődést. Maga a nagy közönség azonban főleg Kossuth Lajos egyénisége, személye, működése iránt érdeklődik. Csakis ő benne, az ő körében keresi és találja fel a szabadságharcz eseményeit a maga elevenségében, való igazában.

Közvetlen szabadságharczunk leveretése után rögtön jelentek meg Kossuth személyével foglalkozó munkák.

E munkák nemcsak gyanúsak, hanem nagyrészők pamphletszerű. Ez nem csoda! Oly emberek irták, kiket az osztrák kormány csak azért fizetett, hogy a közvélemény előtt gyanúsítsák, legyalázzák, bepiszkojják, sárral dobálják meg Kossuth Lajost.

Ma — több mint negyven év multán — bátran elmondhatom az akkori eseményekre vonatkozólag

IV

nézetemet, véleményemet. Elmondhatom a történetíró teljes tárgyilagosságával. Ezt a célt tűztem magam elé akkor, midőn e könyvet megírtam, mert annak a férfinak egyéniségét tettem tanulmányom tárgyává, aki a negyvennyolczadiki nagy idők legkiválóbb alakja.

Es daczára annak a rajongó előszeretet, ragaszkodás és tiszteletnek, melylyel kora gyermekségem óta Kossuth Lajos személye s elvei iránt viseltettem, akkor, midőn ez életrajz megírásához fogtam, azon szándékkal kezdtem azt, hogy elfogulatlanul s tárgyilagossággal világításban fogom szemlélni az eseményeket, úgy vizsgálom és bírálok el.

Tudvalevő dolog, hogy Kossuth Lajos életéről és működéséről könyvtárakat írtak már össze a világ különféle nyelvén. Azok, kik az osztrák és bécsi körök befolyása alatt írták meg műveiket, azok feltétlenül legyalázzák Kossuthot s minden újabb és újabb munka írója azzal tetszeleg magának, hogy legalább is *egy új bűnt* ken reája. De élesen megtámadják s elítélik többen azok közül is, kik vele együtt a negyvennyolczas események vezérintézői voltak: Görgei Arthur gyáva-sággal vádolja; Szemere Bertalan tehetetlenséggel; Dembinsky kapkodónak jellemzi, Perczel Mór a száműzetésből visszatérte után minden tehetséget megtagadott tőle, s csakis azt ismerte el, hogy 1848—49-ben Kossuth Lajos még életben volt.

Pedig történetileg. beigazolt tény, hogy Kossuth Lajos 1849 elején több éberséget és erélyt fejtett *ki* Debreczenben,*) mint talán hasonló helyzetben tanúsítottak volna azok, kik neki erélytelenséget s bátorság

*) Gelich Richárd: Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben, II. kötet 206—207. lap.

hiányát hányták szemére. Kossuth politikai erélytelensége szerintem véralkatában leli magyarázatát: Nem volt forradalmi emberi Mérsékelt véralkatánál fogva s természeti ösztöne folytán irtózott a vérontástól s visszariadt minden erőszakoskodástól. Ebben a tekintetben ő is oly természetű volt mint a többi magyar ember. Pedig ha a politikai hévmérő eléri a forrpon- tot: akkor a politikai küzdelmek hevében már nagyon bajos a túlzást, erőszakoskodást s — ha szükséges — az emberélet feláldozását kikerülni.

A Kossuth-ellenes irodalomban is kiváló helyet biztosított magának egy vékony, 24 oldalas füzetke. Szégyen, gyalázat, hogy ezt is magyar ember írta: *Ponori Thewrewk József*. A címe ez: »*Beiträge zu Geschichte der ungarischen Revolution. 1. Ludvigh Kossuth Ungarns Diébsvogél. (Pressburg 1849.)* Ez nem hagy Kossuthon egy csepp becsületet sem, még az édes anyját is ezüstkanál lopással gyanusítja. S ez a hitvány szennyirat az eredete annak a Kossuth-ellenesek közzáján forgó mende-mondának is, hogy az országból kimenekült kormányzó magával vitte az ország ezüstj ét-aranyát.

Ez a kis pamphlet megrendelésre készült, tehát komoly ember nem veheti számba.

Az újabb osztrák munkák közül legérdekesebb és kimerítőbb báró Helfert Jós. Sándor nagy műve: »*Geschichte Oesterreichs vom Ausgange des Wiener Október-Aufstandes 1848.*«

Helfert báró úgy bánik el Kossuthtal, mintha utóbbi vádlott, ő pedig a császári ház ügyésze volna. Folyton az egységes Ausztria szemüvegén keresztül bírál és ítél.

VI

Ha valamit szemére lehet vetni Kossuthnak, úgy az egyedül szívjósága és egyeneslelkősége. Mert az oly államférfinak, ki arra van a végzet által kiválasztva, hogy nemzete sorsát intézze, el kell hallgatni szívét és a nemeslelkűség felbuzdulásait. Az ily érzelmek esetről esetre arra indíthatják, hogy még ellenségeivel is engedékenyen bánják.

Forradalmi embernek nem szabad gyengének, egyeneslelkűnek lenni; a forradalom élén álló férfiú legyen igazságos, de hideg mint a márvány. Annak nem szabad soha azt engedni, hogy az események fölébe emelkedve, reá nyomást vagy hatalmat gyakorolhassanak, hanem a valódi forradalmi államférfi jó lovas módjára megfékezi az eseményeket s uralkodik azok fölött. Az igazságot s egyeneslelkűséget bátran meg lehet követelni magánemberektől, de ha forradalom élén álló férfiú nyílt szívű, igazságos és fecsegő, akkor politikájának vége. Kossuth tehát abban volt hibás, amit rendes körülmények között másoknak érdemül szoktak felróni: Jeles tulajdonai buktatták el az ügyet s a szabadságharcz historikusai kimondták rá az ítéletet: *»Kossuth nem állam férfi, csak agitátor«*.

De volt még neki egy nagy baja: Az emberismeret hiánya! Kossuth Lajos oly kevéssé ismerte ki embereit, hogy egész hosszú élete nem vala elegendő arra, hogy a hozzá közel álló emberekben csalatkozzék.

Viszont teljes életén át politikailag következetes volt saját magához; s fentartá elveit haláláig, nem úgy mint számkivetése részeseinek legnagyobb része, kiket a honvágysz visszahozott a hazába s kik alig tértek meg az idegenből, már is politikai ellenfeleivé lettek annak,

VII

kivel hosszú éveken keresztül együtt ették a számkivetés keserű kenyerét.

Kossuth Lajos az 1867-iki kiegyezés létrejötte után nem csatlakozott a hazai politikai pártok egyikéhez sem. Ment egyenesen a maga útján, s miként a hajdankorban Lykurgus, nagyon bizott magában, hogy halála után a magyar nemzet elfogadja, magáévá teszi politikai tanait. Az elszigeteltség, a száműzetés magárahagyottsága s végre a hontalanság oly határozottságot s erélyt érleltek meg Kossuthban, ami az ő korában a csodával határos, mert egyes-egyedül haladt a maga elé kitűzött politikai úton s évtizedeken politikai ellenfél gyanánt állott vele szemben annak a nemzetnek nagy zöme, melynek hajdan ő volt vezére, vezetője, mondhatni bálványa s mely még csak a közel múltban is az ő nevére esküdött.

Es ha politikája nem is »e földről való,« azért el kell ismerni, hogy becsületes és feddhetlen jellemű magyar ember volt s nagyon, de nagyon szerette hazáját. Politikai sikereket nem tudott felmutatni, de a magyar nép szeretetét és ragaszkodását még évszázadok múlva sem fogják tőle elvitathatni.

A politikai sikerek kivívása azon férfiú számára maradt fenn, ki abban az időben — midőn Kossuth hazafiúi geniusának teljes fényében ragyogott s küzdelemre buzdítá nemzetét — egészen magányba vonulva várta az események fejlődését. Amire az események megértek, akkor már húszt teljes esztendő pergett le a történelem óramutatójának számlapján.

Ekkorra új nemzedék nőtt fel; olyan, mely Kossuth Lajost csak hírből ismerte; oly nemzedék, mely életérdekeinél fogva szorosán oda lőn csatolva ahhoz a

VIII

kormányhoz, a mely alatt élt. Ez volt az oka, hogy hazájától távol végezte be életpályáját Kossuth s nem lehetett újra a tett emberévé; s nem szolgálhatta többé hazáját.

Őt az események hatalma szorítá le politikai hivatásának teréről.

I.

1802—1832.

Kossuth Lajos, kinek családját még a legalaposabb osztrák történetírók is tótnak szeretik feltüntetni,*) 1802. szeptember 19-én született Zemplén megyében Monokon.

A Kossuth családja egyike a legrégebb magyar családoknak. Nemességet ősei IV. Bélától kaptak. Ezzel szemben az osztrák és tót historikusok a Kossuth család eredetéről sok mindenféle valótlanítást és álmítást írkáltak össze. Tudva, szándékosan ferdítettek. Így például az egyik forrásmunka azt állítja, hogy Kossuth családi neve ebből a szláv szóból származik: »Kohout«, s eredetileg ez is lett volna a család neve és csakis a század elején lőn Kossuthra magyarosítva. Sőt egy az előbbinél is alaposabb munka szerint egyenesen maga Kossuth Lajos lett volna az, a ki tanuló korában »Kohout« nevét Kossuth-ra változtató. E forrás azonban pár sorral alább maga is beismeri állítása hihetlenségét, mert, mint mondja, még most is vannak ősi szláv családok, a kik a Kossuth nevet viselik. Meg is nevez egyet, a ki a Königrätz mellett levő Cemilowban született s a prágai tót evangélikus hitközség prédikátora. Ezt keresztnevéen Frigyes-Vilmosnak hívták.

Mások azonban Kossuth ellenségei közül, még pedig olyanok, a kiknek nem fűlt a fogukhoz az, hogy a magyarság előharcosáról ki lehetne sütni azt a bűnt, hogy családja eredetileg szláv származású, — a Kossuth nevet

*) *Hélfert* Freiherr Jos. Alex. Geschichte Oesterreichs IV. Erster Theil. 216. lap.

magyarul kezdték elemeire bontani s kisütötték belőle e két szót: »kos«, »ut«.

Az azonban már a legéretlenebb megjegyzések közé tartozik, mintha a Tisza mentén a magyar köznép Kossuthot valaha: »Kos-ur«-nak nevezte volna.²⁾

Végre azok, kik héberül értenek, a Kossuth szót a »Koschet« = igazság, zsidó kifejezéssel hozták összekötésbe, s abban az időben, midőn Kossuth napja delelőjén ragyogott, zsinagógáikban a 60-ik zsoltár 6-ik énekét énekeltek, mely így szól: »Natata l'ejericha ves lehisnéses mispne »Koschet« sela« — *נָתַתָּה לֵ-יְהוָה זֶם לְהַסְנוּסָתָּ מִסְּנֵי לִשְׁמֵ סֵלָה*; Adtál tisztelőidnek zászlót, hogy lobogtassák az igazság előtt. Szelah. Ez megint arra a mesére szolgáltatott okot, hogy Kossuthnak édes anyja, miután három fiúgyermekéből csak az egyetlen Lajos fia maradt életben, utóbbi Sátoralja-Ujhelyen egy vén zsidó rabinussal megáldatta; az öreg rabinus a kis Lajost a zsoltár fentebbi szavaival áldá meg.²⁾ Ez mind mese és mende-monda, meg ráfogás. Beszélgetés közben maga Kossuth Lajos is előhozta néha családja eredetét, s mosolyogva jegyzé meg, hogy a pénz veretést nem ő kezdte meg családjában. Erdi János említé nekem régesrégén, hogy Erdélyben találtak fel pénzt az én nevemmel: »L. Kossuthius.« Később, Londonban a British múzeumban magam is láttam ily érmet. Utánna járván a dolognak megtudtam, hogy Rómában a pénzverési jogot triumvir-ek bírták bérbe. Ezeknek a triumvireknek megvolt az az előjoguk, hogy nevüket rátehessék a pénzre. De, — folytatá ugyanez alkalommal,³⁾ — volt nekem más ősi jogom is! Athénben egy Acropolist szintén egy Kossuth épített. Ezeknek az ősiségeknak azonban véget vet IV. Béla király donációs levele, melyből kitűnik, hogy elődöm *Glád, ős szittya származás*.

Es az, a mit egyes történetírók felhoznak, az mind mese, tréfa vagy ráfogás. A tény az, hogy a Kossuth csa-

1) Zur Geschichte der ungarisehen Freiheitskampfes 75. lap.

2) Aufzeichnungen eines Honvéds. II. 59—66. lapok.

3) Egyetértés 1892. 267. szám. A Kossuth bankett Turinban.

lád egyike a legrégebb magyar nemes családoknak, s eredetileg fészük Turóc megye volt. Innen származott szét az ország különböző részeibe a nagyon elszaporodott udvardi és kossuthfalvi Kossuth család.

Kossuth Lajos édes atyja *udvardi* Kossuth László volt, s már ott született a Hegyalja egyik községében. Egyszerű, őszinte, nyílt szívű magyar ember, a ki nem ismerte a finom modort, — de megőrizte a magyar faj ősi erényeinek azon maradványait, melyek a nép erejét igazában * képezik. Az ő tetemei Pestmegyének Dabas községében vannak örök nyugalomra téve. Foglalkozására nézve ügyvéd volt.

Kossuth édes anyja tyrlihengeni Wéber Sarolta volt, utóda tyrlihengeni Wéber Andrásnak, a Caraffa által Eperjesen karóba húzott vértanúnak. Kossuth édes anyja a száműzetésben, Brüsszelben halt meg 1852-ben, s az ottani rendőrség a tüntetésektől, helyesebben mondva a bécsi kormány haragjától tartva, — nappal nem engedte eltemettetni. A temetésen, — mely éjjel, fáklyafénynél ment végbe, — egész Brüsszel jelen volt.

Kossuth családja nem tartozott Magyarország előkelő, mondhatni még csak ismert családjai közé iem. () emelkedett ki családjából legelsőnek; a Kossuthok közül ő volt az, ki első ízben politikával foglalkozott. Kossuth Lajos bizonyos meglepéssel büszkeséggel konstatálja azt önéletrajzi jegyzeteiben, hogy családjában »nagy úr sohasem volt«. Hozzáteszi, hogy a legnagyobb közhivatal, mit egy Kossuth viselt, a turóczi megyei alkapitányság volt. Nyugodt meglepéssel jegyzi még meg: »királyi kegyet ezen alváron kívül egy sem vadászott soha.«

E megjegyzéséből látszik, hogy a hazafit teljes életében szerette elválasztani az alattvalótól, mert a midőn hazájáról beszélt vagy irt, akkor a haza nevét folyton bizonyos pietással, a hódoló hűség pietásával emlegette.

Kossuth Lajost nem születési helyén Monokon, — a hol nem volt református templom, — hanem a kis távolságban levő Tály községben keresztelték meg. A négy alsó gimnasiumi osztályt Sátoralja-Ujhelyen a piaristáknál végezte, hol Greguss Mihály tanárnál volt szálláson. A jogot a sáros-

pataki kollégiumban tanulta. Önálló gondolkozása s független karaktere hamar kifejlődött. Kitűnik ez abból is, hogy midőn egy alkalommal a híres jogtanár Kövi hallgatóival szemben meggondolatlan és sértő kifejezést használt, Kossuth rávette tanuló társait, hogy mindaddig ne menjenek előadásra, míg a tanári kar Kövivel szemben elégtételt nem szerez. A midőn a dolog ki lőn a két fél közt egyenlítőre, s Kövi újra megkezdte előadásait, ezzel a kijelentéssel fogott hozzá a praelegáláshoz: Azt pedig ezennel constatálom, hogy dominus Kossuthból, — ha meg nem javul, — még nagy országháborító fog válni. Ekkor tanultam én, — írja egyik kortársa ¹⁾ — a szeplőtlen erkölcsű, ragyogó tehetségű, vonzó külsejű ifjút ismerni, szeretni és becsülni. Hozzá teszi: Pestről mint fiatal ügyvéd tért vissza szüleihez Sátoralja-Ujhelybe, s nemsokára magára vonta az egész megye figyelmét szónoklatával. Hogy Kövi nem ok nélkül monda a fentebbieket, kitűnik egy későbbi nyilatkozatából, midőn egy vizsgálat alkalmával Kossuthot és egy Dercsényi nevű iskolatársát még abból is faggatott, a mit abban az évben elő sem adott, — de a két ifjú kitűnően tudta, — a jelen volt felügyelő bizottsághoz fordulva így szólt: »Ez a két fiatal ember itt jobban tudja a törvényt mint az egész királyi tábla, melyet holmi tudatlan praelatusokból, bárókból, viceispánokból szednek össze a nélkül, hogy megexaminálnák, mindkettő stante pede elmehetne Personalisnak. Az önálló gondolkozásnak, s a szülő iránti tiszteletnek igen megható jelene folyt le közte s atyja közt akkor, midőn a fiatal Kossuthot tizenhét éves korában vakációra haza vitte az öreg. Útközben a fiatal Kossuth kiveszi belső zsebéből pipáját, s egész tisztelettel kérdé atyját:

— Édes apám szabad rágyújtanom?

— Hát már pipázol? kérdé az öreg.

— Igen!

— Akkor hát gyújts rá.

Tanulmányai végeztével atyja mellett maradt még egy ideig megyei gyakorlaton; azután Eperjesre ment Kar-

¹⁾ Vasárnapi Újság 1874. évi. 250-261. lap.

dos ügyvéd mellé, onnan Pestre jurátusnak, a hol 1824-ben már felesküdtött ügyvédnek.

Egyes történetírók¹⁾ ezt a kort használják fel arra, hogy Kossuthra mindenfélét rákenhessenek. Mily erkölcs-telen, kártyás és kikapó volt! Hogy csábította el a fiatal don Jüan a nőket, s miként hagyta magára a szép kávése-leányt, a midőn gyalázatba hozta, — s több effélék. Viszont azonban ezekkel az állításokkal szemben is konstatálják hason kaliberű írók azt, hogy Kossuth szónoki képessége már jurátus korában²⁾ elragadó s ellenállhatatlan volt, s hogy társait a szó teljes értelmében elbájolta.

1830-ban lépett először megyéjében, Zemplénben a nyilvánosságaié, akkor, midőn az országszerte pusztító járvány idején, a titkos bujtogatók által fellázított vidéki fegyveres csapatok Sátoralja-Ujhelyt ostrom alá fogták, s ő a lakosságot ékes szavakkal feltüzelve, ellentállásra buzdítá.

Tehetsége és bátor lelkülete korán feltűnt megyéje tanácstermében is. Első beszéde miatt, melyben erélyesen kikelt báró Vay Miklós és Szirmay Antal követek ellen, kik megszavazták a húszezer újonczot, még mielőtt az ország szavazott volna e kérdés felett, — az elnöklő főispán, gróf Majláth Antallal éles szóvitába keveredett, s ez által a megyei rendek figyelmét felkölté. Mindenki nagy jövőt jósolt már ekkor tehetségének, mert mint egy jelen volt megjegyzé: »A fiatal Kossuth beszéde csodálatos logikai tisztasága által bájolta el a hallgató lelkét úgy, a miként egy szabályosan szép palota arányai lekötik a szemlélő figyelmét.«

Ebben az időben Kossuth Zemplén megyében teljesen a közéletnek szentelte tehetségeit. Életének e korszakáról is sok szóbeszéd maradt fenn. Ráfogják, hogy nyílt házat tartott; túlbőven költekezett; kártyázott; sőt egy alkalommal kártyaadósságainak fizetésére még a reá bízott idegen pénzhez is hozzányúlt volna, s csakis az volt a szerencséje,

¹⁾ Szemere B. Kossuth 11 lap: *Janotycky v. Adlerstein*: Tagebuch der Magyarischen Revolution I. 90—97.

²⁾ *Helfert*: Geschichte Oesterreichs. IV. Emter Theil 218. lap.

hogy azzal a grófnővel, kinek pénzét elkölté, állítólag viszonya lett volna.¹⁾

Ebben az időben Kossuth Lajos özvegy Szapáryné, született Csáky grófnőnek volt teljhatalmú megbízottja. A grófnő azonban már 1794 óta csillagkeresztes hölgy lóvén, így ki van zárva még a lehetősége is annak, hogy a harminczas évek elején közte és Kossuth közt valami bizalmasabb viszony lehetett volna. De maga Szapáry grófné is értesült a rosszakaratú rágalmakról, melyeket Kossuth ellenségei részint titkon, részben pedig nyíltan terjesztettek, s erre egyszerűen azzal válaszolt, hogy kieszközölte, miként Kossuth a távollevők egyik követétül lön felküldve a pozsonyi diétára.

És hogy Kossuth ebben az időben csakugyan nem követetett el semmi olyast, a mi a becsület és lovagiassággal összeegyeztethető ne lett volna, arról tanúskodik Zemplén megye egyik legtekintélyesebb fiának, báró Vécsey Pálnak 1834. márczius 13-án kelt alábbi levele, melyet bizonyára nem intézett volna Kossuth Lajoshoz, haez olyasmit követ el Zemplén megyében rövid idővel előbb, a mivel gyanúsítani szeretik. A levél,²⁾ mely udvardi Kossuth Lajos urnák, több nemes vármegyék táblabírájának Pozsonyba van czimezve, így szól:

» Kedves uram öcsém!

Febr. elején recepisse mellett költ levelemet nem kétem vetto, melyre azonban maiglan sem vevém válaszát, jele, hogy még Bécsben nem lehetett, s ilyformán a itadi-vojenichnével való ügyet se igazíthatta el, melyre nézve óhajtanám sok tekintetben, hogy az rendén túl ne haladna, annak idejében tudósítását egész bizalommal kikérem s elvárom; stb. stb.«

Legszívesebb — tartós, állandó egészség — s türelemes fáradság s annak igenis érdemlett nőttön növendő

¹⁾ *Martini*: Bilder aus dem Honvédleben; 2-ik kiadás 208—211. lap; Aufzeichnungen eines Honvéds. II. kötet 20—22; *Horn*: L. Kossuth I. 26-ik lap.

²⁾ A levél eredetije okmánygyűjteményemben.

jutalomérzés kívánása mellett levén, állandóul kedves uram öcsémnek igaz szívű szolgája, báró Vécsey.«

Ily levelet gavallér oly embernek nem ír, a ki idegen pénzek elköltésének gyanúja alatt volt.

Kossuth azonban a megyéjében elért sikerek által fel lón bátorítva. A siker aczéložá tetterejét, s nagyobb tért keresve működésének Pestre költözködött s egy ideig ott tartózkodott.

A mikor ő a nyilvános téren szerepelni kezdett, akkor a bécsi kormány hatalma mindenható volt országszerte. És az egyszerű, névtelen magyar köznemes, látva az osztrákok visszaéléseit és hatalmát, latba vetve saját erejét és tehetségeit, ösztönszerűleg indítatva érezte magát arra, hogy a haza védőinek sorába álljon. Ő a gyakorlatban akarta megvalósítani azokat az alkotmányjogokat, melyek régi törvényeinkben le vannak rakva, s melyek a haza szabadságát és függetlenségét minden külbefolyástól bizto-, sítják. »Elöttem állott a magyar hon történetkönyve; én láttam lapjain a sokat hányatott szegény nemzetet, mint marczangoló árva kebelét a viszálykodás; láttam egymással vetélykedő bünt, mely a hon, — mint zsákmány, — fölött koczázott; láttam gyöngének a törvényt, láttam erősnek az erőszakot; szakadás és igazságtalanság, dölyf és gyávaság, külső erőszak és belső árulás válták fel egymást történetében; nem egyszer közel a feloszláshoz, Istennek átka feküdt vállain, s ennyi gyászlevél tenger kötegében egy rózsás lapot alig találtam. S mégis század múlt más század után

»Mefogyva bár de törve nem
Élt nemzet e hazán!«

Mi isten okozta ezt? Én a csoda kulcsát abban talá-
lom, hogy nem volt múltunknak oly szomorú percze, mely-
ben e nemzet valamely eszme iránt nem volt volna képes lel-
kesülni A mely nemzet legalább egy eszmét bír, melyért
lelkedésre képes hevülni, azt külső erőszak elnyomhatja, de
dicsőségtelenül öngyilkos sorvadásban nem fog meghalni.¹⁾

¹⁾ Pesti Hírlap, szerkesztette Kossuth Lajos 1843. évfolyam
306. szám,

Ilyen eszmének, ilyen lelkesítő rugónak tartotta ő a haza szabadságát és függetlenségét.

Ismerte ő ezenkívül a magyar nép hagyományait, emlékeit; tanulmányozta jellemét; latba vetette azokat a társadalmi erőket, melyekre más ember nem is figyelt volna. S ezeket összevetve észre vette, hogy, ha ő ezeket a nemzeti erőket képes lesz saját tetszése szerint idomítani s kiképezni, — akkor a most pangásban levő nemzeti erő kimozdul helyéből, s meg fogja rázkódtatni azoknak a bécsi politikusoknak aknamunkáját, a kik hazánk részére is azokat a kényszertörvényeket alkalmazzák, melyek már túléltek a kort; s melyeket az osztrák örökös tartományokra csak oly hideg és számító fejű ember volt képes ráerőszakolni mint Metternich.

Kossuth a lehetetlenre vállalkozott! s midőn ezt tette, tudta, hogy a hatalmat ellenségévé teszi. Azzal ő keveset gondolt. Elindult a járatlan ösvényen.

II.

1832—1836.

Mint a távollévők követe jelent meg az 1832-iki pozsonyi országgyűlésen. Itt kezdődik Kossuth életének nagy jelentőségű korszaka.

Első fellépése merész, és egész jövőjére döntő hatású. Az 1832—36-iki pozsonyi diéta kiválóan ellenzéki szellemű. A bécsi kormány, főleg e miatt, a mennyire csak tehette, korlátozni iparkodott a nyilvánosságot. A közönség pedig ébredezett hosszú s nagy álmaiból, s formálisan éhezett azután, hogy a Pozsonyban történt politikai eseményekről, főleg pedig képviselője szerepléséről s az országgyűlés működéséről megtudjon valamit. Az egyes követek levelek útján értesítették megyéiket a történetekről. Ez adta meg némelyeknek azt az eszmét, hogy jó lenne egy országgyűlési hírlapot indítani, mely az egész országot hivatva leendő tájékoztatni a közérdekű ügyekről.

Kossuth bizalmas körben bemutatta néhány ülésről szóló jegyzeteinek összegezett tartalmát, s a jelenvaltaknak úgy a tartalom, mint a forma megtetszett. De a szerkesztő személye miatt véleménykülönbség támadt a követek közt, mert némelyek Kölcsey Ferenczet akarták a szerkesztéssel megbízni. Kölcsey nem fogadta el a tisztelet. Ekkor újabb akadály merült fel: a hírlap kiadási költségének kérdése.

Kossuth, látva, hogy a hírlap kiadása hol egyben, hol másban, de okvetlen meg fog fenekleni, egy hirtelen elhatározással ketté vágta a gordiusi csomót. Engedélyt kért a rendektől, hogy addig is, míg egy nyomtatott hírlap fog

megj elesen, — ő *írott* országgyűlési tudósításokat indíthasson meg. A rendek örömmel fogadták el ajánlatát. S az »*Országgyűlési tudósítások*«, melyeket ő számos fiatal jurátus tollába diktálva szerkesztett, ügyesebb és szakavatottabb kezekbe nem kerülhettek volna. Első száma 1832. december 17-én jelent meg.

A hazánkban eddigelé szokatlan élénkségű irányban, szikrázó szellemmel s elragadó ékesszólással szerkesztett lap a radikális reformiránynak nagy lendületet adott. Az *írott* »*Országgyűlési Tudósítások*«, melyből hetenkint két szám jelent meg, egyedül az országgyűlésen előforduló tárgyakra terjedt ki ugyan, de a szerkesztő geniális szelleme a legszárazabb tárgy iránt is tudott érdeklődést kelteni, Kossuth, futólag tett jegyzetei segítségével, minden szónok beszédének velejét bámulatos hűséggel, még az egyes szónokok sajátos szónoklati formáit is megtartva, rendszerint jobb összefüggésben, csillogóbb irányban adta vissza. A szabadelvű szónokok érveit, okoskodásait oly erős és kedvező világításban mutatta be, hogy a beszédkivonatoknak sokkal nagyobb hatása volt mint a tényleg elmondott beszédeknek.

Lapjában nemcsak a beszédek kivonatát közli, de jellemzé az egyes kiválóbb szónokokat is. Széchenyit mint szónokot Kossuth jellemezte először találóan. 1838. év jan. 19-én a magyar nyelv ügyet tárgyalták a főrendek. Kossuth Széchenyi István gróf ez alkalommal tartott beszédéről ezeket írja: »Wesselényi mázsás sentenciákkal teljes beszéde után Széchenyi szólott. Beszédjét a szép gondolatok és szívrazó képletek tömött massájának nevezem. Szólott, mint az alkalom, nemes lelkének felhevülése és keblének istene késztető; azért gyakran eltért hevében a tárgytól, s ily beszédet, ha csak ő maga le nem írja, extractive sem lehet jegyezni. Beszéde a maga nemében hasonlíthatatlanul gyönyörű volt, de nem tartozik azon osztályba, melyen a Wesselényié első helyen díszlik, vagyis a tömött, élénk, logikai rendszerű beszédek osztályába.... Beszédjén szembetűnően látszott, a discursivus parlamentar angol szokás; hasonlít előadása Nagy Pálóhoz csak-

hogy gesticulatioja hevesebb, néha hangosan is összecsalja kezeit....«

Az »Országgyűlési Tudósítások« előfizetőinek száma alig ment százra, mert a lap előfizetési ára, — maga az előállítás is költséges levén. — az akkori pénzvizonyokkattekintve, nagyon magas volt. A megyék, királyi városok és kaszinók voltak előfizetői, s néhány gazdag köznemes. A kevés számú lappéldányok azonban kézről kézre jártak; vagy megérkezése után nyilvánosan lettek felolvasva.

Hogy a fiatal és ismeretlen Kossuth, írott hírlapjával, milyen hervadhatlan érdemeket szerzett, azt az 1832—í'36-iki országgyűlés bezártával legszebben méltatá Kajdacsí, az utolsó kerületi ülés egyik elnöke, ki Kossuth érdemeit, mint oly emberét említé fel, aki nem tekintve az ádáz irigység és bosszuló hatalom ellene szegzett nyilait, hazánk-nak ama közóhajtását, a nyilvánosságot férfias állandósággal terjesztvén, az előítéleteken oly ösvényt tört, melyet a haladó kor kettős sietséggel fog tágítani, de egy önkényes hatalom elzárni már nem képes, s ez legyen törekvéseinek legszebb jutalma.¹⁾

Kossuth az »Országgyűlési Tudósítások«-ban közön-ségétől e szavakkal búcsúzik el: »És íme, zárvak az ország termének ajtai, s az ország szava az országban elnémult. Leléptem én is e helyről, melynek negyvenegy hónapok alatt megköstolgattam rózsáját, megizzadtam pályáját. Név, ismeret, pártfogás nélkül jöttem Pozsonyba, porszemként elveszve a fővény tengerében; én oly semmi, annyi jelesek közt. Nem hoztam semmi egyebet magammal, mint tiszta hazaszeretetet, erős akaratot, s meleg érzetet a tenni való szüksége felől. S így nyújtottam ki kezemet egy kis pislogó mécsset gyújtani, mely a távolság titkainak homályán keresztül egy-két jóbarátainknak egy szikra világot gyújtana. De annyi nemes barátságra, annyi gyámolító szíves-ségre, annyi kegyes bizalomra találtam váratlanul, remény-telenül, hogy a pislogó mécs egy kis szövétnekké változók.

*) Közölve az »Országgyűlési Tudósítások« utolsó számában.

Köszönet érette, meleg köszönet! Én igenis érzem hibáimat, érzem fogyatkozásaimat, gyakran ütöttem véresre homlokomat a töretlen ösvény göröndjein bukdácsolva; de Hazám szent nevére esküszöm, lelkemet a kétes harczból tisztán hoztam ki. E kijelentéssel önmagamnak, az embernek tartozom, s csak az egy szomorít, csak az volna képes a sors ellen zúgolódásra indítani, hogy minek adott ily erős akaratot keblemben, jót tenni a Hazának s az Emberiségnek, ha kört, tehetséget, erőt hozzá nem adott. Azonban a kör nem mitőlünk függ; de tőlünk abban mindent tenni, amit tehetünk.«

A hazai olvasó közönség nagy megnyugvással fogadta Kossuth azon értesítését, hogy ezentúl állandóan Pestre teszi át lakását, mint királyi táblai ügyvéd, s hogy tudósításait más cím alatt folytatni fogja.

Amily nagy feltűnést keltett az »Országgyűlési Tudósítások« bátor hangja, s amily sóvárogva lestek-várták országszerte érkezését, ép oly nagy megdöbbenést keltett az Bécsben. Mi ez? A jól megfékezett, legyötört magyar nemzet ily merész, mondhatni tárogató hangon szólal meg! És ez a hang annál feltűnőbb, annál mennydörgés-szerűbb volt, mert évtizedeken, mondhatni félszázadon át általános volt a hallgatás és tespedés. Első pillanatban a legközönségesebb eszközöz nyúltak. Beakarták a Kossuth száját tömni! El akarták a hírlapírói tollat venni tőle.«)

»Fényes alkalmazást kínáltak neki, — írja emlékjegyzeteiben, — *követségi titkársággal* kínálták meg; s midőn az ajánlatot felháborodva utasította vissza, választást engedtek hallgatásáért járó tekintélyes nyugdíj, vagy a gyűlölet és törvényes zaklatás között. Kossuth az utóbbit választván, a hatalom beváltotta ígétét s ez időtől kezdve a legönkénykedőbb modorban üldözte. Így a többek közt, már Pozsonyban megtörtént vele az, hogy Zichy Ferencz főlovázmester városi drabantokkal reá tört lakására, s lithographikus sajtóját elvitette. Deák Ferencz rábeszélésére

1) Kossuth Lajos saját elbeszélése után.

Kossuth az elkobzott sajtóért 400 pengő forint kárpótlást fogadott el. Némely írók ezt a nyomda-elkobzási históriát is felhasználják arra, hogy Kossuthot legyalázhassák. Egynémelyikök azt állítja, hogy Kossuth örökre adós maradt a lithographia vételárával, s ezzel szemben Zichy főlovászmesterrel a lythographia tízszeres árát fizette meg. i)

Hogy ez nem egyéb mende-mondánál, arról legélénkebb tanúbizonyságot tesz gróf Széchenyi István »Napló«-ja, aki elismeri, »hogy kezdetben ő is lenézte Kossuthot, az egyszerű »skribler«-t, *de most már, az irányában elkövetett baklövészek folytán, jövőben nagy befolyást jósol neki.*« A »baklövészek« alatt Széchenyi a »Tudósítások« betiltását érti; s ha valaki, úgy bizonyára ő tudta volna azt, hogy tízszeres áron vásárolta-e meg Kossuth nyomdáját a főlovászmester, mert a »nagy gróf« folyton szoros és bizalmas összeköttetésben állott Metternichchel, aki a harminczas évek elején majdnem szóról-szóra azt hánytta szemére Széchenyinek, a miket ő tizenöt évvel Kossuthnak. S ha tudta volna, volt benne annyi maliczia, hogy nem feledi el feljegyezni.

Ekkor azonban már Kossuth társadalmilag is volt »valaki«. Az ismeretlenség homályából a Pozsonyban töltött negyvennégy hónap alatt kiemelkedik, vagy mint ő maga monda: *«divatba jött»*,²⁾ az országgyűlési követekkel összeismerkedik, s oly barátságot kötnek, hogy majdnem minden megye követe ad neki emlékül egy-egy tajtókpiát, melynek ezüst kupakjára reá volt vésvé az ajándékozó követ neve, s az, hogy kinek adta. űe mondhatni bátran, hogy kezdte magát tekintélylyé kinőni. 1836. évi május közepén báró Wesselényi Miklós felvétette tagnak a pesti nemzeti kaszinóba. A midőn Széchenyi István erről értesül, megdöbben, s ezt jegyzi fel naplójába: »Wesselényi a kaszinóba hozza be Kossuthot, s ezzel ezt a társulatét, az én műve-

¹⁾ *Janóticky*: Tagebuch der magyarischen revolution I. köt. 100. lap,

²⁾ Egyetértés 1892. évi 268. sz. Kossuthnál.

met, oly keserves művet elpusztította.« S hogy irodalmilag is számot tett már ekkor, a mellett tanúbizonyságot tesz az, hogy 1836-ban Fáy András a m. tud. Akadémiába levelező tagnak ajánlotta.

De most kísérjük Pestre, s nézzük, mi módon indítja meg Törvényhatósági tudósításait.

III.

1836—1837.

Kossuthot a közönség határtalan rokonszenve kísérte Pestre. Ő kezdetben nem akarta folytatni az ujságcsinálást. Mint egyszerű ügyvéd óhajtá kenyerét keresni, de az ország minden vidékéről kapott leveleket, melyekben unszolták, hogy szerkeszsen egy oly fajta lapot, mely bizonyos tekintetben folytatását képezné az »Országgyűlési Tudósításokénak. Engedett! 1836. évi július 1-én indította meg a Törvényhatósági Tudósításokat, melyben ugyanoly stylben és modorban ismerteti a megye gyűlésein történt eseményeket, mint az előtt a követi tábla dolgait az Országgyűlési Tudósításokban. Az új lap hatása még nagyobb volt mint az előbbié. A megyék mondhatni túlliczitalták egymást az iránt, melyikük részesítse nagyobb pártfogásban Kossuth lapját.

Okmánytáramban százakra menő eredeti levél van, melyeket e kor kiváló egyéniségei intéztek »*Kossuth Lajos hites ügyvédhez*«.

Ha ezeket a leveleket átolvassuk, azokban sokkal elevebben, élénkebben s igazabban találjuk meg a Törvényhatósági Tudósítások történetét, mint bármely más, e korról megjelent munkában. Azok a levélírók, egyúttal ama kor történetírói is, mert egyéni véleményüket mondják el a korról; s ezen felül az olvasó is alkothat magának arról véleményt. E Kossuth Lajoshoz intézett levelekben lapozgatva, visszaképzelttem magamat a harminczas évekbe, mert lépésről lépésre képes voltam követni a Törvényhatósági Tudósítások történetét.

E levelek fontossága történeti szempontból kétségtelen!

Akkor a postaközlekedés nem volt úgy kifejlődve mint ma. Mondhatni bölcsőjében ringott. Vasút, telegraf, és telefonna)« híre-hamva sem vala. A közélet férfainak tehát okvetlen szüksége volt nemcsak a magán-levelezésre, de politikai levélváltásra is, mert az egy nézetű, egy véleményű, egy gondolkozású emberek csak így maradhattak egymással folytonos érintkezésben.

A közélet olyan férfiai, mint Lónyay Gábor, Bezerédy István, Zsedényi Eduárd s a többiek, hozzá voltak szokva az izgalmakhoz, s bármely eldugott vidékén laktak is az országnak, vagy épen a haza határain túl, Bécsben kellett rövidebb-hosszabb időt tölteniök, — ezeknek múlhatlan szükségük volt Kossuth Tudósításaira. E mellett tanúskodik Zsedényi Eduárdnak 1836. június 14-én Lőcsén kelt alábbi levele:«)

Tekintetes táblabíró úr! Tisztelt Barátom!

Zemplénből és Abaujából e napokban vizatérvén Május 16-én hozzám intézett becses jelentését kezemhez vettem és ennek következtében arról tudósítani sietek, hogy a Törvényhatósági Tudósításokat magam is olvasni szeretném, az illető 2B forintot p. p. a legelső kassai posta szekérrel megküldeni fogom. Septemberig itt maradok és azután Bécsben titoknokságomhoz látni szándékozom. Ezeknél fogva magamra a szepesi közgyűlésekről szóló tudósításoknak megküldését nem vállalhatom, de legjobbnak Ítélném, hogy ha Fabriczy Sámuel táblabíró és ügyvéd urat, ki Lőcsén lakik, a m. tudós társaság levelező tagja és a Jelenkor szerkesztőségével kapcsolatban vagyon, ez eránt megkeresné. Az illető felszólító levelét általam is ő nekie által adathatná és én azután ezen felszólításnak sikeréről tudósítani fogom.

Addig is pedig a legelső, július első napjaiban tartandó közgyűlésnek kimeneteléről, melynek fő tárgya a következők jelentése és a törvényeknek végrehajtásáról szóló módosítás léssen, a szükséges tudósítást megküldhetem, ki becses barátságába ajánlott egész tisztelettel vagyok, igaz barátja *Pfanschmid* Eduárd.

1) A levelek eredetije okmánytáramban.

És egy következő aug. 23-án kelt levélben csakugyan tudatja Pfanschmid Eduárd azt, hogy néhány nap múlva Bécsbe utazik. S hozzá teszi: »miután ő Felségének július 28-án a kancelláriához érkezett legkegyelmesebb válasza következtében *Pfanschmid* nevem azon magyar névre *Zsedényi* változtattatott, és én sept. 10-én már Bécsben leszek; arra kérem, hogy többi tudósításait Zsedényi Eduárd czim alatt Bécsbe küldeni méltóztasson.

Érdekes nyomára akadunk e levelek közt annak is, hogy mily megbízhatatlan volt a posta. Így például:

»Ezennel bizonyítom, hogy a pozsonyi újság tudósítások a kápolnai postahivatalhoz rendetlenül járnak, többször el is maradnak, néha egy hétben egyszer az az Vasárnapokon, két darab is érkezik egyszerre, de a 3-ik Áprilisban csak egy érkezett; így tehát az ide való hivatal nem tudhatja, hol maradoznak el.

A kérdő újságok alatt értem gróf Buttler János eö Nagysága pozsonyi Újságait. Kápolnán die 4a Április 836. *Dányi Péter* kápolnai posta expeditor.«

A posta e hanyagsága még az Országgyűlési Tudósításokra vonatkozott. A kormány később a Törvényhatósági Tudósításoktól a postai szállítást megvonta. A megyék ekkor hajdúikkal, vagy mint alább ki fog tűnni, más magány alkalmatossággal hordatták a lapot.

1836. augusztus 6-án Lónyay Gábor ir neki, per: »Kedves Lajoskám! Barátságos levelét vettem a Tudósításokkal együtt Ujhelyen, épen midőn gyűlésünk után hazafelé indulandó voltam.« Ezután neje nevében megköszöni, hogy szíves volt páholy iránt fáradozni, mert »képzelteti, mennyire borzad ő a téli hosszú városi estéktől«. Majd a Tudósításokra ezt jegyzi meg: »Tudósításai nagyon érdekezek — *minden ember szinte elnyeli*, ki kezeihez kaphatja. Igen rövidnek kellennem, mert tüstént indulok Szathmárba, s a pesti vásári alkalmatosságot nem mulaszthatom el. Az utolsó gyűlésünk legjobban ment, — teszi hozzá levele végén, — mert közelget a Restauratio! erről majd többet, ha haza jövök a jövő gyűlések után. Gönczy és Buday fognak referálni. Sietek s így most csak ennyit.

Isten oltalmába ajánlom, s tartson meg barátságában, a ki egyébiránt maradtam, Édes Lajosom hív barátja, Lónyay Gábor.«

Érdekes az alábbi levél is, melyet Augustz Antal tolnai jegyző, a későbbi báró Augustz helytartó intézett Kossuthhoz.

»Szegszárd, 1837. April 8.¹⁾ Ő felségéhez szóló feliratoknak magyar szerkesztése érdemében e f. évn. február 20-án tartott közgyűlésünkben megállapított végzést és a kir. tábla előtt perben állott ifjak elítélésekor megállapított elv és irány elleni legközelebbi gyűlésünkől rendelt felírást tisztelt Barátom használatára ide mellékelve átküldvén, többnyire szívessébe ajánlott maradok hű barátja *Augustz Antal tolnai jegyző.*²⁾

E levél után következnek ugyanazon papíron az alábbi sorok: »Augustz barátunk hozzám küldi ezen paketet, hogy Csapó úr által juttatnám kézhez. Szíves köszönetemet csatolom hozzá; örömmel hallom, hogy ön jó egészségben van, nálam ezen ég mindég borult még. Igen óhajtók egyszer találkozni ismét kedves barátommal, vagy hírt venni legálább tőle.

Talán váratlan szinte az itt fekvő iratoknak tartalma. A magyar nyelvre nézve nem rossz expediensnek tartjuk ezt azon tekintetből is, hogy a discussió alól, mely sokszor kétes kimenetelű, mintegy kiveszi a tárgyakat, vagy az ellenfélnek legalább nehezíti mégis azt, és a magyar nyelv fentartására nézve könnyebbíti a védelmet. Úgy-e jó néven veszi, ha említem, hogy sokan itt egy kevésbé tűrhetlenek, hogy Tolnárol nem foglalnak levelei már régebb idő óta tudósítást — a restaurationalis végzés olyannak látszik. A magyar nyelv iránt magam is jónak gondolnám ezen közlést, az ifjak perei eránt szinte nem fogja érdektelennek találni barátom. Áldja Isten! Igaz barátja *Bezerédy.*

¹⁾ Úgy a fentebbi, mint minden itt közölt levél eredetije birtokomban.

²⁾ A Bach korszakban báró és helytartó.

Bezerédy egy későbbi levele így hangzik: Szegszárd, 1836. június 20. Kedves tisztelt barátom! Addig is míg jövő héten első alispánunktól a tegnapi végzés következtében a Törvényhatósági Tudósításokért Tolna vármegye levéltára számára a nemesi közpénztárból az előfizetést veendi — és azzal én a determinatiót, és Pest vármegyéhez írt levélnek mását, mellyel főbírájuk eljárásáról tudomásuk, és azután az általok eszközöltekről kérdést teszünk, — hogy lépéseinket minél czélirányosban tehessek, — erről röviden tudósítani kívántam. Méltatásuk élénken, és majdnem ellenzék nélkül vétetett fel, s csak egy kis divergentia után lett a határozat. Szeretjük hinni, hogy nem lesznek több felszólalásra szükség, mely ha tart az ellenzés, innen el nem marad, sőt bizonyosan élénk lesz. Csodálni lehet ezen kalkulust, mely szerint olyat tesznek, mi jobban serkent fel, mint akármilyen. A levél vége, mely ismét a mellett szól, hogy fontosabb leveleiket az akkori közélet férfiai nem bízták a postára, így szól: »Csapó úr alkalmatossága által többet; most szívesen köszöntve és a pálmafa deviset, melyre terheket raknak, hogy inkább növekedjék, — forogtván eszembe, vagyok mint mindig, igaz barátja, szolgálja, *Bezerédy István.*«

1836. márczius 10-éről kelteve érkezik az első reclamatio. *Mariássy József* Aranyos-Maróthról szomorú szívvel értesíti Kossuth »*táblabíró*« urát, hogy csakis a 6-ik számot kapta meg az első 5 szám hiányával; s miután e tökéletes munkának hiánylatával lenni nem akar, kéri a Törvényhatósági Tudósítások első öt számának megküldését.

Nyitráról 1836. július 7-éről *Batthyányi* Felicián, nyitrai megyei tiszteletbeli aljegyző értesíti Kossuthot, hogy Bartakovics Ágost felszólítása folytán küldi neki azokat a végzéseket, melyeket Nyitra megye a júniusi közgyűlésen hozott. Egyúttal utasítást kér, hogy jövőben mi módon s mily alakban küldje tudósításait?

Hogy a közügyektől távol álló nemes urak is kezdték szükségét érezni a nyilvánosságnak, annak sok tünete maradt fenn. Már ekkor ők is tudni akarták, mi történik az egymástól legtávolabb eső megyékben. Már pedig az

összeköttetés az egész országban csak egy ember kezeiben futott össze, s ez az ember Kossuth Lajos volt. Őt ismerte az egész ország, s ő is ismerte a félországot; de ezenkívül ismerte a megyék különböző pártjainak helyzetét, viszonyait, erejét, gyengeségeit; benső egyetértésüket, vagy a köztük való egyenetlenségeket. Mindig szemei előtt lebegtek a bécsiek titkos vagy legalább alattomos cselszövényei, — melyek a későbbi nagy eseményekhez a mustármagot már ekkor hivatva voltak elhinteni, — mint például Gáj Lajos szerepeltetése Horvátországban. Ezekről, s ezekhez hasonló közérdekű dolgokról értesítik őt barátai, meghittjei, megbízottai és tudósítói az ország különböző vidékeiről. Ezek a közlemények jelentek meg a Tudósításokban; nagyon természetes, hogy Kossuth azokat a levelezéseket szépen megfésülve, megsimogatva, s az ő tulajdonát képező ékes magyar nyelv zamatos stylusával felruházva tette bele lapjába.

Ezekre vonatkozólag közölt néhány levelet.

Szent-Györgyről, 1836. május 29-éről, Ittebei *Kiss Antal* ezeket írja: »Allandó figyelemmel olvasván tisztelt Uraságod Országgyűlési Tudósításait kezdettől végig, — örültem, a heves rajzolatok után, követhetni gondolatimmal, a hont érdeklő tanácskozásokat. Sok szépet, eredetit, jót és hasznost találtam a Tudósításokban, — s a kellemmel kitűnő nyelv, s a lángadozó előterjesztés kedves gyönyörűségemre, hasznos mulatásomra szolgálának. Fogadja tehát, tisztelt Uraságod, hű fáradozásaiért, buzgó és őszinte köszönetemet! Erőssen hiszem én, hogy ilyenmő magányos hála előismeréseknél, nemesbb jutalmat méltán várhatna tisztelt Uraságod, e fajban legelőbb s oly szerencsésen megfutott pályája; de nyugtassa meg tisztelt Uraságodat azon biztos hiedelem; hogy oly számos rokonszíveket, kötelezett s nyert magának, mennyivel a külfénnyel s jutalmakkal diszesült némelyek, valóban nem dicsekedhetnek_____ Teljes készséggel csatlakozom tehát az előfizetők számához.« Egyike a legszebb leveleknek a következő.

»Körmend, 1836. jun. 28. Tekintetes Táblabíró és ügyvéd úr! Épen midőn becses levelében jelentett megyei köz-

lésekre előfizetni akartam, hiteles kútfőből értésemre esett, hogy ezek kiadásától Tekintetes Uraságod el van tiltva. Tudomásomra van, hogy a megyék ez iránt fel fognak irni, nem tudom mégis, váljon Tekintetes Uraságod ezen Felírások sikerétől várand, vagy talán addig is közléseit elkezdni méltóztatik. Ha a másodikra volna elhatározva, úgy legyen szíves engem eziránt értesíteni, vagy a levelezést nyomban elkezdni. En első levelének vételével a félévi előfizetést diligencceon azonnal meg fogom küldeni. Ha tekintetes Uraságod jónak találja levelezni, én részemről nem rettegek közléseit olvasni, mert lelkemben meg vagyok győződve, hogy a privát értekezést előlegesen eltiltani nem lehet, s azt is erősen hiszem, hogy Fentisztelt Uraságodnak hazafi törekvései nem a közjó felforgatására, hanem inkább a Haza és Királyi szók biztosabb állására vannak irányozva. Ki is szívességébe zárt különös tisztelettel vagyok alázatos szolgája *Glavitia* Lajos, több vmgyék táblabírája.

Szabadka, 1836. június 12. Drága Barátom! Házamtól való hosszas távol létem egyedül oka hozzám intézett becses levelére való késedelmes feleletemnek — azért engedelmet! semmit sem óhajtok inkább, mint hogy szegény Hazámban a nyilvánosság terjedjen — és kész vagyok minden illendő módot, — mely közé barátom tudósításait főképpen számlálom elfogadni, hogy e nagy feladat sikerüljön, és habár hivataloskodással elfoglalva — nem is fogok magam Írhatni, — mindazonáltal nagy gondom leszen arra, hogy tisztelt barátom nemes Bácsmegye közgyűléseiről pontos tudósításokat kapjon. Szegény Wesselényi barátunkról is szeretnék valami bizonyosat tudni, hogy jó alkalom adván magát elő, azt használhassuk. Drága barátomnak alázatos szolgája *Szutsits* Károly.

Borsiczky István értesíti, hogy beszélt Pettkó Zsigmond megyei alügyésszel, s az tudósítani fogja a közgyűlésben törtétekről. Reméli, hogy Kossuth várakozásának az meg felelni, mert Pettkó négy évig nála volt írnok; így tehát tanítványa s barátja az előhaladásnak. Különben nagyon szerencsésnek fogja magát érezni, ha a mennyire csekély tehetségétől telik, »Kossuth hazafiúi törekvéseit támogathatja«.

Nagy Bajom, 1836. jun. 6. Kedves Kossuth úr! A nyilvánosság terjesztésére intézett Törvényhatósági Tudósításokból, mint a nyilvánosságnak egyik barátja, kérek számomra egy példányt küldeni. *Díjját a postára bízni nem merem, nem is szeretném*, hanem bizonyosan kézre megy még ezen hónapban, — úgy vélem csak júliusban fognak úgy is kezdődni, noha az a híradásból kimaradt. Vajha nyomtatásba jöhetnének ki! mert akkor felelnének meg igazán a várákozásnak és célznak. Az innen küldendő tudósításokra lesz gondom; de soká kezdhetünk hozzá, mert nem akar gyűlést tartani főispánunk. Egyébiránt valamint emlékezete mindenkor szíves érzést gerjeszt bennem, úgy kérem további hajlandóságaiba magam megtartatni, — aki minden tisztelettel vagyok őszinte tisztelője *Sárközy* Albert. U. i. Tévedés távoztatásáért jelt fogok tenni azon tudósításokra, melyek tőlem mennek.«

Ez a levél érdekes tanúságot tesz arról, hogy a 30-as években a levélírás valódi esemény számba ment. Nemcsak az tűnik ki, hogy nem bíztak abba, nem-e téved a levél vagy tudósítás illetéktelen kezekbe, de ez is arról panaszkodik, hogy a »posta nem biztos«. De menjünk tovább:

Madocsány, 1836. június 10. Kedves Barátom! Május 15-ről hozzám intézett bizalmas felszólítását oly megkülönböztetésnek veszem, hogy annak, csekély személyemhez képest meg nem felelni megbocsáthatlan véték elkövetése nélkül képes sem volnék, — a jóakarát gyengeségemet majd kipótolandja, — legyen hát kegyed meggyőződve, hogy mindazokban, a közös Haza hű polgáraitól méltán megkíván, sohasem fogok hátra maradni, s azért közgyűléseinkben előfordulandó országos érdekű tárgyakról készítenő rövid s hiteles tudósítások beküldését legédesbb kötelességeim közé számítom. Igaz tisztelettel maradok kegyednek alázatos szolgája *Madocsányi* Pál.

Zalaegerszeg, 1836. decz. 12. Kedves Barátom uram! A praenumenatiót, ha alkalmat nem találok, január közepe óta magam fogom Pesten lefizetni. A példányokat tehát a *körülményekhez képest vagy időnként találkozó zalai látogatók által méltóztasson beküldeni*, vagy fiamnak Kálmánnak,

ki Pesten a Zöldfa-utczában B. Malónyai házban van szállva, által küldeni. Újságunk itt kevés van; a zalai küldöttek 9-én érkezvén Bécsbe az »Ifjak« ügyében, szinte nem bocsájtattak Eő Felsége elé. Igaz barátsággal, tisztelettel vagyok igaz szívű szolgája *Hertelendy* Károly.

1836. június 10-én Pápáról értesíti Kossuthot Stettner Lajos, a pápai kaszinó jegyzője, hogy a pápai kaszinó június 5-én tartott közgyűlésén határozatba ment, hogy Kossuth levelezéseire előfizetnek.

Lúgos 1836. június 12. Nagyra tisztelt Barátom Uram! Örömmel olvastam folyó esztendő május IB-ről írott tudósításában, hogy az, mi együttlétünk utolsó óráiban mint léttésítendőt óhajtottam csak, most teljesítésben megyén, tudni illik, hogy Törvényhatósági Tudósítások czím alatti magányos levelezéseit az országgyűlésén kívül is folytatni szándékozik. Sietve nyúlok ezen nagy érdekű vállalatnak előmozdítására, és magamat előfizetőnek nyilatkoztatván, a félévi díjat 25 frt pengő pénzt mellékelve ez alkalommal által küldöm, azon Igérettel, hogy mihelyest a nyert példányokból a közlendőknek módját látom, azokkal, a meny nyiben a krassói közgyülekezetekben előfordulnak, örömmel szolgálандok. Barátságában ajánlva, különös tisztelettel maradok, tisztelő barátja *Makay* Sándor főjegyző.

Komárom, 1836. július 27. Tekintetes táblabíró ur! Megyénk rendéinek ide zárt végzése által kötelelességemmé tétetvén, hogy a »T. T.«-okat, melyeket táblabíró úr magányos levelezés útján megindíttatni szándékozik, könyvtárunk számára egy példányban szerezzem meg. Annyival nagyobb örömmel teljesítem ezen kötelelességemet, mert személyes meggyőződéseim szerint is méltánylani tudván e vállalatnak fontosságát, forró indulattal óhajtom, hogy az, meghaladván minden ellentálló akadályokat, oly alakban léttésülhessen, mely első szép reményű csirája legyen a közérdekű tárgyak feletti magányos vélekedések szabados nyilvánítása azon tettleges gyakorlásának, mely nélkül a polgári alkotmányok a tökéletességnek némi fokára sem léphetnek fel biztosítva pedig épen nincsenek.

Nagyok az akadályok, a melyekkel küzdeni kell. — de talán nem legyőzhetlenek. Én, ki táblabíró úrnak ez érdembeli lépéseit igaz részvétellel fogom kísérni mindenkor, mindennekefelett azt kívánom, hogy a Haza s a szabadság szent ügyeért felhevülő érzelmeiből elég erőt meríthessen oly állhatatos törvényszerű küzdelemre, mely az ország lakosainak kimutatkozó közkívánsága által nyomósan támogatván, egyedül maga vívhatja ki a kitűzött pályán a győzedelmi koszorút — bármi legyen azonban foganatja táblabíró úr hazafiúi törekedésének, én soha nem szűnök hirdetni azt, *Hogy táblabíró úr magát a Hazánk nagy hálijára érdemesítette.*

Egyébiránt, a mi magát, megbízatásom tárgyát illeti, ismételve kérem, hogy a Törvényhatósági Tudósítások cím alatt írandó magányos leveleit egy példányban megyénk könyvtárához méltóztasson utasítani, és bizonyossá tévén egyszersmind, hogy az e végre szükséges költségeknek pótlása eránt a vállalatnak foganatos léttésülése után azonnal megteendők lesznek megyénk rendéi által azon rendelések, melyek a közpénztárak kezelésének rendes szabályai szerint elébb meg sem tétethetnek. Úri kedvezéseibe ajánlott tökelletes tisztelettel maradok a tek. tábla bíró urnák alázatos szolgája *Ghyczy* Kálmán, t. Komárom vármegyének tiszt. főjegyzője.

Kerülő, 1836. júl. 29. Kedves Barátom Uram! Sárosfalvai és Nádasdi *Bittó* Albert Szeréin vármegyei főispáni helytartó úr megszóllított, hogy barátom uramat levelezéseinek számára leendő küldésére megkérjem, s egyszersmint az író és posta díjat, 25 pengő forintban kezemhez adta. *Most nem tudok olyas alkalmat, mely által felküldhetném,* hanem ha előbb nem küldhetném fel, september végén magam viszem fel. Legyen oly szíves barátom uram, és küldje meg számára Aradra leveleit.

Atzél Antalnak, a mint szándékba volt, tegnap kellett Simándról Gyulára a bemenetelt tartani, és ma van a hivatalába lépés napja. Csodálom azt, hogy János öcscse tegnap délután engem meglátogatván, eddig itt várt, de későn jövén haza, a nélkül, hogy találkozott volna, vissza ment

Sikolára, — ő tehát jelen nem lesz. Szívességébe ajánlva vagyok tisztelettel igaz szívű barátja *Török Gábor*.

Szent Gálos Keér, 1836. aug. 15. Tekintetes Ügyvéd és szerkesztő Úr! Nemes Somogy vármegye, melynek keblében lakom, egyik volt azon lelkes, a kor szellemével haladó törvényhatóságok közül, mely Uraságod hazafiúi felszólítására, derék Somsichunk eszközlése mellett, szerkesztésének pártolását férfiasan felfogván, annak létesülése iránt törvényesen vívott, — a mennyire ugyan annak eredtekor keblem gyönyörűséggel és legszebb reménnyel eltelvén, azt magamnak évenként tartani szokott folyóiratok közt, kitűztem, és megválasztottam, úgy a midőn pálya körén viszontagságoktól fenyegetni tapasztaltam, kedves Hazámnak borús idejét mélyen éreztem. Most azonban biztos kútforból uraságod becses Tudósításának jelenkori létesültét is megtudván, semmit sem kések szívem vágya után indulni, és azt uraságodtól megtudni iparkodni, ha előfizetésem által kaphatok-e még a már elküldött ívek példányaiból, és a félévi előfizetés mennyi légyen? Ha erántam oly bizodalommal és hitellel méltóztatnék viseltetni, hogy a dolog hamarítása tekintetéből levelem vétele után (mely elegendő biztosítás) a már elküldött ívek példányaiból, drága tudósító levele mellett, engem megörvendeztetni szíveskedne, annak kezemhez jutása napján, azonnal az előfizetési díjt megküldeni magamat kötelezem. Kénytelen vagyok azonban azért könyörögni, hogy mivel újságaim gyakran felnyitottan és csak már bepiszkoltan juthatnak kezemhez, Tudósításait pecsét alatt (sub charta publice signata) küldeni ne terheltessem.

Egyébiránt, a midőn Uraságod e dicső és fölséges Hazában, ily tövises s még soha, senki által nem próbált pályát futni indult, adja a Magyarok Istene, hogy ezen szép és gyönyörű intézet, mely a korral egyszerre való haladásnak, de a műveltségi kifejlődésnek is legkitündöklőbb tanuja, állandóságra, és ami a legfőbb, részvételre kaphasson. Minden tisztelettel vagyok kész köteles szolgálja *Svastich Lajos*. T. Somogy Vmgye táblabírája.

Pozsony, 1836. aug. 21. Tekintetes Úr! Ide zárom assignatióját, *Brienstingl Mihály* kereskedőnek, melynek ereje

mellett 25 f. pp. fölveendők, az ő kereskedő társaságánál. Úgy monda tek. úr jól ösmeri Litzenmayernek sógorát, a kihez kell küldeni. Ezzel Jankó Mihály táblabíró s aljegyző úr praenumerál a Törvényhatósági Tudósításokra. Kérem, méltóztasson annak idején tudatni, hogy a pénz, melyet én itt letettem, kezéhez adatott-e? Nemkülönben azt is, hogy a minapi értesitésem kezeihez érkezett-e? Az 1-ső számú tudósítás még most sem jött kezemhez. P. 8. Megyénkben a cholera dühösen garázdálkodik; 18. egy főbíránk Petőcz Antal, 19-ón 2-ik főjegyzőnk Bacsák Zsigmond lón az áldozatiya; a köznépből már nagy szám hullott el. Egész nap nyomtatnak, hirtelen rosszul lesznek, görcsöt kapnak, egy pár óra alatt végük van. Hú barátja, *Olgyai* Gáspár.

Miskolcz, 1836. aug. 26. Tekintetes úr! Ezennel küldöm a borsodi gyűlés határozatait. Garas Samu úr volt oly jó, felszólalásom, s Szathmáry úr által pártolt indítványom folytán megígérni, hogy jövendőre is fog levelezni. Nem lenne céliránytalan, ha tekintetes úr buzgóságát elismerve, ima neki. A T. megye részére alkalmasint rendelt T. Nagy Gedeon főszolgabíró úr ott léttében egy példányt. Legyen oly jó, a postaköltséget meg akarván kímélni, Walther Alajos vásáros urnák, a már megjelent számokat által adni, jószággal ide küldendi. Egyébíránt stb. *Lichtenstein* József.

Nagy Málas, 1836. aug. 30. Tisztelt Barátom Uram! Vártam, kerestem, de hasztalan! nem akadt biztos alkalom, mely lehetségessé tette volna szándékom kinyilatkoztathatását, — *a posta maradt egyedüli eszközü* — melyet el nem mellőzhettem, mivel tudósításaiból mentül előbb részt venni, kedves foglalatosság leend előttem. Itt küldöm félévi díját Tudósításainak (25 pp. f.) azon kéressel, ha lehetséges, mindazt, mi kezdetüktől általa közöltetett, elküldené (az időt, mely alatt közöltetett, ezen félévbe beszámítva) ezt leginkább azon tekintetből szeretném, hogy Tudósításai számát teljes példányban bírhasam, s egyszersmind úgy is vélem, hogy az országgyűlés után tartatott közgyűlések tárgyai legérdekesebbek. Az ország gyűlése alatt s leginkább vége felé szárnlyalt azon hír, hogy Kedves barátom uram az

országgyűlés folyamatját — azt t. i. mit diaetalis újságában közölt — nyomtatásban ki fogja adni summában. Mivel azonban a hír után biztosan nem indulhat az ember, ha terhére nem esne és a dologból lett valami, — vagy leend, — azt vélem közlené. Lehető: hogy velem együtt több barátaim is megszerzésére készek lennének, — ha annak lettét, s megszerzése útját tudhatnák. Egyéb iránt becses személye szíves indulatiba ajánlott maradok, tisztelő barátja, *Ordódy* Sándor.

Pest, 1836. szept. 7. Nagybizodalomú Ügyvéd Úr! Ámbár tisztelt uraságodat nincs szerencsém személyesen ismerni, mindazáltal azon Elv, melytől Önt vezéreltetni rég tapasztalom, némileg Önnel szellemi rokonságba hozott, s ugyanez bátorít fel, hogy Önnek, mint kinek tudósító lapjai a minden nyilvánosságtól megfosztott Hazára oly üdvös befolyással bírnak, jelen soraimat intézzem.

Azon esetre tehát, ha Önnek horvátországi biztos levelezője nincsen, s a Horvátországban legközelebb tartott országgyűlésről Tudósításaiban szólni szándékoznék, imhol kezéhez küldöm egy zágrábi barátom levelét, melyben a két heti vitatkozások lehetőleg körülményesen vannak leírva. A nyelv rögzös ugyan, s grammatikai botlások nem gyéren fordulnak elő: de azért az adatok hitelességéről jót állok, sőt kétlem, hogy azokat jobb kútfőből lehessen meríteni. A tárgy mindenesetre fölvetelt érdemel. Tessék a saját belátása szerint javítani a stylt, s az egészből azt és annyit közölni, mit és mennyit Hazánkra érdemesnek tart. En örülök, ha Önnek ez által némi hazafiúi szolgálatot tehettem, mire jövődöben is szívesen ajánlkozom. Ha e levél többé nem szükséges, kérem azt t. Helmeczy Mihály úrhoz által küldeni, ki azt ismét kezemhez juttatja. Megkülönböztetett tisztelettel maradván stb. *Szenvey* József.

Az alábbi levélből kitűnik az, hogy Kossuth nemcsak lapját szerkesztette, nemcsak száz és száz egyénnel levelezett országszerte, de mint ügyvéd is fungált, s főleg az, hogy az elfogott Lovassy László Kossuthot akarta védőjének, de a hatalom képviselője ezt nem engedte meg.

Kisújszállás, 1836. szept. 10. Kedves jó Barátom! Itten viszi leveletem sógorom Lovassy István, attyja Laczinak,

az önkény fogházában, raboskodónak. Laczi tégedet választott volt ügyvédjének, de nem volt tehetsége ezt tenni rablánczai közt, mert ezt a választást a kir. ügyek igazgatója nem hagyta helyben. Én most is a mellett vagyok, hogy inkább ne is defendáljanak, mint nem olyan, kit én akarjak, szeressek. Mert kit ők akarnak, — az nekik barátjuk, s nekem ellenségem. Kérlek édes Lajosom, tanácsold ezen sógoromat, fia dolgában mi tevő legyen. És azon is, ha lehetlenség lenne téged választhatni, — bár én előttem, ha eget-poklot véni idéznék is, — az nem történhetne, — hogy más prókátort fogadjak, — legalább még egyet reservába gondolj, kihez legjobban bízatsz. De én megvallom, olyat senkit sem ismerek.

Most csak ennyit, mert legjobb egészségem mellett görcs bajaim Pestre nem engednek még most menni. Csak kérlek, tanácscsal, tettel, írással segítsd a közvélemény emberét. Csókol ezerszer forrón ölelve igaz barátod *Illéssy* János.

Hogy Kossuthnak mily összeköttetései voltak ország-szerte, arról legékesebben beszél gróf Ráday titkáranak, Sfculler Ferencznek alábbi levele:

Péczel, 1836. sept. 23. Uram! Balogh János úr Péczelen létekor arra kérte Grófunkat, hogy mihelyt a befogott »Ifjak« ügyében Pest vármegye követségének Bécsbe menetele ideje iránt a tagok maguk közt megegyezendnek. az indulás napjáról ő is tudósítsassék.

Az indulás napja okt. 8-ára már csakugyan meg lóvén határozva, a gróf egész készséggel sietne ígérését teljesíteni, de nem reméli, hogy Balogh úrhoz postán Írandó levele oly gyorsan s bizonyosan juthasson kezéhez, mint talán az öné, *ki jó alkalmaknak soha sincs szükében*. Azért tehát a kitűzött cél biztosabb elérése végett, a gróf arra kéri önt barátilag, hogy a pesti küldöttség indulásának napjáról Baloghot tudósítani szíveskednek.

Szomorú újság terjeng falunkban. Csak egy szóval írja meg ön, igaz-e vagy nem? — hogy az ügyészi karból csakugyan találkozott volna végre valaki, ki a királyi tábla által föltételesített védelmezői jogot eltulajdonítani kívánván, a hallgatási eskü letételére magát elszánta. Szíves

jóindulatába ajánlott maradok önnek tisztelője *Stidfa* Ferencz.

Lonthon, 1836. okt. 3. Különösen tisztelt tábla bíró úr! Igen sajnálom, hogy feltett szándékomhoz képest most az egyszer, legközelebb múlt közgyűlésünknek még nem közölt részéről részletes és körülállásos tudósítást a zaj és felindulás közepette tett jegyzékeim hiányos volta miatt nem tehetek. Az ide mellékelt lapon tehát csak a felvett tárgyakat, az azok mellett és ellen nyilatkozott személyeket és a hozott végzéseket érintem. Reméllem, hogy a jövő közgyűlés egész folyamatjárói az általam kegyednek személyeden által adott jegyzékhez hasonló tudósítást tehetek. Azon Balogh János urnák szólló levelet, melyet kézhez való szolgáltatás tekintetéből által méltóztatott nekem adni, tegnap reggel emberem által Füsre vittem. A honti követek végső tudósítását még meg nem kaphattam, de reméllem, Liptó vármegyéből való visszatértemkor az az e hónap vége felé, áztat által küldhetem. Megkülömböztetett tisztelettel maradok alázasat szolgálója, *Fejérváry* Miklós.

Sátoralja-Ujhely, 1836. oct. 5. Édes Lajoskám! Szeptember elején Farkas zsidó által küldött levelemet talán kezéhez nem adták? mert sem választ reá nem kaptam, sem az újságait kaszinónk nem kapta. Azon levélben irtam azon határozást 1. hogy a szeptemberi közgyűlésben félesztendőként előre fizetendő taxa, Tudósításaira most is, jövő évben is, rendessen fizetessen, — még azon esetben is, ha másféle újságokra pénzünk nem tellne; 2.. hogy a félesztendei taxát báró Vécsey Pál ő nagysága, még a közgyűlés előtt egy hónappal Breznayné kezébe lefizette, s azt vissza is fizette Társaságunk köszönettel; 3. hogy az egész társaságunk magát munkájában és személyében igen szereti; 4. hogy a nekem irt, magáról pletykált vád: merő költemény, 8 a kaszinóba olyatén szó, sohasem hangzott; 5. hogy hozzám irt levelét a kaszinóval nem tudattam, nem is mutattam, nehogy abból megvettetésünket érthessék, a mire igen érdemetlenek lennének.

Eddig br. Vécsey ü Nga a maga tudósításait téteté ki a kaszinóba a közolvasásra, hogy a maga bosszúja ne is

sajdítottasson. Kérem tehát folyvást, hogy a 10-ik számtól kezdve küldje meg tudósításait. Szerető barátja *Zilay Szarkács Péter*.

Nagyszombatban 1836. decz. 2. Tekintetes Úr! Érdekes hazai tudósításait tartam kívánván, — önt ezennel alássan instálom, tessen nékem környülállásosan megírni, mennyi az előfizetésnek díja, — beleértendő-e szinte, a posta bér? meg hol, miként történik a praenumeratió? Megkülömböztetett tisztelettel vagyok önnek alázatos szolgája *Mántz Iván* ügyvéd.

Érdekes, mondhatni megható, az alábbi levélke. Csupa honleányi tűz és szenvedély minden sora. Újévi ajándékkal óhajtja férjét meglepni, — s már előre boldog, hogy a Tudósításokat adhatja neki ajándékba. A nő, a honleány nyilatkozik meg e sorokban, olyan, a minő ma nagyon sok kellene.

Majoróczkan 1836. decz. 1. Nagyon tisztelt Hazámfia! Valami nagyon érdekes újesztendei ajándékkal kívánván kedves férjemet meglepni, igen könnyű volt eltalálni, hogy uraságod rendszeres hazai tudósításai, oly kellemesen frissítgetvén eránta való szíves figyelmem emlékét — s becses tartalmuknál fogva is, — leggyengédebb érdekeit kötelezvéen le, legillőbb ajándék lenne, melynek választásában lelkem magát csak tükrözhetné; kérem tehát a tek. urat, méltóztasson úgy rendelkezni, hogy első janariusba szerencsés legyek férjem címje alatt jövő fentemiített hazai tudósításait a vecsei postán megkapni. Az írkokok taxáját bizonyosan nem tudom, de Preuszner Schátzmeister urnái (lakik az uri utcában) lesz annyi pénzem, melyből főlesztendei díj bizonyosan kitelik; méltóztasson érte küldeni! a többiről fogok gondoskodni. Igen örülök, hogy ezen kéresemhez lelkem igen buzgó üdvözleteit is csatolhatom, s bár nyereség belőle uraságra semmi nem háramolhatik, de jól esik szívemnek, hogy annyi ágazatú érdemeit a legtisztább részvétellel méltatni szabad vagyok; alázatos szolgálója *Lőnyay Ilona, Wladár Kristófné*.

Gyönek, 1836. decz. 29. Tekintetes táblabíró úr! A Törvényhatósági Tudósításokat Tttes NH. Tolna vármegyey

közönsége nemesi pénztárukból félévre újlag általam megrendeltetni határozván, az e végre kívántató 25 pengőforintokat ide mellékelve azon bizodalmas kéréssel kívántam által küldeni, hogy azoknak vételéről nyugtatót, és mivel még folyó decz. hónapban semmi ilyes Tudósítások hozzánk nem érkeztek, ezen biztos alkalmatossággal az elmaradottakat megküldeni, és jövődre is azoknak ide való szállítását csak biztos úton eszközölni méltóztassék. Teljes tisztelettel vagyok kész köteles szolgálja, *Magyary Kossá Sámuel Tolnamegye első alispánja.*

Pozsony, 1847. jan. 4. Tekintetes úr! Az ide mellékelt 25 ft. pp. díjért méltóztasson engem is Törvényhatósági Tudósításaival a most megkezdett esztendő félévi szakán által szerencsételni. Kérésem teljesítését remélvén, — maradok stb. *Medveczky Dániel* hites ügyvéd,

Esztergom, 1837. jan. 6. Drága Tettes Barátom Uram! Ezen ide zárt 25 ft. cmba, hogy kezeihez jött, tessen egy pár sorokkal ezen levél által adójával tudósítani engemet, a ki igen boldog vágygyal nézek azon órák eleibe, melyekben a Törv. Tudósításait fogom olvashatni. Tessen a nevemre és számomra jövődöket mindig magánál tartani; ezen ember minden két hétbe elhozza azt. Ha az árát feljebb méltóztatott tenni, a mi tudtomra nincs, — tessen velem parancsolni, — ezen lelki eledel mindig fizethetlen marad. Alázatos szolgálja *Besze János*, több uradalom ügyvédje.

Krassón 1837. jan. 13. Édes Barátom Uram! Szives köszönetemet vegye, hogy nevemet ki nem hagyta nyomtatni a clamansok közt. Lónyay Gábrist kértem meg, hogy fizesse ki értem a 30 pengő forintot; valamint a fél esztendei praenumeratiót is az újságért. Szépen jártam! egy fiscus a télen bizonyos dolgaiba felment Pestre; a kinek által adtam ezen 55 pengő forintokat, s még más comissiókat is, nevezetesen, hogy egy nagy szecska vágó masinát hozzon. Ő pedig a kis spitzbub elköltötte pénzemet és semmit sem effectuált. Politikus újságaim, — a postamestereknek, a spitzbuboknak nem akarok írni, — annálfogva most elmaradnak. Tudom víg a farsang Pesten; nagy készüle-

tek vannak. Wesselényi Miklós frissen van-e? béketűrést a sok méltatlanságok elviselésére kívánok s áldást tisztelem mellett. Egyébiránt csokolja hív barátja *Darvay* Ferencz.

Gálszécs, 1837. január 28. Tekintetes Úr! Mi ezen a vidéken a Tettes úr Tudósításait csak hírből ismerjük. Összeállottunk tehát egynehányan, s nevezetesen T. Szemere Miklós, T. Szemere János, Madarassy dr., T. Kulosy Károly urak velem együtt, hogy a Tek. úr Tudósítására praenumeráljunk. A fentisztelt urak a legnagyobb készséggel reá állván, a fél semestrisre fizetendő 25 p. fokat azonnal összetették. A pénz nálam van letéve. Méltóztasson nekem utasítást adni, mely úton lehetne azt a Tettes úr kezéhez szolgáltatni? nincsen-e Újhelyben valami megbízottja? Méltóztasson a zempléni kaszinó Tudósításával a mienket is elindítani S.-A.-Ujhelybe, s méltóztasson öcsémnek Sztankó Antal fiscalisnak attresálni, ki megkapván, azonnal Lasztóczra küldi t. Szemere Miklós úrhoz, ez elolvastván, Nagy-Azarba, Kis-Azarba, s utoljára Gálszécsbe utasítja. Vagy ha postán lehetne expediálni, akkor méltóztasson egyenesen Vécsére az én titulusom alatt küldeni annál is inkább, minthogy a Jelenkort különben is ezen a postán szoktam megkapni. Mely alázatos kérésem mellett alázatos tisztelettel vagyok alázatos szolgája *Sztankó* Károly a gálszéchi kerület rendes orvosa.

Várda, 1837. febr. 2. Különösen tisztelt Tek. Ur! Kétszeres örömmel tudatom tisztelt uraságoddal, hogy két testvéremet a Törv. Tud. megszerzésére reá bírván, — már most én és testvéreim (Imre és Miklós) uraságod leveleinek nemcsak olvasói, hanem létezésének biztosítói soraiban lelki gyönyörrel állhatunk; azért a Törv. Tudósításokat méltóztassék ezen egyszerű cím alatt: Záborszky testvéreknek Várdán, megküldeni ugyanazon alkalommal, mely Csapody urnák levelét szokta hordani. B. Wesselényi Miklós urnák a félesztendei 25 p. f. átadtak; azokat ő tiszt. uraságod kezéhez juttatandja. Néhány szót még a tudósításom javításra. Somsich Miklós urnák a Restaurationale intimatum ellen mondott beszédéből ezen lényeges szavak kimaradtak, stb. stb. Ezek után nagybecsű bizodalmba

ajánlott vagyok, különösen tisztelt uraságnak tisztelő szolgája és barátja *Záborszky* Alajos.

Arad, 1837. febr. 9. Tekintetes ügyész és táblabíróúr! F. évi január 21-ről hozzám intézett becses levele következtében szerencsés vagyok azt válaszolni, hogy igen is Aradvármegye Uraságnak Törvényhatósági Tudósításait, az ide rekesztett végzés szerint, maga számára járattatni megrendelte. Bátorkodom ahhoz képest Tettes uraságot megkérni, méltóztassék azokat a megyei czim alatt hova hamarabb megküldeni. Purgly János úr, az 50 pengő forintnyi előfizetést le fogja számlálni; tessék nékie iránta rendes nyugtatót, az *Insurrectionalis* cassa számadásaihoz használandót adni. Mi azon kérdését illeti, melyik félétől kezdődik ezen előfizetés? ön úgy vélekedem, hogy mivel a megyei végzés, mely az előfizetést elrendeli, az első félévben hozatott, azért bizonyosan az első félévet is magában foglalja. A végzést tehát ily értelemben véve, legjobb lészen az első számtól kezdve a megye számára mind megküldeni; és a nyugtatót is a szerint szerkeszteni, hogy ezen előfizetés az 1-ső júliusi Tudósításokra értetik. Ki is tisztelettel maradok alázatos szolgája *Institoris* János.

Nagy-Kálló, 1837. márcz. 3. Tekintetes táblabíró Ur! A februárius 13-ik napján tartott lármás közgyűlés leírását itt küldöm használás végett. Fájlni kell, hogy ilyenekről ismertetik meg a megye az ország előtt; de ez valószínűleg így történt. Többire nagy becsű jóindulatiba ajánlott tisztelettel maradván alázatos szolgája *Inczédy* György.

Szegeden 1837. márcz. 14. Tekintetes táblabíró Ur! Török-Kanizsai tek. Szerviczky György úr a Törv. Tudósításokat, az első levéltől a folyóig, vagyis ezen év közepéig megszerezni óhajtván, általam ezennel egész tisztelettel megkéri fönt tisztelt uraságot, hogy a mint mostani pesti vásárkor az egész esztendőre eső 50 pengő forint díjat megkapni méltóztatik, az első levéltől kezdve a folyamatban levőig nekie Török-Kanizsára elküldeni ne terheltesen. Midőn ezt Tek. Uraságnak tudtára adnám, úri szívésségébe ajánlott egész tisztelettel vagyok alázatos szolgája *Réh* János ügyvéd.

Nyitra, 1837. ápril 20. Tekintetes táblabíró Úr! A nemes vármegyének ide csatolt határozata következtében reám bízva lévén, hogy a Törv. Tudósításokra előfizetett és Tettes Uraságod által f. é. február 18-án hozzám irányzott becses levelében visszaküldött 25 pengő forintot Tettes Uraságodnak a nemes megye nevében által küldjem. A midőn az érintett előfizetési pénzt ide zárva, ebbeli hivatalos kötelességemet teljesítem, nem mulaszthatom el csekély személyem részéről azon mély részvételi nyilatkozatot, melylyel Tettes Urasága által annyi hazafiúi elszánással és önfeláldozással vívott alkotmányos nyilvánosságunk szent ügye iránt viseltetem. Fogadja t. Uraságod mély tiszteletem kijelentését és azon szóbeli sajnálatom kifejezését, hogy e nemes megyében, mink, kik ezen nemzeti ügyet rokon pártolánk, mindedig minorításban maradtunk, ki egyébiránt úri becses hajlandóságába ajánlva megkülömböztetett tisztelettel vagyok alázasat szolgálja *Kossovich* Károly.

Várad-Olaszi, 1837. ápril 19. Tekintetes táblabíró Úr! Biharmegye a tek. úr által Törv. Tudósítások czímje alatt megindított levelezéseknek egy példányát magános aláírás utján begyűlendő pénzből a megyei levéltár részére megszerezni rendelvén, van szerencsém az e részbeli végzést ide rekeszteni, s kérni a tettes urat, hogy egy példányt Biharvármegye rendéihez intézve megküldeni méltóztasson oly módon, hogy ez mindenkor a megyei első alispán kezéhez juthasson. A bejött 30 ftot bátor vagyok a gyorsszekér által megküldeni, kérvén a tek. urat, hogy annak kezéhez jutásáról engem megnyugtani méltóztasson, Maradok alázasat szolgálja *Hodossy* Miklós biharmegyei főjegyző.

Pesten 1837. ápril 13. Különösen tisztelt kedves barátom uram! Vendégem csak most menvén el tőlem, becses levelére azonnal nem válaszolhattam. Igen-igen fájlalom, hogy az új hazafiúi vállalatban körülményeim miatt részt nem vehetek, — mert subrósa essék mondvá, — tőlem nem telik. Kedves barátom uram jó véleménye rólam mindenkor igen becses lévén előttem, méltóztassék azt nekem megengedni, hogy körülményeimről legalább annyit felhozhassak, hogy nekem még azon pár évig, mely alatt birtokocs-

káim igen káros kiárendáltatásai tartanak, most acta, egy pár kis capitalisom érdekét is beleszámítva 2125 pengő forint jövedelmecském van, s azt már ezen évben gombai épületeim új tetőztetése, gombai és jobbágyi-i (Nógrád) megalkudott commassationalis felmérések stb. úgy kimeríték, hogy felvehető és disponibilis pénzemből kifogyván, valóban kölcsön vett, és veendő pénzből kell ez évet kivonom. Ez volt az oka, hogy a bécsi küldöttségbeli résztvevőst is meg kellé tagadnom. Kiki legjobban tudja, hol nyomja a lábát a saru. A vagyonbeli zavartól pedig senki sem fél inkább, mint én; mert ez sírja lenne függetlenségemnek. Tegnap és tegnap előtt a kertemben járván újra elővett a fluxus fájdalma, s ez éjjel ínyem összedagadozott. Azonban ha csak lehet, felmegyek az óvo intézet gyűléseibe. Különösen tisztelt kedves barátom uramnak alázatos szolgálója *Fáy András*.

Újvidék, 1837. Bőjthava 5-án. Tekintetes úr! A legközelebb múlt országgyűlésnek írott lapjait, melyek érdemes szerkesztője tisztelt uraságod vala, — tartottam, olvastam és tapasztaltam azon tág hasznot, melyet terjesztettek. Becsülni tanultam a jeles érdemét a kiadónak, mely a megvesztegethetlen közvéleményen alapul. Tudtam ugyan, hogy tudósításai tettes Uraságodnak az országgyűlés után sem szakadtak meg, és örültem a nyilvánosság ezen bátor igen korlátolt forrásának, de azokat tartanom ekkoráig nem lehetett. Most azokat olvashatni vágyva várom, és azért bátor vagyok megkérni, méltóztasson engemet az első postával az előfizetési mennyiségről értesíteni, hogy azt minél előbb felküldhetvén, olvasásokban részesülhessek. A ki is egyébiránt különös tisztelettel vagyok alázatos szolgálója *Bácsai Zakó István*.

Így lendítette, így élénkítette fel Kossuth lapja által a hazai közéletet, folytonosan fentartani igyekezvén a szabadelvű ellenzék tagjai közt a szellemi összeköttetést. Az ő érdeme egyedül, hogy a megyék teljes egyetértéssel felkarolták az elfogott Lovassy László és társainak ügyét.

Lássuk már most, milyen volt az az előfizetési felhívás, illetve az akkori elnevezés szerint: »*Jelentés*« a me-

lyet Kossuth szétküldött, s melyre többen az előfizetők közül válaszleveleikben hivatkoznak.

Jelentés: A vaksors szeszélyes kedvezései egy éj fordulatán bőségre ébreszthetik az ínség karjai közt szunnyadót, boldogságra a boldogtalant, de egész nemzetek állapota kevésbé függ a sorsnak pusztá kényétől, s leginkább a társaságba halmozott erők helyes kifejlésén alapszik.

Ha betekintünk a lefolyt századok örvényeibe, melyek annyi népeket emeltek magasra semmiből, s annyit döntöttek szédítő magasról semmibe, hogy elvesznének örökre. mint a pusztában elmenő vándornak nyomdoki: fokról-fokra lépésről-lépésre világít előttünk a História fenséges szövétéke, s fényvilágánál tisztán látjuk az emelkedésnek, tisztán az esésnek okait. Nincs itt vakeset sehol és semmi-ben, mindenütt és mindenben ok van és következmény, s ezeknek logikai lánczkapcsolata az a »fátum«, melyet Luca-nusként a dolgoknak atyja »se quoque lege teneus« örök szabályul alkotott. Igenis a nemzetek boldogsága a nemzetekben rejtőző anyagi s erkölcsi erők fejleményivel arányban áll, együtt kel ezekkel, együtt száll, együtt feszül életre, együtt lankad, hervad s alszik el. Ezen erők kifejtésére temérdek hatással vannak a törvények, temérdekkel a nemzet erkölcsi. E kettőnek egymással örökös kölcsönhatásban kell állani, s valamint a nemzeti erkölcsök sajátosságuk bélyegét ütik a törvényekre, (hol nemzeti akarat s nem egyes, bár legjobb autocratornak tartós boldogságot még sohasem teremtett önkénye szab törvényt), úgy törvények idomítják, fejtik, változtatják a nemzet erkölcsi. E kölcsönhatásban egyik sem első, egyik sem második, mind a kettő együtt hat egymásra, s együtt hatnak a nemzet életére, boldogságára úgy, hogy a nemzet szokásaiban ábrázolatát láthatnók, törvényeinek s törvényeiből bizonyíthatnók erkölcsi, vagyis ezeknek összeségét, a nemzeti karaktert.

Ez így lévén, a törvényhozónak, ha tespedésből úgy, mint iszonyatos rázkódtatástól egyaránt meg akarja óvni a nemzetet, s a haladás szelíd, törvényszeres ösvényén biztos léptekkel kívánja a közboldogság magasabb fokára

vezetni, melyről áldás és becsület sugárzik országlóra s országlottakra, a törvényhozónak, mondom, ezen idves irányban munkálkodva, kettős kötelessége van, egyik: megérteni az időnek jeleit, ismerni a nemzet szükségéit, s ezekhez mért ezélszeres intézvényekben követni a közvéleményt, melynek létezését s hatalmát hasztalan igyekeznénk tagadni, másik: eme közvéleményt a jövő törvényhozásban szolgalandót előkészíteni. Csak így reménylhető, hogy örökös kerékforgásban fognak törvény s erkölcsök egymásra s együtt a közboldogságra, Thronus, hon s emberiség javára munkálódhatni.

Miként felelt meg a lefolyt országgyűlés e kötelességek elsőjének? Mennyiben teljesítette az ország reményeit? s mennyiben segített a nemzet szükségéin? É részben a hozott törvények gyakorlatba vételével a tapasztalás fog legbiztosabb tanúságot nyújthatni, most erről, valamint arról is, melyek a szirtek, miken sok szép remény hajótörést szenvedett, hüebben szólani, idő s hely nem engedhetik, de mi a másodikat, t. i. a közvélemény előkészítését illeti: negyedfél éveken keresztül voltam én figyelmes tanúja a törtéeteknek, negyedfél esztendő t áldoztam a nyilvánosság terjesztésének, s e terhes pályán, melyet sokaknak inkább a szükségérzethez, s akaratom tisztaságához, mint igenis csekély tehetségemhez, mert bizodalma oly édessé tön, — nagyobb alkalmam volt, mint más akárkinek látni a hatalmas lökést, melyet a nemzeti értelmiség kapott, s haladását gondos figyelemmel kísérnem; el merem tehát mondani, hogy ha eljő az idő, mely nem véres csaták, s veszély szülte egyes nagy tettek, hanem köznemzeti virágzás napját fogja hazánkra deríteni, az 1832/6-iki országgyűlés ezen új felséges napnak pitymalló hajnala gyanánt fog a magyar évkönyvekben díszleni.

Az országgyűlésnek azonban vége van. Szétoszlott a fénycsomó, melyben, mint valamely gyújtópontban egyesültek a nemzeti értelmiség sugarai, hogy visszahatva mintegy Pharustól erősebb világot terjeszsenek szerte, messzire. Szétoszlott a fénycsomó, bekövetkezett a darabolt erők elágazásának ideje, visszatértünk törvényhatóságink házi

konyháihoz s az egyesült értelmiség közrehatásának minden áldásai megszűnnek. Hazánk municipalis rendszere kétségkívül, a legremekebb institutiok egyike, s én hajlandó vagyok hinni, hogy szélesebb alapokra építve ilyesmikben fogják elvégre Európa népei polgári jussaiknak ama kezes-ségét fellelni, melyet oly rég, oly temérdek áldozatokkal keresnek hasztalan. De az árnyék, a világnak attribútuma, s a legfényesebb dolognak is van árnyas oldala. Municipalis rendszerünk felséges eszköz arra, hogy megóvjuk s megtartsuk, mit a nemzet egyesített ereje tulajdonunkká tőn, de igen rossz annak, mit még nem bírunk, s mit csak országilag közremunkálkodva szerezhetünk, — kivívására. Isten óvja meg e nemzetet minden gonosztól! Isten óvja meg gyenge erejének szétदारabolásától, mert valóban, mit a nemzeti közboldogság ösvényén már tett, mákszemenyileg kevés ahhoz képest, mit még tennie kell; s most, épen most szükség messze távoztatni az aluszékony tespedést, nehogy a fejlődő értelmiség pislogó szövétneke szalmalánggá változzék. E tekintetek állottak előttünk, midőn Pozsonyban az elválás órája közelgetett, s aggódva néztünk a jövő elébe, keresve valamit, a mi nincs, az egységnek valami kapcsolatát, valamely jelét annak, hogy a nemzet gyűlésén kívül is nemcsak megyeileg, hanem országilag is él, legyen az bár oly csekély, mint a szívnek leggyengébb ütése, csak életre mutasson. S ime, többen azon lelkes férfiak közül, kik a polgári élet legszebb ajándékából — polgártársaik bizalmából, — a nemzeti képviselők dicső soraiban díszlettek, s baráti kezeket nyújtva — gyámolóim valának fáradozásaim tüskés pályáján — felszólítottak, hogy valamint magános levelezés útján közlöttem barátimmal s jóakaróimmal az országgyűlési nyilvános dolgokat, úgy ismét csak magános levelezés ösvényén közöljem a törvényhatóságokbani nevezetesbb s közérdekű történeteket. Annyi sok áll előttünk, minek tudása oly érdekes. Mikép igazolja még a gyakorlat a hozott törvényeket? Minő a következés, melyet eszközölnek? Hol mutatkozik irántuk pótlást kívánó hiány, hol elégtelenség avagy csalatkozás? Minő irányt vesz a nemzeti szellem a jövő törvényhozás felé? Minő

fogyatkozások örlődnek ki vidéki különség szerint az úrbér behozatalakor? Szóval, mik azok, mik a nemzetnek országos életére tartozva, a törvényhatóságok közgyűlésén nyilvánosan történnek? Ezek a tárgyak, melyek iránt felszólítottam, hogy országgyűlési levelezésimet »Törvényhatósági tudósítások« cím alatt folytassam, igen sok tisztelt követ urak önkényt ajánlkozván, hogy a megyéjükbeni dolgokról híven s pontosan fognak értesíteni, — ily javaslok által ösztönöztetve, s ily kútfők felől biztosítva, vétek lett volna magamat el nem határoznom, hogy a megkezdett pályát folytassam.

Erről tehát tisztelt levelezőimet értesíteni kötelességemnek ismervén, bátor vagyok jelteni, hogy lakásomat állandóul Pestre tevén, a kik bizodalmukkal továbbá is megtisztelnek, azoknak a »Törvényhatósági tudósítások« cím alatti magános levelezésemmel szívesen szolgállok. Úgy gondolom két hetenként egyszer két vagy másfél ívet írnom elég lesz, s itt nem lóvén úgy elfoglalva, mint Pozsonyban voltam az ülésekbeni jelenléttel, az írás szebb, helyesebb, hibátlanabb voltára is több gondot és ügyelést fordíthatok. Az Írnoki költségeket, s a vidékekrőli értesítéssel járó kiadásokat azonban szűk erszényemből nem bírhatván, az ezek fejében fizetendő díjt félvévenként 25 pengő forintra számítom, s az országgyűlési (e részben szomorú) tapasztalás után kénytelen vagyok kijelenteni, hogy levelezésemmel azoknak, de csak azoknak szolgálhatok, kik a félévre számított 25 pengő forintokat előfizetőleg beküldik, — óhajtanám, hogy a kik nagybecsű bizodalmukkal megtisztelnek, rendeléseiket még május hóban, vagy legalább június első felében kezemhez juttatni méltóztassanak, hogy a levelezést júliusban megkezdhessem. Költ Pesten május 15-én 1836. *Kossuth Lajos* s. k.

Alig küldte Kossuth szét az országba előfizetési felhívásait, a nádor Pestmegye útján rendeletet bocsátott ki, melyben a felhívás terjesztését, nemkülömben a Tudósítások megindítását, betiltotta. Kossuth azonban sokkal keményebb dió volt, semhogy egy egyszerű nádori rendelettel összeengedte volna magát törni, — a betiltó rendeletnek

tehát egyszerűen nem engedelmeskedett, hanem megindítá lapját, s ügyét, mint olyan közügyet, mely törvénybe ütközőleg gátoltatik, a vármegyék pártfogásába ajánlotta.

A legtöbb megye pártfogásába vette, s erélyes feliratokban sürgette a nádori tilalom visszavonását. Kossuth e közben a Tudósításokban lázasan izgatott Lovassy László és társainak elfogatása miatt, s a megyék erre vonatkozó tárgyalásait nagyon terjedelmesen közölte.

A bécsieknek már nagyon kellemetlen volt Kossuth újsága. Fogták magukat, s rövid úton ráírtak a nádorra, hogy a Törvényhatósági Tudósítások megjelenését akadályozza meg *minden áron*. A nádor erre 1836. október 2-án mint Pestmegye főispánja, Dubraviczky Simon első alispán, és Zlinszky főbíró útján betiltotta a Törv. Tudósításokat. s ezt a betiltó határozatot Kossuthnak elnöki úton kézbesítette. Kossuth igen jól tudta azt, hogy sem az alispán sem a főbíró nem igazolhatják eljárásukat megyei megbízással, a törvénybe ütköző tilalomra nem hajolt, hanem az ügyet panaszosan a megye közönsége elé terjesztette s a Tudósítások VIII-ik számát, — mintegy feleletül — szétküldte; bevádolván őket, hogy az 1723: 58. t.-cz. 4. §-a ellen vétettek. A megye igazat adott Kossuthnak, s kimondta, hogy a tilalom a »nyilvánosság jogába ütközik;« ezenkívül a Törv. Tudósítások különben sem tekinthető lapnak, csak levelezésnek. Végül Kossuth vállalatát a köztörvény oltalma alá helyezte, s határozatát a többi megyékkel is közölte.

Kossuth pedig folytatta levelezéseit tovább is. A kormány tehát elhatározta, hogy Kossuth Lajossal szemben a lehetőleg legerélyesebb rendszabályokat veszi foganatba. A Törvényhatósági Tudósításokból 23 levél jelent már meg, A 23-ik számú levél kelte 1837. május 7-e! Csakhogy ezt a dátumot a lap szerkesztője már fogságban érte meg. Ezzel a 23-ik számmal a lap megszűnt. Koholmány és ráfogás. mintha a nádorral Kossuth alkudozott volna; s utóbbi a palatínusnak azon ígéretet tévé vala, hogy beszünteti Tudósításait. ¹⁾

¹⁾ *Janoticky*: Tagelrnch der ung. rovehition. 1. 101. és köv. lap.

IV.

1837—1841.

1837. május 4-ének éjjelén egy 50 emberből álló gránátos csapat vonult ki a budai Svábhegyre. A gránátosokat gróf Thurn József kapitány vezette, és Ötvös József királyi ügyész kalauzolta. Ezek a szomorú lovagok voltak azzal megbízva, Hogy Kossuth Lajost elfogják. Kossuth a budai hegyek közt lakott. A mostani Disznófő alatt balra még harmincz évvel ezelőtt is állott egy sötét vörös alacsonyás házacska, a hanninczas években kisebb fajta vendéglő, «*Az isten szemé*»-hez címezve. Itt keresett pár hét óta üdülést Kossuth.

A mint a gránátos csapat ideért, megzörgették az ajtót, melyet azonban nem nyitott fel senki. Kossuth csak akkor tárta ki ajtaját, a midőn Ötvös József fiscus megnevezte magát, s kijelenté, hogy parancsa van őt elfogni. Ekkor rágyújtott elválhatlan pipájára s beült a tisztel és egy őrmesterrel a hegy alatt váró kocsiba, — mely meg sem állott vele a budai várban levő bécsi kapu szomszédságában álló kaszárnyáig. Itt azután ugyanazon zárkák egyikebe csukták el, melyekben a vértami Martinovics apát társaival együtt fogva volt 1794-ben.

Mialatt őt elfogták, az idő alatt a Fürdő-utczában levő lakását motozta meg a hatóság, és nemcsak levelezéseit s iratait foglalta le, hanem elhergálta mintegy 50 darabra menő tajtékpipáját is, — azokat magukkal czipelvén mint bűnjeleket, — mert az ezüst kupakokra az 1832/36-iki országgyűlési követek nevei voltak reá vésvé.

Kossuthal ugyanazt a törvénytelen eljárást vették foganatba, a mit Lovassy László elfogatásánál követtek.

A királyi ügyek igazgatója hűtlenségi közkeresetet akasztott a nyakába, — mert állítólag a királyi parancsnak szegült ellen. Fogsága kezdetén a magány és rideg szigorral akarták megtörni. Az első esztendőben ugyanis, mikor a pere folyt, oly brutálisan bántak vele, hogy az őrzésére bizott Sebes főhadnagy jelenléte nélkül még a porkoláb sem mehetett be börtönébe, melynek vasrostélylyal ellátott ablakának csak felső részén juthatott be egy kis viláosság. Az ablak többi része el volt falazva!«)

Ekkor még sem olvasmányt, sem Íróeszközt nem adtak neki, s ügyvédjén, Benyovszky Péteren kívül más meg sem is látogatta. Hogy mily szigorúan ragaszkodott Sebes őrpapancsnok a kapott rendeletekhez, arról a legeklatansabb tanúságot tesz az a kis adoma, melyet Kossuth Lajos beszélt el ötvenöt évvel későbbben Turinban, s mely legjobban jellemzi a fogság szigorát.²⁾

— A mikor engem az »Isten szemó«-nél Budán elfogtak, — hej! nem jól őrzött meg engem az a szem, — és lehoztak onnan, hát pipa volt a számban, s nem tiltották el a dohányzást. Szívtam is teljesen zavartalanul, a míg egyszer eszembe nem jutott, hogy szívart hozassak. Az őrpapancsnoknak, gondolom Sebesnek hívták, magyar ember volt, adtam egy ezüst húszast, s kértem hozasson szívart.

Rám néz, visszaadja a húszast, s nagy fontoskodó fejcsoválással mondja:

— Hja! uram az nem lehet!

Kérdeztem, miért nem?

— Tetszik tudni azt, hogy én katona ember vagyok. Nekem a renDELETEHZ kell magamat tartanom. Az úr *dohányozhat*, de nem *szivarozhat*.

Ritkán jöttem életembe méregben kicsiny okok miatt, de akkor nagyon dühös lettem. Megmagyaráztam a parancsnoknak töviről hegyire, hogy ha édesanyámtól küldenek

1) *Horváth M.* Huszonöt, év története. Genfi kiadás I. köt. 498. és köv. lapok.

2) *Egyetértés* 1892. okt.

szivart, vagy én bizonyos, meghatározott helyről akarok hozatni, azt megtilthatja, ehhez joga van. De már ahhoz nincs joga, hogyha én arra kérem, hozasson ő nekem szivart, s vetesse azt tetszése szerint bármely boltban, — ezt a kérésemet nincs neki joga megtagadni. De hát nem lehetett kapacitálni.

— No hát nem adnak szivart? — kérdem. Nem! Nesztek hát ez is! — és ezzel falhoz vágtam a pipát is. — Ha nem adtok szivart, hát dohányozni sem fogok.

Pere egy teljes évig tartott; az ítélet a királyi táblánál, a már szenvedett egy évi fogságon felül még három évi fogságra szólott. Ezt a hétszemélyes tábla még egy évvel toldotta meg. Az ítélet így hangzik:

A királyi fiskusnak Kossuth Lajos ellen folytatott főbenjáró perében a t. kir. ítélő táblán 1839. február 23-án:

ítéltetett:

A főbenjáró perekben különben is nem a pusztá szóváltások, hanem a vád mellett és ez ellen felhozott próbák szolgálván ítélet alapjául és így mindenkor teljes hatalmában állván alperesnek szóváltásai visszavonása nélkül is újabb próbáit előadni; ennélfogva a jelen per vég-lapjain beiktatott és a pernek végső időhatárt szabó ítélet után, a derék védelemről ismét az idézés kérdésére leendő vezetésére intézett prókatori visszahívás, mint a per természetével és törvényes rendszerrel ellenkező, egyébként pedig egyedül az igazság kiszolgáltatásának késleltetésére czélzó, bíróikép elvettetik. A per különben a vád érdemére nézve kimerítve lóvén.

Elég világosan kifejező az alperes legközelebbi országgyűlés végevel közrebocsájtott C) alatti jelentésében azon czélt, melyet törvényhatósági tudósításainak időszakonként leendő kiadásában kitűzött, t. i. *hogy a nyilvánosság terjesztésével a jövő törvényhozásban alapul szolgáló közvélemény döntéskészítessék és eloszolván az országgyűléssel egyszersmind a fénycsomó is, mint melyben valamely gyűjtő pontban egyesültének a nemzeti értelmiség fényugarai, miután a nemzet municipalis*

rendszere valamint fenséges eszköz arra, hogy megóvja és megtartsa, mit egyesített ereje tulajdonává tőn, úgy igen rossz annak mit még nem Úr, mit csak országilag közremunkálva szereshet kivívására, ezen tekintetnél fogva kiadandó tudósításai az darabolt erők elágazása idejének leléptével az egyezség kapcsolataul és arra, hogy a nemzet országgyűlésén kivid is nemcsak megyei-leg, hanem egyszersmind országilag is éljen, eszközül szolgáljanak. Mely jelentésnek tartalma a C. és JR. alatti naplóval és FT. alatti önvallomással egybevetve, mint a honi intézetekkel ellenkező és a fennálló alkotmányos rendszernek kiforgatására irányzott, nyilván az alpereresnek vétkező szándékát kitüntetvén; mikép munkálkodott az alperes kitűzött ebbeli céljának elérésére? jelesen mikép kívánta a közvéleményt előkészíteni? és miben igyekezett mind a közvéleményt, mind az eldarabolt erőt egyesíteni? arra a felperes kir. fiskus által beperesített oklevelek czáfolhatatlan tanúságot szolgáltatnak. Ugyanis kitetszik ezekből, hogy az alperes országszerte bizonyos levelezőket szerezvén, és ezekkel az önelvei szellemében költ és többnyire az előbbi értekezésekre válaszul szolgáló S. T. U. V. X. Y. Z. AA. BB CC. OO. HH. és TT. alatt levő levelezésbe bocsájtkozván, midőn hírlapjainak kiadásától az ország nádora Ő Fensége által eltiltatott, ezen tilalom ellenére H. K. szerint a vármegyékhez körlevelet eresztett és ebben magános ügyét levelezői által mintegy nemzeti ügyet előmozdítani igyekezett. Melynek folytában letiltására nem ügyelve, tudósításait közrebocsátván, ezen letiltást tárgyazó beszédekét újabb meg újabb vitatkozások eszközzése végett nemcsak közönségekké tette, hanem ugyane tárgynak tudósításai mindegyikében előforduló gondos megemlítése által ugyanazon vitatkozásokat folyvást táplálni és ekép vétkes szándékát a közvélemény palástjába burkolni igyekezett. Ugyanazon örvényt követte az alperes később is, midőn rossz szándéka, tudósításainak tartalmából még inkább kitűnvén, ezeknek folytatásától egyenesen Ő Felsége nevében F. szerint eltiltatott, mely eltiltásnak nem hogy engedelmeskedett volna, hanem inkább makacs elhatározással Pestvármegyei gyűlésén, mint a (? alatti nyomban ellentmondott és ennek

(mit általánosan a kérdéses legfelsőbb parancsolatnak a végrehajtásra megbízott tisztviselők által elmulasztott közlése sem igazolhat) magát ellene szegezvén, azután meg 16 tudósítást közre bocsájt ott és épen ezekben a leglázasztóbb beszédek foglaltán, vakmerő ellenszegülést nemcsak tudósításaiban nyilvánította, hanem egyszersmind a vármegyék-nél keresett pártfogás ürügye alatt, hova 8. szerint folya-modott. az említett eltiltás ellen az ország lakosait lázította. Ily makacs ellenszegüléssel folytatván tudósításait, az alperes oda fordítá egész igyekezetét, hogy minden alkotmány és törvényes rendszer elleni elvek, mint például az ország aristocratico monarchica rendszerébe ütköző személy és vagyonbeli jussok egyenlősége és több e félek hírlapjai által terjesztessenek. De mindezeknél vétkesebb alakban tüntetik fel az alperes tettét azon a királyi hatalom, úgy a hármas törvénykönyv II. része 3. címje szerint egyedül ő Felségénél lévő kormány, ország főtörvényszékei és felsőbb tisztviselők tekintetének lealacsonyítására irányzott és minden józan hazai polgárt megrázkódtató beszédek, melyeket nehogy a megyékben elhangozván feledékenységre menjenek, ezen alperes tudósításai segedelmével országszerte terjesztett; ilyenek találtnak a tudósításoknak csaknem minden lapjain, de többi közt különösen a 18-ik lapon, hol annak, hogy *Magyarországban, hol annyi érdek, annyi-féle egymással ellenkező rend, annyi a vallás és nyelv, felkelés nem támadhat, utána ragasztatik: mit fél hát annyi?* «a az Ausztriai ház! azonban ha ő oly féltékenyen magoknak a törvényeknek megtaposásával tudja őrizni bátorságát nekünk is kötelességünk mindent elkövetni személyes bátorságunk biztosítására és miután ennek garantiáját a kormányban nem találjuk, keressük azt önlelki erőnkben; — a 19-ik lapon az elfogott ifjak ügyében ejtett kifejezés így áll: *különös par force vadászat ez, s annál különösebb, hogy itt megfordítva róka és farkasok kergetik az embert, úgy, hogy valóban ez inkább bármely napkeleti zsarnoki tartományban, mint szelídséggel kérkedő kormányunkhoz illenék;* — a 93-ik lapon nemcsak a megyés közgyűlés szentségével, de a legcsekélyebb műveltség első szabályaival sem egyeztethető gúnynyal *Nérónak* példája a

kormányra alkalmaztatva említettik; — a 140-ik lapon ismét az elfogatott ifjak ügyében ily kijelentés foglaltatik: *mondhatom gyönyörű fabrikája az igazságnak! minek ezen comédia? ilyformán csak állítsanak hóhérintézetet a pesti piacon és csapassák el minden figurázás nélkül a szabadon szólók vagy gondolkozók fejeit és építsenek azokból egekig nyúló halmokat, de vigyázzanak, hogy a párolgó gőz a nemezis orrát ne érje. mert ez rettentően szokta megboszulni az ily veszedelmes játékot;* — a 145-ik lapon meg ekkorig hallatlan vakmerőséggel azon tudósításnak következtetésében, hogy Pestvármegye küldöttsége Ő Felsége eléje nem juthatott, ámbár az uralkodó Felség szentséges személyének kivételével, de mégis a történetre alkalmaztatva a macedóniai Fülöp királyhoz szóló asszonyinak szavai a leggyűlöletesebb alakban említetnek; a 171-ik lapon következő szavak: *sokat szenvedett már a magyar s legtöbbet az Ausztriai ház alatt, és mégis mi tisztán áll előtte, mi tisztán áll a világ előtt nemzetünk? vannak népek, kik fejedelmüket földönfutóvá teszik, kik a ministereket börtönbe vetik, kiknél a fejedelem nem mer máskép, mint vassal bélelt kocsikon kimenni stb.;* úgy ezek: *a kormány lassú víz gyanánt ássa magát alkotmányunk alá;* — a 182-ik lapon végre ezek: *Erdélyben zsarnokilag a fegyver éle parancsol* — olvashatók.

Ezek és más hasonlók mellett szintén oly szorgalommal adatnak elő a kérdésben forgó tudósításokban mindazok, mik az igazság kiszolgáltatására fennálló kir. ítélőszékek becstelenítésére részint rágalmozólag, részint fenyegetőleg mondtak a végre, hogy az 1890. évi 12. t.-cikkely nyilvános eltapodásával az ország törvényeiben gyökerezett bírói önállás és függetlenség egy törvénytelen ellenőrség és a közvélemény álarczája alatt feltűnő idegen befolyás által korlátoltassék. Példáit látni ennek a 67-ik lapon, hol ez mondatik: *a megye rendei nem képzelhetnek a magyar ég alatt oly elfogult, törvénytudatlan, vagy eladékony bírót, ki a közvélemény daczára, az egyetemes nemzet oly nyilván kimondott Ítéletének ellenére annyira vetemülne, hogy magára a függetlenség, kormányunkra az önkény bélyegét nyomva, Wesselényire, a hazának egyik leghívebb jobbágyára kérdéses beszédje miatt*

a bűnöst kimondani merészelné; — a 140-ik és 143-ik lapokon, hol a kir. tábla hasonlóan hitszegőnek, bizalomra méltatlannak kikiáltatik; — a 171-ik és 173-ik lapokra, hol a kir. Curia a legbecstelenítőbb kiejtésekkel illetetvén, annak ítélete törvényetelnek s kötelező erő nélkülinek nyilatkoztatik. Nem kevesebb gonddal terjeszti végtére hírlapjai által az alperes azon kicsapongásokat, melyek az ország előkelő tisztviselői tekintetének megrontása végett, többek által mintegy vetélkedve előadattak.

Mely eddig például felhozott felette vétkes beszédek és rágalmazások, jólehet mások által mondattak, mégis az alperest, ki azokat lapjaiban ismét felvévén, a bennök levő lázítást e felhevült indalatok újabb ingerlésére országszerte terjesztette, legfőbb mértékben terhelvén; e felett.

Terheli őt még azon szoros kapcsolat is, melyben már hasonló kihágások miatt perbe fogottakkal és részint már megítéltekkel állott; úgy azon befolyás, melylyel ilyeneknek ügyét minden módon nemzeti közügy czímével felruházni, s ezzel az ország törvényhatóságait szünteleni izgatásban tartani iparkodott. Ez volt tulajdonkép célja, midőn a már megítölt báró Wesselényi Miklós ellen indított hűtelenségi pernek számosabb törvényhatóságokkal vétkes szándékból történt közlésében magát egyik főszeküzül használtatta, — kivel mily szoros viszonyban volt légyen, a *Q.* és *R.* alatti naplóján és önvallomásán kívül azon rokonérzés szülte bizalom is mutatja, melylyel az általa gondosan megtakarított *EE.* alatti botránkozató levél intéztetett. — Ugyanezen törekvésnek tulajdoníthatók az alperesnél gyakrabban tartott és az említett napló és önvallomásból, de főkép a *DD.* alatti levélből felvilágosítható összejövetelek és tanácskozások, innét magyarázható végre, hogy az alperes más, időközben per alá vétetteknek, valamint elveiket osztotta, úgy minden alkotmányos rendszerrel szembeszökő kicsapongásait különös figyelemmel lapjaiba foglalta, holott a törvény és a főrend, úgy ősi alkotmányhoz ragaszkodóknak nyilatkozásait csak egy-két szóval említette, vagy egészen elmulasztotta, vagy félremagyarázva kigúnyolta.

Mindezen előbocsátottak egybevetve elegendő próbául szolgálnak arra, hogy az alperes tudósításainak kiadásával és ezekkel összefüggésben levő minden tetteivel nem a törvény engedte nyilvánosság terjesztésére, hanem inkább egy nyilvános pártoskodásnak alapítására törekedvén, a közvéleményt és állítólag eldarabolt erőt abban kívánta egyesíteni, hogy a kir. jussok megszoríttassanak vagy legalább kétségbe hozattassanak, szünteleni izgatás tápláltassék, a hazai alkotmányhoz ragaszkodók vagy hallgatásra kényszeríttessenek, vagy közgyűlölet tárgyává tétessenek és a fejedelem iránti bizodalmatlanság, most fennálló alkotmányos rendszer iránti gyűlölség, törvényes tisztviselők és ítélőszékek lealacsonyítása. — minden felsőbbség iránti tekinteteknek kiküszöbölése, szóval a teljes mértékű féktelenség gyökeret vevén, országszerte terjedjen; — de teljés próbául szolgálnak arra is, hogy az alperes, ily rossz cél és vétkes törekvés mellett tetteleg is munkálkodván a kir. méltóság megvetésére és alacsonyítására, úgy az alkotmányos rendszer felforgatására irányzott beszédeknek a kir. hatalma által történt kárhozzatás, valamint a fenntebb érdekelt eltiltások után is egyre folytatott közönségsé tótele és ekképen elkövetett lázítás által a publikus status ellen nyilván felemelkedni bátorkodott.

Melyek ámbár az alperes vétségét a bűn magasabb fokára emelik, tekintve mindazáltal az alperesnek azon védelmére, hogy a legfelsőbb királyi parancsolat, a letiltást végrehajtó szolgabíró által vele sürgetése után sem közöltetett, úgy arra, hogy ezen a törvény legszigorúbb súlyát különben maga után vonó gonosz törekedésére egy részben tulajdon vallása szerint a maga s házi népe fentartására megkívántató élelemkeresés, más és nagy részben pedig a perbeli irományok szerint mások által benne nem kevésbé táplált ingereltség, hiúság és elragadtatás vezérlették; ennél fogva a perbe fogott alperes e felperesi vádban felhívott 1723-ik esztendei 9-ik törvényczikkely által kiszabott büntetés súlya alól feloldoztatik, magának vétségéhez mért fenytékéül azonban, másoknak pedig oktató például, eddigi hasonlóul büntetésül beszámúlt és 21 hónapot már meg-

haladó letartóztatásán felül, még három esztendei fogságra ítéltetik s ennek végrehajtása rendeltetik.

*

1889. márcziun 2-án a főméltóságú hétszemélyes táblán

ítéltetett:

A perből kifejlő terhelő körülményeknél fogva, az alperes büntetésül kiszabott fogság ideje a jelen ítélet kihirdetésétől számítandó négy esztendőre kiterjesztetvén, egyébként a t. k. táblának ítélettétele jóváhagyatik.²⁾

*

*

Az akkori politikai szűklátkörűség jellemzésére legyen szabad csak azt felemlíteni, hogy Kossuth Lajos ellen az egyik vádpont az volt, miként politikai leveleket váltott Deák Ferenczczel. A társadalmi és közviszonyok hévmérője gyanánt jegyzem fel, hogy az akkori idők két legünnepeltebb egyházi szónoka Albach és Gegő a szószekről mennydörgött Kossuth Lajos elfogatása miatt a zsarnokság ellen. Sőt a Kossuthal privát barátságban levő szegény barát Albach még tovább is mert menni. Az ítélet meghozatala után a szolgálalkú bírakat az örök bíró ítélőszékére ernlékezette.¹⁾ Ez nagyon, de nagyon sokban járult ahhoz, hogy Kossuth fejét már ekkor a mátyrok discsoszorúja vette körül.

Az ítélet oly súlyos volt, hogy felszisszent miatta az egész ország. Egy ember volt csak, a ki vigasztalást lelt abban, hogy ki van mondva az ítélet. Maga a fogoly Kossuth! Neki az valódi enyhülést hozott, mert azután nem bántak már vele oly szigorúan mint előbb, adtak neki olvasmányt és írószert.

¹⁾ »Felségsértés, felkelés és lázadásra való izgatás« miatt az Ítélet eredetileg halálra szólt. A halálos ítélet mellett legjobban Szögyény protonotarius (*Szögyény Marich László*) kardoskodott, azt mondván, hogy »Kossuth egy teljesen javíthatlan és az államra nézve nagyon veszedelmes individuum«. Indokoló beszédét e szavakkal végzé: »Ego vero Ludovicnm Kossuth delendam esse censeo.«

²⁾ *Széchenyi*: Naplója 308. és 363. lapok. *Pulszky*: Életem és korom I. 196...

Kossuth szelleme művelésére fordítá fogsága idejét. Széchenyi összehúzza vastag szemöldeit s hosszasan elgondolkodik, a midőn a nádor megmutatja neki ama könyvnek jegyzékét, melyeket Kossuth a börtönben olvasgatott.¹⁾ Ekkor bizonyítá be Kossuth léleknagyságát, lelki erejét. Az osztrák hatalom meg akarta a foglyot törni; de a fogolyban erélyes, SZÍVÓS emberre talált, a ki a börtönben nem csenevészsedett, nem satnyult el, hanem megedzette magát, kiművelte lelkét arra a küzdelemre, melyet kiszabadulása után, az őt jog- és igazság ellenére üldöző hatalom ellenére folytatni szándékozott. Tanult angolul, elmélkedett a felett a teendők felett, melyek a haza sorsán javíthatnának.²⁾

Hogy szíve mily jó, s kedélye mily gyermekes volt, élénk tanúságot tesz arról a következő kis történetke. Fogságában, ha az írás vagy olvasásba belefáradt, oda állott börtöne ablakához, s kenyér morzsával etette az ablak párkányára repülő madarakat, melyek végleg egészen oda szoktak, s végre néhányat kalitba fogva börtönében tartott. A midőn szabadon eresztették, madarait sem akará tovább zárva tartani, — s azok kalitjának ajtaját is felnyitá. De az ablak párkányára hintett morzsát és magot, hogy ha valamelyik vissza találna jönni, ne pusztuljon el gonoszul. És az az ember, a ki oly hosszú időn keresztül raboskodott, a kiszabadulását követő nap fölment börtönébe s megdudakolta, nem-e tértek vissza madarai?

Kossuth azonban nem ülte le egészen a reá kiszabott négy esztendei fogságot. 1839. június 2-án összeült az országgyűlés, s az ellenzék főleg a törvénytelen elfogatásokat találván sérelmesnek, a legnagyobb vehementiával kelt ki azok ellen. Az ellenzéki szónokok egyike beszédében a tripartitumnak azt a paragraphusát czitálta. — mely a kötelességükről megfeledezett bírák fejait lábaikhoz tenni rendelik. A bécsi kormány kezdetben nem akart engedni, sőt még csak hallani sem a politikai foglyok szabadon bocsátásáról. Ekkor azonban Franciaországban kormányválto-

¹⁾ Széchenyi I. Naplója: 406. lap.

²⁾ Pulazky F.: Életem és Korom I. 199-200. Kossuth elbeszélése nyomán. Urváry Lajos közleménye a Pesti Naplóban.

zás állván be, háborúra volt kilátás, — így az osztráknak katonára levén szüksége, a bécsi udvar kénytelen volt engedni a rendek követelésének.

József nádor 1840. évi május 1-én közölte az ország rendével, hogy a király april 29-iki elhatározása folytán a politikai foglyok szabadon bocsáttatnak.

Kossuthot az ország népe riadó örömmel üdvözölte. Utazása a Károlyi grófok hevesmegyei mátrai fürdőjébe Párádra, s ottani tartózkodása az ünnepek végtelen sorozata volt. Párádra a gyengélkedő, beteges Kossuthot későbbi jó szelleme, kedvencz nővére Ruttkayné kísérte. — Abban az időben Kossuth a mikor csak tehette, kivonta magát a zajos, pajkos hevesmegyeiek társaságából, s szabad idejét arra fordítá, hogy mentül többet gyalogoljon. Teste, lelke össze volt törve, halvány, foltokkal telt arcán, s bágyadt, fátyolozott tekintetén alig-alig lehetett felismerni az előbbi harczkész férfiút.

A midőn egészsége kissé helyreállt, s Párádról visszateért Pestre, még mindig oly erőtlen volt, miként a pesti megyegyűlésen történt felszólalása után Széchenyi kijelenté, hogy Kossuth »nem lehet többé ellenzéki vezér, mert ő misericordianus fráter«. ¹⁾

Párádról visszatérve megnősült. Egy fehérmegyei közbirtokosnak, Meszlényinek leányát, Theresiát vette nőül. Kossuth nejével börtönében ismerkedett meg. Meszlényi Theresia már Kossuth elfogatása előtt élénken érdeklődött a fiatal hírlapíró iránt, s midőn azt elzárták, levelezni kezdett vele. A levelezés vége házasság lett. Kossuth azonban lutheránus, a Meszlényi kisasszony pedig katolika vallású volt, — ép ezért vegyes házasságra léptek, s evangélikus pap eskette őket össze.

És mindenkiel szemben constatálhatjuk azt, hogy Kossuth családi élete tisztességes és kifogástalan volt. Ez pedig nagy erény, mert a mai kor igen kevés fiáról lehetne ugyanezt mondani. Még azok az írók is, mint Szöllössi, Ponori Tewrewk, Levitschnigg, Adlerstein von Jano-

¹⁾ *Helfert*: Gesbichte Öesterreichs. IV. Erster Theil 227. lap.

ticky stb. kik fizetésért, osztrák zsoldért kisebbitették Kossuthot, még ezek sem képesek életében a kicsapongásoknak valami nyomát találni. A legrosszabbat a törökké lett, s renegátból újra keresztényné vedlett Szöllőssy mondja róla, hogy száműzetése első napjaiban udvarolt Dembinsky kapitány nejének. Szöllőssy oly éktelen hazugságokkal illeti munkája egyéb részében Kossuthot, hogy a történetírói hitelességet még az esetben sem érné el, ha constatált tény nem volna, hogy az osztrákok fizetett kéme volt Kossuth mellett. De hogy Kossuth ismeretsége Dembinskynével családi életében semmi zavart nem okozott kitűnik abból, hogy mihelyest neje Sumlába érkezett. Dembinskyné rögtön Constantinápolyba távozott.¹⁾

A midőn a kormány Kossuthot elfogatta, barátai és tisztelői aláírást nyitottak az ő és családja számára. Báró Wesselényi Miklós vette kezébe a gyűjtés ügyét, — ő maga 1000 frtot irt alá, bár ez összeget Széchenyi Istvántól kérte kölcsön,«) — és mintegy tizenhétézer forintot gyűjtöttek össze, — melyből azt a részt, mire Kossuth családjának szüksége nem volt, kiszabadulása után Kossuthnak adták át. Ezt a mintegy 8000 forintnyi összeget szánta Kossuth az általa alapítandó iparegyesület alaptőkéjéül.

Kiszabadulása után azt hitte, hogy legalább egy időre visszavonulhat a közéletől.

Csalatkozott! Neki nem lehetett pihenni soha!

¹⁾ Az ott jelen volt egyik Lévay kisasszony szóbeli közlése utáni.

²⁾ *Széchenyi*: Naplója 363. lap.

V.

1841—1844.

Bizony nem pihenhetett! Sőt csak ezután kezdődött reá nézve a küzdelem korszaka igazán. Barátai szóval, ismerősei és elvtársai a levelek özönével elárasztva ostromolták, hogy indítson hírlapot. Csakhogy abban az időben nem úgy volt ám mint ma, hogy ha valaki politikai lapot akar indítani, hát bejelenti a polgármesteri hivatalban, leteszi a törvényes kautiót és nyomathatja lapját. Nagy sora volt a lapindításnak a negyvenes évek elején. Fent volt annak a bunkója Bécsben, s a bunkó nyelét olyan hatalmas ember tartotta markában, mint a minő Metternich Kelemen herceg volt, a teljhatalmú kancellár. A ki Magyarországon hírlapot akart szerkeszteni, annak előbb hónapokig az osztrák kancellár előszobájában kellett cipője talpát lyukasra koptatni.

Tudta ezt Kossuth Lajos igen jól, s az őt szutyongatóknak egyszerűen azt felelte, hogy »ő a hírlapkiadásra engedélyt kérni nem akar.« Ennek daczára azonban 1841. évi januárban Kossuth azzal lepte meg a közönséget, hogy mint a Pesti Hírlap szerkesztője mutatta be magát.

A Pesti Hírlap keletkezésének történetéről sok mindent¹⁾ írtak már eddig össze. Némelyek szerint Landerer-pesti nyomdász indirect úton megkérdezte Metternichet, nem-e volna kifogása az ellen, ha ő-Kossuth szerkesztésé-

¹⁾ Kossuthról, mint a Pesti Hírlap szerkesztőjéről eddig legkimerítőbben értekezett *Honi E.*: Ludvig Kossuth, I. Uő. és köv. lapjai *Horváth M.*: Huszonöt év története, II. kötet, 48. és köv. lapjai.

ben egy lapot adna ki. Mire Landerer állítólag megnyugtató választ kapott volna. Mások a jobban értesültek, s a kik Kossuth rovására soha se mulasztják el a »színezést«, már azt is tudni akarják, hogy Landerer Bécsben olyanforma nyilatkozatot tett volna, miszerint a veszedelmes agitátort csakis »ily módon« lehet a censura korlátai közé szorítani. Vannak ismét mások, a kik még ennél is tovább mennek egy lépéssel s egész határozottsággal állítják, hogy a hírlap censorok a Kossuth által szerkesztett Pesti Hírlappal szemben sokkal elnézőbbek voltak, mint a többi, főleg német lapokkal szemben.«)

A Pesti Hírlap szerkesztője, Kossuth Lajos megírta a lap keletkezésének történetét. Megírta abban a hatalmas polemikus párbajban, melyet az általa kevészel azelőtt Pest-megye termében »legnagyobb magyar«-nak elkeresztelt gróf Széchenyi Istvánnal vívott. A nagy gróf a »Kelet Népé«-ben támadta meg a Pesti Hírlap irányát, modorát, szerkesztőjét. Kossuth szintén könyvben felelt a könyvre, s megírta ismert: »*Féleletét*« S miután Széchenyi a Kelet Népében e kifejezést használja: »a kormánytól engedélyezett Pesti Hírlap.«²⁾ Kossuth erre a következőkben mondja el lapja keletkezésének történetét:

Az első idézetben e szavak: »a kormánytól engedélyezett Pesti Hírlap«, ha magukban vesszük, egészen helyén állanak, miután a sajtószabadságot elvileg a nemzet állhatatosan fentartotta ugyan, de a mint most állnak, gyakorlatilag, hírlapot a kormány engedélye nélkül nyomtatni, s kiadni senki sem képes. És így azt, a mi honunkban az időszaki sajtónak közös és közönséges föltétele a Pesti Hírlapra nézve különösen kiemelni, henye dolog; de ha ezen, magában henye kifejezés összeköttetik a Pesti Hírlap szerkesztőjének múltja, viszonyai s azon elveivel, melyekhez szilárd ragaszkodása némi viszontagságokkal volt összekötte: ezen különös kiemelés némi gyanúsítást akarhat gerjeszteni. Más részről viszont az in solidum jótállás kel-

¹⁾ *Janoticky*: Tagebuch der Ungarischen Revolution, I. 108. lap.

²⁾ Kelet Népe, 57. lap.

léke azon hiedelmet támaszthatná, hogy a Pesti Hírlap ama vezértüstületet képző rész (az osztrák kormány) terve szerint és szándokából született. Ez igen hízelgő volna reám s a Pesti Hírlapra nézve. Azonban, bár gyöngítsem vallo-másommal helyzetem erejét, igazságnak tartozom a kijelentéssel, *hogy a Pesti Hírlap nem mint választott orgánum született*, hanem orgánummá csak vált, s most is csak azon résznek orgánuma, melynek pártfogását s hozzácsatlakozását megnyerni szerencsés volt.

Lesz talán a kit érdekel, ha elmondom röviden e lapnak keletkezését.

Nehéz idő vonult el vállaim fölött; és midőn elvégre vizontlátott barátaim megismertettek az időekkel s dolgok és személyességek változattal, volt köztük nem egy, a ki tanácsolá, ügyekezni az időszaki sajtó körében magamnak munkatért nyitni; de feleletem mindig az vala: nem látom módját, mert a míg törvény nem mondja ki, hogy hírlapkiadásra engedelmkérés kell, én nekem engedelemért folyamodnom erkölcsi lehetetlenség. Különb is nem tudtam magammal elhitetni, hogy a könyvvizsgálat és az én tollam, mely ha nem irhát is mindent, mit gondolok s érzek, de mást, mit gondolok és érzek, mi sohasem fog, — egybeférhetnének. Azonban látám, mikép egyik-másik hírlapban a megyegyűlések szóba jönnek, s a Társalkodóban gróf Zay levele nemzetiség, Tanárky »utazása Erdélyben« alkotmányfejlési eszmék körül, több czikk a Hírnökben s melléklapjában, különösen a sajtószabadságróli czikk, oly téren mozognak, miszerint írni talán csak mégis lehet; s magános körben valóban sokat beszélgeténk: mennyire kívánatos egy lapnak keletkezése, mely egy részről a törvényhozási nagy kérdések előkészítésével, más részről az autonomikus beligazgatási javaslatokkal foglalatoskodván, tegyen jelenre, a mennyit tehet, hasson jövőre, a mennyit lehet; és egy tisztelt barátom, ki a nemzet bizodalmasában kitűnő helyen áll, magára vállalá egy ily hírlapnak létesítését kieszközölni, melynek munkatársai közt nekem is úgy, valamint hírlapja irányával megegyezendő minden becsületes ügyekezetnek egy kis tért engedni szíves volt volna.

megtette hát a szükséges lépéseket, azonban — sikertelenül. Időközben Landerer Lajos úr a Munkácsy úr által kiadott Sürgöny kiadó-tulajdonosi jogának a volt tulajdonos hozzájárultával magára átruházását legfelsőbb helyen megnyerni szerencsés volt. És a szerkesztés is elrendeztetett, és a hírlap kiadását megelőzve közrebocsátott programja is elkészítettett, midőn Landerer úr (jó vagy rossz számolással, az isten tudja) azon öltre jő, hogy hírlapjának szerkesztésével engem kínáljon meg. És a múlt decz; 28. vagy 29-ik napja volt, midőn Landerer úr azon kérdéssel lépett szobámba, nem volnék-e hajlandó januárius kezdetével minden esetre megindítandó Pesti Hírlapjának szerkesztését magamra vállalni? Kérdésére viszont kérdéssel feleltem: ha meggondolta-e, hogy szerencsétlen nevem bizonyos helyeken nem a legjobb ajánló, s nem tart-e tőle, hogy ha lapjának szerkesztését ön rám bizza, a Pesti Hírlap napvilágot sohasem lát?

— Természetesnek fogja ön találni, — felelt erre Landerer Kossuthnak, hogy mielőtt önt megszólítanám, erre nézve magamat biztosítani el nem mulasztottam. Én tegnap este érkeztem Bécsből, s ott megvallom, egyenesen a végett voltam, hogy biztos legyek, nem veszélyeztetném-e a legfelsőbb királyi engedményezést, ha szerkesztőnek önt kérném meg? És örömmel értesítem önt, hogy e járatban alkalmam volt tapasztalni, miképen a kormány jelenleg azon meggyőződésből indul, hogy »Magyarország alkotmányos ország levén, azt máskép kell kormányozni, mint az ausztriai örökös tartományokat, s hogy a magyar nemzet hosszas alkotmányos élet után megérett annyira, miszerint minden véleménynek, a méltányosság, törvényesség és illendőség határai közt (mire hiszen felügyelni a censurára van bizva), szabad kifejezés engedtethessék«. Hírlapomra nézve a dolgok úgy állanak, hogy a kormánynak meg levén garantiája a censurában, egyébiránt én vagyok a tulajdonos, s mint ilyen köteles megtartani a hírlapkiadásra nézve fenálló szabályokat, miket megtartván, mikint kezelem lapom belső oeconomiáját? abba senki sem avatkozik, Hogy pedig pusztán *név ellen* a kormánynak kifogása nem lehet,

azok után; mik a múlt országgyűlés végével történtek a kormány következetességéről előre is föltehetni véltem, a mint hogy nem is csalatkozám.

Ezzel Landerer végzé szavait, s Kossuth megvizsgálván a Landerer által kibocsátott programot, úgy találta, hogy abban nincs semmi olyas, »ami egy becsületes embernek, a haladás barátjának s hazáját hön szerető független lelkű polgárnak gondolkodásával ellenkeznék«,¹⁾ ép ezért kijelenté, hogy hajlandó elvállalni a lap szerkesztését, s el is vállalta. Az első szám 60 előfizetővel indult meg. Landerer azokból a számokból 2600 példányt nyomtatott, de már a második félévben második kiadást kellett rendeznie, mert az előfizetők száma több volt négyezernél.

Az 1841. évi január 2-án megindult 1-ső számban, Landerer tulajdonos következő szavakkal mutatta be előfizetőinek a lap szerkesztőjét:

»Most, midőn e lapokat megnyitom, örömmel van szerencsém értesíthetni a közönséget, hogy semmit el nem mulasztottam, mi által a lap érdekességét emeljem, és szíves szándékomat, a közkíváratnak megfelelni, tetteleg bizonyítsam. Úgy vélem, e szándékomnak fényesbb tanúságát nem adhatám, *mint az által, hogy a szerkesztés vezérlésére Kossuth Lajos urat kértem meg*, kit ezennel a t. közönségnél, mint e lapok szerkesztőjét bemutatni hazafiúi szíves örömemre szolgál. *Landerer Lajos.*«

Midőn a tulajdonos kiadó úr eme nyilatkozása következtében szerkesztéshez fogunk, oly meggyőződésből tesszük azt: hogy a napnak tömérdek szükségei között alig van egy-egy sürgetőbb, mint oly időszakai lap, mely a nemzet életének hű tükre legyen; közzé nemzetivé tegye öröm és bánatnak, hűség s törvényességnek, bajnak és hiánynak minden érzetét, melyét a nemzet szívében egy hangrezgésre találni köz, magas és szent érdekek jogosítanak; és szabad tért nyisson az észnek, értelemnek, jóakaratsnak, hogy szűkkeblűséget, mint elbizakodottságot egyaránt kerülve, vak előszeretetet, vak előgyűlölség nélkül, higgadt kebellet s ama mérséklettel és illedelemmel, mely a jó szándék és

¹⁾ *Felelet* gróf Széchenyi Istvánnak, 56—69. lapok.

igazság bélyege, megvitassák és előkészítsék a napnak nagy kérdéseit, mikben a honnak jövődjé rejtezik. Mert nem az a kérdés közöttünk, haladjunk-e vagy megálljunk? miként Jozsue napjáról írva van; — e kérdést eldönté a Mindenható, midőn a világot megteremtette, és bizony nincs erő, mely a világkerék küllőibe vágghasson — nem ez hát a kérdés közöttünk, hanem az, hogy mit és miként? Es itt egy magasabb néző pontra van szükség. Nem mind javítás, ami egyes érdekeknek hízeleg, és tartós csak az, mely igazságon épült, *valódi* szükségesen segített, s a nemzet életéből önként fejlett ki. Ismerni kell tehát a nemzetnek önmagát, és ismernie kell szükségeit; aztán megvitatni célt és eszközöket, dolgot és módokat minden oldalról, s ha ekkor elkövetkezik a törvényhozás ideje, áldásdús leend mindenik törvény, mert egy-egy socialis meggyőződést mondott ki. A törvény, mely ekként született, mindenk-előtt jogszerű leend, — mert hiú bölcsesség az, melyet a jog tekintete nem vezet, de a jogszerűség határai közt követni fogja a józan politika sugallásait; és bizonyosan nem felejtendi, hogy a századokon át emelkedett ország-épület roppant boltjainak árnyékában millió élet, millió érdek nyugoszik, mely az igazság mellett gyöngéd figyelmet s kíméletet is követel. — Vezetni egy időszak lapot, mely ily tükör, ily kalauz, ily raktár legyen, nehéz, fontos feladat; s ha mi, kik mélyen érezzük, hogy egyike vagyunk a leggyengébbeknek, a kiadó úr becses bizodalma felszólításának, erőtelenségünket feledve, engedénk, oly hiedelemben tettük azt, hogy egy ily nemű szükség érzete sok kebelben él, s így számos polgártársaink és barátaink köréből nem egy kitűnő észre és szívre számolhatunk, kik erősebbek mint mi, gyámolítandják gyöngeségünket. — És ha szükségéről szólottunk, távol volt tőlünk, az időszak sajtó körébeni pályatársaink érdemeit kellőleg nem méltányolni, csak azt akartuk mondani, hogy egy nemzet életében több színvegyület, s több árnyéklat van és egymás mellett mindenik megfér.

Mi baráti kezet nyújtunk pályatársainknak, s végczélunk különböző nem lehetővén, ennek megközelítéséhez egy

becsületes versenyre szólítjuk fel, s ha versenyzésünk egymásnak viszonosan jótékony ösztönül szolgálndott, minden dicsőséget örömet átengedünk; elégtelk, ha szerényen szabad lesz éreznünk, hogy a közjó nagy építményéhez egy-két kódarabbal mi is járulhatánk. — Helyén lenne most talán az ígéretek és biztatások szokott szóseregét elősorozni; de mi úgy hisszük, az értelmes közönség ilyesminek nem sok becsét ád, s a hol foglalót csakugyan kivan, inkább hajlandó személyességet, mint ígéretet annak fogadni. Lapunk jövődjé minkezünkötől függ. Hogy ha nem vagyunk szükségtelenek, hogy ha sem későn, sem korán nem jövünk, egy szóval: hogy ha megérdemeljük, bizonynyal pártfogást is lelendünk e nemzetnél; — ha pedig mindez máskép vagyon: le a színpadról ügyesbek előtt! nem érdemlettük meg az életet. Azonban, ha gyöngeségünk érzetében nincsen is bár jogunk, egy derék művésznk példájára az érdemes közönséget atridesi reményekkel biztatni, annyit mindenesetre nemes önérzettel bátran elmondunk, miképen szennyes érdekek vezetni soha sem fognak, meggyőződésünk nem lesz eladó, s tanulni szeretve is, szükségét is érezve, észnek és oknak ugyan mindig hódolunk, de más semmi, s nevezetesen Nagy Pál »egykori« szavaival élve: *»sem a hatalmasok komor tekintete, sem polgártársaink híre soha el nem tántorít!«* — Ezek után nincs egyéb hátra, mint a tisztelt közönséget kérni, hogy miután a kiadó tulajdonos úr lapjaink kiadása felül tisztába csupán a lefolyt év utolsó napjaiban jöhetett, s így a szükséges előkészületre, adatgyűjtésre, vidéki levelezés elrendezésére időnk teljességgel nem vala, sőt a szerkesztés elvállalása is csak épen most, már a hirdetmény közrebocsátása után történt: lapjaink becse ne az első egy-két számokból ítéltessék. S most a dologra! ¹⁾

Közöltem Kossuth beköszöntőjét. Jónak láttam közölni azért, mert az hű tükre Kossuth nézeteinek, elveinek. Es ezekből az elvekből világosan kiolvasható, hogy azok egy makulányiban sem térnek el azoktól a reformeszmék-

¹⁾ Pesti Hírlap, 1841. 1. szám.

tól, melyeket báró Wesselényi Miklós hirdetett, azoktól a reformjavaslatoktól, melyekkel gróf Széchenyi István nagygyá, gazdaggá, hatalmassá akarta tenni a magyar hazát, s azoktól az alapvető alkotmányjavaslatoktól, melyek úgy Deák Ferencz, mint vele együtt az egész ellenzéki párt programjának sarkpontjait képezték. Lehet, hogy a reformerek az átalakulás módjai, tényezői és eszközei iránt eltértek egymásban, de ennek daczára mindannyian a nemzeti átalakulás nagy munkáján dolgoztak.

És itt legyen szabad pár szóval jellemezni próbálni é négy nagy férfiút. Széchenyi és Wesselényi teljes pangásban, és apathiában találják a magyar hazát, a midőn a közélet terére lépnek. Mindegyikük más pontról indul, de egy és ugyanazon cél felé igyekeznek, t. i. a nemzetet lassanként megölvő, igazságtalan kiváltságok megszüntetésére. Széchenyi István Montecuculi generális jelszavát választá életfeladatául, s azt monda, hogy egy népnek előbb *anyagilag jól situálnak kell lenni*, — akkor azután bátran előállhat polgári jogainak követelésével; akkor már azt a gazdag, vagyonos, jólétnek örvendő néptől nem lehet megtagadni

Wesselényi Miklós báró azt az eszmét akarta megtestesíteni, hogy a magyar népnek mindenekelőtt *polgári jogokat kell adni*, s ha a népek milliói fel lesznek véve az alkotmány sáncaiba, akkor a »kaparj kurta, neked is lesz« elvet szem előtt tartva, magának dolgozván, s nem többé mint jobbágy robotba, hamarosan szerez magának vagyont, s jólétnek fog örvedeni.

Látható a két nagy reformer által felállított tételből, hogy céljuk egy volt, csak egyik előbb ezt akarta, a másik amazt. E két férfiú azonban hamarosan leszorult a vezérsógról. Előbbit a fátum, utóbbit önmaga tette lehetetlenuh, ^ mint a nemzet vezéré. És akkor, midőn a két nagy reformer elveszti vezéri működési körében hatását, egész váratlanul feltűnik egy komoly, nyugodt férfiú, kinek jöttét nem hirdetik hírnökök, kocsija előtt nem szaladnak fullajtárok¹ de felsőbbsege előtt meghajolt mindenki, a mint Deák Ferencz, a pozsonyi országgyűlésen, mint Zalavármegye

követő megjelent. Ideje volt, hogy akkor oda érkezett. Ezt láthatta maga, a mint látta ezerfelé húzó pártját. Ő megteremte az egységes reformpártot; az ellenzéki tábort szervezte, — mindenkinek kijelölte működési körét, de az irányt maga szabta meg.

Ekkor, Deák vezérsége alatt kezdte Kossuth szerkeszteni irott lapjait. Rögtön az első számok után észrevették a figyelők, hogy nem mindennapi ember: nyelve, tolla, esze láng. És kiszabadulása után tényleg Kossuth lett a haladó párt vezére. A hogy egy kalap alá vonta Deák a haladó párt képviselőit az országgyűlésen, úgy tett, — amint fentebb láttuk, — Kossuth az ötvenként megyében küzdő reformpárt tagjaival.

A mikor a vén vezér, Széchenyi látta Kossuth működését, megrémült, s újra magához akarta ragadni a vezéri pálczát. Éveken keresztül tartott e két Titán között a harc. A két férfiú nagyban különbözött egymástól. Széchenyi szerette, ha tömjéneztek neki, ha körülrajongták, — de ő kis ujját sem mozdítá senki érdekében. Kossuth sem volt kevésbbő hiú, de ő ahol csak lehetett, mindenkinek örömmel tett szíves szolgálatokat. Széchenyi bizván nagy phisikuma és energiájában, mindent maga akart megtenni, — s másnak nem enged maga körül működési tért; Kossuthnak mindegy volt, bárki tett is valamit, csak a honért legyen téve.

Ez magyarázhatja meg azt, hogy a midőn a harc kettőjük között megkezdődött, Széchenyit lassankint elhagyta mindenki. Magára maradt, elhagyott lett. Vezér sereg, apostol hívő nélkül. Az egész ország, élén a másik két vezérrel Deák Ferenczcel és Wesselényi Miklóssal odaállt Kossuth mellé. Kossuth szerencsésebb volt, mint elődei, mert több szerencséével vezeté pártját, a mihez sokban hozzájárult lapja is, a Pesti Hírlap. A Pesti Hírlap tényleg új korszakot nyitott meg hazánk történetében. Mert a vajúdo félben levő népnél a közvéleményt a hírlap adja meg. És ha ehhez még hozzá vesszük azt az alakító, módosító befolyást, a mit Kossuth egyéniségének hatalmával nemcsak a hozzá közel állókra, de mondhatni az egész

országra képes volt gyakorolni, — akkor elképzelhetjük, mily hatalommá nőtte ki magát a Pesti Hírlap az 6 szerkesztésében.

Külsőalakjára Kossuth Pesti Hírlapja nem igen különbözött az addig megjelent lapoktól. De ő kezdte meg, hogy úgy mondjuk, ő hozta divatba a vezércikkeket. Vezércikkeinek tartalma s nyelvezete nagy tehetségéről, sok oldalú s alapos készültségéről fényes tanúságot tesznek. Cikkeiben az egyéb kerkérdéseket röviden, de alaposan fejtegeté, és szónoki hévvel írja meg. Minden egyes cikkbe bele van téve az író individualitása, az ő lángelméjének gyújtó szikráit sziporkázzak azok vissza, — ezért olvasta oly mohón a nagy közönség. Mert a Pesti Hírlap körül már ekkor a főrangúak egész gárdája csoportosul. Munkatársai sorában találjuk Wesselényi Miklóson kívül Batthyány Lajost, Teleky Lászlót, Ráday Gedeont, Podmaniczky Frigyest, Eötvös Józsefet, a Telekieket, Zay Károlyt s többeket. Ezenkívül dolgoztak a lapnak: Bezerédy István, Fáy András, Pulszky Ferencz, Trefort Ágoston, Szentkirályi Móricz. A lap levelezői az ország színe-javából kerültek ki, s hogy kik voltak, azt láttuk a Törvényhatósági Tudósítások idejében.

Széchenyit megdöbbené a hatás, melyet a Pesti Hírlap a nagy közönségre tett. Elfogultságában s talán féltékenységében is, nem vette észre, hogy Kossuth hatásának titka abban összpontosult, miként a Pesti Hírlap szerkesztője lapjában *a kor egyszerű követelményeinek adott kifejezést*. Ép ezért egy vaskos kötettel, a Kelet Népével akarja Kossuth hatását ellensúlyozni. Művében töviről-hegyire kifejti, hogy a túlságos democrata elvek ártalmára lehetnek hazánknak, — *mert Magyarországon minden reform csak aristocratai lehet* Ezenfelül legélesebben megkorbácsolja a Pesti Hírlapot, Kossuth személyét, s főleg izgatási és immodorát.

Terünk nem engedi, hogy a két nagy hazafi polémiáját tüzetesen tárgyaljuk. Csak röviden ismertetjük. A Pesti Hírlap minden cikkén, — Széchenyi állítása szerint, — Vörös fonálként húzódik végig a forradalom eszméje. Ez meg-

lehetősen furcsa vád volt a nagy gróftól; s ha csakugyan forradalmi« szaga cikkek jelentek volna meg a Pesti Hírlapban, azért nem a szerkesztő, a ki megírta vagy kiadta volt a felelős, *hanem a censor, a ki a kiadást engedélyezte.*

Kossuthnak meg volt az elégtétele, hogy még mielőtt válaszolhatott volna, már a szabadelvű párt egy kiváló férfia, báró Eötvös József felelt helyette Széchenyinek. Utánna még többen, — köztük Deák Ferencz is, — szállaltak fel, s jelentették ki, hogy a Pesti Hírlap módorában okot aggodalomra nem találnak.

Kossuth a Kelet Népére szinte könyvvel felelt; megírta: »*Felelet gróf Széchenyi Istvánnak*« című röpiratát, melyben kimutatta, hogy a nemzetet nem egyedül gróf Széchenyi István rázta fel lethargikus álmából; sőt tovább ment! Bebizonyítá, hogy a mikor Széchenyi a közpályára lépett, a nemzet nem is dermedezett álmókóiban, s absolute nem állott a sír szélén, mint azt Széchenyi a Kelet Népében állítja. Utalt Feleletében II-ik József absolutistikus kormányzatára, s főleg az erőszakos németesítési törekvésekre beállott nemzeti visszahatásra; az 1790/91-iki országgyűlésre, és az 1823-iki eseményekre következő 1826-iki országgyűlésre.

Az ország közvéleménye főleg azt vette rász néven gróf Széchenyi Istvánnak, hogy a Pesti Hírlapot denuncálja a kormánynak. «)

Széchenyi kényleien volt belátni, hogy ez a Kossuth elleni hajsza eredménytelen! Nemcsak! Hanem érezte, hogy annak következtében teljesen vége van régi népszerűségének. A rokonszenv megcsökkent, a lelkesedés pedig nem nyilatkozott meg többé személye iránt, a mióta a fiatalság a Kelet Népe megjelenése után Kossuthnak fátyolás zenét rögtönzött, ezzel akarván documentálni azt, hogy jobban ragaszkodik Kossuthhoz, mint Széchenyihez.

Ekkor a nagy gróf más ellenaknáról gondoskodott. Rábeszélte a conservatívek vezérét, gróf Dessewffy Aurélt,

1) *Horváth* Mihály: Huszonöt év története. Genfi kiadás. II. köt., 64—65. lapok.

s ez 1841. év közepén átvette a »Világ« című lap szerkesztését. Ekkor azután megkezdődtek a kölcsönös polémik és gyanúsítások, s a vita 1841. végén már valóságos hírlapirodalmi czivakodássá fajult. E vitáknak gróf Dessewffy hirtelen halála vetett véget, a ki 1842. elején rövid pár napi betegség után, életének 34-ik évében jobb létre szenderült.

A politikai ellenfelek kibékültek a koporsónál, s Kossuth lapjában a Világ szerkesztőjét következő remek sorokkal búcsúztatta el:

»Mély megilletődéssel és a legőszintébb bánattal jelentem Dessewffy Aurél halálát. Tegnap, szerdán, február 9-én reggeli 8 és fél órakor múlt ki kevés napi szenvedés után ínlázban. Mennyi ész, mennyi akarat, mennyi tettvágy, mily lángoló érzelem, mennyi remény, s mily fényes jövőndő voltak e névhez csatolva; s néhány napi láz — és vége mindennek! Ily férfiú sírjánál jeges kezekkel ragadja meg ember kebelét a semmiségnek érzete s a merész lélek szárnyszegetten törpül el a mulandóság mutató ujjá előtt. Énnekem gróf Dessewffy Aurél politikai ellenfelem volt; de épen mivel az volt, mély tisztelem, melylyel értelmi felsőbbségének hódolék, nem elfogultságból eredett, s a kit így tisztelék életében, kit szeretni magamban ösztönt érezek, annak sírjánál mély bánattal mondom: legyen áldott emlékezete! Családja pedig, ha ily csapásnál enyhítésről szólhatni, keressen vigasztalást a gondolatban, hogy könnyei közé pártkülömbőség nélkül egy nemzet részvét könyve vegyül; és legyen szabad hozzátennem, hogy bár sokan osztoznak is a gróf Dessewffy-ház fájdalában, de őszintébb részvéttel senki, mint én.«

A »Világ« szerkesztését Dessewffy halála után Andrássy helytartósági hivatalnok vette át. Hatása azonban végleg megszűnt.

Az ellenzék 1844 elején két táborra szakadt, melyeknek egyike sem közeledett elvben a conservatív párthoz, de egymással ellenkező tanokat hirdettek: erélyük és hatásuk tehát e szakadás következtében a kormányval szembejj csökkent. A szakadásra az adott okot, hogy Kossuth

Lajos a Festi Hírlap szerkesztésétől vissza lépett, s a lap szerkesztését Szalay László vette át, a ki azt Csengery Antal, báró Eötvös József, Szontagh Pál, Trefort Ágoston s több más munkatársa segélyével az eddigiektől teljesen eltérő elvek szerint vezette.

Kossuth 1844. év június végén vált meg a Pesti Hírlaptól. Az osztrák kormány vagy megrémítette, vagy megfizette a lap kiadóját, s ez szerkesztőjével összeveszván, utóbbi ott hagyta dicsőségének terét. Némelyek gróf Széchenyi Istvánt vették gyanúba, hogy irigylvén a nagy népszerűséget, melyet Kossuth a Pesti Hírlap által szerez magának országszerte, ő adta volna a tanácsot a bécsi kormánynak, hogy mi módon lehet Kossuthtól, mint szerkesztőtől legkönnyebben megszabadulni.¹⁾

Attól a közönségtől, melyet lángeszének hatalmával a Pesti Hírlapnak nevezett politikai szószékről felvillanyozott, a következő cikkben vett búcsút:

»De mielőtt letenném a tollat, mely a Pesti Hírlapot 3^{1/2} éven át vezérelte, legyen szabad a tisztelt közönség emlékezetébe hínom az ígéretet, melyet pályám küszöbén tevék. Ígértem, hogy szennyes érdekek vezetni sohasem fognak, meggyőződésem nem lesz eladó, és sem a hatalmasok komor tekintete, sem polgártársaim heve soha meg nem tántorít. Hírlapszerkesztői életem negyedfél éves időszaka úgy áll a nemzet előtt, mint egy nyitott könyv, e nemzetet hívom fel bírámul, hívom bármelyik ellenségemet, vessen rám követ, a ki egyetlen egy esetben meg tudja bizonyítani, hogy lelke sugallatát akár félelemért, akár hiúságért, akár önérdekemért, akár barátaim érdekeiért, valaha megtagadtam, a ki meg tudja bizonyítani, hogy elleneim iránt, tenger bántalmak között is, igazságtalan, magam gyarlósága s barátaim gyarlósága iránt engedékeny valék, vagy ellenemben a jót, az érdemet el nem ismerém, barátaimnál bünt, visszaélést, hibát, kicsapongást elnéztem, vagy éppen fedeztettem valaha.

¹⁾ *Szemere*: Kossuth 23 lap; *Lenitschnigg*: Kossuth und seine Bannerschaft I. k. 11. lap; *Prohazka*: Revelations 24. lap.

Méltánylat vagy kárhoztatás, rokonszenv vagy gyűlölet, helyeslés vagy rosszalás töletek függ, polgártársaim; ezt csak ti adhatjátok; de egyet magam adok magamnak, s ezt tőlem senki el nem veheti, s ez a lelkiismeret tisztasága, s azon önérzet, hogy szennyes érdek nem vezetett, meggyőződésem nem volt eladó, és sem a hatalmasak komor tekintete, sem polgártársaim heve nem tántorított.

Minden egyebet elvehettek tőlem, minden egyebet nektek köszönök, ez egyet önmagamnak köszönöm, s ezt tőlem senki el nem veheti, ennek vigasztaló érzetét elviszem magammal csendes magányomba; egyebet csaknem semmit sem viszek.

S most nincs egyéb hátra, mint hogy szívem mélyéből legforróbb köszönetet mondjak mindazoknak, kik nehéz munkámban, szíves közredolgozásukkal, levelezéseikkel, tanácsaikkal gyámolítottak; annál melegebb köszönetet mondjak, minél nemesebb ösztönből eredett hozzám szilárd, hü csatlakozásuk, melylyel a tövisekben, mikkel a zsurnalistikai pályán oly bő mértékben találkozám, velem híven, testvéreleg megosztanak, s melyért én pótlékul semmit sem nyújthatók, mint részét az öntudatnak, részét a becsületesen teljesített polgári kötelesség érzetének, mely magányomba engem is elkísér. Ők voltak azok, kik gyámolításának köszönhetem, hogy irigység, ármányos gyűlölet össze nem zúztak; nélkülök elfűttak volna pályámról a hatalmasok, mint törül szakadt katángkórót a fergeg. Vegyék legforróbb köszönetemet; s engedjék reméllenem, hogy ha, — amint hiszem — kis idő múlva közredolgozásukat újra felkérem, derültebb körülmények közt nem tagadandják meg tőlem azon közredolgozást, melylyel borús viszonyok közt hűn és férfiasan gyámolítottak.

Isten tartsa meg a királyt! Isten óvja meg a nemzetet minden gonosztól! de ha elkövetkeznének a viszontagság napjai, melyekben szükség lenne férfiakra, kik tegyenek és áldozzanak, mit ember tehet, ember áldozhat, szabad legyen ismételnem egykor nehéz napok súlya után egy díszes körben tett nyilatkozatomat; hogy tartozásom és hálám érzetében felejtani fogom erőtlenségemet, — ez érzet óriássá

feszítendi bennem a törpe erőt, s én, ki egyike vagyok a leggyöngébbeknek, versenyre kelendek a legerősebbekkel, nem hírért, nem jutalomért, nem dicsőségért, hanem versenyre tettben, versenyre áldozatban a közjóért. S most Isten velünk. Szerencsés találkozásig!«

És ezzel egyszer mindenkorra elbúcsúzatunk Kossuth-tól, mint szerkesztőtől. Tett ugyan még egy kísérletet, hogy lapindítási engedélyt kapjon, de volt annyi eszük, hogy másodszor nem adták azt meg neki. Metternich Kelemen intimusa maga is elismeri,¹⁾ hogy mindenkinek feltűnt, miként volt lehetséges Kossuthnak a Pesti Hírlap szerkesztését megengedni; s konstatálja, hogy a midőn Bécsben a rendőség úgy találta, hogy Kossuth nagyon is mélyen nyúl bele a nyilvános életbe, akkor a bécsi rendőriminiszternek a kegyencze, Landerer, aki a lap kiadó tulajdonosa volt, *rögtön tálalt alapot arra, hogy Kossuthot a lap szerkesztésétől elmozdítsa.*

Kossuth egyenest Metternich herczeghez ment, s őt kérte, hogy eszközöljön ki neki új lap indítására engedélyt.

A két hatalmas férfiú találkozását Metternich feljegyzéseiből ismerjük, s miután erről Kossuth soha sem nem irt, sem tudtommal nem beszélt, kénytelenek vagyunk e feljegyzéseket valóknak elfogadni. Ezáltal egyúttal kétségtelenné, s légből kapottá válik, — mint sok egyéb Kossuthra vonatkozó állítás, — az is, hogy Kossuth fogadást tett volna az osztrák elleni gyűlölettől instigálva, hogy sohasem megy Bécsbe.²⁾

Kossuth elbeszélte Metternichnek Landererrel való ügyét, s elébe terjesztette azon kívánságát, hogy szabadalmat szeretne egy újság kiadására. Megjegyezte azonban, hogy reá nézve a legfontosabb az, hogy kérvénye gyorsan el legyen intézve.

Metternich Kossuthnak erre azt válaszolta, hogy nem hiszi, mikép megkapja az engedélyt; az osztrák kormány *szereti ugyan* a jó újságot, de a *sok újságot* nem tartja

¹⁾ *Wirkner Lajos*: Élményeim 121—123.

²⁾ Politische karaktere 23. lap.

szükségesnek. Ezután hozzá fogott a nagy hazafinak osztrákos módon való megdolgozásához, első sorban is nagy kegyesen tudtára adta, hogy szereplését a nyilvánosság terén kezdettől fogva figyelemmel kísérte, s azon meggyőződés érlelődött meg benne, hogy Kossuthban kitűnő írói tehetségek vannak, de törekvéseinek valódi célját nem látja. Ő ezzel nem akarja szellemi tehetségeit támadni, de tudatlansága nem ösztönözheti őt arra, hogy Kossuth kérését a lapindítási engedélyt illetőleg támogassa.

Metternich kénytelen beismerni, hogy Kossuth törekvéseit úgy igyekezett jellemezni, mint oly férfit, a ki hazájának javára igazán törekszik: »én kívánom a jót, s mindig kész vagyok tevékenységemet annak szentelni, és azt hiszem, hogy ezt nem egyszer be is bizonyítam,« — monda Metternichnek, a ki miután hosszasan kapacizálta Kossuthot, hogy lépjen le a hírlapírói pályáról, szavait így végzé:

— Mondjon le egy elérhetetlen privilégiumról, mely ha elérhető volna is, a hasznos térről eltávolítana. A vállalkozó az által, hogy minél nagyobb számú előfizetőket biztosítson, jövedelmének rabszolgájává lesz. A pap az oltárról él, ez méltányos és természetszerű; az írói pálya biztos jövedelem nélkül keveset nyújt; ha a tehetséges férfiú számára a szükséges kedélynyugalom az élet gondjainak elhárítása által biztosítható, ezt tenni azoknak kötelessége, kik a jó ügyet előmozdítani akarják. *Ha ön, mint független író tehetségeit ez utóbbinak akarja szentelni, lesz arra mód található, mely a megvesztegetésnek gyűlöletes bélyegét ne hordja magán.*

Magától értetődik, hogy Kossuth Metternichnek ez ajánlatát undorral utasította vissza. Miután azonban Metternich azt mondta neki, hogy Pozsonyban tegye magát Wirkner Lajossal érintkezésbe, ő az alábbi levelet intézte Wirknerhez, melyben újra, s határozottan kéri lapindítási kérvényének sürgős elintézését, — a többiekre nézve pedig önérzetesen utasít vissza minden olyast, ami tiszta hazaszeretetének gátul szolgálhatna. A levél így szól:

Méltóságos Uram!

Jelen soraim tartalmából világosan ki fogja venni Méltóságod azon okot, melynél fogva a jelen írásbeli nyilatkozatomnál a német nyelvet használom.

Én úgy gondolom, hogy Méltóságod hivatva érezendi magát ezen sorok tartalmáról egy igen tisztelt, magas állású férfiút tudósítani s ha ezen föltevésében nem csatlakozom, az által az illem követelményének és a közönséges udvariasság szabályának hódolok, a mennyiben ezen alázatos közlésemnél azon nyelvet használom, mely leveletem magát az előterjesztésre alkalmassá teszi.

Ezen napokban Bécsben voltam s azon szerencsében részesültem, hogy Metternich herczegnél személyesen terjeszthettem elő alázatos kérésemet egy társadalmi, politikai lap kiadhatásának tárgyában.

Bármi legyen is alázatos kérésem eredménye, mindig hálával fogok emlékezni azon magas kegyre, melyben ő herczegsége az által részesített, hogy mindazon fontos államkérdésekről meghallgatott, melyek a népek kormánya vezetőjének becses idejét igénybe veszik, sőt elég kegyes volt, engem egy hosszabb s fölötte tanulságos közléssel meg is lepni

Kegyes nyilatkozata közben ő herczegsége azon megjegyzést tette, hogy a népélet szellemi mozzanatainak jelenlegi viszonyainál fogva, melyek a politikai íróknak ropant nagy hatáskört nyitnak, ő herczegsége nekem a politikai irodalom terén némi tehetséget tulajdonít s ezen, noha meg nem érdemlett, de mindenesetre igen hízeltő vélemény következtében ő herczegsége jónak tartotta, hogy igen delikát, és egy szabad férfi elhatározását érinteni nem akaró módon engem arra szólítson föl, hogy a szellemtelen, anyagi újságszerkesztés köznapi munkájával hagyjak föl s mint szabad s független író inkább oly irányban dolgozzam, hogy azon esetben, mikor a magas államkormány szándékai és rendszabályai az én meggyőződésemmel összhangzanak, az ily czélok és rendszabályok előmozdítására legjobb belátásom szerint közreműködjem. Ő herczegsége hozzá tette, hogy ezen megjegyzésével épen nem azt ezé-

lozza, hogy saját, szabad meggyőződésemet feláldozzam, az erkölcsi önérzetet csak legkisebb mértékben is sértő kötelezettséget vegyek magamra, sem pedig, hogy nézeterőszkolást kövessen el rajtam: — sőt ő herczegsége nyíltan kijelentette, hogy a megvesztegetést utálja, és azon embert, ki magát megvesztegeteti, utálja; azért kegyesen fölszólított, hogy nem közreműködésem jutalmazása, hanem fáradásom és munkám természetes kárpótlása végett tegyek indítványt azon anyagi tekintetekre nézve, melyek kíván-ságaimnak és érzelmeimnek leginkább megfelelnek.

Miután ő herczegsége magát ily nyíltan és tartózkodás nélkül fejezte ki, böcstelen, sőt bűnös tett volna tőlem, ami által oly férfinak gyöngéd érzetét és önbecsülését megsértené, ki egy viszontagságteljes élet kemény próbaiskolájában azon egyedüli kincset őrizte meg magának, hogy szabadon tekinthet Isten- és emberekre azon boldogító öntudatban, hogy lelkiismeretét és meggyőződését soha semmi emberi tekintetnek, semmi reménynek és semmi félelemnek föl nem áldozta.

Azt hiszem tehát, hogy köteles tiszteletemet és hódolatomat a magas állású herczeg, Európa első államférfia irányában az által rovom le legjobban, hogy szavainak semmi oly értelmet nem tulajdonítok, mely nyíltan kifejezett véleményétől távol állott.

Mert az egész ajánlatot a legtermészetesebb értelemben fogva föl, ő herczegségét a legnagyobb alázattal arra bátorkodtam figyelmeztetni, hogy Magyarorszá-gban az úgynevezett oppozíciónak nem azon jelentménye van, mely azon szóhoz a nyugoti alkotmányos államokban fűződik.

Ott az oppozíció azon párt, mely a hatalom elnyeréséért küzd. Ezen jelentmény Magyarorszá-gban az oppozíció szótól önkényt elesik, mert nálunk testületi kormányforma van s ez a parlamenti kormányforma eszméjét lényegileg kizárja.

Ebből következik azután, hogy Magyarorszá-gban az oppozíció nem törekedhetik a kormányhatalomra, következőleg azt sem tarthatja szem előtt, hogy az ország javára,

ezt vagy amazt maga foganatosítsa, hanem inkább csak arra kel törekednie, hogy a mi jó, az megtörténjék.

Ezen viszonyok természetes következményeképp bátor valék megjegyezni, hogy ha a magas államkormány nemcsak általános Ígéretekben, hanem határozott irányban, tüzetesen megjelölve, világos és őszinte akaratnyilvánítással s az alkotmányos formák megtartásával a haza javára ilyen vagy amolyan közhasznú rendszabályt akar foganatosítani: minden bizonynyal a legtermészetesebb s legegyszerűbb kötelessége minden hű alattvalónak és jó polgárnak, a kormányt abban erejéhez képest támogatni és hogy a magas államkormány egészen bizvást számíthat arra, hogy minden olyan esetben mindig találkozni fog az úgynevezett oppozíció minden becsületes tagjának legtörvényszerűbb közreműködésével és minket legmegbízhatóbb párthívei közé fog számíthatni, amint azt az oppozíció 1832. óta már nemcsak egyszer becsületesen, híven és igazán bebizonyította. Ha tehát ő herczegsége tőlem, a ki szabadon és nyíltan a független férfiaiinak pártját, vagy ha úgy tetszik, az oppozíciót valom magaménak, — ha mondom, ő herczegsége tőlem semmi egyebet sem kíván, mint hogy ott, a hol az ön meggyőződése és öntudatom a magas államkormány szándékaival és rendszabályaival találkozni fog, a kormány szándékait csekély erőmhöz képest előmozdítani segítsem, ehhez egyáltalában semmi felszólítás, semmi lekötetés, semmi szerződés vagy jutalom nem szükséges, mert ez a legegyszerűbb, legtermészetesebb állampolgári kötelesség; de ha valamivel többről, csak árnyékaról is volna szó oly erkölcsi kötelezettségnek, mely ezen vonalon túlmenne: természetesen önmagától jelentkeznék a kötelezettségnek erkölcsi lehetlensége is.

Ez volt az én hódolatteljes feleletemnek értelme s azt hiszem, hogy azzal egyformán teljesítettem nemcsak a hű alattvalónak és jó polgárnak, hanem a becsületes embernek kötelességeit is.

Így folyt a beszélgetés tovább, míg végre ő herczegsége tőlem búcsút véve, azon szavakkal bocsátott el, hogy fölszólítását vegyem még egyszer fontolóra s az Ön köz-

vetítésével, Méltóságos Uram, véleményemet arra nézve juttassam ő herczegségének tudomására.

Ebben rejlik oka és egyszersmind mentsége annak, hogy Méltóságodat jelen iratommal terhelem. Tiszteletteljesen könyörgök, méltóztassék ő herczegségének jelentést tenni:

hogy én ő herczegségének kegyes szándékait hálás szívvel elismerem és méltányolom;

hogy érjen bár szerencse vagy szerencsétlenség; várjon bár rám kényelmes vagy gondokkal terhes élet; minden viszonyban, minden körülményben mindig az lesz büszkeségem és boldogságom, hogy olyan lelkületű alattvalója vagyok Ő fölségének, az én. uramnak és királyomnak, a ki hűségben és loyaltásban egy élő lénynek sem áll utána;

hogy én az élet minden viszonyában legtermészetesebb polgári kötelességemnek fogom tartani, hogy a magas államkormánynak minden lépésénél és rendszabályánál lelkiismerettemmel és meggyőződésemmel számot vessek s az egybehangzás minden egyes esetében teljes erőmet és tevékenységemet a szeretett haza javára a magas államkormány legjobb akarató szándokainak s alkotmányos rendszabályainak lehető előmozdítására a hazaszeretet és meggyőződés egész hatályával szenteljem, amint azt ő fölségének minden más hű alattvalója is szentelni fogja, szentelni tartozik;

hogy én erősen meg vagyok győződve, miszerint ez egy állampolgárnak sokkal természetesebb kötelessége, hogy sem az csak a legcsekélyebb külön lekötelezést is igényelje, sőt azt el is tűrhesse. Hisz az állampolgári kötelesség egy becsületes ember szívének sokkal magasabb becsű, hogy sem annak teljesítését a magán lekötelezés alacsony útjára leszállítani szabad lehetne;

hogy én tehát hálásan elismerem ő herczegsége azon megtisztelő kegyét, melynél fogva tőlem becsülettel ellenkező dolgot nem várt, azt hiszem, hogy hálaérzetemet tisztábban nem nyilváníthatom, mintha ő herczegségének kegyére az által iparkodom magamat méltónak mutatni, hogy tiszteletteljes nyíltsággal kinyilatkoztatom, miszerint az állampolgári kötelesség teljesítéseért semmi jutal-

mat sem kívánok, sem el nem fogadok, de ezen kötelesség hű és becsületes teljesítésén kívül valami másra a világ minden kincseért sem vállalkozom.

Én tehát alázatosan semmi más kegyet nem kérek, mint kegyes engedélyt az én tervezett hírlapom kiadására.

Erősen meg vagyok arról győződve, hogy a kormány az ország javát óhajtja. Csekély véleményem szerint tehát a jóakarató államkormány érdekében kell annak feküdni, hogy a független gondolkozású férfiak alatt, kik az országban némi bizalmat élveznek, ne legyen elzárva, a véleménycsere mezeje az időszaki sajtó útján, a hol ők minden bizonnyal némi sikerrel működnek közre a magas államkormány jóakarató szándékainak alkotmányos foganatosításánál. Ezen közreműködés mindenesetre sikeres lehetne épen azért, mert szabad, független, mert a meggyőződésnek és kötelességörzetnek önkéntes következménye, s én alig tudok oly eszközt képzelni, mely a kormány és nemzet között a níostani bizalom erősítésére jótékonyabban hathatna, mint épen ez. Másrésről pedig az ellenkező esetben azon tapasztalás, hogy a magas államkormány az időszaki sajtó korlátait a független meggyőződésű férfiak előtt még annak daczára is elzárja, hogy a cenzúrát ő kezeli; azon tapasztalás, hogy az időszaki sajtó arra látszik szánva, hogy csak egy pártnak monopóliumává legyen — bajosan szolgálhatna alkalmas eszközül a közvéleményben a bizalom táplálására, szilárdítására és ébrentartására a kormány végcéljaira nézve; bajosan lehetne alkalmas eszköz arra, hogy az úgynevezett opposíciónak erős tevékenységű működését, a kormány szándékaiba való szíves beleegyezését biztosítsa.

Ha valaki a sajtót ellenkező irányban akarná kizsákmányolni, ha valaki rosszat akarna tenni, ott a cenzura, akadályoztassa meg; de akkor is meg kell akadályoztatni, ha jót akar, ha jót tesz, csak azért, mert oly férfi, a ki meggyőződését szabadon megőrzi?

Azonban egy hírlapszabadalom engedélyezése kegyelmi dolog; a kegyelmi tény elnyeréséért nem hozhatók föl indokok; annak a királyi fölséggel járó kegyesség és jószág kifolyásának kell lenni, különben megszünnék kegyelem

lenni. Ha oly szerencsés leszek, hogy ő felségének ezen kegyével dicsekedhetem, úgy már maga annak megadása erős bizonyíték, én pedig élő példa leszek a kormány loya-
Utásának polgártársaim előtt, ha pedig ezt nem nyerik meg, akkor kötelességszerű alázattal alkalmazkodnom kell ő felsége legmagasabb akaratához s azon reménnyel vigasztalnom magam, hogy hisz nem kell az embernek éppen hírlapi szabadalommal bírni arra, hogy az irodalom terén mint jó és becsületes állampolgár a közjó érdekében működjek.

Történjek tehát az, a mi ő felségének s a magas államkormányának tetszik; én ismétlen, igen buzgón csak egy kegyet kérek, s az: kérelmem gyors elintézése, mert én családapa vagyok; mint fiú, testvér, apa és férj édes kötelességek terhét hordozom vállaimon s mindezen kötelességek teljesítése, egy számos tagú család sorsa érzékenyen szenvedne a hosszú bizonytalanság alatt.

Ezennel teljesítve ő herczegsége parancsát, teljesítem kötelességemet. Még csak az van hátra, hogy méltóságodat alázatosan megkérjem ezen őszinte nyilatkozatnak, egy becsületes ember nyilatkozatának, szíves előterjesztésére s egyszersmind, ha azt Méltóságod tőlem rossz néven nem veszi, esedezem hathatós közbenjárásáért is a hírlap-ügyre nézve.

Ha Méltóságod engem talán válaszára érdemesítene, kötelességemnek tartom Méltóságodat arról becsületszavammal biztosítani, hogy a jóságával való minden visszaélésre nézve teljesen nyugodt lehet. Fogadja kitűnő tiszteletem biztosítását, melyel vagyok Méltóságodnak alázatos szolgája

Kossuth Lajos.«

Ismétlem újra, hogy az engedélyt nem kapta meg, s így többé nem lett szerkesztő. Azonban mégis talált módot és alkalmat a közönségre hatni. A Hetilapba írt vezércikkeket. Ebben jelent meg a többek közt ama híres cikke Fiumeről, melyben elejétől végig megkapó ékes-szólás vonul át, s melynek már kezdő szavai is: »Tengerre magyar!« óriási hatást keltettek.

VI.

1844—1847.

Nem bírt pihenni! Pedig mikor mint hírlapíró leszorult a működés teréről, akkor azzal a szándékkal ment ki a pestmegyei Tince községébe lakni, hogy tudomást sem vesz többé a közéletről. Oda menekült ki, abba a szegényes kis nemesi kúriába, s kezdetben azzal töltötte idejét, hogy fáit nyesegette s kertészkedett. De csak kezdetben volt meg »csömörölve« a politikai élettől. Rövid idő alatt azonban belátta, hogy a közélet őt ép úgy nem nélkülözheti, mint ahogy szüksége van neki a közügyek zajára.

Volt alkalmam a nagy ember egy ismerősének kéziratban levő naplótöredékeit átlapozhatni abból a korból,¹⁾ mely majdnem chronologice rámutat, miként érlelődött meg a nagy hazafi agyában a védegyelet eszméje. Napokig eltöprengett a felett, hogy nagy uraink, gazdag mágnásaink nem ismerik saját hazájukat, de annál jobban a külföldet. Ha valamelyiket kérdezik, monda egy alkalommal, hogy néz ki Erdély vagy felső Magyarország valamely kies pontja? hidegen azt válaszolja, nem tudom; nem jártam arra. Kérdezd ugyanazt, látta-e a magyar Alföld délibábos rónáit, a kanyargó Tiszát, a hömpölygő Dunát, a kenyértermő szép síkságot, a nádfödeles gúny hót, a ménest, a gulyát, a népet?

Erre a nagy utazók, a világjáró emberek büszke gúnymosollyal azt válaszolják: Mit gondol! hogy jártam volna én ott! De láttam én annál sokkal különb dolgokat Bécsben, Parisban, Londonban.

«) Özv. *Bornemiszné Táhy Katalin* kezeim közt levő kiadatlan Naplójegyzetei.

Itt érlelődött meg Kossuth agyában a terv, hogy életképesé kell tenni a magyar ipart. Mert már ő akkor belátta, hogy nem szabad többé önvesztünkre egyedül azt hirdetni, hogy földművelő nemzet vagyunk. Nem! Hazánkban, — mely dúskálódik mindenben, — a munkafelosztás nagy elvét kell biztosítani, hogy nemzetgazdasága ne legyen egyoldalú. Ezt pedig csak úgy lehet elérni, ha a terményt értékesítő ipar útján virágzó állammá vagyunk képesek hazánkat fejleszteni.

És belátták ezt mások is, azok, kikkel tinyei magányából sűrűn levelezve, — oldala mellé állottak, — belátták, hogy csak ipar és szorgalom boldogítja a népeket, s hogy hazánk ezekben nagyon is hátra van. Az okokat akkor mindenki másban kereste. Némelyik az irányadó férfiak közül az idő mostohaságát emlegette; a másik az osztrák kormányt tette, talán jogosan is, e miatt felelőssé; míg a harmadik rész, — s ezek között Kossuth is, egyenesen kimutatta s bebizonyította azt, hogy mi magunk vagyunk okai hátramaradásunknak.

Tényleg azonban ez a három ok mind összejátszott, s ép azért a közelszegényedés, a nemzeti sorvadástól volt legszentebb kötelesség, legmagasztosabb hazafiúi feladat a hazát megmenteni. Ekkor kezdődött országszerte az agitáció a védegyetek alakítása mellett. Kimondták a védegyet élén álló hazafiak, hogy a fényűzés minden más országban áldás, de a magyarnak átok; átok azért, mert innen külföldre szívódik az által a pénz, míg más iparüző országokban a gazdagok jövedelmük fölöslegét az iparos hazafiak kezébe adják, s ez által az ipart és szorgalmat előmozdítva, a mesterségek tökéletesítésére és a belfogyasztás szaporítására nemcsak hathatós eszközt, de egyúttal a pénzforgalom elszélesztésére alkalmat is szolgáltatnak.

A védegyet minden egyes tagja becsületszavával kötelezte magát, hogy hazánkban kapható kelmén kívül egyebet nem vesz, nem használ, nem visel.

A védegyet, melynek elnöke gróf Battyáni Kázmér, igazgatója Kossuth Lajos lett, megalakult, s másfél év alatt százötven fiókegyetlennel hálózta be Kossuth a hazát. 1846

augusztusában a múzeumban ipar- és műkiállítást rendeztek. A kiállítás megnyitásáról a Pesti Hírlap¹⁾ ezeket írja:

»Ő fenségét, a nádort a helybeli hatóságok, u. m. Pest-megye és sz. kir. Pest és Buda városainak küldöttségei várták magyar ruhában a Múzeum kapujánál, s az iparegyeleti küldöttség, névszerint — annak igazgatója Kossuth Lajos kalauzolta a tisztelt vendégeket azon termekben, melyeknek szépen rendezett, dús és szembeszökő haladás jelenségei által minden igaz magyarra nézve lélekemelő tartalma a hazai ipar jelen állását képviseli. Éz épület első emeletében 8 nagy terem s egy hosszú folyosó, földszinti részében ismét téres kapualj s folyosó vannak megtöltve derék iparosaink küldeményeivel, melyet a főherczeg 4 órától 6½ óráig nem lankadó érdekléssel s figyelemmel nézett át, részvétlédús kérdéseket intézve az iparegyesületi rendezőkhöz, kik mindnyájan a termekben valának. Különösen érdekelni látszott a főherczeget a posztó iparnak fejlett állása, a zay-ugróczy új gyár kitűnő szépségű küldeményei, úgy szinte Valero selyemgyárának pompás szövetei, s a szerenci porcellángyár (Fischeré) kiállítása.

A nagy közönség, melynek számára a kiállítás tegnap, augusztus 12-én nyitott meg, ez alkalommal nem bocsátott még be, mindazonáltal egy pár száz főre menő tömeg volt a termekben a kiállítókon kívül is, s nemcsak buzgó hazafiak keble dobogott fel magas örömben e látványon, hanem a jelen volt külföldiek is nyíltan kimondták meglepetésüket s vallomásukat, *hogy ekkora haladást, az alig másfél év óta létező iparmozgalmak következtében, nem vártak volna*«.

Így írt a Kossuth által kezdeményezett, s nagy sikerre emelt védegyeleti mozgalomról az a Pesti Hírlap, mely bár sohasem merete tagadni a védegyeleti mozgalom életrevalóságát, azért nyíltan mégis a vámszövetségnek volt híve, pártolója és támogatója.

¹⁾ Pesti Hírlap, 1846. aug. 18. száma.

S Kossuth nagyon jól látta már ekkor, hogy a bécsi kormány az országos reformokkal és haladási eszmékkal szemben hosszú ideig nem maradhat összetett kézzel, s nem lehet nyugodt szemlélője a magyarországi dolgok illetén menetének.

Nagyon bölcsen sejtette! A bécsi udvar nagyhamar maga vette kezébe a cselekvés fonalát, s 1846-ben kinevezte Apponyi György grófot kancellárnak, a kinek meg volt a főrendiházban a többsége, s hivatása lett volna a kormány részére a többséget az országgyűlésen is biztosítani. Egy szóval a derék grófot beültették Metternich Kelemen herczeg örökébe, mert az utolsó országgyűlés vége felé Metternich egy hosszabb levelet intézett a Nádor főherczeghez, melyben azt fejté ki, hogy a kormánynak minden áron többséget kell szerezni, különben a »helyzet nem javul«. Igaz, hogy József nádorban volt annyi bölcsesség s államférfiúi tapintat, hogy válaszában erre vonatkozó része így hangzott: »minden javítás csak úgy lehet sikeres, ha a közvéleménnyel találkozik.«

Apponyi, hogy az országgyűlés alsó házában is biztosíthassa magának a többséget, mindenek előtt a megyék feletti hatalmat igyekezett kezébe kaparítani. Ezt leghelyesebben az által vélte elérni, ha a megyéket saját embereiből kiválogatott főispáni helytartókkal rakja meg, s kormányoztatja. Ekkor kezdődött a híres adminisztratori rendszer. A rendszer behozatalának tényleges célja az volt, hogy a haladás embereit a megyei tisztikarból teljesen kiszorítsák. így, a nyakas megyei uraknak a foga ki lévén húzva, a befolyásos tisztviselők az útból szépen eltéve, — a legközelebbi választásoknál a követi utasításokat majd úgy készítik, ahogy Apponyi kancellár diktálja.

Ekkor azután kezdetét vette a lélekvásárlás, vesztegetés, és hivatalok osztogatása országszerte.

Apponyi adminisztratorai közül a leghírhedtebbek voltak *Lttka* hontmegyei, s *Tisza* Lajos biharmegyei főispáni helyettesek; úgy hogy országszerte híressé vált e két úrról e szójáték: »A pokolnak egy lika van, az *Lulca*, egy folyója

és az *Tisza*«. ¹⁾ És igazán nem lehet csodálkozni, hogy ha ily férfiak vezetése alatt a megyegyűléseken oly jelenetek folytak le, melyek a nemzet jobb érzését felháborították.

Bármennyire el is volt Kossuth Lajos foglalva a védegylet szervezésével s az iparegylet felállításával, azért a bécsi kormány működését még sem nézhette tétlenül. Egy általán akkor tájban oly hallatlan munkásságot fejtett ki, hogy erről az időről jegyzi fel róla naplójában Széchenyi István: »Ez az ember sem nem eszik, sem nem iszik, hanem benső láztól csont és bőrré soványodik le. Ez a forradalom benső láza.«

Kossuth tehát 1846-ben megjelent a pestmegyei tavaszi közgyűlésen, s ott egy oly fulmináns és satyrikus beszédet tartott az »új kreishauptmannok« ellen, a mint Apponyi administratorait elnevezte, hogy az egész intézmény kancellárostól együtt az egész ország előtt örökre nevetségessé volt téve.

Ebben a beszédében domborodik ki legelőször Kossuthnak hatalmas, utólérhetetlen, búbajos szónoki fönsége. Bajos volna talán még ma is oly hatalmas vágású tehetséget találni, a ki az alakok festésében és jellemzésében képes volna öt túlszárnyalni; a ki a napi eseményeket, és a közélet embereit élénkebb színekkel, elevenebb ecsetvonásokkal tudná a közönség elé állítani, mint Kossuth. Csakis az ő utólérhetetlen fantasiája volt képes arra, hogy Pestmegye közönsége előtt oly hihetetlen eleven színekkel rajzolja le a Kreishauptmanokat, hogy a midőn Kossuth őket »falrafestett ördögök«-nek nevezte, — a jelen voltak önkénytelén a falra tekintettek.

Es tényleg a kreishauptmanok alatt az igazságszolgáltatás a lehető legrosszabb karba jutott; sőt egyes helyeken teljesen fel is akadt. Ha a megyék, sérelmeik orvoslására, ő felségéhez akartak folyamodni, ő felsége nemcsak nem fogadta őket, de végre még a kérvényezési jog is eltiltatott. Az alispánok ösidőktől fogva a megyéknek tartoztak felelősséggel. Az administratorok felruházták az alispá-

¹⁾ Madarász József: Emlékirataim 92. lap.

nokat szuronyhatalommal, s egyúttal ez időtől kezdve nem a megyéknek, hanem az administratornak voltak felelősek minden tetteikért. Több megyében az administratorok vér-lázító kegyetlenségeket követtek el.

Kossuth 1846 augusztus 20-án a védegyelet igazgató-ságáról leköszönt, s tiszteletbeli elnökké lőn választva. Ugyanezen a napon tartott a haladó párt is ülést Pesten a megye házában Szentkirályi Móricz szállásán. A tanácsko-zás tárgya az volt, hogy miután a kormánypárt conservatív névvel megalakult, minő név és alakkal alakuljon meg a haladó-párt? A *haladó-párt* nevét megtartották. A pro-gramúira nézve azonban vagy nem bírtak, vagy helyeseb-ben mondva ez alkalommal nem *akartak dönteni*, hanem a jelen volt huszonegy tag elhatározta, hogy bizottságot kül-denek ki, mely a programot megszerkeszti, s azt a pesti őszi vásárkor tartandó országos értekezlet elé terjeszti. A program szerkesztésével az értekezlet titkos szavazat útján *Batthyány* Lajost, *Deák* Ferenczet és *Szentkirályi* Móriczot bízta meg.

Világos volt tehát, hogy egyesek ez alkalommal azért nem akarták megszerkeszteni a programot, mert akkor a bizottságból nem lehetett volna a jelen levő Kossuthot a távol levő Deák Ferencz miatt kihagyni. Batthyányi elis-mert vezére volt ekkor már a haladó pártnak, s mögötte állott az aristocratia. Szentkirályit, mint házigazdát, szintén nem lehetett mellőzni, — tehát az elodázás volt az egye-düli mód, hogy esetleg Kossuth valami túlradikális ideát ne csepegtethessen az ellenzék programjába.

A haladó párt, mely ekkor már nyílt harcban állott a konservativekkel, megyénként kezdett szervezkedni, hogy a közelő tiszti és követválasztásoknál jelöltjei érdekeit megvédje és biztosítsa. Széchenyi, e nagy töprengő, e mo-dern Hamlet a pártokon kívül állt, s ekkor bocsátotta közre Politikai program című munkáját, melyben óvatosságra inti az ellenzékot, s főleg Kossuthot kéri az isten szerel-mére, hogy legyen mérsékelt, s viseltessék bizalommal a kormány iránt.

A »nagy gróf« jó tanácsai későn érkeztek; Kossuth előtt világos volt, hogy »a ki nem velünk, az ellenünk«; s ekkor már nyíltan fellépett Széchenyi ellen. Széchenyi Programm töredékei tehát ép ellenkező hatást csináltak, mint aminőt írójuk gondolt. A gróf ugyanis munkájában egyes szenvedélyes és személykedő kifejezést használt, mire azután Kossuth a következő satyrikus nyilatkozattal felelt: »Alig jelent meg ama két nyomorúságos cikk a hetilapban, s a gróf. epelázba esett. S lázas paroxismusában könyvet ír ellene. Ellene? Nem! hanem gyűlölt személyem ellen s Dózsának, paraszt lázadónak nevezett s Hüsrétellel fenyegetett. Megjelent pedig ezen keresztényi epeömlengése ő exellentíájának Krisztus születése után 1847-ik esztendőben, Mondják, az van benne, a mit említék; mondják, én nem tudom, nem olvastam. Sokkal inkább van szerencsétlenségem ő exellentíáját ösmerni, s új helyzetének és új viszonyainak természetes exigentiáit sokkal könnyebb leifognom, mintsem látatlanban is ne tudnám, hogy mindennek, a mit excellentíája írni méltóztatik, tartalma következő öt dologból áll: 1. Magasztalása önmagának s búsongó variatió super eó; háládatlan, vak, ostoba nemzet, miért nem tánczolsz bekötött szemmel füttyöm szerint. 2. Zagyva szóhalmoz minden dologról, melyeket Isten teremtett, de omni re scribili et de rebus quibusdam aliis. Csak arról-semmi, miről a cím szerint tulajdonképen szólni kellene. 3. Bizalomszavazás a kormánynak, melynek maga is tagja; tehát egyrészt önmagának. 4. Kefélése és verabschiedolása az ellenzéknek. 5. Gúny, gyanúsítás, mocsok, piszkolódás és denuncziáció én ellenem. Nem tudom, jól találtam-e? Úgy áldozunk egy kakast Aesculapnak. Ő excellentíája beteg, nagyon beteg, s én nagyon sajnálom, de nem olvasom töredékeit«.

De Széchenyi programmtöredékének volt még egy más haszna is, nemcsak Kossuth fentebbi nyilatkozata. Az ellenzék, a haladópart bevallotta, hogy nem halogatja programja kiadását.

1847. június 5-én össze is jött Pesten az ellenzék az egész országból, s ekkor adták ki a Deák Ferencz által fogalmazott: *Ellenzéki nyilatkozatot*, melyben részletesen ki

van fejtvé, hogy a kormánynak sem ereje, sem jóakarata nincs arra, hogy az alkotmányt és törvényeket megtartsa. Hosszasan foglalkozik a nyilatkozat a kormány által elkövetett számos törvénytörésekkel, azután az ellenzék által követelt reformokat a következőkben adja elő:

a) a közterhekbeni osztozás. Mire nézve az eddig egyedül adózott nép terheinek megkönnyítését főbb kötelességünknek ismerjük; az alkotmányos biztosítékokat, ezekre nézve is, mindnyájunk számára gyarapítani törekedünk; de az ország közszükségeinek eddig el nem látott fedezésénél a czélok országgyűlési meghatározását, számadást és felelősséget feltételül kötjük;

b) a honpolgárok nem nemes osztályainak, mindenek előtt pedig a királyi városoknak és szabad kerületeknek, képviselőlet alapján, úgy törvényhozási mint helyhatósági jogokban való részesítése.

c) a törvény előtti egyenlőség;

d) az úrbéri viszonyoknak kármentesítés mellett, kötelező törvény általi megszüntetése; mire nézve legkívánatosbbnak véljük, hogy előlépések történjenek, miszerint az örökváltság, a status közbejöttével, országos eszközésbe vétethessék;

e) az ősiség eltörlésével a hitel és birtokszerzés biztosítása.

E főpontokon kívül kívánja még a parlamenti felelős kormányt, a sajtó szabadságot, Erdélylyel az Uniót, a vallásszabadságot és azt, hogy a honpolgárok minden osztályainak érdekei, a más nyelvű népeiségek óvatos kíméletével, nemzetiség és alkotmányosság alapján egyesítsenek.

Végül kijelenti a nyilatkozat, hogy az ellenzék a legközelebb tartandó országgyűlésen annak szellemében fog működni.

Úgy a választási előkészületekből, mint »a falon megjelent tüzes kéz»ről arra lehetne következtetni, hogy a pártok nagy események előestéjén állanak. Az előtt soha országgyűlési választásra ily hatalmasan nem készülődtek a pártok. Előrelátható volt, hogy a harc makacs és elke-

seredett leend, — és semmi esetre sem olyan, melynek kimenetele már eleve látható.

Az ellenzék manifestumával pár hét alatt elárasztotta az országot. Ideje volt. Kevéssel reá, szeptember 17-én már megjelent a királyi rendelet, mely az országgyűlést november 7-ére Pozsonyba hívta össze. A választási mozgalom rendkívül élénk volt az ország minden megyéjében. De a Kreishauptmanok három évi gazdálkodásának, s a kormány erőszakoskodásának meg volt a maga eredménye. Még olyan megyékben is, a hol azelőtt a kormánypártnak híre-hamva sem volt, — győztek a konzervatívek. Az ellenzék legkiválóbb férfiai elbuktak Biharban, Csongrádban, Temesben, Tolnában. így tehát Beöthy Ödön, Bezerédy István, Klauzál Gábor és Vukovics Sabbas nem vehettek részt a törvényhozásban. Deák Ferencz megválasztott ugyan, de kijelenté, hogy gyenge egészségi állapota miatt nem fogadhatja el Széchenyi István — aki ekkor már egészen a konzervatívek karjaiba dobta magát — okvetlen beakart jutni az alsóházba, hogy ott ellensúlyozhassa Kossuthot. Sopronban ugyan megbukott, de megválasztotta Mosony.

Az egész ország figyelme Kossuth, illetőleg Pestmegyére volt irányítva. Meg lesz-e Kossuth, vagy elbukik; nem csoda tehát, ha legnagyobb, mondhatni epochalis jelentősége volt a pestmegyei választásnak.

Tény, hogy Apponyi kancellár minden erejét megfeszítette, csakhogy Kossuthot elbuktassa, tény az is, hogy megfeszített erővel dolgozott az ellenzék minden egyes férfija azon, hogy meglehessen, de az már nem áll, mintha a két Batthyány gróf *óriási összegeket áldozott volna*¹⁾ Határozott tény, hogy Kossuth megválasztása, a pótköltségekkel együtt 16.000 frtba került.²⁾

A dolog története röviden ez:

Gróf Batthyány Lajos, az országos ellenzék vezére jelölte ki Kossuthot Pestmegye követéül. Az ő erélye és

¹⁾ Szemere B.; Ludvig Kossuth 28. lap.

²⁾ Br. Podmaniczky Frigyes: Naplótörödékek II. kötet 194 lap.

szívóssága nélkül Kossuth bajosan lett volna Pestmegye követévé, mert a pestmegyei nemes urak lenézték, kicsinyelték a »zempléni fiscalist«. Batthyány Lajos volt az, aki Patay Józsefet rávette, hogy ne lépjen fel, s midőn Apponyi kancellár titkos ágensei mégis korteskedni kezdtek Patay mellett, utóbbi kijelenté: »Inkább kiköltözöm a megyéből, semhogy Kossuth ellen fellépjek«. ¹⁾ De miért forcierbzta Batthyány ennyire Kossuth jelöltségét? Talán egyéni vonzalomból, vagy magán rokonszenvből? Nem! Az országos ellenzék vezére abból a nézetből indult ki, hogy Kossuth Lajosnak jelen kell lenni Pozsonyban oly nevezetes alkalommal, midőn alkotmányos életünk forduló ponthoz közeledik. Némelyek ugyan, kik nincsenek ily jó véleménynyel Batthyány Lajos grófról, s nem vélik azt, hogy Kossuthban valódi államférfit látott, — oly nézeteknek is adtak kifejezést, hogy a gróf nem akarta, miként a népszerű és hatalmas agitátor Pesten maradjon, s alkalmilag onnan, mint dictator küldje rendeleteit a pozsonyi habozok vagy gyengéknek.

Kossuthot gróf Ráday Gedeon szép utcza lakásán jelöltek ki Pestmegye követévé. ²⁾ A választási mozgalmak vezetését Batthyány Lajos vállalta magára; a döntő voksok, — az áporikai nemesek megszerzését Ráday Gedeonra bízták. És sajátságos véletlene a sorsnak, hogy ezeket az áporikai nemeseket, akik a választásnál döntő súlylyal birtok, ép annak a férfinak öcsce⁸⁾, vezette Pestre a vár« megyeházához, akivel szemben Kossuth rövid idővel azután mint antagonista állt szemben.

Maga a választás október 18-án volt. Már október 17-én elárasztotta a Kossuth-párt Pest összes utczáit. A vácz-, kerepesi-, üllői- és soroksári-utczákból beözönlő nemesség a hatvani kapu sarkán a Zrinyi kávéház előtt találkozott, s beérkezésük után vette kezdetét a körmenet az országúton, nagy-híd- és úri-utczákon végig a megyeháza elé.

¹⁾ *Horváth M.* Huszonöt év története II. k. 488—489 lapok.

²⁾ *Br. Podmaniczky* Frigyes Naplótöredékek II. kötet 179. lap.

³⁾ *Id. Görgei István* 1848—1849-ből I. köt. 1—2. lapok.

Olyan volt e körmenet, aminőt Pest sem azelőtt, sem azután nem látott.

A menet élén lovagoltak részint díszmagyarban, részint szúrt vagy gubát öltve, keleti díszben ragyogó kitűnő háttas lovakon, gróf Batthyány Lajos, Kázmér és Ödön, gróf Teleky Domokos, gróf Ráday Gedeon, Beniczky Ödön, br. Podmaniczky Frigyes és sok mások. Amint a cigányzene a Rákóczy indulót elhúzta, Batthyány Lajos lekapta főveget, melyre vörös szalag volt kötve, s e verset szavalta:

Egy halálom egy életem
Kossuth Lajos a követem.

Észbontó, fanatizáló jelenet lehetett biz az, az antik, márvány arcú, kopasz fejű s hosszú szakállú főurat így látni. A menet a megyeház előtt megállott, s annak erkélyéről Szentkirályi Mór és Kossuth Lajos tartottak beszédeket, melyek elvégezte után éljenek harsogása és zenekíséret mellett vonult be a korteshad tanyáira.

A választás másnap végbe ment. Szentkirályit egyhangúlag kikiáltották, s csak Kossuthra s ellenjelöltjére Ballá Endrére kezdődött meg a szavazás, mely 6 órakor lön befejezve. Kossuth 1600 szavazattöbbséggel lett megválasztva.

Általános feltűnést keltett a választás színhelyén, hogy egy császári királyi gyalogszázados egyenruhában jelent meg a megyeház udvarán szavazati jogát gyakorolni. Várt étlen-szomjan reggeltől estig s mikor rákerült a sor, *leszavazott Kossuthra*. Ez a császári tiszt Kosztolányi Móricz volt¹⁾, a későbbi honvédezeres és hadosztály-parancsnok.

¹⁾ *Id. Görgey István*: 1848 —1849-ből. II. kötet. 2 lap.

VII.

1847 1848.

Az utolsó rendi országgyűlés 1847 november 12-én nyílt meg Pozsonyban, Soha követi tábla összekevertebb elemekből alakítva nem volt. Az egész ország figyelme Pozsony felé fordult. S nem ok nélkül! Hisz az országgyűlést hirdető királyi rendelet kibocsátása után Majláth Antal helyét, mint kancellár gróf Apponyi György foglalta el. De kíváncsian nézett az ország nagy része az elé, a mi Pozsonyban történik, másrészt főleg a miatt is, mert az ellenzéki párt hallgatag megegyezésével abban a vezéri szerepet Kossuth Lajos foglalta el.¹⁾

Azt hiszem, e hely legalkalmasabb arra, hogy Kossuthot, mint szónokot megkísértsük jellemezni.

Batthyány Lajos és az ellenzék vezérférfiai igen jól tudták, mit cselekesznek akkor, midőn Kossuth Lajos megválasztását elősegítik. Tudták, hogyha ezt az ékesen szóló, tiszta jellemű férfiút megválasztatják, akkor a maguk méltóságát növelik a képviselőházban.

De ezenkívül Kossuthban szüksége volt az ellenzéki pártnak egy viadorra, ki a konservatívek egész gárdájával képes is, kész is, mégis tudja vívni a szóharcot.

Kossuth Lajos határozottan legnagyobb szónoka Magyarországnak. Igen! Bármiként kissebbítette is Csengery Antal Kossuth Lajos érdemeit, mint szónokét, ón újból ismétlem, hogy ő Magyarország legelső, legnagyobb és megközelíthetlenül utolérhetlen szónoka. Kossuth szónok-

¹⁾ *Horváth Mihály*: Huszonötév története II. köt. 506—507.

lata nem hasonlítható Széchenyiéhez, akinek nem volt meg az a bájos hangja és hatalmas dialektikája, mint Kossuthnak; sem Beöthy Ödönhöz, aki tüzes volt és patagott; sem Deák Ferenczhez, aki beszédközben higgadt maradt és nyugodt, s érvelése inkább az észhez szólt, mint a szívhez; sem Szentkirályi Móriczhoz, aki a hidegséggel az apró bonczolási művészetet párosítá szónoklatában, — de a fősúlyt ő is a dialektikára fektette s így hallgatóságát nem tudta magával ragadni.

Kossuth már megjelenésével elragadta a közönséget Sugár volt és karcsú, alakja ruganyos is hajlékony. Kék szemeknek ábrándosan szelíd kifejezésével, hangjának kelleme és bájjával forma szerint elbűvölte a hallgatóságot. Amint beszélni kezd, különben is magas alakja megnyúlik; s érzi ő maga is, hogy lényével, megjelenésével már uralja a helyzetet.

És főleg a hangja volt az Kossuth Lajosnak, ami hasonlíthatatlanul szebb volt, mint valamennyi kortársáé. S hogy tudott bánni azzal a bűbájosan szép hanggal. Anynyira mestere volt hangjának, úgy ki tudta annak mélységét és magasságát használni, mint a mily biztossággá kezelte Liszt Ferencz a zongora billentyűit. Igen! Kossuth valódi mestere volt a szónoklat művészetének.

Több ízben történt a szabadságharcz idejében, hogy rögtönzéseivel lepte meg a képviselőházat; vagy fáradtan, betegen, kimerülten ment fel a szószékre; ülve kezdte meg beszédét, s csak midőn az elvek és szenvedélyek már anynyira feltüzelték, hogy eszméinek hatása őt magát is megragadta s vitte; akkor pattant fel ülő helyéről, s aki pár perczcel azelőtt még inkább halott volt mint élő, ekkor körösztült törte a varázsfátyolt, s ragadta az egész képviselőházat magával, úgy hogy a »törpe minoritás« elnémult, elhallgatott, — s a diadal az övé maradt.

Ezért a közös jótulajdonaiért ismerte el hallgatagon az ellenzéki párt Kossuthot rögtön megválasztatása után vezérének. Igaz, hogy párthíveinek nem mindegyike rokonszenvezett vele, de azt érezte az ellenzék minden egyes tagja, hogy a conservativekkel szemben erősen össze kell

tartani. Kossuth volt most a valódi mozgató erő, mely a pártok eleibe a küzdőterre tárgyat vetett, ő indítványozá az ellenzék kívánatait; ő adta elő annak sérelmeit és panaszait. A határozatokat nyilvános üléseken ő adta elő, s ő fejtette ki minden fontosabb kérdésben.

A tulajdonképeni vita november 22-én kezdődött. Baranya követé, a konzervatívek egyik vezére, Somssich Pál köszönő válaszfeliratot indítványozott a királynak. Somssich után Kossuth emelt szót, s az ellenzék nézeteit ő, a vezér fejtette fel a kormány vezérszónoka ellenében. Ekkor egyikét tartá azon fényes és elragadó beszédeinek, melyek tanúbizonyságot tesznek arról, mennyire képes uralkodni a közönség kedélyén, érzelmein s szenvedélyein» »Nézeteim — monda — Baranya követének nézeteitől a válaszfelirat úgy terének, mint feladatának egész filozófiájára nézve különböznek. Ha ő egyezséget lát a kormány és nemzet között a teendőkre nézve, én az egyezséget csak némely tárgyak kifejlődésére nézve látom; de látok ezen tárgyak elintézésének irányára nézve oly végtelen különbséget, minő van az alkotmányos és absolutisticus irány között. Hazánk sorsának e fontos perczeiben a törvényhozási kötelességre hivatva, nehéz feladatunk szerencsés megoldásának első kellékeihez vélem tartozni a körülmények komoly felismerését, s a fenforgó viszonyok közti öntájékozást, melynek alapján munkálkodásunk irányára nézve a t. rendek akarata constatirozva legyen, s ezen constatirozott nemzeti akarat a fejedelem irányában ünnepélyesen nyilatkozzék.

Én a királyi előterjesztéseket a kormány részéről oly manifestationak tekintem, melylyel az országgyűlés munkálatának irány adatni czéloztatik; s azért úgy gondolom, hogy a t. rendek válaszfeliratában viszont azon iránynak kell kifejezteni, melyet a t. rendek követni szándékoznak, de minthogy ez nagyrészen a körülmények gondos felismerése által feltételeztetik, szükségesnek látom egyszersmind, hogy a válaszfelirat alkalmával a t. rendek taglalat alá vegyék mind általában az ország állapotát, mind különösen erre vonatkozólag a múlt országgyűlés

óta követett kormánypolitikának úgy általános irányát, mint tettekben vagy mulasztásokban nyilatkozott főbb momentumait; miszerint a kormány irányában ellenőrködőre jogosított országgyűlésnek véleménye úgy önmagunk előtt tudva legyen, mint felséges királyunknak tudomására juttathassák.

Vizsgálván a királyi előadásokat, nyílt őszinteséggel vallom meg, hogy midőn ő felsége több oly ügyek tárgyalására hívja fel az ország rendéit, melyeknek elintézését a nemzeti közóhajtások közé emeli, s korunk kitűnő feladatának kijelölt: ennyiben a királyi előadások nemcsak a nemzet szándokával s akaratával találkoznak; hanem egyszersmind ő felségé részéről a nemzet reformcélzatú törekvése iránt rokonszenvet s hajlandóságot tanúsítanak. Es én ezt méltányoló hálával elismerem.

De minél őszintébb elismeréssel fogadjuk a kir. szándok eme nyilatkozatát, annál nagyobb kötelességünk ő felségének nyílt őszinteséggel elmondani, mik azon akadályok, melyeknek el kell háríttatniok, hogy királyi szándoka teljesedjék. Mert hiszen az ország ily szellemű előadásokat már máskor is látott, s. mégis csak kevés eredmény mérsekélheté a megghiúsult remények fájalmát. A siker feltételeinek e kijelölésével tartozunk az ország méltó várakozásának; ... és tartozunk a felséges uralkodóház iránti ragaszkodásunknak is. Egy gondos pillanat Európa s a monarchia viszonyaira; egy pillanat a politikai láthatáron oly olvashatólag feltűnedező jelekre, lehetetlen, hogy minden embert, ki ép értelemmel bír, meg ne győzzön, mikép a felséges ausztriai ház jövődjé Magyarország alkotmányos kifejlésével kapcsolatban áll. Én ezt szükségesnek tartam kimondani, mert úgy országunknak, mint a királyi háznak érdekében vélem lenni, hogy komoly meggyőződéssé váljék, miként az, ki Magyarország közügyeit vagy alkotmányosságában csorbítani akarná, vagy reformokat nem akarna, vagy azokat nem alkotmányos és nemzeti irányban akarná, az meglehet, hogy valamely idegenszerű kormányrendszer mechanizmusának támogatásán dolgoz-

nók, de az uralkodóház érdekeinek biztosításán nem dolgoznék.

Én tehát kötelességemnek érzem országunk állapotának vázolatába bocsátkozni. — És itt én mindenek előtt sajnosán vagyok kénytelen azon tagadhatatlan tényt említeni, hogy azon kormánypolitikában, mely a hazánknak s velünk egy fejedelemnek hódoló ausztriai monarchiának közös status viszonyait intézi, a magyar kormányt nem látom azon hatékony befolyással bírni, mely törvények és alkukötések által biztosított országos szabad önállóságunknak megfelelően. Innen van aztán, hogy ama politikát országunk érdekeivel összhangzónak gyakorta nem találhatjuk; mert a kormányunk által képviseltetni kellő alkotmányos érdekeink nem bírnak eléggé nyomatékos befolyással a monarchia közös status-viszonyainak intézetében; az ezt vezérlő politika nem bírja eléggé méltányolni a magyar nemzetnek az uralkodó ház iránti áldozati készségét.

Ámde hazánk állapotát legközelebről s a leglényesebben azon viszony érdekli, melyben mi az ausztriai monarchia tartományaihoz állunk. Senki nálamnál ezen viszonyt jobban nem tisztelheti, s pedig nemcsak azért, mivel az, fejedelmünk egységének az 1723-ki 2-ik t.«cikkben megerősítésével szentesítve van; hanem azért is, mivel én e viszony szövetségében látom úgy hazánk, mint az uralkodóház jövődjének biztosítását, sőt látom annak constitutionalis kifejlődésében az európai civilisationak egyik hatalmas paizsát; de ezen tisztelet és ragaszkodás miatt nem szabad szem előtt tévesztenem azon országos önállást és azon jogokat, melyek e viszony mellett hazánk számára az 1790-ki 10-ik t.-cikkben királyi szentesített szóval biztosítottak. E viszony a fejedelem egységének s nem az országos önállás feláldozásának viszonya. Es mégis — fájdalom — oda jutottunk, hogy sokan ép e viszonyban keresnék hazánk jogszerű igényeinek akadályait, mivelhogy tapasztalják, miként az érdekek találkozásának eseteiben hazánk érdekei az ausztriai örökös tartományok vélt érdekeinek gyakorta alárendeltnek, és

igazságos kívánataink elmellőzése azon ürügygel menteggetetik, hogy teljesedésüket az ausztriai tartományokra való tekintet nem engedi.

Ámde én ezen imputatio alaposágát a legkerekebben tagadom, sőt állítom, hogy az uralkodó háznak rász szokgalatot teszen, aki azon véleményyt igyekszik terjeszteni, mintha hazánk jogszerű érdekeit Ausztria érdekei szükségkép elleneznék. Én ezt kereken tagadom, s lelkem egész meggyőződésével ismételem, mit a karok és rendek táblája 1844-ben kimondott, hogy a »magyar alkotmányos élet teljes kifejlődése az örökös tartományok mellett lehetséges«; és állítom azt, hogy ha e tekintetben nehézségek forognak fenn, ha érdekeink itt-ott összeütközésbe lenni látszanak, ezen nehézségek s ezen összeütközés nem a szövetséges tartományokkali viszony természetéből, hanem ama kormányrendszer divergens irányából erednek, mely a szomszéd tartományokkali találkozásunk történelmi alakját megváltoztatván, a magyar alkotmányossággal irányellentétbe jött, s e divergentia által érdektalálkozásainkat is ütközésekbe ragadta. Fájdalmas, de természetes, hogy amaz absolutisticus változástól előbb divergentiáknak, utóbb érdeköszeütközéseknek kellett következni, melyek azonban nem onnan származtak, mintha érdekeink a birodalmi tartományok érdekeitől természetszerűleg különböznének; hanem származtak onnan, hogy ama kormányzati rendszer által különbözőkké tétettek. Én legalább meg vagyok győződve, hogyha ezen változás közbe nem jő vala, s ennek következtében az egyik szövetséges fél állapotának kifejlődése mesterkéltn irányba nem vezetettik; a másiké pedig természetszerű kifejlődésében fel nem tartóztatik, sem érdekeink ütközésbe nem jönnek vala, sem az egy fejedelmet túrhetlen hűséggel uraló népek között a feszültségnek semmi neme nem léteznék; sőt inkább az összes birodalom egyes részeit nagyobb érdekesség, erősebb kölcsönös bizodalom kötné össze, s külön nemzetiségeink megőrzése mellett, velők az alkotmányosság érzelem rokonító alapján, a polgárírodás s közjólét legszívesbb barátságában találkozva, mindnyájan azon közös megnyugvának örvendhetnénk,

hogy érdekeink rokonsága, sőt ugyanazonossága nyújtja a királyi szék növekedő erejére és dicsőségére a legrendíthetlenebb alapot. Van pedig jogom ezt hinni annyival inkább, mert nemzetemet mindenkor azon hajlam lelkesítette, miszerint részünkről minden készség megvolt és megvan, a különválni látszó érdekek kiegyenlítésére örömmel nyújtani segédkezet, csak a részben legyünk biztosak, hogy ezért országos önállóságunk vagy épen alkotmányosságunk árul nem kívántatik. Ily ár követelése pedig nem a birodalmi tartományok derék nemzeteitől, nem a kapcsolati viszony természetéből, hanem csak ama kormányrendszer divergens irányából eredhetne.

Ezen kormányrendszernek saját belügyeinkre is alkotmányellenes befolyásától akarták őseink e hazát biztosítani, midőn az 1790-ki 10-dik törvényczikkben királyi akarrattal is szentesítve kimondották, hogy hazánk szabad ország, s egész törvényhozási és kormányzási rendszerében független, tehát semmi más országnak avagy nemzetnek alája nem rendelt. Azonban, fájdalom, de ki kell mondanom, hogy ezen sarkalatos törvénynek az élet, a valóság meg nem felel. Nem gondolom, hogy volna közöttünk valaki, aki ezt ne fájlalná, vagy épen állításom igazságát tagadásba venni akarhatná; de ha mégis valaki erre magában kedvet érezne, ám tessék: gondolom, sokan leszünk, kik a keztyűt felveszszük, és fogunk részletes adatokkal szolgálni. Azt hiszem, hogy a bizonyításnak, fájdalom, szűkében nem igen vagyunk. A tényt tehát, hogy az 1790: 10-dik törvényczikkely nem valóság, ki kellett mondanom. Ezen tényből, t. rendek, sokféle bajoknak egész özöne forrasozik; és innen az örökös tusa a nemzet és kormány közjogi hatalmának korlátai felett, mely ily mértékben a világon sehol sem fordul elő, s nálunk is csak azért van, mivel az 1790: 10. törvényczikk nem valóság, s mert a birodalmi főkormányhatalom rendszere az alkotmányossággal összhangzásban nincs.

Azt hiszem, t. rendek, ezt már ideje volt tisztán kimondani, kivált a reformokra hivatott országgyűlés elején; mert aminő igaz, hogy hazánk jövődjöje a nép iránti igaz-

ságtói s az alkotmányos élet organicus kifejlődésétől függ, oly bizonyos az is, hogy ez iránybani haladási célzataiuk főakadálya épen amaz absolutisticus befolyásban van. Az alkotmányos nemzet minden reformot, minden új institutiót természetesen akként kíván intéztetni, miszerint a nemzeti szabadság támasza s az alkotmányos kifejlődés igényeivel összhangzásban legyen; ama nem alkotmányos kormányrendszer ellenben befolyását oda intézi, hogy minden új institutióval saját hatalmát öregbítse.

Ámde azt mondhatná valaki: ha igaz, hogy ezen kormányrendszer — mert rendszerről szólok — ily befolyással van hazánk ügyeire: hasztalan szólalunk fel ellene; mert hiszen, végeanalisisben, e panasz felett is ő határoz. De nem hasztalan, t. rendek, nem hasztalan, mert bizodal munknak van oly oszlopa, mely e rendszernek is felette áll. És ez, a királyi szék, az uralkodó dynastia érdeke. És nem hihetem, t. rendek, hogy az uralkodóház hű népeinek loyalis szózata által figyelmeztetve, eme rendszer fentartását saját érdekében lenni találhassa. Mert hiszen milyen érdek javasolhatná ezt? Mit nyújt eme rendszer a királyi háznak ár gyanánt önmagáért? Nyújt talán korlátlan országlási hatalmat? Nem; mert hiszen az ily kormányrendszer bureaucratiai mechanismusának korlátai semmi pótlékot sem adnak, mint épen — a bureaucrátiát. Vagy talán külsúlyt és suprematiát nyújt e rendszer a kir. háznak? Nem, t. rendek. Elannyira nem látom hát én ezen rendszer fentartását a fenséges uralkodóháznak érdekeivel azonosítva, hogy inkább azon véleményben volnék, miként az leszen a Habsburg-ház második alapítója, ki ezen rendszert constitutionalis irányban reformálandja.

A királyi szándokkal találkozó haladási célzataink sikerének egyik főakadálya tehát az, hogy az 1790: 10. törvénycikk nem valóság.

De van még egy másik akadály is: és itt már csak saját kormányunkkal s nem a taglalt idegenszerű kormányrendszer befolyásával van dolgunk; mert ezen befolyás hazánk organicus, alkotmányyszerű kifejlődését akadályoztatja, de hogy positiv sérelmek követtessenek el, azt nem

parancsolhatja. Ezen második akadály pedig abban áll, mit az ország rendei már az 1826-iki országgyűlésen kimondtak s azóta öt országgyűlés ismételt, hogy t. L. ámbár mi a közboldogság növelésére s az ország javára czélzó királyi szándék előmozdítására a leghajlandóbbak vagyunk: előre láthatjuk mégis, hogy törvényeink is fogatlanok lesznek, ha csak alkotmányos lételünknek hol egy, hol más oldalról megrendített talpköve igazságos sérelmeink orvoslásával meg nem erősítetik.

Ez, t. karok és rendek, mély igazság; mert ahol a törvény nem szent, s végrehajtása nem bizonyos, ott a törvények hiába alkottatnak; s azért a törvények szentsége oly alap lóvén, melyen alkotmányos életünk nyugszik; ezen alap épségének követését mi hagyományul kaptuk őseinktől. Ezt nem szabad felednünk s elhanyagolnunk; mert az alkotmányos létet a bizonytalan jövőndő semmi reményeiért sem adhatjuk fel. Senki nálamnál jobban nem örvendene, ha itt a nemzet képviselőivel szemközt, egy felelős parlamentáris kormány állván, ezen állás magában biztosítaná, hogy a múltakat bizton feledhetjük, mert jövőndőket nem teszik bizonytalanná, és zavartalanul vihetnök a reform munkálatát. És én az ily kormányt megyei institúciónkkal tökéletesen megegyeztethetőnek vélvén, az alkotmányos lét ezen postulatumának valóítására minden erőmet felajánlom; de ha már ez valóítva volna is, a kormánytól törvényeink szentségét számon kérni, minden időben első kötelességünkhöz tartoznék. Mennyivel inkább nem szabad mellőznünk ezen alapot, midőn sajnosan kell tapasztalnunk, hogy sarkalatos sérelmeink annyi országgyűléseken át orvosolatlanok maradtak.«

A régiebb serelmekről átmegegy azután a legújabbakra, a kormánynak a múlt országgyűlés óta követett politikájára; mire nézve »tény az, úgymond, hogy köz- és magánjogi viszonyainkban most is a törvényhozó hatalom mellőzésének, a kormányhatalom garantiák nélküli terjeszkedésének, s az alkotmányos biztosítékokat képező institúciók erőtleítésének anticonstitutionalis iránya tapasztalható.« Ennek bebizonyítására a sokak tömegéből, úgymond, csak három

momentumot említ; — s kifejtvén aztán az adminisztratori rendszerből, a horvátországi tartományi gyűlés körül elkövetett státuscsinnyból, s a vallást és váltóügyeket illető újabb törvényeknek az ország határörvidéki részeiben kihirdetésének s foganatosításának elmulasztásából eredt újabb sérelmeket, *oly indítványt tett, mely szerint ellenkezőleg Somsich indítványával, a válaszfeliratban mindezeket megemlíti« tetni kívánja, mint akadályait a kormány által is szándéklott reformóknak.*

Az indítványok felett hosszú és tüzes vita indult meg. A többség Kossuth indítványának — emberi számítás szerint — biztosítva volt. Ekkor azonban egy váratlan harczos lépett — mint deus ex machina a küzdők közé, gróf Széchényi István személyében, aki a vita ötödik napján egy közvetítő indítvánnyal állott elő. Somsich látván, hogy javaslata nem kapja meg a többséget, de meg egy Széchényi által alakítandó középpárt segítségével vélte Kossuthot a vezórségről lezorítani, rögtön visszavonta a maga indítványát s csatlakozott Széchényi Istvánéhoz. Széchényi sem volt azonban szerencsésebb Somsichnál, mert javaslata *három szavazattal* kisebbségben maradt.

A feliratot tehát Szentkirályi szerkesztette. Bent volt minden, amit az ellenzék akart, de a főrendek semmivé tették. A felirat Szerencsy István főpohárnokmester indítványára visszaküldetett a karok és rendekhez. 1847. decz. 15-én került vissza a főrendektől a felirat a rendekhez. Legelőször Kossuth emelt szót, s lelke egész hevét beleöntötte beszédébe. Éjjelente, hogy az alsóház nem hátrálhat meg kompromissió nélkül. A válaszfelirat nem lehet egyezkedés dolga, aztán nyíltan elmondá, az ország állapota felőli ítéletét; és. indítványozta:

1. Hogy a tábla ítéletéhez tovább is ragaszkodjék.
2. A válaszfeliratot leteszi.
3. A sérelmek tárgyában *külön felterjesztéseket teend s alkalmilag az illető feliratokat csatolandja az öfelségének megszavazott köszönethez.*

Az alsóház Kossuth indítványának elfogadásával ketőt mutatott meg: erejét, melylyel a kormánynak imponált,

e határozottságát, mely szerint alapelvekre nézve a felsőházzal egyezkedésbe sohasem bocsátkozik.

A kormánypárt így egyik vereséget a másik után szenvedvén, örjögött dühében, s el volt határozva, hogy megtöri Kossuth vezéri hatalmát.

A bécsi kormány titkos ágenst használt erre a célra, úgynevezett: »*elefánt-szelidítő*«. Ez az elefánt-szelidítő senki más nem volt, mint Metternich intímusa, Wirkner Lajos. Wirkner egész cynikusan elmondja maga, miként értékelte az ellenzéki vezérférfiakkal, azokkal t. i., akik »Kossuth túlsúlya alól ki akarták magukat vonni.«¹⁾ Legelőször is Lónyay János titkos tanácsossal lépett összeköttetésbe, akit még az 1830-iki országgyűlésről ismert, *mikor ez Nagy Pállal együtt az akkori kancellárnak, Reviczkynek hasznos szolgálatot tett.*

Mint 1830-ban, úgy 1847-ben is szívesen magára vállalta Lónyay János azt a missiót, hogy közbenjáró fog lenni egyrészt a kancellária és a nádor, másrészt Szentkirályi Móricz, Pázmándy Dénes, Lonyay Gábor és Lonyay Menyhért (utóbbi véletlenül épen a saját fiacskája volt) között.

Ezek Ígéretet tettek, hogy elejtik az Apponyi kancellár személye ellen folytatott támadást, ha biztosítót nyernek az iránt, hogy az adminisztratori kinevezés miatt királyi deklarátorium fog megjelenni; ha ígéretet tesznek a nemeség megadóztatása, az évenkinti országgyűlés, s főleg a városok szavazási kérdésének liberális utón leendő megoldása iránt. Ezek a tárgyalások 1848. január 12-én kezdődtek, s folytak a hónap végéig. Február 1-én Lonyay János bemutatta a nádornak Szentkirályit, Pázmándyt, Lonyay Gábort és Menyhértet, — s biztosította a fölséget, hogy ezek a derék ellenzéki urak készek loyális fölirattal válaszolni, s nem törődve azzal, mit akar Kossuth, rögtön hozzá fognak az előttük fekvő tárgyak megvitatásába.

Szentkirályi, Pázmándy és Lónyay Gábor egyenként köszönték meg a nádorfőhercegnek, hogy szíves volt őket fogadni, s biztosították mind a hárman, *hogy a kormány*

¹ *Wirkner Lajos: Élményeim.* 191. lap.

nem csak ebben, hanem minden más kérdésben is rendelkezhet velük.

Bármily titokban folytak azonban ez alkudozások, Kossuth és Batthyány azokról rögtön értesültek. Tudták: kik közt s mi miatt folyik az alkudozás. Lehet gondolni, mennyire megütődtek az ellenzéki követek, amint ezen «árulás»-ról¹⁾ értesültek. Nem csoda, ha a jó előre informált hallgatóság a declaratoriumot már első felolvasáskor haragosan lezúgta, s azokat a követeket, akikről tudva volt, hogy Kossuth és Batthyány ellen intriguálnak a kormánynyal, nemcsak szólani nem akarták engedni, de már a tanácskozási terembe léptükkor kifütyölték és kigúnyolták. A hangulatot észlelve, Szentkirályi, Pázmándy és Lónyay Gábor magukba szálltak; a fiatal Lónyay Menyhért azonban, akit a többiek ez alkalommal teljesen mellőztek s figyelmen kívül hagytak, — nem reterált meg, hanem midőn február 5-én a declaratorium felvételét s Szentiványi Károly megtette az indítványt, hogy a múltra nézve esetleg fentartatik e speciális sérelem tárgyalása, ő Bereg megye részéről ellenindítványt nyújtott be, melyben az országgyűlés háláját kívánta kifejezni a felségnek, hogy a nemzet aggodalmait megszüntette.

Leírhatlan jelenet következett. A vita a legnagyobb ingerültségben folyt le. A veszprémi követek megsemmisítették a megye szavazatát; az egyik bihari követ: Reviczky, Lónyay indítványa mellett szavazott, mire a testileg beteg, összetört másik bihari követ: Papszász felegyenesedett helyéről, s lelkesedve kiáltá, hogy Bihar szelleme mindig alkotmány szerető volt, hogy a demoralisatio öli meg a nemzeteket, s hogy ő Szentiványi javaslatára szavaz, mert neki nem rang és hivatal kell, hanem szabadság és haza.

Oly vihar keletkezett, hogy a hullámok majdnem kicsaptak medrükből. Szentiványi indítványára már 23 szavazat esett, Lónyayéra 22. Az ellenzék többsége biztosnak tetszett, amidőn a soproni követ *Simon*, megyéje határozott utasítása ellenére a beregi javaslatra voksolt, s így egyenlő

¹⁾ *Wirkner Lajos*: Élményeim 194. lap.

levén a szavazat száma a két feliratra, — s nein volt más hátra, csak Horvátország szavazata. A horvátországi követ, nagyon természetes, hogy a beregi indítványt pártolta, — s így az ellenzék le lón győzve.

Oly zaj következett erre, hogy az elnök nem bírt csendet csinálni, s a követek veszekedéseinek másnap két párbajban lón a folytatása.

Amidőn hosszú idő múlva a zaj csillapodott, Kossuth felemelkedett helyéről, s csendre intő a követeket, mert — úgymond — a haza és szabadság jövődjéről van szó. Azután pedig elkeseredett hangon folytatá: »Ám vessenek számot magukkal, kiknek tetszett a dolgot így élire állítani; e szavak következtében az országgyűlésen béke többé nem lehet: legyen hát harcz, miután az engesztelődés ajánlatát visszautasították, — és lesz harcz az utolsó perczig. Azon uraknak, kiknek utasítása az administratori rendszert sérelmesnek bélyegzi, tetszett Beregmege indítványára szavazni: ám lássák; szóló őket feleletre nem vonhatja; de azt megjegyzi, hogy e szavazás által nincs még eldöntve, vajjon a rendek az administratori rendszerben fekvő egyes sérelmeket is el akarják-e dobni, vagy nem? Sőt most már indítványozza a választmányi munkálatok felvételét. »Tény, — monda a többek közt, hogy harmincz megye az administratori rendszert sérelmesnek ismeri; s ennek ellenében mit jelenthet-e szavazás?

Gömör követe oly indítványt tett, melyet maga sem tartott jónak; de megtette azt hazafiúi resignatióval, jó béke kedvéért, hogy megkísértse a közelítés ösvényét. Ezen ut nem tetszett, sőt tetszett ingerültséget és aggodalmakat idézni elő. Maga a tény szól, hogy a cél nem más, mint ő felségét a nádort, ki ezen új rendszerben részt nem vett, szinte belevonni, hogy magas személyéhez támaszkodhassanak; de ő minden erővel azon lesz, hogy a nádor móltósága és népszerűsége fentartassék. Kijelenti, hogy nem feszíti meg ugyan a húrokat pattanásig; de meg sem eresztí azokat.

A kormány örült diadalának, s már tanácskoztak, hogy ha másként nem lehetne, úgy fogják a követ urakat

loyalításra tanítani, hogy egynémelyiküket »elutaztatják Kufsteinba«,¹⁾ amidőn az események rohamos fejlődése legyőzte a taktikázó nagy urakat. Európában ekkor már minden forrongásban, lázban volt. Tudta ezt az egész világ, csakis Bécsben és Pozsonyban »nem mozgott még a földre. Végre ott is megmozdult! Okot erre nem a politika, hanem a kereskedelem pangása, az állampapírok értékének minimumra csökkenése — adott. Ekkor, a politikai körökben nyíltan kezdtek a bécsi bank bukásáról beszélni, s az osztrák bank jegyeit nem akarta elfogadni senki.

Hy viszonyok közt, márczius 3-án, Győrmegeye követe indítványozta, hogy ő felsége a bank állása, s különösen a forgalomban levő bankjegyek fedezete iránt legyen kegyes felvilágosítást adni, hogy a kedélyek megnyugodjanak.

Kossuth felhasználta ezt a pillanatot! Akik beszélni hallották, azt mondják, soha exaltáltabb nyelven nem beszélt. Az események magas színvonalára emelte politikánkat, s a bajok első forrására mutatott rá, mely oka a bécsi pénzügyek folytonos deficitjének, s mely oka lesz a bank bukásának is, s ez nem más, mint ausztria politikája.

Felemlítve, hogy a bank által magánúton néhány követtel közlött kimutatása, melynek hivatalos közzétételét követeli, világosan mutatja, hogy az jelenben még alapos nyugtalanságot okozható veszélyben nincs, hanem így folytatja, veszélybe csak az által jöhetne, ha a kormány-politika tovább is folytatnák, s ez által a status, melynek ünancizái már rendes viszonyok között is folytonos deficitben vannak, « napról-napra több áldozatba sodortatnék, melynek okvetlenül egy újabb banquerott lenne kikerülhetetlen következménye. Ha ezen politika gyökeresen megváltoztattatik, akkor nézetem szerint a bank iránt nyugodtak lehetnek és azért én azon szempontokra kívánom a Kk. és Rr. figyelmét intézni, melyek a közbajok veszélyének növekedését elháríthatják. Általában véve akként vagyok meggyőződve, hogy miután látják, miképen az ausztriai finanszialis viszonyok pénz- és értékviszonyainkra

¹⁾ *Wirkner Lajos*: Élményeim 206. lap.

minő hatást gyakorolhatnak, nekünk a bank kimutatásának kívánásánál nem lehet megállapodnunk, mert ez csak egy részlet, mely az egésznek következménye, hanem nekünk a magyar statusjövendelmek és statusszükségek számbavételét, az ország adatainak alkotmányos kezelés alá tételét, szóval önálló magyar pénzügyminisztériumot kell kívánnunk, mert különben a rólunk, nélkülünk intézkedő idegen hatalom pénz viszonyainkat végtelen zavarba bonyolíthatja, ha ellenben felelős pénzügyminisztériumunk lesz, a királyi szék díszéről, hazánk szükségéről s minden jogszzerű kötelességeink teljesítéséről, okszerű gazdálkodással gondoskodhatunk, s polgártársaink pénz viszonyait minden veszélyes fluktuációk ellen biztosságra helyezhetjük. A bankviszonyokról tehát csak annyit akarok szólni, miként hiszem, hogy a nélkülözhetlen két lépésre a szükséges intézkedések már is megtétettek; melyeknek egyike az, hogy a közönség a bank állapota iránt hivatalosan megnyugtattassék, másika pedig, hogy a bankjegyeknek ezüst pénzei beváltására az ország minden részében sikeres intézkedések tétessenek és ha ehhez még a kormánypolitikának iránya is okszerűen megváltoztatatik, reményilem, hogy a bizalom helyreáll, melyet helyreállítani zsebeink érdeke, de a dynastia érdeke is múlhatatlanul megkívánja. Es azért én a bajok kútfejének taglatára s a mentő szerek kijelölésére intézem előadásomat. Már midőn ez országgyűlés elején a válaszfeliratot indítványozám, kötelességemnek éreztem hazánk állapotának taglatásába bocsájtkozni, úgy saját belügyeink, mint azon viszonyok tekintetében, melyek a pragmatika sanctio következtében köztünk és az ausztriai császári birodalom között fenforognak. Kimondtam meggyőződésemet, miként hazánk alkotmányos jövendője iránt mindaddig tökéletesen nyugodtak nem lehetünk, valameddig fölséges királyunkat minden egyéb uralkodó viszonyaiban is alkotmányos országlási formák nem környezendik. Kimondtam meggyőződésemet, miszerint én a nemzet által várt reformok tekintetében sem érezhetem hazánkat arra nézve biztosnak, hogy irányuk alkotmányos és eredményük a nemzeti szabadságnak ked-

vező leend, valameddig a velünk egy fejedelmet uraló birodalom kormány rendszere az alkotmányossággal ellentétben áll. Kimondottam meggyőződésemet, hogy a köztünk és a császári birodalom szövetség népei közt fenforgó érdektalálkozást, önállásunk szabadságunk, jólétünk kára nélkül csak a közös alkotmányosság érzelem rokonító alapján lehet kiegyenliteni. Egy fájdalmas pillanatot vetek a bürokratikus kormányrendszer eredetére és kifejlődésére, emlitem, miként emelte fel hatalmának épületét és elszámálva e kormány-mechanizmus következményeit és betekintve az élet könyvébe, hol az események fátumszerű logikája revelatioját hirdeti, az uralkodó ház iránti igaz, hű ragaszkodásom meleg érzetében jóslatot mondék: hogy az lesz Habsburgház második alapítója, ki. a birodalom kormányrendszerét alkotmányos irányban reformálja, s felséges háza trónusát hű népeinek szabadságára fektetendi le rendíthetlenül. E szavak óta híres bölcsességgel támogatott trónusok dőltek össze, s népek nyerték vissza szabadságaikat, miknek ily közel jövőjét három hónap előtt alig álmódák, mi pedig három hónapon át gördítjük fáradatlanul Sisyphus követ. S az én lelkemre epesztő aggodalommal borul a mozdulatlanság fájdalma; vérző szívvel látom, miként izzad annyi nemes erő, annyi hű tehetség egy háladatlab munkában, mely a taposó malom kinjaihoz hasonlít, Igenis, t. Kendek, egy fojtó gőznek nehéz átka ül hazánkon, á bécsi kabinet csontházából egy sorvasztó szél fű reánk, mely idegeinket megmervíti, és lelkünk röptére zsiibasztólag hat. De ha akkorig csak azért aggódtam a felett, mivelhogy ama rendszer befolyása miatt kifejlődésünket, annak kipóthatlan kárával, minden mértéken túl feltartóztatva látni fájdalom; s mert látom, hogy haladásunk alkotmányos iránya biztosítva nincs, és azt látom hogy azon divergentia, mely a birodalmi rendszer abszolutikus természete és a magyar nemzet alkotmányos iránya között három század óta fennál, kiegyenlítve maiglan sincs és kiegyenlítve egyik vagy másik irány feladása nélkül nem is lehet; most már t. Rendek, nemcsak e miatt aggódom, hanem aggódom a felett, hogy a bürokratikus

mozdulatlanság politikája a birodalmat dissolutioba sodorhatja; hazánkat pedig, melynek önmagába önmagával annyi teendője, melynek saját boldogsága végett minden ereje, minden nélkülözhetlen filléjére szüksége van, sorvasztó áldozatokba, végetlen bajokba sodorhatja. Én a dolgozatot ekképen látom és mivel ekképen látom, halaszthatatlan kötelességemnek tartom a t. Rr-et tisztelettel fölkérni, hogy figyelmüket ezen állapotra és az e miatt hazánkat fenyegető bajok megelőzésére kiterjeszteni méltóztassanak. Nekünk, t. Br., kiket a nemzet azzal bízott meg, hogy jelene fölött örködjünk és jövőjét biztosítsuk, nekünk nem szabad szembehunyva várni, míg hazánkat a bajok özöne elbontja; megelőzni a bajt, ez hivatásunk s én akként vagyok meggyőződve, «hogy ha ezt elmulasztanék, isten, világ és önlelkiismeretünk előtt felelősekké válnánk mindazon szerencsétlenségért, mely e mulasztásból következendik. Ha egyszer a politika fonáksága miatt a békés kiegyenlítésnek, a fátum megkérlelésének ideje lejárt, a koczka visszavehetlenül elvettetett, ha ennek megelőzésére a nemzet képviselőinek szabadon emelt loyális szavát mérlegbe vetni elmulasztottuk; ha odáig engedtük a bonyodalmakat vitetni, hogy csak áldozatok közt lehessen választanunk, melyeknek végét az isten láthatja be, akkor a bánat késő lesz, a tétlenül elfecsérelt perczet a mindenható sem adhatja vissza. — En legalább e késő bánatnak, ha mint hazafi következőseiben osztozni kénytelen leszek is, mint követ, felelősségében osztozni nem akarok. Méltóztassanak, t. Rr., a francia háborúk idejére visszaemlékezni, mi közünk volt nekünk magyaroknak a francia nemzet belügyeivel. Országgyűlésünk együtt volt 1790-ben, de figyelmét az internationalis politikára ki nem terjeszté, s mi volt a következőség? az, hogy nélkülünk, de rovásunkra elkövetett hibának átka huszonöt nehéz év tömérdek áldozatával súlyozódott hazánkra; a nemzet vére patakokban omlott, értékes vagyona örvénybe hányatott, és e tömérdek áldozat között látták apáink hazánk földén a távol nyugot diadalmas fegyvereit, e várost magát, törvényhozásunk szokott székhelyét, a győző hatalmában, a monarchiát bomlásnak

indulva, büszke triumphator kegyelmének fonalán függeni, és láttak siralmas finánciális zavarokat, melyek a birodalomnak szoros kapcsolatnál fogva két status banquerott irtóztos csapásaival nehezdedek szegény ártatlan hazánkra. És e tömérdek szerencsétlenségben még csak azon vigasztalás is meg volt tőlünk tagadva, hogy mondhatnók, miként a fenyegető vész elhárítására tettünk, tettünk amit lehetett, midőn még ideje volt. Isten ne adja, hogy ez országgyűlésre is ily Ítéletet mondjon egykor a história. Isten ne adja, hogy lelkünkre nehezedjék a bánatos gondolat, miként láttuk közeledni a vést királyunk trónja, láttuk közeledni hazánk felé és nem léptünk fel férfias határozottsággal azt elhárítani, mindenestre pedig emlékeztűnket kötelességmulasztás vádjától felmenteni. Én hát arra szólítom fel a t. Rrt, emeljük fel politikánkat a körülmények színvonalára, merítsünk erőt a dynastia iránti hűség érzetéből, merítsünk erőt a rajtunk fekvő felelősség és polgári kötelesség érzetéből, nagy körülményekhez illő nagysorú határozottságra. Ezen körülményeket, miként a monarchián belül s a külföldön vannak, rajzolni nem akarom, mert közönségesen tudvák, de kimondom erős meggyőződésemet, miként a birodalombeli nyugalom bomlásának és ebből eredő minden balkövetkezéseknek valódi kútfeje a kormányrendszerben fekszik. Természetelleni politikai rendszerek is soká tarthatják fenn magukat, mert a népek türelme s a kétségbeesés között hosszú út fekszik, de vannak politikai rendszerek, melyek az által, hogy sokáig tartottak, erőben nem nyertek, hanem vesztek, s végre elkövetkezik a perez, midőn azokat tovább tartogatni akarni veszélyes volna, mert hosszú életük megérett arra, hogy meghalhassanak. Halálban pedig osztozni lehet, azt kikerülni: nem. Tudom én, hogy elvénhedt rendszernek elvénhedett embernek nehéz megválni egy hosszú élet eszméjétől, tudom, hogy fáj darabról darabra összetörve látni, mit egy hosszú élet építgetett; de midőn az alap hibás, a dőlés fátuma kikerülhetlen; s mi előttünk, kikre a gondviselés egy nemzet sorsát bizta, halandó ember gyarlóságai befolyást nem gyakorolhatnak. A nép örök s öröknek

kívánjuk e nép hazáját, s öröknek ama dynasztia fényét, melyet uralkodónknak ismerünk.

Én félek, hogy ha a nemzetek loyális nyilatkozványai közbe nem jönnek, ama politika az istenben boldogult szent szövetség egy újabb kiadásában keresend még tengődést, pedig a szent szövetség első kiadásakor sem ez mentette meg a trónokot, hanem a népek lelkesedése, egy oly lelkesedés, melynek alapja szabadságígéret volt. Dynastia iránt, mely népeinek szabadságaira támaszkodik, keletkezni mindig fog lelkesedés, mert szívből hű csak szabad ember lehet, de bürokratikiák iránt lelkesedés nem keletkezhetik. Eletet és vért adhatnak a népek szeretett dynastiájukért, de egy nyomasztó kormányrendszer politikáért, soha egy verébfióknak sem lesz kedve meghalni. Igenis, t. Rr., erős meggyőződés, hogy dynastiánk jövődjéje a birodalom különféle népeinek egy szívben lélekben való egyesüléséhez van csatolva, — ezen egyesülést nemzetiségeik respectálása mellett csak az alkotmányosság érzelmekonító forrasztéka teremtheti meg.

Bureau és bayonnet nyomorult kapocs. Én hát indítványomban, melyet tenni akarok, dynastiai szempontból indulok ki, és istennek hála, hogy ezen szempont hazánk érdekeivel kapcsolatban van.

Ki gondolhatna borzadás nélkül amaz eszmére, hogy a nép áldozatokba bonyolítottatik, szellemi és anyagi kárpótlás nélkül? ha mi ez országgyűlésről szétoszlának, a nélkül, hogy megvinnők a népnek, mit a törvényhozástól annyi joggal és oly méltán vár, ki merné magára vállalni a felelősséget? Ki merné magára vállalni a jótállást, hogy a lelkesedés és áldozatkészség, melylyel e ház falait megrendíthetjük, az életben is visszhangra talál? A t. Rr. is érezni fogják a körülmények súlyát, azért e viszonyokat tovább nem fejtegetem, hanem általmegyek indítványomra, melyet ajkaimra a dynastia iránti hű ragaszkodás, hazánk és a nép iránti tartozás és felelősségem érzete ad. De mielőtt ezt előterjeszteném, még csak azon egyet jegyzem meg, hogy indítványomban az országgyűlés némely teendőit elszámálándván, sérelmeket, mint minők a részek kérdése,

a vallásügyi viszonyok és különösen az oly fontos horvát ügy, azért nem említek, mert oly alapkívánatokot fogok előterjeszteni, melyek ha — amint joggal hiszem, — teljesednek, egyszersmind ezen sérelmek orvoslásának biztosítékát is magukban foglalják. Indítványomban tehát ezen nagyfontosságú kérdéseket is, és különösen a horvát kérdést, melyet ez országgyűlésen megoldatlanul hagyni nem szabad, a biztos megoldás fokára akarom emelni, változatlanul el lévén határozva, hogy ha a megoldás ez után, melyen egyszersmind a múltak sebeinek keserű fölszaggatása is elmellőzhető, nem sikerülne, legyen bár a múltak sebeinek fölszaggatásával, a horvát kérdést lelkem egész rokonszenvével minden részleteiben fölkarolni legsürgetőbb kötelességeink közé számítom, s hiszem, hogy a t. Rr. is hasonlóan vannak iránta lelkesítve. És most minden motivatio nélkül fölhívást indítványozok a fölséghez, melynek tartalma következő:

Fölséges stb. A legújabb időkben kifejtett események mulaszthatatlan kötelességül teszik: figyelmünket azokra fordítani, miket fölséged uralkodóháza iránti hűségünk, az összes birodalom iránti törvényes viszonyaink és hazánk iránti kötelességünk megkíván.

Históriánkra visszatekintve, előttünk áll annak emlékezete, hogy három század óta alkotmányos életünket a kor igényeihez képest nem csak ki nem fejthettük, de sőt leginkább fentartására kellé minden gondjainkat fordítanunk.

Ennek oka: hogy fölséged birodalmi kormánya nem lévén alkotmányos irányú, úgy kormányunk önállásával, mint alkotmányos életünkkel összhangzásban nem lehetett.

Eddig ezen irány csak alkotmányosságunk kifejlődését hátráltatta, most úgy látjuk, hogy, ha tovább is folytattatok, és a birodalmi kormány az alkotmányossággal összhangba nem hozatik, fölséged trónját és a pragmatica sanctionál fogva kedvelt kapcsokkal hozzánk kötött birodalmat elláthatlan következményekbe bonyolíthatja, hazánkra pedig kimondhatatlan kárt áraszt.

Fölséged minket reformokra hitt össze, mi régi óhaj-

tásunkat láttuk ez által teljesedve és buzgó készséggel fogtunk a munkához. Elhatároztuk, hogy közös teherviselés által a nép közterheiben, melyekkel a megyei közigazgatást eddig egyedül fedezi, osztozni fogunk, s az ország új szükségeinek pótlásáról is hasonló alapon gondoskodandunk.

Elhatároztuk, hogy az úrbéri viszonyokból kibontakozást kármentesítéssel összekötve eszközöljük s ez által a nép és nemesség közti érdekeket kiegyenlítve, hazánk boldogságának gyarapításával fölséged trónját megszilárdítandjuk.

A katonai élelmezés és szállásolás terheinek megkönnyítése gondjaink főbbjei közé tartozik.

A királyi városok és szabad kerületek közigazgatási és politikai rendezését halaszthatlan tárgynak tekintjük és a népnek is politikai jogokban illő részesítésére az időt elérkezettnek véljük.

Hogy földművelésünk, műiparunk, kereskedésünk fölvirágzására sikeres lépések tétessenek, hazánk méltán várja.«

De alkotmányos életünk is valódi képviselői irányban igényel fejlődést, — szellemi érdekeink a szabadság alapján ápolást követelnek. Honvédelmi rendszerünk nemzeti jellemünknek és a honlakosok különböző osztályainak érdekessége alapján gyökeres átalakítást kíván, ez pedig úgy fölséges királyi széke, mint hazánk bátorléte tekintetből nem halasztható intézkedést tesz szükségessé.

A magyar közállomány jövedelmeinek és szükségeinek számbavételét és felelős kezelés alá vételét, tovább nem halaszthatjuk, mert csak így teljesíthetjük azon alkotmányos tisztünket, hogy úgy fölséged királyi szókének díszéről, mint hazánk közszükségeinek és minden jogszerű kötelességeknek fedezéséről sikeresen intézkedhessünk.

Sokban e kérdések közül az örökös tartományokkai érdekतालकोजás kiegyenlítésének szüksége forog fön, mire önálló nemzeti jogaink és érdekeink megóvása mellett örömet nyújtunk segédkezet,

De arról is meg vagyunk győződve, hogy alkotmányos életünk kifejtésére s nemzetünk szellemi és anyagi javára

hozandó törvényeink csak az által nyernek életet és valóságot, ha végrehajtásukkal minden más befolyástól függetlenül nemzeti kormány lenne megbízva, mely a többség alkotmányos elvének legyen felelős kifolyása s ezért kollegiális kormányrendszerünknek magyar felelős ministeriummá alakítását minden reformjaink alapföltételének és lényeges biztosítékának tekintjük.

Ekként fogtuk fel hivatásunkat.

Ezeket felségeddel egyetértve az országgyűlésen szerencsésen megoldani elhatározott komoly szándékunk. Ezt várja tőlünk a haza, ezt várják a nép milliói, ezt sugallja a hűség és ragaszkodás ösztöne, melylyel fölséged uralkodóháza iránt tántoríthatlanul viseltetünk, mert meg vagyunk győződve, hogy csak ezáltal fektethetjük hazánkban a békét, nyugalmat és bizalmas egyetértést oly szilárd alapra, miszerint azt váratlan esemény, viharok meg ne ingassák, s a békének és elégedésnek ily biztosításával szerezhethetjük csak meg az erők azon lelkesült összhangzását és gyarapodását, melyre fölséged uralkodóháza minden viszonyok között nyugodtan támaszkodhassak.

Ámde fölséged velünk együtt érezni fogja, miként ezeknek eszközlésére béke kell és kellenek zavartalan nyugodt viszonyok.

Es e tekintetben lehetetlen aggodalommal nem tapasztalnunk a nyugalom bomladozásának azon jeleit, melyek a *pragmatica sanctionál* fogva velünk egyesült birodalom némely részeiben mutatkoznak, s melyeknek súlyát a legújabb külső események előreláthatlan fejleményei sokszerűn növelhetik.

Nem akarjuk fölséged atyai szívét a bomladozás ama jeleinek részletes fölemlítésével szomorítani; nem a pénzügyviszonyok tekintetében már is érezhető hatást fejtegetni, de a hűség ösztöne s a rajtunk fekvő felelősség kényszerít kimondani, hogy mi, valamint a jelentkező bajok valódi kútfejét és saját elmaradásunk egyik főokát is a birodalmi kényszer-rendszer természetében találjuk, úgy erősen meg vagyunk győződve, hogy fölséged az elkövetkezendő bal események legbiztosabb óvszerét, hű népeinek legbarátság-

gosabb egyetértését, a monarchia különböző tartományainak legerősebb forrasztékát s mindezek által fölséges trónjának s az uralkodóháznak legrendíthetlenebb támaszát abban találndja föl, ha fejedelmi szókét minden uralkodói viszonyaiban a kor szükségei által múlhatatlanul igényelt alkotmányos institutiókkal környezendi.

Azonban fölséges úr! az események isten kezében vannak. Mi bízunk a gondviselés oltalmában, de érezzük a kötelességet: gondoskodni, hogy fölséged hű Magyarországot a bizonytalan jövőendő készületlenül ne lepje meg. E gondoskodás halaszthatlan kellékéül tekintjük mi a fennemlített átalakulási kérdéseknek még ez országgyűlésen alkotmányos iránybani megoldását és aggódunk, hogy a szokásos országgyűlési alkudozások és kormányiszéki tárgyalások kollegiális rendszerszülte hosszadalmassága a fölséged atyai szándékának és hazánk méltó várakozásának megfelelő sikert veszélyesen késleltetheti.

És azért a királyi szék iránti tántoríthatatlan hűségünk szilárd bizalmával esedezünk felségednek, méltóztasék a fenforgó rendkívüli körülmények tekintetbe vételével legkegyelmesebb királyi akarátának teljhatalmú orgánumai, egyszersmind a fennálló törvények szerint hazánk legfőbb kormányiszékének a m. kir. helytartótanácsnak tagjai gyanánt; a közigazgatás külön ágainak megfelelő számban oly egyéneket az országgyűlésre utasítani, kik, mint a végrehajtó hatalomnak a hozandó törvények szerinti alakban annak gyakorlatára fölséged kegyes bizalmával előlegesen kijelölt alkotmányos orgánumok, és kiknek, mint ilyeneknek személyes felelősségük alá leszen a hozandó törvények végrehajtása is helyezendő, országgyűlési tárgyalásainkban közvetlen részt vegyenen, s fölséged királyi szándoka iránt az ország rendéit tájékozva s a kellő felvilágosításokat és kimutatásokat a kormány részéről, különösen a pénzviszonyok tekintetében is megadva, a fenforgó fontos kérdések megoldását oly sikerrel előmozdítsák, miszerint a hozandó üdvös törvények mihamarább fölséged kegyelmes helybenhagyása alá terjesztethessenek, s általuk a jelen körülmények bármí váratlan fordulatának esetére is biztosítva legyen

hazánkban a béke, megszilárdítva a bizalmas nyugalom, s ezeknek alapján kifejthető azon szellemi erő és anyagi tehetség, melyben fölséged tántoríthatlan hűségünk mellett, a bizonytalan jövődő minden eseményei között királyi székeknek legrendíthetlenebb támaszát fogja találni.

Kik egyébiránt stb.

Kossuth indítványa határtalan lelkesedéssel egy szó ellentmondás nélkül fogadtatott el, s másnap az országos ülés elé vitetett.

Ez volt a: „*Felírás az országgyűlés teendői iránt*” s itt kezdődik a magyar nemzet alkotmányos élete.

A lapok szerte vitték Kossuth beszédét az országba. Az országgyűlési fiatalság még az nap 400-at meghaladó aláírással körvényt adott be, melyben a sajtószabadság behozatalát sürgetik.

A főrendeket azonban még mindig Wirkner Lajos sugalmazta, s ők konzekvensen vonakodtak a feliratot tárgyalás alá venni. Wirkner Lajos Kossuth beszéde után a következő levelet intézte Metternich herczeghez: »Kegyelmes Herczeg! A mai kerületi ülés Kossuth azon indítványát, mely Magyarország részére teljesen külön kormányzást, az osztrák örökös tartományoknak pedig alkotmányt követel, elfogadta annélkül, hogy az országgyűlés tanácskozási termében s azon kívül is eddig mindig és minden módon gyalázott és ezért már halálra fáradt konzervatívek részéről csak egy hang is ellene szólt volna.

Ha én már egy héttel ezelőtt az országgyűlés szétozlatását sürgetve kértem, úgy az imént jelentettem eljárás ezen rendszabály szükségességét annál kifogástalanabbul indokolja, mennél tántoríthatlanabb bizonyítékot nyújt arra nézve, hogy ezen országgyűléstől nemcsak üdvös eredmény nem várható, hanem annak további fennállása a dinasztia és ország érdekeire perczről-perczre veszélyesebb lehet.

Ezekután indítatva érezvén magam ismételve az országgyűlés gyors szétozlatását kérelmezni, egyeszersmind bátorodom jelteni, hogy az erre vonatkozó, szükséges értesítéseket szóbelileg kívánván adni, jövő éjjel Bécsbe jövök stb. stb.

Metternich tökéletesen egyetértett Wirknerrel abban, hogy az országgyűlést haladéktalanul fel kell oszlatni, s márczius 4-én délután 4 órakor tudatta Wirknerrel, hogy Lajos főherceg is hozzájárult tervükhöz, s hogy az arra vonatkozó legfelsőbb királyi kézirat még az nap expedálva lesz. De úgy Wirkner, mint Metternich is tévedtek. Ez ügyben István nádor-főherceg elnöklete alatt értekezletet tartottak, s Lajos főhercegen és Metternichen kívül az értekezlet tagjai közül senki sem nyilatkozott a mellett, hogy fel kell oszlatni az országgyűlést.

E helyett azonban márczius 7-én a kerületi ülésben Madarász László követ, a főrendeket az országgyűlési teendők *azonnali* tárgyalására kívánta felszólítani. Márczius 8-án az ülés az elnökséget bízta meg, hogy szólítsa fel az országbíró, ha pedig ez távol lenne, a tárnokát főrendi ülés tartására. Az elnökség azzal a jelentéssel tért vissza, hogy az illető zászlós urak eltávoztak Pozsonyból. Ez tény is volt. Valamennyi fent volt Bécsben, s ott »kavarták a boszorkány tálat«.

A fondorkodások legnagyobb mestere volt Széchényi István s azt az ajánlatot tette a bécsi kormánynak, hogy hajlandó az ügyek élére állni akár mint kancellár, akár mint teljhatalmú királyi biztos. Feltételei ezek voltak: Tízezer forint azonnal kifizetve s ötezer fit havonként. — A folyó kiadások megtérítése. A Szent István-rend nagy keresztje. A legfelsőbb kézirat Széchényi tollbamondása szerint. Minden kinevezés tőle függjön s mindén hivatalnok neki fogadjon szót. Minden segédeszköz, a katonaság is, rendelkezésére álljon. Ellenparancs ne jöjjön, míg vissza nem hívják. Hat hónap alatt országgyűlés.

S hogy Széchényi terveiről Kossuthék is tudtak, bizonyítja az, miként br. Perényi Zsigmond márczius elején figyelmezteté Széchényit: Hagyjon fel okoskodásaival, ha nem akar »vasvillát a hasába«. S hogy Széchényi még azután sem hagyott fél azzal a tervvel, hogy a hatalmat magához ragadja, kitűnik abból, hogy a midőn az országos küldöttség már Bécsben volt, még ott is folytatta cselszö-

vényeit, úgy hogy br. Wenckheim Béla figyelmeztető ekkor: »hagyjon fel akadémikuskodásaival,« különben leszúrják.¹⁾

Kossuth Lajos erre azt indítványozta, hogy a feliratot terjesszék a rendek a főrendiház mellőzésével ő felsége elé. A rendek azonban Kossuth ezen indítványával szemben Pázmány Dénes azon javaslatát fogadták el, hogy az alsóház a körülményekről egy üzenettel értesíti a főrendeket.

Az alsóház habozott! A törvényesség korlátai közt kívánt maradni. De már késő volt. A forradalom lüktetése a Rajnától a Dunáig terjedt, s a bécsi népet a végtetekig fanatizálta Kossuth márczius 3-iki beszéde.

Márczius 11-én német fordításban olvasták fel Bécs utcáin e beszédet a népnek. Az aula kezébe vette a haladás zászlaját, kezdeményezett és határozott. A csendes vérű, sörívő bécsi nyárspolgárok tömegekben gyűltek össze a tartományi rendek háza előtt, s reformot, alkotmányt sürgettek. Egész Bécs Kossuthról beszélt, őt istenítette!

Ily viszonyok, a kedélyek ily izgatottsága mellett nem csoda, ha Bécsben polgárvér folyt. Erre azután a hatalmas kancellár, a teljhatalmú despota, Metternich Kelemen herceg leköszönt, s Bécszet titkon, álsruhában hagyta el.

Leírhatatlan volt az a felindulás és diadalérzet, melylyel e hír Pozsonyban fogadtatott. A rendek rögtön küldöttséget menesztettek a nádorhoz, s kérték, hogy feliratukat az országgyűlési teendők tárgyában bocsássa főrendiházi tanácskozás alá.

István nádor hosszasan beszélgetett úgy a napi eseményekről, mint a jövő teendőiről Kossuth Lajossal, s szemekben könyek égtek, A midőn elváltak, a nádor e szavakkal vett búcsút Kossuthtól:

»A felelősség terhe az ön vállain fekszik.«

Ugyanaznap, márczius 14-én csakugyan tartott a főrendiház ülést. A nádor előlegesen, az egész tábla nevében, kinyilatkoztatta Kossuth feliratának minden szóváltás nélküli elfogadását. Leírhatatlan meglepetés ült a konzervatívok arczain! Oly ábrázatot vágtak, mint midőn valakinek halottja

¹⁾ Gróf Széchényi István Naplói; 548—650. lapok.

van. S volt is! Metternich bukása után Apponyi és régi rendszere lón eltemetve!

Az országgyűlés 1848. márczius 16-én egy országos küldöttséget menesztett Bécsbe a felirattal. Előbb azonban egy rövid ülésben határozatilag kimondta Kossuth Lajos indítványára *a közös teherviselés nagy elvét.*

Az országos küldöttség Bécsben határtalan lelkesedéssel fogadtatott. Még mielőtt a »magyar argonautákat« vivő hajó megérkezett volna, a Jaegerzeile felől egy csinos úri hintó robogott a Pozsonyból érkező gőzhajók kikötője felé. A hintóban két férfiú ült, s ezek egyike élénken tudakozódott egy szintén ott várakozó magyar öltözetű ifjúnál azután, vajjon ismeri-e Kossuth Lajost? Amint a kocsik végtelen sora lassú lépésben közeledett, a magyar ifjú megmutatta a kíváncsi bécsi úrnak az első kocsiban Kossuthot. Erre a bécsi úr megállíttatá Kossuth nyitott hintáját, kalap levéve közeledett hozzá, bemutatá magát, s lelkes szónoklattal üdvözlé őt, mint a nép-szabadság hőstét, és vele a magyar országgyűlés küldöttségét Bécs kapuinál. Ez a »bécsi úr«, ez a vehemens, lelkes szónok senki más nem volt, mint *dr. Bach Sándor, a későbbi »polgár miniszter.*¹⁾

Bevonulásuk után a magyarok teljesen urai lettek Bécsnek. A bécsi fiatalság örömtől ragyogó arczczal szorítá keblére a magyar ifjakat, s virágokkal, koszorúkkal hintették tele Kossuth útját, a merre csak ment. Kossuth és társai ez alkalommal Bécsben a szabadság diadalmenetét tartották.

Kossuth maga következőleg rajzolja e nagyszerű eseményeket: Amint korszerű politikai ja vitásaink Pozsonyban az országgyűlés mindkét tábláján keresztül mentek, országos küldöttség lett István főherceg nádor vezetése alatt Bécsbe menesztve, hogy a királyi szentesítést kieszközölje. Tagja voltam e küldöttségnek. Gőzösre szálltunk, a parton ezernyi ezerül összegyűlt nép örömkialtásai közt, mely minket magyar argonautáknak nevezett, kik utrakel-tünk az igazság aranygyapjának keresésére

¹⁾ Id. Görgey István. 1848-1849-ből. I. köt. 4 lap.

. . . Bécs forradalmi állapotban volt. A polgárvér kiontása miatt feldühödött nép kényszerítette az udvart, hogy a Windischgrätz parancsnoksága alatt állott harmincezer főnyi hadsereget a várostól több órai távolba elparancsolja. A város kapui a nép kezében voltak s a felfegyverzett polgárok nagy vigyázattal őrködtek minden ki és bejárat felett. Ilyen volt Bécs a »magyar argonauták« megérkezésének idején.

De én még csak nem is álmodtam a dolgok felől, mik reám Bécsben vártak. Idegen földön idegen voltam, kit személyesen a császári városban alig ismert valaki, de még hangzott a húr a felvillanyozott bécsi nép szívében, melyet számára szabadságot követelő szavaim rezgésbe hoztak, — s én, az igénytelen idegen, oly határtalan ragaszkodással láttam magamat körülveve, mely a válságok perczeiben a gyenge kéznek is hatalmat ad, hajtva vagy visszatartva, de belemarkolhatni a történelem kerekének küllőibe.

Lázasan ingerült százezer ember kíséretében érkeztem szállásomra. Este a nép frenetikus ujjongásai között myriád lámpa fényénél, szemlét tartottam az utczákon felállított ötvenezernyi polgári katona felett, s amint a császári lak alá értem, melynek sötét, hallgatag ablakai mögül a büszke császárok ivadékai remegve lestek a végzet ítéletét, végig cikizt az agyamon a gondolat, hogy mi történhetnék a Burgnak ügyefogyott gazdáival, kiknek minden oltalma csak a Burg udvarán tanyázott két dragonyos századból állott, s kik előtt az elzárt városból minden kimenet elvágva volt; mi történhetnék velők, egy negyed óra alatt, ha én a körülöttem tátongó puszkaporos aknába az élő szó szikráját vetném bele; ott, ahol az írott szó is lángot gyújtott, mely az absolutismus százados épületét elhamvasztotta. De engem, ki csak igazságot jöttem keresni hazámnak, nem vitt kísértetbe az alkalom.

Vártunk. Nap múlt nap után s ők ott a Burgban, a kamarilla ármányának habjai által hányatva, határozatra jutni nem bírtak. Megtagadni tőlünk az igazságot még sem volt bátorságuk, — megadni nem volt erkölcsük.

Haboztak, lesve amaz ostoba valószínűtlenségek egyikét, melylyel a sors szeszélye a Habsburgokat, a népek átkára, oly sokszor megmentette, s ezt lesve, forralták a gonosz-ságnak terveit. Én megsokallottam a kínos bizonytalanságot, mely az általános forrongás közben Magyarországon a hosszú tőrés fonalát megszakíthatná (a minek az ország fővárosában már is jelei mutatkoztak) és felmentem a Burgba egyedül, kíséretlenül, s híven előadva a helyzetet, kijelenttem, hogy határozott választ kívánok: akarnak-e hazámnak igazságot szolgáltatni, vagy nem? — mert ha ily választ nem kapok, én megyek, a hová követi kötelességem hív, s ha én elmegyek megmondani nemzetemnek, hogy igazságra nem számíthat, tudhatják, hogy mi lesz a következőzés.

Erre a gyermektelen császár trónörökös testvére, a hatalmat kezelő Ferencz Károly főherczeg, atyja annak, kinek hatalmát az oroszok czárja boldogtalan nemzetem nyakába lökte, azt felelé, hogy »ő felsége elismeri kívánságaink igazságát, szívesen is teljesítené, csak Bécs nyugodt volna, nehogy úgy látszassék, hogy nem szabad akaratból, nem atyai szívének sugallatából, hanem forradalom nyomása alatt szolgáltatott hű magyar nemzetének igazságot.

— Adja nekem felséged becsületszavát, felelém, — hogy meg is adják, s becsületesen meg is tartják, a mivel jog és igazság szerint nemzetemnek tartoznak, — s én nyugalmat szerzek az osztrák háznak Bécsben (ich schaffe Ruhe dem Hause österreich in Wien).

— És az osztrák ház önnek örök hálára lesz kötelezve, monda a főherczeg és szavát adá és adott szavát meleg kézszerítással kísérte.

— Az egyedüli hála, melyet kívánok: igazság nemzetem iránt, — válaszolá Kossuth¹⁾ s vissza ment a várból, számot adni az országos küldöttségnek eljárása felől; és ezek helyeslését kinyerve, alkudozásokba bocsátkozott a bécsi mozgalom vezéreivel, s kivitte, hogy Bécsben nyugalom

¹⁾ *Kossuth Lajos:* Irataim az emigratióból. II. kötet 187—188. lapok.

legyen. Úgy is lett! Másnap, midőn a császár sétakocsizást tőn a városban, mindenütt öröm és lelkesedéssel üdvözölték. A reá következő napon gróf Batthyány Lajos megbízott a független magyar felelős minisztérium alakításával.

De mi történt ez alatt Pesten?

A pesti eseményeket, az úgynevezett »paraple forradalmát«¹⁾ egy szemtanú¹⁾ így írja le dióhéjba számítva:

Mártius 15-én korán reggel tudomra esik, hogy a bécsi véres események kebellázító, magyar szégyenítő hírére Petőfi Sándor és Jókai Mór barátim Vasvárral és Bulyovszkyval rögtön elhatározták a cselekvés csatamezejére gyorsan kilépni. Programot írtak tehát rögtön, melynek kívánatai forradalmilag legyenek kivivandók. Legelőbb is elindultak erőt szerezni, azután egy nyomdát megrohanni, s a programot nép-hatalommal kinyomatni.

Én futok fölkeresésükre.

Az iskola fele látom a népet hullámsani, sorra tarték; s a mártius 15-iki téren csakugyan nagyszámú rivalgó sokaságot találok, mely mindig növekszik; kérdem, mi történik itt? s azt felelik, hogy az ifjúságot szabadítják iskoláikból, hol tanítóik börtönözve tartják, megtiltván nekik, kicsapási büntetés alatt, csoportozni s politizálni. Néhány perez múlva Jókai az ifjak vállain kiemelkedik a sokaságból, a programot fölolvassa, mely a nemzet kívánalmait adja elő, reá mutat az isten szabadító kezére, mely a népek felett szemlátomást kiterjeszkedik, tolmácsolja szózatát az időnek. A lelkesedés rémítő rivalgásával visszhangoztatok, a sokaság ajkíról. Ekkor Petőfi felemelkedik, mint egy túlvilági alak, mint megtestesült népszenvedés, mint egy ezeréves tantalusi szomjúság, — mint népítélet halálangyala. Elüvölti nemzeti dalát! — E hangok leírhatlanok. Most is hallom és látom azokat, és örökké fogom látni és hallani, mert e kép és hang elválaszthatlanok.

Leírhatlan e dalnak hatása a népre, mely nőttön nőtt; s megesküvék isten szabad ege alatt. Hangosan dobogott minden kebel, dobogá ez érzelmet: most vagy soha! lelke

¹⁾ *Egressy Gábor*: Életképek 1848. évi 14. szám.

legbensőbb mélyéből, hogy »rab tovább nem leszen.« Ekkor Petőfi így szólt: »Most e programot nyomdába viszzük s ki fogjuk nyomatni.« *Egy hang:* Budára kell menni, s a cenzurai főnököt aláírásra kényszeríteni. *Petőfi:* Censorhoz nem megyünk, nem ismerjük el, — tehát a nyomdába.

Ekkor megindulunk Landerer nyomdája felé, a volt hatvani, most már szabadsajtó-utczába, odaérvén, Petőfi feláll a kapu szeglet kövére, s így szól: most egy bizottmány bemegy a műhelybe, a programm kinyomatását eszközölni, mindjárt visszatérünk az eredménnyel, addig legyünk itt kinn békével. Landerer az iroda ajtajában állván, ezeket látta, hallotta, s látván a helyzet kényszerűségét, ellent nem állott. Ez kijelentetett a népnek. — A nép a nemzeti dal kinyomatását is követelte. Az is foganatba ment. Az eső már ekkor is sűrűn esett, s a nép mégis mindig gyűlt és várt. Mialatt a sajtó odabenn működék, Vasvári, Degré, Irányi, Jókai, Petőfi, egy izraelita orvos és én beszélünk a néphez.

Izgatásunk a rend és béke szellemében történt; forradalmunk a személyt és tulajdont sérthetlennel nyilvánítá. Erkölcsi hatalmunk rémítő dandárai voltak előharczosaink, az összes népakarat, mely a mennydörgés hangján nyilatkozik, jelentvén, hogy odabenn mennykövek vannak, melyek az előfutárokat rögtön követendik; s jelentvén, hogy ha a rendszerinti lehetőség határiban célhoz nem juthatunk, akkor jöjjön, a minnek jönni kell: élet vagy halál. A lelkesedés folyvást emelkedvén, mindig határozottabb és félelmesebb alakot vőn.

Egy rövid óra múlva megjelenik a nyomda ajtajában Irányi, hozván a kinyomott programm legelső példányát, a börtönből kiszababult szellem szülöttét; a szabadsajtó legelső művét e honban. És fenn lebegtetvén azt, lelkes szónoklattal tolmácsolá diadal érzetünket. Mondhatlanul nagyok, szentek, ünnepélyesek valának a perczek, és mi átörzők e historiai perczek érzelmeit egész leírhatatlanságukban. Szánalomra méltó százezrek ti, kik a múlt évtized alatt elhunytatok és e történeteket álmaitek remény mámorában csak egy század végetlen és homályos távolában

láttatok. És ti szájalomraméltó jövők, kik nem szenvedetek, mit mi szenvedénk, s nem élvezetek, mit mi élvezünk, az átélt ellentétnek mondhatlanul édes élvezetét! Szegény boldogok ti, kiknek a szerencse jutott, a nagy nemzeti eseményeket megérhetni: — a népek világforradalmát, — a nemzetek nagy lépését az emberi méltóság pontja felé. Es ti távollevő feleink, véreink, honfitársaink, kik csak szellemben voltatok jelen bennünk, kebleink rokonérzelmekben, miért nem osztottatok a szerencsében és örömben, nagy események tényezői lehetni közvetlenül!

A nyomda ezalatt gyorsan működén, a példányok osztattak és szerte hajigáltattak az irodából a nép közé; s más vidékiek, kik jelen voltak, szintén kaptak az első-példányokból, hogy a sajtószabadság legelső fecskéi lehessenek vidékeiken, a nemzeti élet tavasz hírnökei. Somo-gyiaknak és borsodiaknak én valék szerencsés juttatni.

A dél megérkezvén, a nyomda megürült, a kék blouzos legények ebédre mentek. A népnek kikiáltatott, hogy most oszoljanak el, s délután háromkor a múzeum udvarára gyülekezzenek; az akkorig elkészülendő nyomtatványok ott fognak kiadatni, onnan a városházra lesznek menendők^ Pestnek polgárságát és tanácsát felkérni, hogy velünk érzelmben és programmunkban elszámlált kívánatainkban egyesüljenek, lépéseinkben segíljenek. A nép elszórt rendben, békében.

Délben küldöttség ment Bajzához, kívánván a nép nevében, hogy este a nemzeti színházban Bánkban adassék. Teljesítettett a színház ünnepélyes kivilágításával.

Három óra elérkezett. Roppant nép tolult elő minden felül. Kis idő múlva hozatnak a program és Petőfi dalának nyomtatványai és kiosztatnak; de tíz annyi sem lett volna elég, hanem kijelentett, hogy a nyomda folyvást működik.

Most a nép elindult a városháza felé, miután kikiáltás által képviselőket választottak, mely a nép kívánatát a város tanácsa és választó polgársága előtt kijelentse. A küldöttség tagjai voltak: Petőfi, Jókai, Vasvári, Degré, Irinyi, Egressi Gábor.

A tömérdek naptömegem keresztül felhatolván a terembe, melyet a tanács, a választó polgárság és hallgatóság, ezek között Klauzál Gábor, Nyári, s több derék honfiak elfoglaltak, — a küldöttség szónoka előadta a nép szavát a város polgáraihoz.

A tanács részéről Kacskovits Lajos fogadá a küldöttséget, s a program pontjait kevés különbséggel sajátjává tévé, oly értelemben, miszerint e pontok Pest város köveiteinek utasításul részint már is adattak, részint adatni fognak.

Ez alatt lenn a »szabadság tere« — azelőtt városház-
tér, — egészen megtelt néppel, számát nagyítás nélkül tehetni tizenhat ezerre. E rengeteg népnek, a városház első emeletének ablakaiból három vagy négy tolmács kéz-telegrafjaik magyarázó segélyével folyvást közlötte a tanács-teremben történeteket. És a népnek ezrei alatt a mennydörgés szörnyű hangján nyilatkoztaták Ítéletüket a fenn történetek felett.

A főjegyző után Holovits tanácsnok emelt szót, melynek értelme odament ki, hogy ő, bár a közjót szívesen akarja, de kényszerítetni magát elvek elfogadására nem engedi; azért a nép előterjesztését a városi tanács zárt ülésében előbb megvitattatni kívánja, s a határozatot akkor adatni a nép tudtára.

E nyilatkozat határtalan ingerültséget okozott fenn és alatt. Egy forradalom irányában, hol húszezer ember követel szent igazságot, ily megkövesült conservatív szel-
lemben nyilatkozni, mily rövidlátás, mily tapintatlanság, mily balfelfogása az időnek, viszonyoknak, a következés csaknem véresen igazolta. Itt most nem helyhatósági bel-
ügyekről vala a szó, miknek gondját a bezárkózott tanács-
nok urak egy pár sor indokolásával lerázhaták. Egy nemzet sorsa forgott kérdésben. A küldöttség nyilatkozott a nép nevében.

A választó polgárság e nyilatkozványt felkiáltással tette magáévá, a honszeretettől lángoló kebellet. A tanács-
nak nem volt más tennivalója, mint a polgárság többségé-
nek akaratát végzésül kimondani, mert ez közgyűlés volt.

Nekünk nem volt időnk várakozni, mert most a percek századok. Eleget várakoztunk 300 esztendő óta. A szónoklatok ideje elmúlt. Most tenni kell, s nekünk még az nap igen sok tennivalóink voltak. Lent a téren 20 ezer ember várt a feleletre. Végre sikerült némi csendet eszközölni. Mi, a küldöttség, Nyári Pálnak engedtuk át a szót. Fölmagasztalt kebelrel üdvözlé e nagy napot, mely legelső nyitá meg a tanácssterem zárait a népnek, a nyilvánosságnak. Ertelmezé és indokolá a nép szózatát. A törvényesség kérvágása szerint igyekeztén a forradalom irányát kirajzolni. E közben igen sok idő telt el. Egy hang azt kiáltja az ablakból: »katonaság jön!« E szót rémitő felháborodás követte. A nép dühe iszonyú fokra hágott: »fegyverre! fegyvert elő! A városházi fegyvertárra! ki a térre!« Az ordítás zajából e szavak voltak kivehetők. Boszútól szikrázó szemeket láttam Holovitsra irányozva, s felemelt öklökkel fenyegetve. Végre a katonaság jövetelét álhírnök tapasztalván a nép, sokáig némi csendesség lőn. Nyári után Klauzál kívánta a nép hallani, ki hasonló szellemben nyilatkozott Nyárral. A nép azonban percenként türelmetlenebbé lévén, a szónokot számtalanszor félbeszakítá — végzést követelt a tanácstól. És a tanács, e két vészteljes óráig tartó kebellázongás után, kimondá határozatát. A végzés így hangzik: »A város úgynevezett polgársága egyesül Pestnek összes népével, kívánatban, érzelemben; testvériesen kezét fog a program minden pontjainak sikeresítésére a béke, rend és törvényszerűség körében.« Klauzál folytatá beszédét, a békés forradalom rögtöni teendőire liíván fel a város polgárainak összeségét és tanácsát. Ekkor küldöttség neveztetett ki, már most az egyesült lakosságból, mely rögtön Budára menjen, s a kir. helytartó tanácsot szólítsa fel a censura rögtöni megszüntetésére országszerte, s a sajtószabadságnak biztosságba helyezésére az egész hazában. Továbbá szólítsa fel a kir. helytartó tanácsot, miszerint Stancsics Mihályt, ki mint író tartatik fogva, szabadon bocsássa, valamint a többi státus-foglyokat is.

És a küldöttség Nyári Pál vezérlése alatt tömérdek ezerek kíséretében indult Budára.

A kir. helytartótanács a küldöttséget szívesen fogadá, s ez által nemcsak bölcsességet, hanem tiszteletreméltó-hazafiságot is tanúsított: okozta legyen bár ezt a helyzet kényszerűsége, vagy ne, végtére mindegy. Elég az, hogy a nép kívánata teljesedésbe ment, a sajtó e pillanattól fogva szabad lőn. Stancsics a szabadon író status-fogoly szabadlábba tétetett, a népezrek viharzó üdvözletei között. Nyári Pál e szavakkal üdvözlött: »a békés forradalom legelső« tavasz virága: ön szabad!« A lelkesedés este a színházban kimondhatatlan magas fokra emelkedett. Az előadás mindjárt kezdetén félbeszakított azon tömérdek ezek zajától kik Budáról Stancsicscsal megérkeztek. Megkérdezte a nép, mit kíván? azt nyilvánítá: miszerint Hunyadi Lászlóból »Mehalt a cselszövő« szövegű énekrész, a Hymnus, Hattyú-dal, Szózat s más kedvenc darabok játszassanak, aztán Petőfi Nemzeti dala általam elszavaltassék, s végül a kar által eldaloltassék; zenéjét Egressi Béni akkorra már elkészítvén. Az eskü szavait, a szavalás közben, ezek keble visszhangzá. Ilyen volt az est képe.

Másnap, 16-ikán, a küldöttség elrendeltetett, Pozsonyba s Bécsbe megviendő kívánatainkat.

És ebben van a mi forradalmunk egyik dicsősége. Nem szédíté el ezt hatalmának öntudata, nem a kezdet sikere, mint szokott megvakítani egyeseket erkölcsi úgy anyagi hatalma érzete. A forradalom kérni ment, még akkor is, midőn követelhet, kérni egy cast képviselététől, kérni fejedelmétől, a hűség bizalmával.

Miként már tudva van, ezentúl az állandó választmány folytonos munkásságba tétetett. Fegyver kéretett küldöttség által Budáról a béke fentartására már összeíratni kezdett nemzetőrség számára. Kívántuk és sikerrel a lotteriák és trafikák, s a temesvári dohánygyár bezáratását, osztrák sasok elrepítését színeikkel együtt stb.

Midőn ezeket írnám, hallom: hogy a fővárosi küldöttség miképen fogadtaték a kerületi ülésén. Nem akartam azt hinni, olvasnom, látnom kellé az elfogadás írott szavait, szellemét. És olvasom ezt azon beszédekben, melyek a Nemzeti Újsághoz mellékelve közöltettek. Mi ez? kérdezem magam-

tól. Hát lehet így beszélni egy forradalommal szemközt, melynek tényezője közvetlenül 100,000 ember ugyan, de közvetőleg milliók, s mely forradalomhoz naponként, óránként, városok és kerületek csatlakoznak távolról és közelről

Kérdem én, van a mi forradalmunk programjának 12 pontja között egyetlen betű, mely nem a kiváltságtalan nép millióinak szívverével lett volna írva? Ha ezt a magyar nép megtagadja, ám legyen a fővárosi forradalom neve bitor, midőn kívánatainak jogcíméül a nemzet nevét arrogálja; de hogyha e kívánatokban, közvetőleg, 15 milliónyi nép nyilatkozik, — talán néhány ezer kiváltságos híján, — akkor e nép csakugyan úr, nemcsak minden egyes tekintélyek, nemcsak azon apostolok fölött, kik az ő nevében prédikálnak, de igenis parancsoló ura és bírója magának a törvényhozásnak is.

Van-e példa rá a világon, hogy bárcsak egyesek is, kik emberi jogokért elnyomott nemzet nevében küzdöttek, jogbitorlóknak bélyegeztettek volna?

És ez itt 160,000 emberrel szemközt mondatik, mely sajtószabadságot adott egy egész nemzetnek, a forradalom erkölcsi hatalmával, és adott tényleg nemzetőséget, eltörle a sorsjátékokat és dohánytrafikákat, s az osztrák színeket nemzetiekkel váltotta fel e hazában.

Avagy nem a nép hő vágyainak és akaratának szellemében történtek-e mindezek? és avagy Pestre kell vala előbb meghíni a népet, a magyar státushatalom központjára, hogy velünk együtt csináljon forradalmat majd hónapok múlva? írjuk meg a párisi hősöknek, hogy midőn az emberiség nevében emelnek színt és ontják verőket, a mi nevünkben működni ne merészeljenek.

A nemzet jogcímét, melylyel 160,000 ember él egy forradalomban, még oly törvényhozás sem utasíthatja el rövid úton, mely az összes nemzetet képviseli, mennyivel kevésbbé az, mely csupán kiváltságosokat képvisel. 160,000 ember, forradalmi állapotban, s midőn vérontás nélkül győz, csupán egységének és végelszántságának erkölcsi súlyával; e nép igen tiszteletre méltó úr, kit respectálni

kell, annyival inkább, midőn urasága városok és kerületek csatlakozásaival oly óriásivá készül növekedni, hogy elbámul belé minden hatalom.

Határtalanul nagyobb hősöknek tartom én az eszmék hőseit azoknál, kik az eszmékért egy igen csekély értékű életet vetnek áldozatul, mert- a nemzeti újjászületés valódi tényezői, s a forradalmi siker biztosítói azok, kik évtizedeken át bírták, ápolják és érlelik a jogérzetet a népmilliók kebelében. Amde éppen azért ne akarják ezek ignorálni a históriát, a nagyszerű valót, mely néhány nappal vagy talán hónapokkal előbb és nélkülök hozta létre tényleg azon reformokat, mikben ők fáradoztak, s miknek ők csak biztosítására keretének fel. És ne akarják ignorálni azon forradalmat, melynek jelszava: béke és egyetértés. Melynek programját alkotmányos szellem lengi át; ne taszítsák el azon forradalom bizalmát, mely a törvényesség és rend iránt példátlan tiszteletet tanúsít, mely előtt a személy és tulajdon szent maradt, s mely fegyverét csupán a békeháborítók ellen használja. Ez nem azon mód, melylyel forradalmi kedélyekre békítő, lankasztó s megnyugtató hatást gyakorolhatni, — forradalomra, melyet félünk, s méltán, mert végét be nem láthatjuk.

Azonban, én hiszek a nép istenében, hogy e forradalom dicső véget érend, még pedig csupán erkölcsi hatalmának súlyával, mely a nyelvbeli s minden egyéb társadalmi felekezetek teljes egységének eddigelé példátlan típusában van kifejezve. Testvériség uralkodik e tanban, minő még soha sem uralkodék. Ez, a rend és béke mellett, a siker egyedüli feltétele. A mit szereztünk, azt többre el nem veszthetjük. Programmunk első, második és ötödik pontját életbe lépteték; ezek csak formulázandók és sanctionálendók. A Batthyány ministerium iránt mi teljes bizalommal viseltetünk előlegesen is. Teljesen hisszük, hogy általa kívánataink minden pontjai életbe lépendnek. Várjuk el, mit tesznek a magyar miniszterek; várjuk el, mi történik a külügyminister és pénzügyminister kérdésével; várjuk el az összes népet képviselő pesti országgyűlést, melyet hat hétnél tovább halasztania nem lehet. Legyen

addig is, mint eddig volt: béke, szabadság és egyetértés közöttünk, s ennek biztosítására fegyverezzük fel magunkat mindnyájan.

*

De térjünk vissza a bécsi küldöttséghez!

A magyar argonauták márczius 17-én tértek vissza Bécsből Pozsonyba; s ekkor adatott ki a legfelsőbb kézirat, mely a felelős ministeriumra nézve a királyi beleegyezést tartalmazza; s ugyanazon a napon bízott meg gróf Batthyány Lajos mint minisiterelnök a magyar ministerium alakításával. Ezzel egyidejűleg azonban, a Pozsonyban ülésező országgyűlés volt arra hivatva, hogy az új rendszer által szükségessé vált törvényjavaslatokat dolgozza ki.

Az országgyűlés emberül megfelelt feladatának. Sem munkát, sem fáradságot nem kiméit, hanem a legfontosabb törvényeket nyakra-főre vette tárgyalás alá, tárgyalta le és fogadta el.

E közben Batthyány kérése folytán Deák Ferencz is megérkezett Pozsonyba, s neki és Batthyány Lajosnak sikerült elhárítani azokat az akadályokat, melyek felmerültek az iránt, hogy Kossuth és Széchenyi egy kabinet tagjai legyenek. Széchenyi István már ekkor oly népszerűtlen volt, hogy a közvélemény absolute nem is gondolt arra, hogy a »nagy gróf« tagja leend a felelős ministeriumnak.¹⁾ Kossuth »Irataim«-ban visszautasítja Horváth Mihály azon állítását, mintha ő belügyminiszter akart volna lenni. Beismeri, hogy a belügyminiszterséghez gyakorlati routine kell, s ő azelőtt sohasem levén közhivatalban, e routine nála hiányzott. Ő egyetlen embert tartott erre alkalmasnak: Nyáry Pált, de Batthyány értekezletet tartott, s kandidálta a minisztereket²⁾ s ott a belügyminiszterségre egyedül Szemere Bertalant jelölte. A pénzügyminiszterség

¹⁾ *Janiticky von Adlerstein*: Archiv der ung. ministeriums. I. köt 7. lap.

²⁾ *Kossuth Lajos*: Irataim. I. köt. 270. lap.

kérdésénél pedig a miniszterelnök egyenesen *követelte* Kossuthtól, hogy fogadja el a pénzügyi tárczát, mert ha »Kossuth a pénzügyminiszterséget el nem vállalja, ő veszi a kalapját, megyen egyenesen a nádorhoz s tudtára adja, hogy lemond a minisztérium alakításáról Kossuth eleinte kijelenté, hogy ő nem vállal hivatalt, s csak amikor gróf Batthyány Lajos becsület szavát adta, hogy megteszi, amit mondott, s a felelősséget Kossuthra hárította; akkor engedett a közóhajnak, s »engedte magát hivatalba tuszkoltatni«.

És midőn Batthyány Lajos azt a határozott szavakat kimondotta, tökéletes igaza volt. Abban az időben teljes lehetetlenség volt Kossuth Lajos nélkül kabinetet alakítani, — mert az egész ország szeme rajta csüngött, mint megváltóján. Ha Kossuth nem lépett volna be a minisztériumba, akkor az alig élte volna túl születésének hetét. De meg nem is lehetett volna kihagyni őt a kabinetből, ha csak a törvényhozó teremben nem akarta volna őt a miniszterelnök egy ellenzék élére állítani. S ha valami, úgy bizonyára az is döntő befolyással lehetett Kossuthra, midőn tárczát vállalt a kabinetben, hogy látta, miként gróf Apponyi György presuntív örökösét, Széchenyi Istvánt szintén beveszi Batthyány Lajos a minisztériumba. Bizonyos ellenőrző szerepre vállalkozott a »nagy gróf« mellett. És ha most, majdnem egy félszázad múlva, végig nézzük az első-magyar felelős minisztérium névsorát, a bámulat fog el bennünket, amidőn látjuk, minő különböző nézetű, vérmérsékletű, elvű, meggyőződésű és gondolkodásmódorú férfú volt ott egy közös vegyi konyhában összekeverve: Kossuth és Széchenyi; Batthyány és Szemere; Eszterházy Pál herceg és Mészáros Lázár; Deák Ferencz, báró Eötvös József és Klauzál Gábor. Az új minisztériumot Batthyány a márczius 23-iki ülésen mutatta be.

S ha ezek a kiváló férfiak politikai meggyőződés szerint valamennyien együtt éreztek volna, még akkor is nagyon nehéz feladatok vártak reájuk működésük kezdetén. Hát még így! Magyarország akkor bizonyos átmeneti stádiumban volt: A gubó hernyóvá készült lenni, azaz régi alkotmány már alig-alig volt, új pedig még nem létezett.

Az irányadó férfiak szemei előtt az lebegett, hogy parlamentáris intézményeket kell inaugurálni.

A pesti vezérférfiak egy része a felelős minisztérium megalakítása után azonban a pozsonyi országgyűlés további működését nem akarta kompetensnek elismerni. Azt követelték, hogy a törvényhozók menjenek le mielőbb Pestre. A túlnyomólag döntő többség véleménye azonban oda lyukadt ki, hogy mindaddig, míg a nemsokára összehívandó képviseleti alapra helyezett országgyűlésre vonatkozó előkészületek meg nem tételnek, — addig a pozsonyi országgyűlés feladatát nem töltötte be, s rendeltetésének meg nem felelt. Folytatta tehát lázas működését, figyelmét a legsürgősebb teendőkre terjesztvén ki. A kedélyek Pesten azonban folyton ingerültebbek lettek. S ezt az ingerültséget növelte a sajtót szabályozó törvényjavaslat, mert szigorúnak találták annak pontjait nemcsak a kautiót, de a sajtóvétségek megbüntetését illetőleg is. *A törvényjavaslatot a nép nyilvánosan megégette.* S ez volt az egyetlen tényleges hatás, amit a pesti »paraplé-forradalom« a pozsonyi országgyűlésre gyakorolt. A pesti auto-dafé annyira hatott, hogy *a sajtótörvényeket újból szerkesztették.*

Ez alatt azonban a bécsi reactionariusok sem nyugodtak. A felelős kormányt illető felíratra márczius 29-én érkezett meg a válasz a képviselőházhoz. Ebben a királyi ígéret nem csak hogy nem váltatott be, sőt ellenkezőleg világos nyomai mutatkoztak oly ármánynak, mely még a régi politikai rendszer hálójában szövetett. E királyi leiratban ugyanis a magyar kormányzatnak pénz és hadügyi ága a bécsi kormány revisiója alá rendeltetik. Metternich Bécsben rekedt tanítványai nem vették figyelembe, hogy az alkotmányos irány által Ausztria helyzete megváltozott a külfölddel szemben is. Attól a pillanattól kezdve, hogy a király megadta Magyarországnak az alkotmányt, a bécsi udvarnak szakítania kellett volna az orosz barátsággal, s külpolitikailag Németország egysége felé gravitálni. A bécsi kormány azonban sem nem bírta, sem nem merte hóna alól kirántani az orosz mankót. Ez volt az oka, amiért Jellasic bárót horvát bánná nevezték ki; az ő személye és egyéni-

ségével akarták ellensúlyozni azokat a reformokat, amiket Magyarország nyert.

El lehet képzelni, mily elkeseredést szült a királyi leírat. A követi táblán jogos és törvényes követelése érteben nemes harag tört ki. Kossuth kijelenté, hogy nem áll jót a következményekért, s az esetleges vérontásért a felelősséget a bécsi kormányra hárította.¹⁾

A nádor azonban szavát adta az országgyűlésnek, hogy vagy leteszi nádori hivatalát, vagy kedvező választ hoz Bécsből. És tényleg márczius 29-én tért vissza István nádor a második királyi resolúcióval Pozsonyba. Ekkor monda Deák Ferencz azokat a jóslatszerű szavakat: »minden meg van nyerve, amit csak papiroson meg lehet nyerni«. Kossuth bámulatos szép beszédet rögtönzött. Ritkán beszélt szívhez szólóbban. Nemes odaadással nyilatkoztatta ki, hogy ily feltételek alatt elfogadja a miniszteri tárczát, bár most sem kerülne egy szavánál többbe, hogy az ország a resolútiót is visszautasítsa.

A kedélyek tehát lecsillapodtak; s minél közelebb ért végéhez az országgyűlés, annál több új ember jelent ott meg. A megyék éltek visszahívási jogukkal, és politikai csődbe került követeiket haza parancsolták, hogy ezek a szabadság bajnokainak helyet csináljanak. Az országgyűlés levegője nagyot változott! Megtisztult. Az ellenzék megerősödött, a miniszteri tanácskozmányok megkezdődtek.

Végre köztudomásra lőn hozva, hogy az országgyűlést ápril 11-én rekesztik be. A király családjával együtt ápril 10-én este fél hatkor érkezett Pozsonyba, s másnap a következő szavakkal rekesztette be az országgyűlést: »Hív magyar nemzetemnek szívből óhajtom boldogságát; mert abban találom fel a magamét is. Amit tehát ennek elérésére tőlem kívánt, nemcsak teljesíttem, hanem királyi szavammal erősítve, ezennel által is adom neked, kedves öcsém — s általad az egész nemzetnek, úgymint kinek hűségében leli szívem legfőbb vigasztalását s gazdagságát«.

¹⁾ *Vakot Imre: Országgyűlési emlék. 29.*

Az igaz lelkesedés kitörése követte e beszédet, melyre a nádor pár szóval válaszolt. Ferdinánd király, úgy a karzaton megjelent királyné, s ennek kíséretében levő Ferencz Károly és Ferencz József harsány éljenek közt távoztak a teremből. A fejedelmi család déli egy órakor indult vissza Bécsbe.

A királyi vendégek távozása után az országgyűlés is búcsút mondott Pozsony városának, melyhez a nemzet sok szomorú emléke van csatolva, de egyúttal oda vannak csatolva az 1847/48-iki országgyűlés küzdelmei és diadala is. És ezeknek a diadaloknak oroszlánrésze elválaszthatlanul össze van kötve Kossuth Lajos nevével.

VIII.

1848.

Es most következik az a kor, melynek emlékénel melegebben lüktet a vér ereinkben, mert annak a kornak minden napját a nemzeti dicsőség fénykoszorúja világítja meg.

A magyar nemzet sohasem volt nagyobb, hatalmasabb, sohasem mutatta magát életre valóbbnak, mint 1848 és 1849-ben, amidőn napról-napra újabb és újabb változó szenvedélyek dúlták bensőjét. Alig maradt e szegény nemzetnek annyi ideje, hogy a márcziusi napok fenséges mámorából kijózanodjék, s már fenyegette a legmagasabb körökből a reakció, fenyegette már akkor, midőn Bécs utczáin az anarchia dühöngött. Nemsokára felütötte fejét a szerb lázadás, s hiába erőlködtünk, nem bírtuk azt leverni. Majd beköszöntött a horvát mozgalom, és olyanná vált, mint a megfenesedett seb az emberi testen: napról-napra jobban elmérgeződött, — mindaddig, míg Jellasic rablótámadásában lázas állapotának legmagasabb hőfokát el nem éri. A kibékülési törekvések hajótörést szenvednek Siófok és Szemes között a Balaton hullámain, és István nádor titkon elhagyja az országot. Jött a pákozdi győzelem; Bécs ostroma s megvétele Windischgrätz által; majd a schwechati szerencsétlen ütközet, és Görgey Arthur feltűnése az események színpadán; Erdélyben a föllázadt oláhság, a határainkon beözönlő ellenség, s végre a magyar kormány menekülése Debreczenbe s Windischgrätz bevonulása Pestre. Ekkor már elveszettnek hitte a magyar szabadság ügyét mindenki. És íme! a legzordabb tél közepén fellobban a régi hősi szellem, seregeink keresztül törik az ellen-

ség vasövét, mely napról-napra szűkebbre szorítá a nemzeti szabadság utolsó menhelyét, — és győzelem lépett fegyvereink nyomába a Dunától egész az erdélyi havasokig s már május 21-én reggeli $\frac{1}{2}$ órakor Budavár falain leng újra a nemzeti zászló. Ekkor egy csomó elfecsérelt idő, majd orosz beavatkozás, két hatalmas császár szövetsége a maroknyi magyar ellen, — s végre a világsi fegyverletétel, — mely után elveszett minden, haza, szabadság, — s a magyar megszűnván egy időre magyar lenni, — a hősi eposzra következett az utálatig rút tragédia.

Azt mondjuk el alább, mit tett, mit művelt Kossuth Lajos e nagy napokban.

Amint Kossuth Lajos Pestre ért, rögtön hozzáfogott a pénzügyminisztérium szervezéséhez. Államtitkára Pulszky Ferencz lett, s első osztályfőnök államtitkári ranggal Duschek Ferencz, a későbbi pénzügyminiszter.

Kossuth, testileg teljesen kimerülve a parlamenti küzdelmek által, betegen érkezett az ország fővárosába, pedig itt most költségvetést kellett készítenie, s a közigazgatás költségeit fedezni, holott az állampénztárban nem volt egy garas sem, mert a pénzkészletet mindenhonnan felküldtek Bécsbe, úgy hogy az első évnegyedben már több, mint fele hiányzott. De Kossuth ezenkívül kénytelen volt részt venni a minisztertanács hosszadalmas gyűlésein is, melyek Budán István nádor elnöklete alatt tartattak; meg azután a sok miniszteri értekezlet Pesten szintén igénybe vette idejét. De az ő csodálatos testi szervezete és alkata megbírta ezt a borzasztó munkát. Néha két órát is alig-alig aludt. Ezt is karos székben hátra dőlve.

Nézzük először is, milyen volt az ország pénzügyeinek állapota akkor, midőn 1848 ápril 11-ön az első felelős minisztérium átvette Magyarország kormányzatát.

Kossuth Lajos, midőn hazánk önállóvá vált pénzügyeit át vévé, az összes álladalmi kincstárakban 506,015 frt $24\frac{1}{2}$ krajczárt talált pengő pénzben.¹⁾

¹⁾ *Lukács Béla*: Az 1848—49-iki magyar pénzügy.

Ezzel a csekély összeggel kezdte meg a független minisztérium működését. Az állami pénztárak függetlenné levén a bécsi kormánytól, ezután már csak a magyar minisztériumtól vették utasításait, s ennél fogva a fölöslegüknek Bécsbe küldése megszűnt.

A fent említett félmilliónyi összegen kívül, Magyarország egy évi rendes jövedelmét 11.567,748 írtra lehetett tenni. Ez a bevétel azonban rendes és normális viszonyokat feltételezett. Csakhogy az ország állapotát mindennek lehetett inkább nevezni, — de normálisnak nem. így tehát a rendes jövedelmek befolyására számítani nem lehetett, A rendes kereset ágai fenakadtak; a kereskedés az általános európai bonyodalmak és forrongások közepette tetemesen csökkent. Ehhez hozzájárult még egyrészt a két éven át tartó rossz termés, másrészt pedig az úrbéri jövedelmek megszűnése.

Ily körülmények közt az ország rendes jövedelmeire nem lehetett oly biztosan számítani, mint rendes, békés időkben. De vegyük figyelembe és tekintetbe még azt is, hogy akkor a számadási és közigazgatási év november 1-ével kezdődött, s mikor Kossuth Lajos a pénzügyek vezetését átvette, akkor, 1847 évi november 1-től 1848 április 1-ig már 6.551,480 ftit folyt be.

Ez összegből az osztrák minisztérium 1847 november-től deczemberig kiadott 295,102; deczembertől 1848 évi márczius végéig 5.730,263 frtot.

Az összeg tehát, melyre a magyar kormánynak áprilistól novemberig, vagyis az új közigazgatási év kezdetéig számolnia lehetett: 6.036,268 frt volt.

Ezen összegből június végéig befolyt 2.540,938 frt.

Ehhez a kincstárban talált készlet 506,015 »

Összesen 3.046,953 frt

volt, melylyel a magyar pénzügyminiszter 1843 június végéig rendelkezhetett.

De ezekkel a bevételekkel szemben nézzük a kiadásokat 1848 június végéig.

A kiadások óriási mértékben növekedtek. Az alvidéki lázadás, — mint fennebb is említettük, — mind nagyobb és nagyobb dimenziókat öltött, s főleg Kossuth előtt világos volt, hogy a nemzet jogait csak fegyveres erejére támaszkodva védheti meg. De tetemesen szaporodtak a közigazgatási reformok is. A magyar kormány kénytelen volt tovább fizetni a volt kormányok hivatalnokait, ezenkívül új, eddig nem létezett közigazgatási osztályok állítottak fel, minők a honvédelmi, igazság és külügyi, közlekedési, földművelési, ipar és kereskedelmi minisztériumok egészen, a pénz és vallásügyi minisztériumok pedig részben. De továbbá a nemzetőrség rendezése, közel 12 ezer főnyi honvédsereg kiállítására, a nemzetőrség egy részének mozgósítása, a lázadások elfojtására használt rendes katonaságok zsoldjának felemelése, fegyverek beszerzése, fegyvergyár állítása, ágyútelepek felszerelése, hadigőzösök vásárlása és építtetése, — a lázadások elfojtása, várak élelmezése, a szegedi és drávavonatok összevonása, rendőri, diplomáciai költségek, s a rendkívüli kiadásoknak ezer és ezer más nemei előre nem látott fedezést igényeltek.

És daczára ezen óriási mértékben felszaporodott rendkívüli kiadásoknak, Kossuth nemcsak képes volt fedezni minden kiadást, hanem fedezte ezt a rendes jövedelmekből, a nélkül, hogy kölcsönt vagy előlegezést igénybe vett volna. Kossuth előterjesztései szerint 1848 június végéig a kiadásokat teljesen fedezte a bevétel, mely, miként fentebb kimutattuk, meghaladta a 3 milliót. Ezt a roppantul emelkedett kiadást a rendes jövedelmekből azonban csak úgy lehetett fedezni, hogy a vidéki pénztárak feleslege nem hagyatott künn az eddigi szokott beszállítási határnáig, hanem szigorúan megköveteltetett a folytonos beszolgáltatás, némely költségek pedig a vidéki pénztárak apródonként befolyogáló jövedelmeiből fedeztetek. Denique június végéve] a pénztárban mint felesleg 519 frt 40 kr készpénz maradt.

Sokkal rosszabb arányban állottak azonban a bevételek a kiadásokhoz az 1848. év második felében.

Az 1848. második félévi költségvetés kiadásai össze-

sen 28.486,607 frtra voltak előirányozva; mely összegbe azonban nem volt bevéve Erdély közigazgatási költsége.

Az 1848-iki második félévi budget következő tételekre oszlott:

A királyi udvar $\frac{3}{4}$ évre	2.166,667	frt.
A nádor udvara és hivatala	112,860	»
Ministerelnökség	41,750	»
Külügyi ministerium	49,808	»
Belügyi ministerium	408,720	»
Pénzügyi ministerium	1.449,910	»
Közmunka ministerium	4.412,475	»
Ipar- és kereskedelmi ministerium	318,813	»
Vallás- és közoktatási ministerium	825,414	»
Iparügyi ministerium	404,590	»
Hadügyi ministerium	16.480,000	»
Nemzetörség	2.175,000	»
	<u>28.845,507</u>	
Félévi összeg	28.845,507	frt.

Nem mondhatjuk, hogy valami túlságos magasra van csigázva az előirányzat. Azt azonban bátran, nyugodt lelkiismerettel konstatálhatjuk, hogy az egész költségvetésnek ideiglenes« és háborús színezete van.

Lássuk már most a bevételeket:

Közvetlen adó	3.953,631	frt.
Közvetett adó	4.102,000	»
Állami és megürült papi javak jövödelme	553,300	»
Különféle közjövödelmek	275,210	»
A Királyhágón túli jövödelmek	1.442,589	»
A jövödelem:	10.126,730	frt.
A szükséglet:	28.845,507	»
Hiány:	18.718,777	frt.

A törvényhozás belátta, hogy a pénzügyminiszter rendkívüli viszonyokkal áll szemben, eltekintve az átmeneti állapottól. Ép ezért az adóbehajtásra vonatkozólag oly tágkörű felhatalmazást adott Kossuthnak, a minőt alkotmányos miniszter még alig gyakorolt valahol.

De ezenkívül Kossuth jósszelleme előre látott mindent. A midőn mások békéről prédikáltak, ő tudta, hogy harcz lesz, s míg a rövidlátók és kishitűek egyezkedtek kedtek és töprenkedtek, ő készült a harczra és segédeszközökről gondoskodott. Pénzt teremtett első sorban isi Apellált a milliók filléreire, hogy független magyar nemzeti bankot alapíthasson magyar bankjegyek kibocsátására érczalappal. Kossuth egy felhívást tett közzé, s a nemzetet felszólítá adakozásra. »Tegeye le fillereit a haza oltárára,« így kezdődött a felhívás, és pár hó alatt ajándékkal 688,571 írt, kölcsönképen pedig 993,424 írt gyűlt be aranyban és ezüstben.

Az 1848-iki képviselőház, melyen Kossuth Lajos a Pest belvárosi kerületet képviselte, július 5-én nyílt meg. A király súlyos betegsége miatt nem jöhethén le személyesen, — a gyűlést István főherczeg nyitotta meg. Már a reggeli órákban zeneszóval vonult végig a nemzetőrség Pest és Buda utczáin, melyeken a nép nagy csoportokban verődött össze, főleg akkor, midőn a honatyák a királyi várlakból a képviselők üléstermébe vonultak.

Déli 12 órakor ágyúlövés jelezte, hogy a nádor főherczeg elindult a várlakból. A polgárság viharos éljenzéssel fogadta a főherczeget, a merre csak ment. A menet a következő rendben indult: Elöl Perczel Mór, az országos rendőrség főnöke lóháton, utána a pesti polgármester kocsin, azután a miniszterek, kiket egy csapat lovas nemzetőr kísért. Ezután jött a nádor, mint a király helytartója 6 lovas aranyozott udvari díszhintón Batthyány miniszterelnök kíséretében; mögöttük egy század vértés és egy lovas nemzetőr csapat. A főherczeget a képviselőház küldöttei fogadták, s a terembe kísérték, hol a képviselők lelkesen megéljenezték. A nádor megnyitotta az országgyűlést s felolvastatta a királyi leiratot, valamint azt a királyi rendeletet is, melyben ő korlátlan hatalommal lön felruházva.

Ezután elmondta a trónbeszédet, melynek befejezte után a miniszterelnök megnyitottnak jelentette ki az országgyűlést.

Ezzel kezdetét vette a magyar parlament egyik legfontosabb korszaka. Amint a képviselőház megalakult, a felirati vitának kellett volna következni, de hosszabb vitatkozás támadt a kérdés fölött, vajjon az tárgyaltság-e előbb, vagy pedig egy, az ország védelmére vonatkozó fontos kérdés tűzessék napi rendre? Kossuth Lajos javaslatára az utóbbi fogadtatott el.

A reá következő napon, július 11-én, Kossuth Lajos pénzügyminiszter az összes miniszterek és képviselők, nemkülönben nagy számú közönség előtt, mely a karzatokat megtöltötte, — a szószékre lépett, hogy javaslatát a haza megmentésére beterjessze és indokolja. Beszéde hosszú ugyan, de legsikerültebbnek tartjuk a nagy férfiú szónoklatai közül, ép azért közöljük egész terjedelmében:

Uraim! (Felkiáltás: üljön le.) Majd engedelmet kérek, ha kifáradok. — Midőn a szószékre lépek, hogy önöket felhívjam, uraim, mentsék meg a hazát, e percznek nagyszerűsége szorítva hat le keblemre. Úgy érzem magamat, mintha Isten kezembe adta volna a tárogatót, mely felkiáltja a halottakat, hogy ha vétkesek, vagy gyengék, örök halálba visszasülyedjenek; ha pedig van bennük életerő, örökre ébredjenek. Önöknek, uraim! Isten kezükbe adta a mai határozattal, melyet indítványomra hozandnak, határozni a nemzet élete és halála felett. De épen, mert e Perez ily nagyszerű, feltettem magamban, nem folyamodni az ékesszólás fegyveréhez, mert lehetetlen nem hinnem, lehetetlen nem meggyőződve lennem, hogy bármiben különbözzenek is a vélemények e házban, a haza szent szeretete, a haza becsületének, a haza önállásának, a haza szabadságának oly érzete, hogy azért utolsó csepp vérét is kész e ház feláldozni, mindnyájunkkal közös (éljen!) És ahol ezen érzés közös, ott a buzdításnak helye nincs, ott csak a hideg észnek kell az eszközök között választani. Uraim! A haza veszélyben van! E szót elég volna tán száraz hidegen kimondanom, mert hiszen a szabadság napjának fel virrad tával lehullott a homály a nemzetről, és önök tudják, miként áll e hon, Önök tudják, hogy az országban rendelkezésünkre álló sorkatonaságon kívül közel 12,000 önkénytes honvéd állítatott ki, önök tudják, hogy a törvényhatóságok fel voltak szólítva a nemzet-őrségi seregek mobilisatiójára, miként legyen erő képes védni a

hazát, s megtorolni a bűnt oda lenn a széleken. És e felszólítás a nemzetben visszhangra talált. Ha a nemzet nem érezte volna, hogy veszélyben van, nem talált volna ilyen visszhangra. Ez maga köznemzeti nyilatkozata annak, hogy a veszélynek érzete közös. De én azért mégis úgy gondolom, hogy köteles vagyok önöknek, uraim, nagyobbszerű vonásokban csak, és ez úttal — nem minden apró részleteiben, a haza állapotának némi rajzát előterjeszteni.

Amint a múlt országgyűlés szétoszlott, és az első felelős magyar minisztérium hivatalába lépett üres pénztárral, fegyver nélkül, honvéderő nélkül; lehetetlen volt mély fájdalommal nem éreznie a nemzet állapotjának irtózatos elhanyagolását. Én egyike voltam azon számosaknak, kik éveken keresztül figyelmeztették a nemzetet, legyen igazságos a nép iránt, mert késő leszen. Talán még a hazafiúságnak közös érzete és közlekedés a késő szó átkának egész súlyát fejünkről elháríthatja; de annyi bizonyos, hogy elkészt a nemzet és a hatalom az igazságban, s ezen elkésés miatt azon perez, melyben először volt igazság a nép iránt, bomlásnak indított minden létező viszonyokat.

Ily körülmények közt vettük át a kormányzatot, megtámadva árulás, pártütés, reactionalis mozgalmak, és mindazon szenvedélyek által, melyeknek tusáját átkos örökségül hagyta reánk Metternich politicája. Még alig voltunk a kormányban, sőt még össze sem jöttünk mindnyájan, már a leghitelesebb tudósításokat vettük arról, hogy a pánszláv izgatások a felvidéket nyílt lázadásba borítani szándékoznak, nem csak, hanem a napot is kitűzték már, mikoron törjön az ki Selmecczen. — Nagyobbszerű vonásokban akarok csak rajzolni; azért itt megállapodom, s csak annyit mondok, hogy a félföld nyugodtan van. De ezen nyugalom nem a biztonság nyugalma, tűz az, mely a hamu alatt lappang. — Az ország közepén, maga a magyar faj között is, melynek életrealósága amott a Drávavonalnál és az ó-kéri tábor táján oly szívemelő áldozatkészségben nyilatkozik, nehéz volt a népnek hosszas szolgaság után a szabadság eszméjével rögtön megbarátkozni és tájékozni magát annak első viszonyai között, mert nem hiányoztak bujtogatók, kik a népben aggodalmat költöttek, még azon — nem mondom adományok, hanem igazságok iránt is, melyeket a múlt országgyűlés nekik adott. — Kilencz hét múlt el azóta és az

ország belseje nyugodt. A magyar faj áldozatra kész, önkényt, nem kényszerítve viszi vérét, életét oda, hová felszólították.

Ámde Horvátország nyílt pártütésben van. Sok évek folytak le azóta, mióta e hazában nem egy-két ember figyelmezteté a hatalmat, hogy midőn az illyr bujtotatásokat szítogatja, szítogatja mondom, — s nemcsak elnézi, — oly kígyót táplál kebelében, mely az uralkodó háznak vesztét fogja maga után következtethetni, és most azt gondolák az urak ott lenn, hogy mivel a lázas állapot, melyben Európa van, megingatta a rend minden oszlopát, már most büntetlenül nyílt pártütésben törhetnek ki. — Én, ha e pártütésre a magyar valamely alapos okot szolgáltatott volna, e perczen is, nem tekintve azt, hogy pártütés van, arra szólítanám fel önöket: legyenek Horvátország iránt igazságosak, s nem fegyverrel, hanem az igazság szent szavával csillapítsák le a lázadást. így levén lelkesítve, kötelesnek érzem magamat egy futó pillanatot vetni Horvátországnak Magyarország iránti viszonyaira. — Önök előtt tudva van, uraim, hogy a nemzet még azon időben is, midőn különösen kegyelt kiváltságosoknak osztatta csak a maga jogait, Horvátországot minden jogokban részesítette, nem volt a nemzetnek Árpád kora óta egy joga sem, melyet, mióta Horvátország velünk kapcsolatban van, vele e nemzet meg nem osztott volna testvériesen (igaz!) és nemcsak, de midőn megosztott vele minden jogot, adott neki még azon kívül önmaga terhére különös kiváltságokat. Azt látom a históriában, hogy nagy birodalmaknak egyes részei a közös jogból kitagadtatnak, látom, hogy Irland nem mindennel bír, a mivel Anglia, de hogy egy nemzet tömege nagyobb része önmagát tagadja ki jogokból, hogy bizonyos kevesbségnek kedvéért. ezen nagylelkűségre példát csak Magyarország adott a horvátok irányában. (Igaz!) Tehát hol van a múltban azon ok, minélfogva habár a pártütés leverésére fegyvert fogunk is, szívünkben érezni erre ok nincs? Vagy talán a legközelebbi országgyűlés, mely új aerát nyitott e nemzet életében, tett változást a horvátoknak annyira kedvező régi viszonyokon? azt mondom: *nem*; a mely jogokat kivívtunk magunknak, kivívtuk azokat nekik is; a mely szabadság a népnek megadatott, Horvátország népének is megadatott; a mely kármentesítést az itteni nemességnek biztosítottunk, — Magyarország maga erszényének rovására, mert a parányi Horvátország nem bírná saját

kármentesítését — az övéket is elvállaltuk. Nemzetiségi tekintetből nem jól felfogva bár, s hibásan képzelve, de mégis aggodalmuk volt, s az országgyűlés kimondotta, hogy a horvátoknak közéletükben saját nyelvükkel, saját szabályaik következtében is élni tökéletesen joguk van; s ekként nemzetiségüket nyílt elismeréssel sanctionálta. Municipális jogaikat pedig nemcsak nem csorbította, sőt nevelte, gyarapította. Van-e magasztosabb jog, mint a képviselők választásáról rendelkezni, kik hivatva legyenek törvényt szabni, szabadságot adni, s megvédeni; és az országgyűlés azt mondotta: Ti, horvát barátaink, magatok rendeztétek, mikép választások képviselőiteket. Ezáltal municipális állását és ezen municipális körben nemzeti önállását Horvátországnak a múlt országgyűlés újabban consolidálta, tehát ha a múltban nem volt ok, mely ezen pártütést menthetné, a múlt országgyűlés cselekvényei okot reá bizonyosan nem szolgáltattak. Avagy talán a minisztérium? Mi egy lépést tevének, a miért önöknek felelősek vagyunk; ha sikerült volna e lépéssel lecsillapítani a fellázadt kedélyeket, örömmre szolgált volna azt megemlíteni, így azon elismeréssel említem azt, hogy a minisztérium némi részben túlmént a törvényen; hanem ment azért, mert lehetetlennek látta el nem fogadni a törvény természetes következményeit.

Ha az országgyűlés elismerte azt, hogy a horvátoknak beidolgaikat saját nyelvükön folytatniok joguk van, a minisztérium a körülmények szerint hivatva érezte magát arra, hogy nemzetiségüknek ezen elismerését a kormánynyal való érintkezésekbe is bevegye« s azért elhatározá, hogy a velük való érintkezésben a diplomaticai magyar nyelv mellett egyszersmind az ő nyelvükön való fordítást is használja. A horvátok a báni hatalomba igen nagy súlyt helyeztek. A múlt országgyűlés ezen báni hatalmat nemcsak sértetlenül hagyá, hanem egyszersmind az ország összes kormányzatában való befolyását is biztosította, midőn törvény által meghívta a bánt, hogy vegyen részt az ország közálladalmi tanácsában.

Es a minisztérium ennek következtében semmit sem tartott sürgetőbbnek, mint azon bánt, kit igazságnak és szabadságnak ostora alatt leszállott hatalom, lételének utolsó perczében átok gyanánt tolt nyakunkra, hogy megkísértse, valljon nem lehetne-e a kárhozatos reactió ördögét felidézni? A minisztérium még sem

vonakodott első perczben is a bánt felszólítani, foglalja el szókét István kir. helytartó álladalmi tanácsában, és a miniszterekkel értekezék arról, miképen lehetne Horvátországnak nyugalját, békéjét, csendét biztosítani, mik Horvátország azon igazságos kívánatai, melyeknek teljesítésére, ha ez a ministeriumnak hatalmában van, késznek nyilatkozott, ha pedig nincs, késznek nyilatkozott arra, hogy önök előtt indítványt tegyen, és annak elfogadásához állását kösse. A bán meg nem jelent, makacsul visszautasította a felszólítást, s a törvény helyett pártütésre támaszkodott, melynek élére vetvén magát, most már a magyar koronától pronuciált elszakadás terén áll. Nem tagadom én, hogy Horvátországnak vannak részletes sérelmei, melyek megorvosolhatlanok, de azokat nem a ministerium, nem a nemzet okozta; ezen sérelmek hagyomány gyanánt maradtak reánk a múlt kormányról, a nemzet pedig azon sérelmeket magáévé tette minden időben, és mindent elkövetett orvoslásukért, épen úgy mint saját sérelmei tárgyában és az bizonyosan egyike volt az okoknak, miért hogy Jellachichot, mint ő felsége által akkor kinevezett volt bánt, felszólították, tegye magát érintkezésbe a minisztériummal, miszerint a sérelmek megszüntetésére rögtön intézkedhessünk, mert a minisztérium nemcsak felhatalmazva, de kötelesnek is érzi magát arra, hogy a törvényt, ha sértve van, a maga épségébe visszahelyezze; de a bán még annak lehetőségét is elvágta pártütése által, hogy a horvátoknak az 1845-ki tartományi gyűlésből ő felségéhez felterjesztett kívánataikra nézve a ministerium nyilatkozhatott volna. És mégis ezen viszonyok közt is a ministerium semmit el nem mulasztott, mit Horvátország és a határszélek megnyugtatóására czélszerűnek vélt. A határörvidékek képviseleti joggal ruháztattak fel a múlt országgyűlés által, nyertek tehát oly jogot, melylyel nem bírtak soha, mióta határörvidék. A minisztérium annak valóstítására nézve megette az intézkedéseket, melyek hatalmában állottak, de egyszersmind keresve kereste az alkalmat, mit tehessen azon népségnek megnyugtatóására, és br. Hrabovszky főhadi parancsnokot, mint kir. biztost megkérte és felhatalmazta arra, hogy a határörvidékeknek a föld tulajdonát adja meg, mint meg van adva a magyar földön lakó volt úrbéri jobbágyoknak; felhatalmazta arra, hogy a robotokat, melyek az álladalom irányában ott fennállottak, törülje el; felhatalmazta arra, hogy az iparnak, kereskedésnek, művészetnek üzésére szabad-

ságot adjon, melylyel eddig nem birtok; felhatalmazta arra, hogy a szabad költözködést mindenkép könnyítse; felhatalmazta arra, hogy a szabad communitásoknak nevezett helyeken a rendezett tanácscsal bíró községi rendszert polgári alapon s az előjáróknak a nép által szabad választása mellett hozza be; egyszersmind felhívta arra, hogy a nép maga községenként vagy kerületenként válaszszon maga közül embereket, kik ide feljövén, tájékozzák a minisztériumot, tolmácsolják előtte a népnek ottani kívánságait, miszerint ha volna még valami, mit azonkívül számukra jogszerűen adni lehet, azt a minisztérium nyomban megadhassa. Pártütéssel, lázadással feleltek ezen elcsábított szerencsétlen emberek, úgy hogy azon jótétemények valóstítására sem lehetett alkalom, melyeket a minisztérium hetek előtt megadni elhatározott.

Nemzetiségükről már szólottam. A hivatal viselést mi illeti: a ministerium mindjárt kezdetben számos egyéneket nevezett ki, minden pártkülönbőség nélkül a kapcsolt országokból, sőt a horvát dolgok számára több ministeriumokban különös osztályokat is alakított, melyek a köztünk levő kapocsnak erőszakos megszakítása miatt nincsenek betöltve. Többek közt egyike volt azon vidékek érzékeny sérelmeinek, hogy a tenger melléken, mely Horvátországot a Szávaig sóval ellátja, a siciiii sónak behozatala meg nem engedtetik. Fiúmának a régi sérelme volt. Mi megengedtük a siciiii sónak behozatalát, és annak árát tetemesen leszállítottuk. Szóval semmit egyáltalában el nem mulasztottunk, mit ottan a kedélyek megnyugtatására, koronánk épségének, s a nemzet szabadságának és jogainak határáig tennünk lehetett. Mi tehát, uraim, a horvát pártütést sem a minisztérium, sem a nemzet részéről legkevesebb ok által is provokálnak el nem ismerjük. Ámde, ha egy nép kevesli a szabadságot, melylyel bír, — a többinek kivívására fegyvert ragad, kétes játékot üz bár, mert a fegyvernek két éle van, — ezt legalább meg fogni tudom, de mikor azt mondja valamely nép: nekem sok a te szabadságod, nekem nem kell, a mit adtál, hanem megyek görbülni a régi absolutismus járma felé, ezt én megfogni nem tudom. Pedig a dolog körülbelül így áll, mert úgynevezett petitiójukban, melyet a zágrábi conventiculumból ő felségéhez küldöttek, egyenesen azt kérik, hogy el akarnak Magyarországtól szakadni, nem a végett, hogy önállók és egészen elszakadt független ország legyenek, hanem

hogy magukat az ausztriai minisztériumnak vessék alá! Ez uraim a hajdani Vendel szerepe, de melyet részünkről terrorismus nem provokált, s hol a fejedelem iránt affectált hűség leple alatt is csak reactionalis ármány lappang. Avagy kérdem én, hűségnek jele-e nem akarni engedelmeskedni az ausztriai minisztériumnak, mely parancsait az aula szeszélyeitől veszi, mely annyi erővel sem bir, hogy urát, császáriját ősi várában megtudta volna védeni, hogy futni ne legyen kénytelen. (Helyes!) Kérdem én, nem nagyobb hűség-e a magyar koronától függni, azon koronától, mely mint symboluma ezen országnak, azon perczben, midőn a bécsi minisztérium gyáva gyengesége miatt fejedelmünk ősi várát elhagyta, nem él vissza a perczczel arra, hogy elszakítsa a kapcsot, mely közte és az ősi várából kiüzött fejedelem közt fennáll, hanem egy szívvel lélekkel felkérte a királyt, jöjjön közénk, támaszkodjék férfiass hűségünkre, mi megvédjük őt a poklok ellen is. (Éljen!) Vagy nagyobb hűség talán azon bécsi minisztériumtól függni, mely ha volna, mert most nincs, és megkérdettnék, ki hát tulajdonkép urad, kitől veszed a parancsokat, császárodtól-e, az aulától-e, a bécsi birodalmi országgyűléstől-e, vagy pedig a frankfurti Reichsverwesertől? E kérdésre nem tudna felelni; ki azt sem tudja, hogy fejedelme alá lesz-e vetve a frankfurti gyűlésnek, és be fog-e olvadni Austria a nagy Németországba, vagy pedig a kis Bécs fogja absorbeálni a nagy Németországot. — És ők azt mondják, hogy ők a hűség érzeténél fogva rebellálnak V. Ferdinánd ellen (kaczaj). Azonban őszintén megvallom, miként én a szabadság érzetének a tömegekre nézve oly erős hatását hiszem, miszerint lehetetlen, hogy meg ne győződjem, miként maga azon affectált hűség is még affectatióban sem egyéb pusztá ürügynél, melylyel más czélok fedeztetnek. A vezérek részéről fedeztetik a reactionalis mozgalom, más részről pedig kapcsolatban van ezen eszme az ausztriai birodalomnak sláv alapra való állításával. — Azt mondják: Bécsbe fogunk követeket küldeni, csinálni fogunk a szláv elemnek többséget, Austria megszűnik német birodalom lenni« majd a cseheknél egyik, ide lent pedig más sláv birodalom emelkedik. És kétes játék, majd határoz felette alkalmasint Európa, mert ha mi nem bíránk vele, európai kérdéssé válik; de annyi bizonyos, hogy ezen combináció, ha húz valamit maga után, az ausztriai háznak vesztét húzza maga után okvetlenül. Erről nincs

kétség. Elmondottam, uraim, önök előtt, mit tettünk a horvát nemzet irányában, a megnyugtatásra még egy lépés van, melyet említenem kell. Látjuk, miként, ha István fhg. és kir. helyt. parancsol, és a magas minisztérium rendelkezik, ezen parancsok és rendeletek ellenében a pártütők azt mondják, hogy ők a fejedelem nevében tagadják meg az engedelmességet, mi tehát kötelességünknek tartottuk megkérni a királyt nyíltan, őszintén, — hiszen nincs terrorismus alatt, mert Innsbruckban van, hű tyroljai közt, — adja tudtára a népek, mi hát az ő királyi akarata? A felség nyíltan, őszintén tudtára adta népeinek, a mit vallásosságától, a mit a törvény iránt tartozott kötelességétől várni lehetett. S midőn Ő felségének ezen parancsai hozzájuk érkeztek, ismét azt mondták rá: Ez sem a király akarata, — a terroristicus magyar minisztérium kény szeri tette a királyt oly szóknak mondására, melyeket ő nem értett. Ezt mind tapasztalva, azt gondolánk, hogy meg kell kísérteni, ezen ürügynek elvágni minden alkalmat, azért fordultunk ő felségéhez, hogy miután Jellachich és párthívei nemcsak a hajdan hatalmában volt, most pedig megbukott camarilla körébe tartozóknak titkos szitogatásaira hivatkoznak, hanem még a dynastia némely tagjairól is azt mondják, mintha kedves volna előttük a pártütés, méltóztassék a dynastiának egyik tagját, kit nem gyanúsíthatnak, mint István főherceget alávaló módon gyanúsították, hogy segítette megtörni a király hatalmát, Zágrábba küldeni, hogy mondja meg élő szóval a népeknek, miként rágalom az, mit a fejedelemről s a dynasziáról hiresztelnek, és hogy ő felségének ez az akarata, melyet június 10-ki manifestumában proclamált, melyben Jellachichot minden hivatalától felfüggesztette, a horvátországi pártütést felségsértésnek nyilatkoztatta, s br. Hrabovszkyt megbízta arra, hogy törvényes intézkedéseit ellenökben, ha kell, fegyverrel is vigye keresztül. Ő felsége méltóztatott János főherceget e tekintetben intermediiációra megbízni; János főherceg, mint tudva van e ház előtt, időközben az austriai birodalomban császári képviselővé lévén kinevezve, kijelenté, hogy a kiegyenlítésnek megkísérlését szívesen elvállalja; de azt, hogy Horvátországba menjen, ezen körülménynél fogva, lehetetlennek nyilatkoztatta. Mi ő felségének nem késünk kijelenteni, miképen véleményünk szerint ő fensége sikeres eljárásának induló pontja épen az, hogy Horvátországban a

dynastia oly tagja, minő ő, élő szóval világosítsa fel azt, miként a dynastia és a fejedelem koronája ellen intézett horvátországi mozgalmakat valóságos pártütésnek veszi. Es kinyilatkoztatjuk azt, miszerint kételkedünk, hogy a kiegyenlítési eljárásnak sikere lehessen, ha ezen kiindulási pont elmellőztetik; de kinyilatkoztatjuk másodszer azt is, miképen mi Horvátországnak a magyar korona ellenében oly állását, mintha önálló független hatalom önálló hatalommal alkudnék, el nem ismerjük. Mi Horvátország irányában minden méltányos és igazságos kívánatokra hajolni készek vagyunk, de Jellachichot nem tekinthetjük a magyar királylyal paritativos állásban, a magyar király megbocsáthat, de Jellachich szerepe az engedelmesség (helyes); azért kinyilatkoztatjuk, hogy mi a horvát viszonyok kiegyenlítésében azon úthoz ragaszkodunk, hogy ő fensége méltóztassék maga részéről is közbenjárni, miszerint Horvátországban törvényes tartományi gyűlés tartassék. hol a vélemények tökéletes szabadsággal nyilatkozhasanak; rendezzék el a követ választást, küldjenek ide képviselőket, azok által terjeszszék elő kívánataikat, melyeket, ha kívánságaik méltányosak és igazságosak lesznek, a magyar nemzet nem késend teljesíteni, mi pedig azoknak teljesítéséhez állásunkat kötjük, és ha más oly kívánságai lesznek a törvényesen tartandó tartományi gyűlésnek, melyeknek törvény, jog, igazság szerinti teljesítésére maga a kormány hatalommal bír, azokat terjeszszék fel a kormánynak, és a kormány irántok nyilatkozni fog. Ő fensége János főherczeg a német birodalom főnökévé neveztetvén, talán épen tegnapelőtt, ha jól tudom a napot, Frankfurtba utazott, néhány nap múlva visszajön, és akkor meg fogjuk látni, váljon az ezen alaponi kiegyenlítéshez remény lehet-e? De a horvátok azon vakmerő kívánságát, hogy ha kiegyenlítésről van szó, Magyarország részéről minden hadi készületek szüntessenek meg, indignatio pectore vetettük vissza magunktól, s köteleességünknek tartottuk kijelenteni, hogy jöjjön bár, a mi jönni fog, a magyar készülni fog, a kormány készül minden erejével s azért hivta össze az országgyűlést, hogy annál nagyobb erővel készülhessen. Nem volna tanácsos, de önök kívánni sem fogják, hogy tábláját mutassam elő számszerint azon erőnek, mely az erélyes és a háza hálájára érdemes Osányi országos biztos intézkedése alatt a Dráva partjánál összehúzva van; annyit azonban mondhatok, miként az ott

összevont erőnek tekintélyes voltát eléggé mutatja az, hogy a horvát lázadók, bár régóta sóvárognak a szép magyarföld kenyerére, borára, e perczig Magyarországnak földét megtámadni nem merték; nem is merhettek a nélkül, hogy vissza ne verettek volna, mindamelllett, hogy múltbóli szerkezetüknél fogva fegyveresen készen voltak, nekünk pedig teremtenünk kellett.

A másik dolog ott lenn a szerblázadás. A mi ennek okait illeti: itt a kutatásban még a dialectica is megszakad. Horvátország, bár koronánkhoz kapcsolt ország, mely a kapcsolatot felvégsértés nélkül meg nem támadhatja, de ország mégis. Ellenben a ki Magyarország területén külön országot akar alkotni, az oly lázító, oly pártütő, kinek a statárium kötelével kell csak felelni. (Helyeslés.) Hanem, uraim! A polgárvér ontása még a bünösök irányában is nagy dolog; azért a kormány tekintetbe vévén azt, hogy ily izgalmas és lázas korban, mint a melyben most vagyunk, az elcsábított tömegeket a polgárháború iszonyaiba borítani néhány nagyravágyó bünös vétkei miatt, oly cselekvés, melyet, ha a hazáról elháríthatunk, megérdemeltük az istennek s az embereknek is helyeslését; e tekintetben sem akartunk semmit kisorlet nélkül hagyni. Azért a mi kívánságok itt fenforognak, ezen kívánságok teljesítésére intézkedtünk. De hiszem, az ország integritásának sérelme nélkül más kívánság fenn nem foroghatott, mint az, hogy ezen vallásúak számára, kikhez a szerbek Magyarországon tartoznak, hívják össze azon congressust, melyet a múlt kormány sok esztendőn keresztül össze nem hívott. E részben megtörtént a rendelkezés de Rajacsics érsek jönak látta Karloviczon népgyűlést tartani, azt a szerb nemzet gyűlésének proclamálni s a szomszéd Szerbiából betolakodott rablócsapatok által a gyűlevész tömeget néhány ezerre szaporítva, maguknak nemzeti állást arrogálnak, a Bánátot, Bácskát, Szeremet, Baranyát sajátjuknak declarálták, s pátriárkát és vajdát választották. Mí a bonyolódások első jeleire királyi biztosokat küldtünk ki. A szerémi vidékre br. Hrabovszkyt péterváradi főparancsnokot, kit épen ezen, állásnál fogva e czélra legalkalmasabbnak kellett ítelnünk, mert parancsnoka azon határőrvidéki ezredeknek, melynek felbujtogatására leginkább remélt támaszkodni a pártütés. A dunáninenni vidékekre kiküldöttük a temesi grófot és főispánt: Csernovits Pétert, egyrészt azért, mert személyessége és érzései iránt a múlt idők nyo-

mán bizodalommal viseltetünk, s másrésről azért, mert unokája azon Csernovits Arsennek, kinek nevéhez a szerbek között pietás csatlakozik. A bánati vidéken pedig Vukovits Sabbás temesi alispán működik. Míg ezeknek működése tartana, mi iparkodtunk seregeinket egybegyűjteni; de seregeket, biztos seregeket Magyarországon, a mostani körülmények közt, hirtelen összeteregetni nem könnyű dolog. Azért úgy gondolom, hogy az országra nézve nagy nyereségnek tekinthető már az is, hogy ezen pártütő lázadást is felfelé terjedésében megállítottuk, s le a szélekre szorítottuk, megóván az országot az elbontástól addig, míg elég erőnk gyűlt össze, mint a sas reájuk ütni s a rablócsapatokat semmivé tenni.

Azon időközben, míg a seregek összevonulnának, Csernovits Péter kir. biztos jónak látta a békéltetés eszközeit megkísérteni s érintkezésbe bocsátkozván a pártütés főnökeivel, oly egyezkedést kötött, mely önök előtt a hírlapokból tudva van, és melynek tartalma az: hogy tíznapi fegyvernugvás adatik, miszerint azon idő alatt a pártütés vezérei szétoszlaván seregeiket, a törvény iránt való engedelmességre mind maguk visszatérjenek, mind «z elcsábított szerencsétlen népet visszatérítsék. Ezen fegyvernugvás kötésének ideje július 4-kén járt le, s ezen kötést a kir. biztos önfelelősségére tette, különös meghatalmazással erre nem volt felruházva, de ki volt küldve kir. biztosul oly általános felhatalmazással, hogy a zavart csendet minden szükséges eszközökkel ő állítsa helyre, úgy vélte, hogy azon eszköz a csend helyreállítására alkalmas leszen. E lépés azon lépések sorába tartozik, melyeknek helyeslése vagy kárhóztatása a sikerhez van kötve. Most e perczen tekintélyes erő van ott, egy ügyes, tapasztalt, bátor és vitéz hadvezérnek parancsnoksága alatt. Az eljárási terv általa a helyszínen megállapított, közöltetett a hadügyminiszter úrral, ki azt végkép megállapította. Hogy mikép fogott és mikép kell egy tábornoknak a harczmezején eljárni, úgy gondolom, az ily strategicus tervek nem a nyilvánosság elé valók, (számosan: Igaz!) mert nem akarjuk, nem akarhatjuk visszaidézni azon kort, midőn a magyarországi török táborozás harczainak menetelét a bécsi Hofkriegsrath aluszékony pamlagon intézgette, minek következtében vagy megverettünk, vagy ha meg nem verettünk, csak azért nem verettünk meg, mert volt hadvezér, ki az ütközetről

rendelkező parancsot bontatlanul zsebre tette, és a törököt megverte. (Tetszés.)

Egyet akarok még mondani. Azon hír kezd tegnapelőtt óta terjedni, mintha újabb fegyvernyugvás köttetett volna a lázadó szerbekkel. Én és az egész minisztérium erről általában semmit sem tudunk. Nem lehet hinnünk, hogy ha ez való volna, róla tudósítva nem volnánk, de még sem mondhatom azt, hogy nincs; csak annyit mondhatok, hogy róla semmit sem tudunk, s utolsó leveleink is melyek július 6-áról szólnak, egyáltalában a fegyvernyugvásról még csak említést sem tettek, s azt gyanítanunk sem engedik, sőt fegyvernyugvás helyett harcz és győzelemnek nézünk minden órán elébe. Hanem van egy, uraim, mi a kebelnek fáj! Fáj az, hogy a pártütés szerte azon vidéken el levén terjedve, imitt-amott egyes speciális szerencsétlenség történik, mint ez történt Torontál-megye szélén Szent-Mihály helységében. Erre csak annyit akarok megjegyezni, hogy ha egyszer egy vidék lázadásban van, én a lázadás elnyomására megbízott emberek részéről a legnagyobb hibának venném, ha minden helységnek szalmafedelét, minden embernek biztosságát külön-külön intézkedés tárgyává tevén, azáltal megoszlatnák az erőt, s az egész lázadásnak elnyomását bizonytalanná tennék. Minden lázadásnak meg van ezen szerencsétlensége. Az elvesztett életet isten nem adja vissza, de a kárt kipótolja azoknak vagyona, kik azt okozták, — hanem azért, mert itt-ott egyes helyek felgyújtattak, nem lehet kívánni, hogy a tábor strategicus tervéből kimozduljon, s ide is, oda is szétdarabolja a seregeket, a háta megett meghagyván a római sánczokba árkolt ellenséget, míg lentebb egy falut véd, fent az ország belsejét a pártütés terjedésével nyitja ki. Én sajnálom, hogy ily szerencsétlenségek történtek, de azt nem lehet kívánni a minisztériumtól, hogy a sereget oszlassa fel s hogy minden falut külön őrizzen. (Helyeslés.) Itt sem szólok arról, mennyi erőnk, mennyi katonánk van, hanem örömmel csak annyit mondhatok, hogy a haza védelmének készségében reményemen s bizodalمامon túl fel tudott a magyar lelkesülni. Néhány évek előtt borús érzéssel óhajtottam, csak egy pontot adjon az Isten, melyre támaszkodva mondhassam, hogy e nemzet fel tud lelkesülni, és én nem esem kétségbe jövődjé felett. Most meghagyta isten érnem

a perczet, a magyar fellelkesült, s én nem esem kétségbe a nemzet jövője felett. (Zajos tetszés és taps.)

A harmadik uraim! Azon viszonyok között, melyek a hazának védállapotba helyezéseire intenek, az alduinai tartományok állapotja. Amint minden nemzettől a világon megkövetelem a magyar irányában, hogy beldolgaiba ne avatkozzék, úgy a magyar is kétségtelenül azon tartományok beldolgaiba avatkozni nem akar. Erről tehát nem is szándékom szólani, s csak annyit mondok, hogy a Pruth szélén egy hatalmas orosz sereg áll, mely fordulhat jobbra, fordulhat balra, lehet irányunkban barátságos, lehet ellenséges, de mivel lehet ez, lehet amaz, a nemzetnek készülni kell. (Úgy van!) Eddig még nem lépett be Oláhországba, azonban a minisztérium részéről az orosz követség interpellálván, azt felelte: korántsem a török hatalom ellen való barátság-talan indulatból indította oda seregeit, hanem saját tartományai nyugalmának oltalmára. Egyébiránt kinyilatkoztatja, hogy ha Oláh- és Moldvaország kormánya által bejövételre felszólíttatnók, meg fogja tenni azt, mert arra a drinápolyi békekötés által kötelezve van, de kinyilatkoztatja egyszersmind azt is, hogy a magyar nemzettel szomszédságos jó egyetértésben kivan maradni, és Magyarország irányában semmi ellenséges lépést nem fog tenni mindaddig, míg a magyar nemzet kebelében valamely oly fegyveres csoportozásokat nem tapasztal, melyek ő ellene vannak intézve.

Ez arra vonatkozik, hogy a moldva- és oláhországi viszonytagságok következtében némely odavaló egyének átmenekültek Erdélybe. Mi kötelességünknek tartottuk kijelenteni, miként a magyar nemzet vendégszerető készséggel tárja ki karjait minden üldözöttnek, minden menekvőnek; hanem azt nem fogja tűrni, hogy ezek visszaéljenek a vendégszeretettel az ország békéjének háborítására. (Tetszés, helyeslés.) Ez tehát harmadik tényező. A negyedik a bosnyákországi szélek, hol a legújabb tudósítás szerint a bosnyákországi vezér 40—50000-nyi tábor gyűjtött össze a végett, hogy Szerbia nyugtalanságait figyelemmel kísérje, a legyen elég erős a porta érdekében akként föllépni, amint kötelessége. Történt, hogy a bosnyákországi ráják nagyobb számmal fegyveresen költöztek át Horvátországba, adván okul azt, hogy a török hatalom által nyomattak és üldöztettek, tehát mint menek-

vők jöttek át. Nem lehet tagadni, hogy a török adminisztrációnak régi természete szerint némi zsarolások s elnyomások fordulnak elő, de annyit mondhatok, hogy a porta részéről a keresztény rájuk irányában valamely újabb ellenséges lépés nem határozottatott s így azok átjövételét annak kell tulajdonítani, hogy csak ürügyül használták fel állítólagos elnyomatásukat, csakhogy a zavarban s rablásban osztozhassanak. Ezen átlépések gátlása a bosnyák vezér készülétének második oka, e perczig nincs semmi okunk arról kételkedni, miként a bosnyákországi seraskiernak fellépése irántunk barátságos színt visel. Végre, uraim, meg kell említeni Ausztria iránt való viszonyunkat. (Halljuk! halljuk!)

Én igazságos akarván lenni, természetesnek találok, hogy a bécsi falakban létező hatalomnak fáj, Magyarország felett nem rendelkezhetni többé. De azért, mert valamely fájdalom természetes, nem minden fájdalom jogszerű, és még kevésbé következik, hogy valamely fájdalom iránti könyörületből egy nemzet a maga jogait megnyirbáltatni hajlandó legyen. (Nagy tetszés és éljenzés!) Igenis, uraim, meg vannak, kétségtelenül megvannak azon mozgalmak, hogy ha egyebet nem, tehát legalább a pénz- és hadügyi tárczát ismét a bécsi minisztérium számára visszaszerezni sikerüljön. Mert hiszen a többi majd elkövetkezik. A kinek keze egy nemzet zsebében s kinek kezében egy nemzet fegyvere van, az ezzel a nemzettel rendelkezik. (Igaz, igaz!) Világos összekötetésben látszik lenni ezzel a horvát mozgalom is; mert Jellacsics azt nyilatkoztatta, hogy neki nem kell szabadság, hanem az, hogy Magyarország had- és pénzügyi tárczája a bécsi minisztériumra bizassók. És a legutóbbi perczekben, június utolsó napjaiban, lehullott a nyilvános titkok fátyola. A bécsi minisztérium jónak látta az ausztriai császár nevében megizenni a magyar királyi minisztériumnak, hogy ha minden áron meg nem alkuszik a horvátokkal, fel fogja mondani ellenünkben a neutralitást. Mintha mondaná, hogy az ausztriai császár a magyar királynak, azaz maga magának hadat izent. (Kaczaj.) Lehetnek, uraim, a minisztérium iránt ilyen vagy amolyan véleménynyel; hanem azt hiszem, hogy annyi honfíúi szíves becsülésükre számíthatunk, miszerint ne kelljen hosszasan mutogatnom, miként ezen fenyegetésre akként feleltünk, mint a nemzet becsülete megkívánta. (Tapsvihar, általános helyeslés és hosszantartó éljen.) Hanem épen midőn ezen jegyzék

hozzánk és a mi feleletünk hozzájuk útban volt: ismét jött egy másik, melynek tartalma az, hogy mily rettenetes ember az a magyar pénzügyminiszter, miszerint ő a pártító Jellacsicsnak nem akar pénzt adni. Mert természetes, hogy amint Horvátország nyílt pártütésre lépett, azonnal a zágrábi hadi parancsnokságnak megszüntettem a pénzküldést; s valóban nem érdemelném, hogy szívjam a levegőt, hanem megérdemelném, hogy szembe köpjön a nemzet, ha ellenségének pénzt adtam volna. (Általános tetszés és zajos helyeslés.) Hanem a bécsi minisztérium másképp vélekedett, ő szörnyű gondolatnak s a monarchia felfogatására törekvésnek nézte, hogy azon pártütőnek, ki a magyar király koronáját akarja szétdarabolni, a magyar király pénzügyminisztere nem akar pénzt küldeni. Fogták tehát magukat, s ők küldtek a kedves pártütőnek — mint irák — százezer, de valósággal 150 ezer forintot. Ezen tett, uraim! nagyszerű boszankodásra, nemzeti haragra ébreszthetné a házat; de ne ébredjenek haragra, uraim! mert ama minisztérium, mely ily politikában kereste tengődését, nincs többé. A bécsi aula elfújta. (Nevetés és általános helyeslés.) S én reménylem, hogy akármely tagokból álljon is össze az új minisztérium, érezni fogja, hogy ha csak az ausztriai császár iránt, ki egyszermind magyar király is, a hűség ösvényéről nem akar lelépni, miszerint a pártütők részére álljon ura és császára ellen, ezen politikát Magyarország irányában nem követheti tovább a nélkül, hogy Magyarországot ne provocalja, a honunkbani pártütőt gyámolítgató Ausztriának lábához dobni megszegett szövetségét, és másokat szerezni, hívebbeket. (Szűnni nem akaró éljenzés és taps.) Nincs semmi okom, uraim! neheztelést legkevésbé is érezni az ausztriai nemzet iránt, neki csak erőt és kalauzt kívánok; mind a kettőnek még eddig híjával volt, amit mondék, az az ausztriai volt minisztériumot érdeklette, s reménylem, hogy e szó meg fog hallatni Bécsben is, s nem maradand nyom nélkül az új minisztérium politikájának választásában. Tehát az ausztriai viszonyok itt, amott az aldunai tartományok körülményei, a szerb lázadás, a horvátországi pártütés, a panslavistikus agitátorok, s imitt-amott reactionalis mozgalmacsák is, mikre nézve Pest megyének érdemes alispánja és követe, ha specialitásokra ereszkedni kellene, hivatalos adatokat terjesztene elő, ezek együttvéve képezik a körülmények összegét, minél fogva mondanom kell, hogy

e nemzet magát el nem határozza, hogy élni akar. (Tetszés.) És e veszély között hol és kiben keressük az országnak biztosítékát? Külszövetségekben talán? Nem kicsinylem én a külszövetségek fontosságát, sőt azt vélem, hogy kötelességét mulasztaná a minisztérium, ha e tekintetben is mindent nem tenne, a mit a nemzet biztosítása megkíván. Hivatalba lépésünk első percében mindjárt a minisztérium az angol hatalommal érintkezésbe bocsátkozott, őt felvilágosítván arról, hogy urunk királyunkkal tökéletesen egy téren állunk, s felvilágosítottuk azon érdekekre nézve, melyek köztünk és közte, ha lefelé tekintünk a Dunán, közösek. És az angol hatalom részéről erre oly választ nyerünk, aminőt azon nemzetnek liberális gondolkozásától s egyszersmind a maga érdekeit józanul felfogni tudó politikájától várunk lehetett. Azonban arról meg lehetünk győződve, hogy az angol ott és annyira és addig fog bennünket pártolni, a mennyiben saját érdekével megegyezőnek találandja.

Második Franciaország! (Halljuk!) Én a francia nemzet iránt, mint a szabadság személyesítője iránt az ő világban, a legnagyobb rokonszenvvel viseltetem, de nemzetem életét az ő oltalmazásától vagy szövetségétől feltételezve látni nem akarom. Franciaország e percben egy második 18-iki Brumairet látott. Franciaország a dictatúrának küszöbén áll, meglehet, hogy ebből a világ egy második Washington, de az is meglehet, hogy egy Napóleont látand támadni, de annyi mindenesetre igaz, hogy tanulság nekünk Franciaország arra, mikép minden láz a szabadság érdekében történik, és hogy egy nemzet, midőn a szabadság kivívására törekedik, legkönnyebben jut a szolgaság jármába azáltal, ha túlhág a kellő kotlátokon (Zajos taps és tetszés.) Szomorú eset oly nemzet körében, mint a dicső francia nemzet, hogy Paris utcáin polgárkéz által 12,000 polgárnak vére ontaték. Isten őrizzen saját keblünknek ily dúlásától. — Egyébiránt akármin alakuljanak is a franciaországi viszonyok, legyen azon férfiból kit az isteni gondviselés most ezen nagy és dicső nemzetnek élére állított, egy második Washington, ki el tudja magától vetni a koronát, vagy egy második Napoleon, ki a népnek szabadságán emelje fel a véres dicsőség templomát, annyi bizonyos, hogy Franciaország messze van. Lengyelország is francia sympatiára támaszkodott, — a sympathia megvolt, de Lengyel-

ország nincs többé. (Tetszés.) A harmadik a német birodalom. Uraim! nyíltan kimondom, miként én érzem annak természetes igazságát, hogy a magyar német hivatva van a szabad magyar nemzettel szoros barátságos viszonyban élni és együtt állani őrt a nyugoti civilizatio felett. (Zajos tetszés.) Ezen szempontból fogjuk fel a dolgot, midőn teendőink elseje közé számítottuk, hogy amint Németország saját egysége felé a frankfurti gyűlés összehívása által lépést tett, azonnal két érdemes hazánkfiát, kik közül egyet (az elnökre mutatva) most a tisztelt ház ezen polczra emelt — Frankfurtba küldöttük, hol ők a magyar nemzet iránt tartozott s e nemzet által meg is érdemelt tekintettel fogadtattak ugyan, de minthogy épen a frankfurti gyűlés az alakulás vajúdásaiban volt, minthogy még nem jött ki a test a formából, mellyel rezultátumra lehetett volna vinni az érintkezést, s ez csak a Reichsverweser megválasztása után alakulandó minisztériummal történhetik, egyik kiküldöttünk most is ott van, hogy azon perczen, melyben lesz kivel, hivatalos érintkezésbe bocsátkozzék, szorosabb összesző vese iránt azon barátságunk, melyet köztünk és Németország közt fenállni óhajtunk, de úgy, hogy jogainkból, önállásunkból, nemzeti szabadságunkból senkinek barátságaért és senkinek fenyegetése miatt, egy hajszálnyit se engedjünk. (Nagy taps és harsány helyeslés.)

Tehát mert a veszély nagy, vagyis inkább nagygyá lehető veszély vonul össze hazánk láthatárán, annak elhárítására önmagunkban kell az erőt keresnünk mindenek felett. Élni csak azon nemzet fog, melyben magában van életerő, kit nem saját életereje, hanem csak másoknak gyámolítása tartogat, annak nincs jövője. (Tetszés!)

Én, uraim! ezennel egy nagyszerű határozatra hívom fel önöket. (Átalanos derűtség, harsány: Halljuk!) Felhívom önöket azon határozatra: mondják ki önök azt, hogy azon rendkívüli körülményeket, melyeknél fogva a hongyülés rendkívüli is összehivatott, méltó tekintetbe vévén a nemzet, de el van határozva: koronájának, szabadságának, önállóságának védelmére a legnagyobb áldozatokat is meghozni és hogy e tekintetben oly alkut, a mely a nemzetnek önállóságát, szabadságát legkevésbé is sérthetné, senkitől semmi áron el nem fogad, (erélyes felkiáltások: »Úgy van!!«) hanem minden méltányos kívánatokat akárki

irányában is örökké teljesíteni kész. Hogy pedig ezen komoly határozatát valósítsa, miszerint becsületes békét eszközölhessen, ha lehet, vagy győzedelmes harcot vívhasson, ha kell, felhatalmazza a kormányt arra, hogy az ország disponibilis hadseregét 200,000 főre emelhesse, s e. végett első perczen 40,000 embert mindjárt kiállíthasson, a többit pedig úgy és a szerint, mint a haza oltalmának, a nemzet becsületének szüksége kívánni fogja. (Hosszas köztetszés.) 200,000 embernek kiállítása, fegyverrel való ellátása és évi tartása 42.000,000 frtba, 40,000 emberé pedig 8—10.000,000 frtba kerül. Én, uraim! elő fogom a háznak majd a következő napokban terjeszteni, midőn ezen indítványom elfogadtatván, részletesen lesz tárgyalandó, finanziaális tervemet, most előre kijelentvén, miként eszemágában sincs a nemzettől kívánni, hogy 42.000,000-nyi adót fizessen, hanem úgy gondolom, hogy annyi adót viseljen, a mennyit elbír, s ha ez a szükséges költségeket nem fedezhetné, hitellel kell a hiányt pótolnunk. Előlegesen is örömmre válik kijelenteni, miként tervem, melyet előterjesztendek, oly adókulcsot foglal magában, melyet azon erdélyi adókulcsal combinálván, mit Mária Terézia ezelőtt egy századdal megállapított, az ennél kevesebb, s ha elfogadtatik, s teszen a ház külön intézkedést, hogy a végrehajtás körében sikeretlenül ne enyészszék el a nemzet képviselőinek áldozatkészsége, a nemzet meg fogja azt bírni nagy terheltetés nélkül, s meg fogja menteni az országot. De a mennyiben a hadierőnek kiállítására, mely a körülmények szerint szükséges leend, a kivetendett adók elegendők nem lennének: felhatalmazást kérek arra, hogy hitel nyitassék a kormány számára azon határig, melyet a képviselők kiszabandnak; 8 azon határig, vagy kölcsön vagy papirospénz kibocsájtása vagy más finanziaális munkálat által segítsen az ország szükségletein. Ezek indítványaim. (Helyeslés.) Uraim! ön azon véleményben vagyok, hogy a határozattól, melyet a ház indítványomra hozand, e nemzetnek jövődjöje függ, nemcsak, hanem nagy részben függ azon módtól is, miszerint a ház e határozatot hozandja. (Úgy van, igaz!) És ez az egyik ok, uraim, miért nem akartam én e kérdést a válaszfelirat vitatkozásaiba meríteni. Azt hiszem, hogy midőn egy nemzet minden oldalról fenyegetetik, de magában minden fenyegetés visszaverésére akaratot s erőt is érez, akkor a haza megmentésének kérdését semmi kérdéstől

nem szabad felfüggeszteni. (Zaj, tetszés és éljenzés.) Ma mi vagyunk a nemzet miniszterei, holnap mások lehetnek — ez mind-egy — minisztérium változhatik, de neked maradnod kell oh hazám! s a nemzetnek erőt kell teremtenie. Azért, minden balmagyarázatok kikerülése végett, egyenesen, ünnepélyesen kinyilatkoztatom, hogy midőn azt kérem: adja meg a képviselőház a 200 ezer főnyi katonát s erre szükséges pénzerőt ... (Itt szónok nem folytathatta tovább beszédét. Nyáry felkelt s az ünnepélyes csendben jobbát esküre emelve, monda: »Megadjuk!« és a képviselők határtalan lelkesedéssel keltek fel mindnyájan helyeikről s a lelkesedés legzajosabb kitörése közt kiáltották: »Megadjuk!« és felemelvén kezeiket, esküdni látszanak, hogy a hazát meg fogják menteni.)

A lelkesedés kitörése után nagyszerű csend állott be, a lélekzet is megszűntnek lenni látszék, ekkor a szónok kinek roncsolt testi erejét a lélek mindeddig feltartotta, keresztbe fonta mellén karjait, s könyes szemekkel mélyen hajlott meg a ház előtt, imígy folytatván beszédét):

Uraim! mondani akartam még: ne vegyék e kóróst a minisztérium részéről olyannak, mintha maga iránt bizalmat kívánna szavaztatni; kérni akartam még önöket uraim, hogy ha van valahol a hazában egy sajtó ebei, mely orvosklásra, ha van egy kívánság, mely kielégítésre vár: szenvedjen még egy kissé e sajtó kebel; és várjon még egy kissé e kívánság, ne függeszszük fel ezektől azt, hogy a hazát megmentsük (zajosan kitörő helyeslés.) Ezt akartam még kérni, uraim, de önök felállottak mint egy férfiú s én leborulok ja nemzet nagysága előtt, s csak azt mondom, annyi energiát a kivitelben, mint a mennyi hazafiságot tapasztaltam a megajánlásban, s Magyarországot a poklok kapui sem döntendik meg. (óriási lelkesedés és hosszas éljenzés.)

A ház minden tagja újra felkél, újra megriadnak balról és jobbról az »elfogadjuk« és »megszavazzuk« hatalmas hangjai. Az elnök erre kijelenti, hogy a pénzügyminiszter indítványára a ház egyértelemmel 200 ezer katonát szavaz, és 42 millió kölcsönre hitelt nyit.

Phenomenalis valami volt, ami akkor történt, midőn Kossuth e beszédét befejezte. A ház, mint egy ember kelt fel, s javaslatát minden ellenvetés nélkül egyhangúlag e szavakkal fogadta el: »Megadjuk!« A képviselőház minden tagja lázban volt, s kimondhatlan lelkesedés ragadta el az egész országgyűlést. Kossuth e jelenetet látva, így kiáltott fel: »Ily nagylelkűség előtt meghajlok! A haza megvan mentve. Itt Kossuth akkor már testileg annyira ki volt merülve, hogy Perczel Mór karjaira támaszkodva volt csak képes elhagyni a szószéket s helyére menni, ahol a ház elnöke már várta, s megölelte. Az egész ház tapsolt és éljenzett, az elnök pedig kénytelen volt az ülést egy *egész órára* felfüggeszteni, oly izgatottak lettek a beszéd hatása alatt a kedélyek.

E nyilatkozat főleg külföldön keltett nagy feltűnést¹⁾ s a későbbi események fejlődésére annyiban bírt nagy horderővel, mert a korona megtagadta szentesítését a képviselőház által megszavazott 200,000 főnyi újonczállítástól, melyet azonban a honvédelmi bizottmány később egyszerűen elrendelt. Nagyszerű, hatalmas tüntetés volt biz az! de csak tüntetés volt.

Néhány nappal ezután már komolyabb akadályokkal kellett a kormánynak megküzdenie. Ugyanis a válaszfelirati vita alkalmával volt hivatva nyilatkozni arról, hogy mily állást foglal el az olasz forradalommal szemben, mely a külháború jellegét öltötte magára. A magyar nép rokonszenvezett az olasz felkeléssel, hiszen azoknak is szabadság, testvériség, egyenlőség kellett, ép mint a pesti és pozsonyi forradalmároknak. Ki tehet arról, hogy nem lehet mindeütt oly békésen forradalmat csinálni, mint nálunk magyaroknál. Annál szebb volt attól az olasztól, hogy amikor kellett, használni is tudta fegyverét, s azzal vívta ki szabadságát. Ilyen s ehhez hasonló volt az olasz ügygyel szemben a közhangulat, nagyon természetes tehát, hogy a közvélemény ellene volt az olaszok ellen való katonaküldésnek.

¹⁾ *Gelich Richárd*: Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. I. köt. 84. 1.

Bécsben azonban a *pragmatica sanctio* szavaira hivatkoztak, s felhívták a kormányt, hogy járuljon hozzá Magyarország nevében a monarchia közös védelméhez. A kormány tudta, hogy a *pragmatica sanctio* szerint igaza van Bécsnek, s ép ezért elvben megadandónak vélte az olaszországi seregszaporítást, de kijelentette, hogy mindaddig nem enged kivinni az országból katonát, amíg az ország déli részén el nem lesz nyomva a lázadás. Már itt, az alkotmányosság első napjaiban kiderült, mily ferde helyzete van Béccsel szemben úgy a kormánynak, mint az ország közvéleményének.

Az ország nem akart katonát adni az olasz szabadság leverésére; s a kormány még sem volt abban a helyzetben, hogy nyíltan a közvélemény álláspontjára helyezkedhetett volna, mert utóbbi esetben a nyílt szakadás már ekkor beállott volna a magyar kormány és a bécsi udvar között.

Nagyon természetes, hogy az ellenzék, melynek élén a Madarászok, Nyáry Pál, Perczel Mór és gróf Teleky László állottak, kizsákmányolta a kormánynak ezt a helyzetét, s metsző éles szavakkal támadták meg politikáját. Nyáry Pál kijelentette, hogy a »felirat kell hogy tükre legyen a magyar nemzet függetlenségének, állami önállásának; ez pedig kompromittálva van a ministerium által, mert az bázisát a *pragmatica sanctio*ra alapítja. Helyzetünk sohasem terjedt tovább, minthogy az osztrák császár fején van a magyar korona is. Mi okunk van rá, hogy magunkat Ausztria rabigájába hajtsuk?« Az ellenzék részéről Zakó István adott be egy módosítványt, mely így hangzott: *«Mi minden nemzetekkel békében akarunk élni, a be nem avatkozás elvét akarjuk követni, s így üdvözölve felségeidet, az olasz kérdésre is a be nem avatkozás elvét kívánjuk követni.»*

Erre a javaslatra az ellenzék 36 tagja szavazott. Konstatálnunk kell azonban, hogy maguk az ellenzék szónokai is elismerték, miként nagyobb szerencsétlenség nem érhetné az országot, mintha a kormány megbuknék.

Ekkor történt az, hogy Kossuth odakiáltotta az ellenzéknek: »Némuljon el a törpe minoritás!« minek követ-

keztében Perczel Mór, aki rendőrfőnök is volt, rögtön beadta lemondását.

A válaszfelirati vita bebizonyította azt, hogy Kossuth Lajos a kormány valódi vezére, lelke; de kitűnt egyúttal az is, hogy most már lehetetlen elkerülni a nyílt összeütközést Béccsel. Batthyányi Lajos nagyon is érezte ezt, de azért el volt határozva megkísérteni még a lehetetlent is. Felment tehát Bécsbe, hogy találkozzék ott Jellasich-csal, s megbeszélje vele azokat a kérdéseket, melyek a magyarok és horvátok közt levő viszály magvát képezik, s melyekről még bizton tudomása az országban senkinek sem volt.

Össze is jött ott a »lovagias« bánnal, s kijelentette előtte, hogy Magyarország békében akar lenni Horvátországgal; ki akarja elégíteni kívánságait, s e tekintetben el megy a méltányosság legvégső határáig. Kérte, adja elő, mi kívánsága van Horvátországnak, és kezdjék meg tárgyalásaikat azon az alapon.

Jellasich erre — el kell ismerni — katonás egyszerűséggel kijelenté: Horvátország első követelése az, hogy a birodalom had- és pénzügyének központosítása maradjon Bécsben, s hogy Magyarország az államadósság egy részét vállalja el. Az apróbb kívánságok még ezek voltak: Mondassék ki a horvát nyelv egyenjogúsága a magyarral; és hogy a magyarországi szerbek kívánságai nemzetiségükre és területiális kormányzatukra nézve elégíttessenek ki.

A tárgyalás folyamán Jellasich még azt mondta, hogy Horvátország legfőbb óhaja a birodalom erejének és tekintélyének visszaállítása, és Horvátország nem nézheti közönyösen, ha Magyarország megtöri a monarchia egységét; mert szerinte, minden törekvés, mely e célra volna intézve, nem egyéb, mint rebellió.

Erre Batthyány szemére hányta az osztrák ezredesből horvát bánná avangierozott politizáló katonának, hogy miért utasít vissza minden kísérletet, mely a viszálykodás barátságos kiegyenlítésére céloz?

— Köztünk — felelé Jellasich ekkor már egész nyíltan — nem particularis sérelmek kérdése forog fenn, melyet ki lehetne egyenlíteni. Önök Magyarországot szabad és

független Magyarországnak akarják, én pedig az osztrák birodalom politikai egységére esküdtem, ha ebbe bele nem esznek, köztünk csak a kard határozhat.

Erre a magyar ministernök figyelmezteti Jellasichot, hogy Horvátországban pánszláv mozgalom forr, ez pedig nem osztrák birodalmi egységre czéloz, mire Jellasich így felelt:

— Nekem önök ellen fanatizmusra van szükségem Erre a pánszláv agitáció eszköznek jó. Csak önök legyenek leverve, a többi az én gondom.

Ezekből a szavakból már Batthyány is belátta világosan, hogy a háború elkerülhetetlen, s hogy készülnie kell a háborúba.

Kossuth Lajos már azt régebben látta, hogy készülni kell a háborúra. Ép azért, mintha száz keze lett volna, olyan lázas tevékenységgel dolgozott a haza megmentésén. Ő előre tudta, előre látta — mintha belátott volna a jövődöbe — mindazt, ami következik.

Észre vette jó korán, hogy azóta, mióta az osztrák újra elfoglalta Lombardiát, az áramlat Bécsben nagyot fordult, s az ellenforradalom nyíltan mert mozogni. Bach, a forradalmi szónok, ki öt márczius közepén mint Ausztria szabadítóját üdvözölte, a bécsi birodalmi gyűlésen már ekkor a nemzetiségek egyenjogúságát, mint a ministerium egyik lényeges pontját, hangsúlyozta, mely nem ismer el semmiféle nemzeti fensőséget. Kossuth jó eleve értesült bécsi ügynökei által arról, hogy Latour hadügyminister küldött Jellasichnak pénzt és fegyvert, midőn azonban ezt a bécsi ministernél sérelem gyanánt hozta fel, az gúnyosan felelte, csak tévedésből történt az egész dolog.

A belgrádi osztrák konsul nyíltan toborzott legénységet a magyarországi szerbek részére.

Radeczky visszaküldte horvát zászlóaljait a határőrvidékre, hogy erősítsék Jellasich hadát. Erre az volt a felelet, hogy vitézül harcoltak Olaszországban, tehát jutalmul küldték őket haza a családi tűzhelyhez.¹⁾

¹⁾ *Pulszky Ferenc*: Életem és korom »A forradalom alatt« 117. lap.

Augusztus második felében végre azzal lepték meg az országot, hogy a király visszavonta az István főhercegnek adott teljhatalmat. Mindezekből tehát világosan kitűnt, hogy Bécsben megelégtették a magyar alkotmányosdi pütkösdi királyságát és úgy a márcziusi engedményeket, mint az áprilisi törvényeket vissza akarják vonni.

Kossuth tehát mindenk előtt pénzt teremtett, s mondhatni a semmiből. Felszólította a hazafiakat, hogy adakozzanak ezüstöt-aranyat a haza oltárára. Rövid idő alatt az adakozások oly nagy mérvet öltöttek, hogy a »haza oltárára« lett arany és ezüst alapra *egy millió kétszázötvenezer forint erejéig* bocsátott ki *egy forintos* bankókat. Látván továbbá, hogy a fegyverszerződés, melyet a magyar miniszterelnök egy osztrák céggel kötött, eredményre nem vezet, külföldön vásároltatott fegyvert. Végre egész erélylyel hozzáfogott a honvédség szervezéséhez, ami a legnagyobbszerű eredménnyel sikerült.

És ekkor, a baj, a vész, a chaos idejében mutatta meg Kossuth Lajos, hogy mennyire kimagaslik ő kortársai közül, mennyivel nagyobb valamennyinél, mert hisz egyedül ő képviselte az idők egész jelentőségét.

Az elért eredményekért, a sikerekért is az övé úgy a felelősség, mint a dicsőség. Mert amikor a reakció minden nemes hazafit ellentállásra készített, amikor a bécsi udvar kétszínű játéka forradalomba sodorta a nemzetet, akkor Kossuth Lajos volt a nemzet erkölcsi érzetének megtestesülése, ő volt a nemzet választott vezére.

A magyar nemzet léte, alkotmánya, megszerzett jogai, egyszóval egész jövője mint nemzeté, azon fordult meg: érvényben maradnak-e az 1848-iki törvények? A király ugyan szentesítette azokat, de a bécsi udvar és katonai párt, mint fentebb kimutattuk, nem ismerte el. Izgattak, ármánykodtak, s az udvar szemet hunyt a cselszövényekre, mert azt hitte, hogy visszaszerzi elvesztett absolutisticus hatalmát. Magyarország törvényes függetlenségének elnyomása volt az udvar, a sereg, az osztrák ministerek tetteinek végcélja. Ez ellen ragadott fegyvert a nemzet.

És ennek a nemzeti akaratnak, ennek az elhatározás-

nak volt szószólója Kossuth Lajos, — szószólója volt csak, — de nem kezdeményezője, mert ezt a hazafiság súgta mindenkinek, s a nemzet százados történelmi múltja. Köszönettel, örök hálával tartozik a nemzet vezérének, hogy eszközöket teremtett a nemzet elhatározásának keresztül vitelére: Pénzt, fegyvert, sereget! Beigazolt történeti tény, hogy Kossuth Lajos sohasem állott azoknak a békekísérleteknek útjába, melyeket Batthyány, Deák, Eötvös és a többiek Béccsel megkíséreltek! Ezt ellenei is elismerik. De Kossuth nem bízott abban, hogy e kísérletek eredményre fognak vezetni, s ezért készíté elő a nemzetet lázas tevékenységgel a végzetes halálküzdelemre.

Tudjuk, hogy a bécsi kamarilla kezében Jellasichek volt az eszköz. Végtelenül önhitt és elbizakodott ember volt az a »lovagias«, bán ő és tisztjei meg voltak győződve, hogy Magyarországot kardcsapás nélkül fogják meghódítani. Erre Jellasichek célzott már akkor, midőn Batthyányval való tanácskozása véget érven, a magyar miniszterelnök e búcsú-szavaira: »Viszontlátásra a Drávánál!« — ezt felelte nagy gúnyosan: »Viszontlátásra a Dunánál!«

De hisz nem csoda, ha el volt ő és tisztikara bizakodva! Tudták jól, hogy azok a tábornokok, kik a magyar ezredeket vezénylik, nem akarnak összeütközni bajtársaikkal. Tudták jól, hogy a magyar ezredek főtisztjei már jó eleve megindították a mozgalmat, hogy a hazában levő magyar katonaságot, főleg a huszárokat, helyezték át külföldi stációkba.¹⁾

Tudták jól, hogy ha összeütközésre kerül a dolog, a régi kamerádok egy része vagy ott hagyja ezredét, s félre vonul, vagy átmegy hozzá,²⁾ s azt hitték, hogy Kossuthfegyelmetlen népfelkelői nem képesek ellentállani a rendes katonaságnak.

¹⁾ *Darmay V.* Cs kir. huszáraink a forradalom kitörésekor, Hazánk és külföld 1868. 106. 120. 181. 195-ik lapok.

²⁾ Lukács Sándor jelentése a képviselőháznak 1848. aug. 28-an hogy Csányi István közhuszár Győrött bejelentette, miként a tisztiek azt parancsolták, hogy vakra töltsenek, az ellenséget ne támadják sőt álljanak Jellasicshoz.

Jellasich seregének zöme az Olaszországban harc-edzett, illetve puskaport szagolt határőrvidéki zászlóalj-
ból állott. Lovassága hitvány volt és gyenge, mert a hor-
vát nem üli meg a lovat, de számított, s nem ok nélkül,
a Dunántúl elszállásolt vasas és vértés ezredekre. Táborkará-
ban voltak Kempen, Welden és Zeisberg régi császári
tábornokok, s Theodorovics vezette a rabló, harácsoló
basibozuk-fajtájú fegyelmezetlen népfelkelést. Tartalék ha-
dát Roth és Philippovics, szintén császári tábornokok
vezényelték; s kívülök még egy fiatal Nugent gróf tört
be egy martalócz-csapattal.

Ilyen haddal, — összesen alig ment negyvenezer
emberre, — jött be Jellasich Magyarországra, hogy azt
meghódítsa, s újra az osztrák császár vazallus tartományává
tegye, mint tette valamikor Basta György Erdélyt. Az első
számítása sikerült a horvát bánnak. A magyar tábornokok
nem akartak megütközni a horvátokkal.

A magyar sereg vezetőinek gyámoltalansága kormány-
válságot idézett elő Pesten. Batthyány Lajos, arra a hirre,
hogy a horvát bán seregével átlépte a Drávát, szeptember
11-én összehívta a minisztereket s mindannyian beadták
lemondásukat. Ezt rögtön be is jelentették a nádornak
és a képviselőháznak, s csakis Szemere Bertalan belügy-
miniszter tartotta meg tárczáját, hogy az új miniszterek kine-
vezését ellenjegyezhesse. Ebben a legkritikusabb pillanatban
tehát Magyarország alkotmányos kormány nélkül volt.

De egy furcsa körülmény nagyon is hamar ószre-
térített sok embert! Az új kormány kinevezéséig ugyan
is István nádor akarta a kormány-hatalmat magához ragadni.
Ekkor azonban újra előállott Kossuth Lajos, — és felemelte
vétó szavát. Kossuth ugyanis érezte a pillanat végzetes
voltát, bízott a nemzet erejében, s nem hitte, hogy a
házába berontott horvát sereg képes lesz valami komoly
dolgokat művelni az országban. Kossuth el volt határozva,
hogy az erőnek erővel áll ellent.

A nádor hatalmi aspirációjával szemben azon meg-
győződésből indult ki, hogy a hatalom, ha azt a kormány
kezeiből kiejti, nem szállhat a nádorra, hanem az ország-

gyűlésre. Az országgyűlés szeptember 11-én törvénytelennek jelentette ki a nádor főherczeg leiratát, minthogy az ellenjegyezve nem volt. Ezután egy bizottságot küldött István nádorhoz azzal a kérelemmel, vegye azt vissza, erősítse meg az új kormány megalakításáig Szemerét és Kossuthot, s bizzon meg valakit kabinet alakítással. Addig is Kossuth, az országgyűlés viharos éljenzése közt. visszaült a miniszteri székbe, s megszavaztatta magának a felhatalmazást, hogy a törvényeket, melyek szentesítés végett fel voltak küldve a királyhoz, nevezetesen az újonczok állítása s az öt forintos bankók kibocsátása iránt, haladéktalanul hajtsa végre; az idegen katonaság pedig tüstént utasíttassák ki az országból.¹⁾

István nádor erre kijelentette, hogy az országgyűlés félreértette szándékát, mely mindig a legalkotmányosabb volt, — de a miniszter-kérdést hallgatással mellőzte. Ep ezért a képviselőház másnap kijelenteni határozta, hogy bizik a főherczegben s reméli, hogy az országot a ház által kijelölt egyénnel együtt erélyesen fogja igazgatni, s bizbiztosítja a nádort, hogy a nemzet képviselőinek közremunkálására annál inkább számíthat, mivel el van határozva a királyi széket és hazát, kerüljön bármily áldozatba, min-

¹⁾ *Balleydier Alpkonse*: Histoire des revolutions de L'Empire d'Autriche, 1848—1849. című munkája, mely valódi osztrákhöz méltó rossz akarattal szedi le. — a hol csak teheti, Kossuthról a tisztességet, ezt a jelenetet így írja le: A 17-ik ülésben, mikor Pázmány jelentést tett, hogy a nádor hajlandó kezébe venni a kormány gyepelőit, míg a király új kabinetet nevez ki, — Kossuth, kit pár napig könnyű betegség tartott otthon, szintén megjelent, s mint leköszönt miniszter, a szélső baloldalon foglalt helyet. — Erről az emelkedett helyről megtámadta a leiratot, mely nincs miniszter által ellenjegyezve. Halvány homloka kivörösödik a haragtól; előbb gyenge hangja harsog; az ügyes komédiás a színpad hőségé lesz, minden szem felé fordul és mindenki csattanós véget vár; és valóban a természet törvényei fölé emelkedve az ügyes néptribun, ki hazája törvényei ellen lázadt, így kiált: E percztől nem akarok többé beteg lenni, e percztől erős akarok lenni! És kiszámított felháborodástól reszketve, fogta székét és oda csapta az üres miniszteri székek elé! A ház lelkesen megtapsolta ezt az inkább akrobatikus, mintsem

den ármány és árulások daczára megmenteni. A határozatot Kossuth maga vitte fel küldöttségileg a nádorhoz.

És itt látom szükségesnek elmondani azt az érdekes epizódot, ami ezekben a szeptemberi napokban Kossuth és István nádor között lejátszódott.

Egy késő éjjel, — úgy éjfél körül lehetett, István főherczeg magához hívatta Kossuthot. Egyedül volt s nagyon izgatott.

— Bocsásson meg, — monda Kossuthnak, — hogy ily későn felzavartam. Nem tudok aludni. Nagyon nyugtalan vagyok. Nem kapok hírt Bécsből. Mit tud ön? Miként állanak a dolgok odafenn? Van-e remény?

Kossuth nem mondhatott semmi megnyugtató hírt a főherczegnek.

— Én istenem! szólta István nádor, — mivé lesznek szép reményeink! Hová fog ez vezetni! Mi lesz ebből!?

Mi lesz? feleie Kossuth, lesz harcz a késig és szálljon a már is kiontott s még patakokban omlandó vér azoknak fejére, akik kiontását okozták!

A főherczeg kezeire hajtá arczát, lihegő kebellet az asztalra borult s így szólta:

szónoki fogást, és Kossuth előre nyújtva kezeit, mintha a miniszteri tárczát akarná megragadni, szólta: »E percztől fogva újra miniszter vagyok!« Kossuth diadala nem sokáig tartott, mert a nádor új miniszterium alakításával Batthyányi bízta meg. Az új kabinetben a szabadelvű conservatív irány dominált, a demokratia vezérei kimaradtak, és újból elfoglalták helyüket a szélső ellenzéken. Kossuth csakhamar észre vette magát: szokása szerint jogtalan eszközöz folya-modva, a képviselőházat oly határozat hozatalra ragadta, mely a nemzetet a forradalom terére taszítá. E néptribun indítványára elfogadták, hogy egy utolsó küldöttséget menesztenek, nem Schönbrun-ba a királyhoz, hanem Bécsbe. — Vizonzásul a demokraticus klubok: nők, férfiak, tanulók és népszónokok, kiktől hemzsegett a főváros, & küldöttségnek nevetséges demonstratiót rendeztek fáklyafénynél, a annak főhőse Kossuth volt. E napon láttunk osztrákokat, kik nemzeti érzületüket lábbal tiporva, virággal koszorúzták Austria legnagyobb ellenségének szobrát; a magyar agitátor képét, a Hotel de Francfurt egyik fülkéjébe helyezték, azután térdet hajtottak az árulás e jelvé-nye előtt, s hazájuk legnagyobb ellenségét úgy imádták, mint valami istent.

— Tehát harcz! Meggondolta ön, hogy a harcz mit helyezhet kilátásba?

— Meggondoltam fenséged. Egy oldalon koronát, más oldalon talán vérpadot.

A főherczeg az elborzadás jeleivel tekintett Kossuthra.

— Ne borzadjon fenséged, — mond Kossuth. A vérpad csak nekünk juthat, s mi, ha isten ezt ránk mérte, zúgólódás nélkül fogadjuk el a hazáért. Fenségednek csak a korona juthat.

— Csak nem teszi fel ön felőlem, hogy én unokatestvéretem trónjától megfosztani képes lehetnék?

Erre Kossuth hosszasan kifejtette a nádor előtt, hogy az udvaroncok visszaélnék a király lelki-testi állapotával. A magyar loyális, és most is öröködik a trón biztonsága fölött. De hát mint nemzet élni akar, s nem fog meghalni senki kedvéért. A trón meg fog ürülni, — s ezért ajánlá a főherczegnek: fontolja meg, nem jobb-e, ha ő ül a trónra, mintsem hogy az üresen marad, vagy egy idegen ház sarjadéka ül bele? Ha a főherczeg ezt megteheti, akkor az önvédelmi harcz egész más szint fog öltetni a külhatalmakkal szemben. Mennyire elsimulna utunkból — végző Kossuth szavait, — minden diplomatiiai nehézség, ha fenséged megkoronázása által Európát a monarchicus elv, a minden anarchicus rázkódtatásoktól ment rend, s Európa érdekeinek tiszteletben tartása felől megnyugtathatnék.

A főherczeg végig hallgatta Kossuthot, és ezt kérdé:

— És ön gondolja, hogy ez nem találna ellenvetésre az országgyűlésnél, a nemzetnél?

Kossuth mosolyogva így felelt:

— Fenséges úr, nekem volt szerencsém fenségednek nádorra választását előbb Pestmegye gyűlésén javaslatba, utóbb az országgyűlésen indítványba hozni. Hatalmazzon fel engem felséged, bizalmasan reményt nyújtani polgártársaimnak, hogy nem fogja nemzetem ajánlatát visszautasítani, — és én fejemmel állok jól, hogy 24 órával azután, amint a bécsi udvari conspiráció evolutioja ily eseményekre az alkalmat előhossa, az országgyűlés oly lelkesedéssel

fogja fenségedet Magyarország királyának üdvözölni, mint aminő lelkesedéssel kiáltotta fel fenséged ősanyjához a »moriamur«-t Nem áltatom magamat azzal, hogy fenséged méltónak tarthatá egy ily igénytelen embernek, aminő én vagyok, jellemére figyelmet fordítani, azért kérem fenségedet, ne vegye e biztosításomat elbizakodott kérdésnek. Én nem vagyok, eléggé hiú, hogy az egykori angol Warwick-ok szerepét negélyezzem. Én semmi sem vagyok, de nem egyszer mutattam meg, hogy számba tudom venni nemzetem üterének lüktetéseit. Midőn fenséged tavaly első körútjából visszatért, én mint az iparegyesület küldöttségének vezére, azon mondattal üdvözöltem fenségedet, »hogy a nemzet behintette fenségednek útjait a szeretetnek virágai-vei. »Aminő igazat mondtam akkor, — esküszöm, — oly igazat mondok most is: hogy ha fenséged vissza nem utasítja tanácsomat, örömrivalgás közt fog a magyar nemzet szíyéből e kiáltás felhangzani: *Éljen VI. István magyar király!*« És e felkiáltáshoz lelkesült készséggel hozzá teendi azt a másikat is, mely tettekben testesülve meg, Mária Teréziát megmentette, midőn nem volt fejét hova lehajtania.

A főherczeg pár perczig gondolkozott. Azután kezeit éghez emelve, monda:

— Nem teszem! nem tehetem! Haldokló atyám kezére borulva esküdtem meg, hogy ezt semmi körülmények közt soha tenni nem fogom. Jöjjön, a minék jönni kell, én az eskümet meg nem szegem. Ne szóljunk erről soha többet.¹⁾

Nem is szóltak a dolgról többre egy szót sem, mert mint Kossuth Lajos keserűen megjegyzi, István főherczeg »inkább akart osztrák főherczeg lenni, mint magyar«, hanem e helyett Kossuth a szeptember 12-iki esti ülésen kiemelve a nádor érdemeit, indítványozta, hogy a képviselőház kérje fel őt küldöttségileg, vessen véget ennek a bizonytalan állapotnak és alakítson kormányt.

A ház elfogadta Kossuth indítványát s megválasztotta a küldöttséget. Batthyány Lajos gróf ekkor kijelenté, hogy

¹⁾ *Kossuth Lajos*: Irataim az Emigrációból. II. kötet, 265-269.

Ő van megbízva a kormány alakításával, mit ő a tegnap kijelentett föltétel mellett elfogadott. Erre nagy éljenzés volt, de sokan hangoztatták Kossuth nevét is. Batthyány az újonnan alakítandó kabinetbe nem akarta bevenni Kossuthot. A régi miniszterek közül csak Eötvös József bárót és Mézszáros Lázárt szándékozott megtartani; a többi tárczákat Szentkirályira, Ghyczy Kálmánra, báró Vay Miklósrá, gróf Erdődy Sándorra és báró Kemény Dénesre akarta bizni. Az új miniszterek absolute nem bírták a képviselőház bizalmát, s bizony-bizony abba a furcsa helyzetbe jöhetett volna az új minisztérium, hogy bemutatásakor megbukik; ha a bécsiek nem húzták volna Batthyány lábából ki a szálkát azzal, hogy a felterjesztett miniszteri névsort nem erősítették meg.

Ez a helyzetet még jobban bonyolítja!

Ily zavaros körülmények közt a képviselőház valami inentő eszközt keresett, s egy bizottságot nevezett ki, mely Batthyányt volt hivatva támogatni, s egyúttal a ház és a miniszterelnök közt olyan közvetítő-féle szerepet játszott. Ez a bizottság később kinőtte magát a híres és hatalmas honvédelmi bizottmánynyá. Tagjait szeptember 21-én az ülés vége felé választá meg a ház a következőkben: Kossuth Lajos, Nyáry Pál, Zsembery Imre, Madarász László és Pállffy János.

Batthyány és István nádor mindent elkövettek, hogy Jellasichcsal a végzetes összeütközést, kikerüljek, de felülről nem támogattak őket, Batthyányi pedig feltételül tűzte ki az új minisztérium megalakításánál, hogy Jellasich ne csak visszaparancsoltassék Horvátországba, hanem tényleg menjen is vissza,

A bécsi udvari körök azonban már érett almának nézték a magyar ügyet, mely ölükbe potytyan, ők már nem alkudoztak, de parancsolgatni akartak.

De nagyon csalódtak!

Kossuth ugyanis nem aludt, hanem ép ellenkezőleg Bajza József szerkesztésében napi lapot indított *Kossuth Hírlapja* cím alatt, ebben naponként lángszavakkal ösztö-

telte a nemzetet ellentállásra, olyanokkal, minőket ma már nem hallunk:

Jóslat.

»Jóslatot mondok, hazámfiak! szegény elárult magyarok! Hét év óta sok jóslatot mondék, és szinte borzadok, látván j hogy minden, de minden oly borzasztón hamar teljesedett.

Minden, de minden szavam teljesedett, még az is teljesedett, hogy egy férfiúnak irtózatoss betegsége megjósolám, kinek emlékezetéhez sok érdem csatlakozik, és kinek szellemi halála mély fájdalommal illeti az emberkebelt.

A mit a birodalomról, a mit a magyar aristocratiáról, amit Horvátországról jósolók, minden, de minden teljesedett, és az is teljesedő félben van, mit a dynastiáról jósolék.

Szinte megborzadok magamtól. Úgy vagyok, mintha nyitva volna szemeim előtt a fátum könyve, s hiába hunyom be előtte szememet, a világosság átczikáz lelkemen, mint villám a sötét-ségen.

És én a kényszerűség ösztönének hódolva, ismét jóslatot mondok.

Hallgassatok meg hazámfiak!

Az örökkévaló Isten nem egyes csodákban, hanem általános törvényekben nyilatkozik.

Isten örök törvénye, hogy aki magát elhagyja, az az Istentől is elhagyatik.

Örök törvény, hogy a ki magán segít, azt az Isten is megsegíti.

Isten törvénye, hogy a hitszegés végeredményében magamagát bünteti meg.

Isten törvénye, hogy aki a hitszegésnek, az igazságtalanságnak szolgál, az igazságnak diadalát készíti elő akaratlanul.

A mindenség ezen öröktörvényeire támaszkodva esküszöm, hogy jóslatom teljesedni fog. És jóslatom ez:

Jellasich beütéséből Magyarországba, Magyarország szabadsága fog következni,

Szegény hitszegően elárult magyar hazánk szent nevére íkérlek, higgyetek a jóslatnak; ha hisztek, teljesedni fog.

Miből áll ennek a Jellasichnak hatalma?

Egy kis anyagi erő 50—60—70 ezer ember, pillanatnyilag-hatalmasnak látszó, mert a határőrvidéki szerkezetnél fogva mint« egy 30-ezer kész fegyverest talált.

De mi van a Háta megett? mire támaszkodik? hol van a nemzet, mely az igazság lelkesedésével támogassa őt? mely kipótolja seregének csak azon hiányát is, melyet nem is a szíve mélyében sértett magyar engesztelhetlen karja, hanem maga az ut fáradalma, s a mohón hörpölt magyar bor kidönt?

Nincs sehol — sehol.

Egy ilyen sereg csak pusztítani képes. Hódítani, vagy hódítását megtartani nem.

Batu kán százezrekkel szállotta meg hazánkat. — Pusztított, de kiment.

Az ilyen Jellacsics-féle expedíció legfőlebb sáskajárás. A sáskasereg mindig előre nyomul, de mindig fogy, végtére kivesz.

Minél belebb nyomuland Jellacsics az országba, annál biztosabb, hogy egy embere sem látja többé a Száva vizét.

Mi magyarok, csak akarnunk kell, elegen vagyunk, hogy csak kövel is agyonverjük.

Hogy aztán mi történik? arról majd akkor szólunk. A magyar nem érdemelné meg, hogy Isten napvilága reásüssön, ha reggel első és este utolsó gondolata nem volna, az ocsmány hit-szegésnek a rút árulásnak eleven emlékezete, melylyel a magyarnak az élők sorából kiirtására oly példátlan alávalósággal összeesküdtek.

A magyarnak tehát most csak két teendője van. Egyik: felállani tömegben a haza földét megszállott ellenség agyonnyomására. — A másik: »Emlékezni!«

Ha a magyar e kettőt nem teszi, akkor oly gyáva, nyomorult nép, melynek neve a világ históriájában ugyanazonossá lesz a szégyen s gyalázat névvel; akkor a magyar oly gyáva nyomorult nép, mely megfertőztette ősei szent emlékét, melyre maga az örökkévaló Isten azt fogja mondani: »Bánom, hogy teremtettem!« akkor a magyar oly istentől elátkozott nép, melytől a levegő meg fogja tagadni éltető erejét, melynek kezei alatt a televény búzaföld sivatag homokká fog változni, melynek közelítésekor kiaszik a szomjat enyhítő forrás, ki hontalan bújdosandik a föld hátán, ki hiába kérendi az irgalomtól az alamizsnának száraz

kenyerét, kit alamizsna helyett arczul csapand az idegen faj, mely őt saját hazájában vándor koldussá teendi, kit, mint a gazdátlan ebet, büntetlenül verend agyon bármely gazember, olyanná lesz, mint a bélpoklos, kit minden ember kerül, mint az indus pária, kire az ebeket uszítják. Hiába forduland a vallás malasztjához, neki nem adand az vizsgálást. Isten! kinek teremtsi mivét gyáván meggyalázta, nem bocsájtandja meg bűneit sem ezen a világon, sem a másikon; a leány, kihez szemeit felemelendi, seprővel hajtandja el a küszöbről, mint a rühös állatot, neje utálattal köpend gyáva szemei közé, s gyermekének első szava az lesz, hogy apját megátkozza.

Borzasztó! borzasztó! de így lesz. Az átok kérlelhetetlen esküjével esküszöm a szabadság istenére, e hont vérrel szerzett őseink meggyalázott emlékezetére esküszöm, hogy így leszen, ha a magyar faj oly gyáva, hogy tömegestül fel nem kel Jellacsics szolga poroszlóit és a szerb rablókat és minden árulót, ki a magyar ellen karját emelni meri, összezúzni, mint zúzza a ferge-teg az útjába vetett kötetlen szalmakévé, s ha oly gyáva lesz a magyar faj, hogy szétzútván ellenségeit, megtudna bocsájtani vagy egy perczig is elfelejteni az árulókat és az árulást.

Nem, nem! ezt a magyar nem teheti! és legyen átkozott, ha megteszi.

Azért mondom én, hogy Jellacsics beütéséből Magyarország szabadsága fog következni.

Először győzni, azután leszámolni. Ez a feladat.

Fegyverre tehát, aki férfiú!

Az asszonyok pedig Veszprém és Fejérvár között ássanak egy irtózatot sírt, melybe vagy a magyar nevet, magyar becsületet, a magyar nemzetet — vagy ellenségeinket eltemessük; s melyen vagy a magyar név szégyenoszlopa álland ily felírással: *«Így bünteti Isten a gyávaságot,»* vagy álland a szabadság örökzöld fája, melynek lombjai közül Isten szava szóland, mint szólt Mózeshoz az égő tüskebokorból: *»A hely, mélyen állasz, szent, így jutalmazom a bátorságot! szabadság, dicsőség, jólét és boldogság a magyarnak!«*

Fegyverre tehát magyar! életedért, becsületedért, hazádért, ősi tűzhelyedért, a földért, mely táplál, melyet véres verejtékkel míveltél, s melyet mint a hitszegők, szabadságod megdöntésének

béréül akarnak a szerbeknek, illyreknek kezére játszani, s téged saját hazádban földönfutóvá tenni, mint tették már a temerini szegény magyarokat.

Fel, fel fegyverre magyar! Aki a törvénynek nem engedelmeskedik, melyre a király is megesküdött, az áruló; aki pedig áruló, azt el kell fogni, s a törvénynek kezébe kell szolgáltatni.

Hazánk mindenünk! a hazát megmenteni első kötelesség! a hazát mentve, magunkat mentjük.

A kinek egy faluban, akinek egy megyében legkisebb hatása van, ragadjon zászlót! ne halljunk más zenét Magyarhon terein, mint Rákóczynak búskomor indulóját, gyűjtsön maga körül 10—20—50—100—1000 embert, ki mennyit tud s vigye Veszprém felé; Veszprém táján gyűljön össze az egész magyar nép, mint összegyüvend Ítélet napján a feltámadott emberiség, s rajta az ellenségre!

Énekeljétek ama szent éneket, melyet ismertek:

»Tartsd meg Isten országunkat
Mi magyar hazánkat;
Rontsd meg ellenségeinket,
Akik üldöznek bennünket.

Fel! fel! fegyverre!! velünk van Isten és az igazság.«

«

Iszonyú! elképzelhetlen, mily hatása volt Kossuth e felhívásának a nemzetre.

Az ifjúság az örülésig fanatizálva lön.

Ekkor Kossuth egy második, *az alább közölt cikkben röviden összefoglalva ecseteli a helyzetet márcziustól a válságos pillanatig*, hogy mindenki megérthesse állapotainkat, s főleg Kossuth politikáját.

Egyénisége e cikkben, mint tükörben áll előttünk, jellemzi a pillanat válságát s jellemzi magát Kossuthot csalódásaiban, reményeiben, aggályaiban. Közlöm e cikket már csak azért is, mert nagyobb hűséggel az akkori ese-

menyeket senki sem képes ecsetelni. Ez a cikk visszatükrözi az eseményeket teljes valóságukban.

Lemondásom s a mi utána következett

Kötelességnek érzem, röviden számot adni polgártársaimnak.

A márcziusi napok nem ember míve. Az örökké való Istené.

Nekem csak annyi részem volt benne, hogy határozottan megragadám az események fonalát.

Mielőtt Bécsbe menénk, az országgyűlés küldöttei, Batthányi Lajost leendő első magyar miniszterelnöknek kiáltám ki a pozsonyi erkélyről a nép ezreinek, s Isten azt mondta: »Amen!«

Úgy lőn!

Egy perczig Bécsben magában oly hatalom állott kezemben, melynek emlékére is borzadok.

Intésemről függött, mi történjék a bécsi »Burg«-gal.

És én azt mondtam az ausztriai háznak: »Híved vagyok, nekem nem kell semmi, én nem ismerek nagyravágyást eddig. Adja meg a király Magyarországnak, mihez ennek régi joga van, & mire tizennégy király megesküdt, és esküjét egy sem tartotta meg, adja meg neki önálló független kormányzatát »und ich werde Ruhe schaffen dem Hause Oesterreich in Wien.«

Úgy lőn.

És mi loyális magyarok beértük a legszorosabb igazsággal; kevesebbel, mint az igazsággal; midőn *minden* kezünkben volt.

Elég kábák voltunk azt hinni, hálásak lesznek a magyar nemzet iránt! még csak seregeinket sem hívták vissza a külföldről. A *pragmatica sanctio* iránti gyöngédségből hagytuk künn, támogatni a roskadozó ház oszlopait; benn pedig megszenvedtük az idegen tiszteket, idegen zsoldosokat, s etettük saját kenyereinkkel, fizettük keserves véres verejtékünkkel.

S mi lett belőle? miként hálálták meg? Seregeink vérével győzelmet vívtak ki Olaszországban, s díjul a magyar szabadságot akarják eltiporni. — Az idegen sereget pedig összeesküdtették az őket tápláló hazánk ellen.

Bécsből megjövénk, a mint nevezőnek, »magyar argonauták«. Kértem a miniszterelnököt, hagyjon ki engem miniszter kombinációjából, gyomromból utálom a hivatalt.

Azt mondták: »Nem lehet«, nélkülem nem alakulhat minis-
terium; nem meri senki a finantz tárczát elvállalni.

Engednem kellett. Meghozám az áldozatot, a legnagyobbat
életemben. Ministerré lettem, — s a sok kegymosoly csak úgy
özönlött reám a magasból.

S én megborzadtam önmagamtól, midőn a sanctio napján a
trónus lépcsőzetéhez kellett állanom. Én mondtám magamnak:
»Mindenható Isten! Miért mérted reám e pohárt!«

Elkövetkeztek a kezdődő vésznek napjai. Elvem volt:
igazság, de az igazság mellett kérlelhetlen szigor a kigyófaj ellen,
ahol csak fejét felemeli.

Azt mondták: diplomataizáljunk, ne kísértjük energiával a
fatumot. Hiszen lehetetlen, hogy elhagyjanak; lehetetlen, hogy
ne támogassanak királyi esküvel szentesített törvény és igazság
mellett.

És diplomataizáltunk. És megcsalták szegény hazánkat, rútul,
iszonyatosan.

Midőn világos volt, hogy megcsaltak, mondtám: »Az idő
ugyan veszve van, most tízezer ember kell, hol kétezer elég volt
volnac. Azonban bátorság, energia; még veszve nincsen semmi f

És mondák: igen energia, de a »törvényes formák közötté,
azontúl nem lehet lépni, akármi történjék is.

No mondtám: formák miatt elvesz a haza. De biz az csak
úgy ment, hogy ha valamely parancsnok elárult, írtuk neki így
híres lőcsei formára: »Herr N. N. soll nicht äussern, miért árulta
el az országot?«

Jellasic nem úgy bánt a dologgal, akasztófát állított annak
számára, a ki nem akart pártütő lenni, s mikor elég erős volt,
azt monda a péterváradí főhadi kormányzónak, a nálánál öregebb,
rendjelekkel rakott, érdem s nem pártütés által emelkedett Feld-
marschall-Lieutenant Hrabovszkynak: »Kendet a császár tette
ide, én pedig leteszem, menjen kend pokolba!«

És elment — mondván: majd »satisfactiót kér a császártól«,
a császár pedig azt monda: »Mein lieber Jellasic, ön derék, hű,
loyalis pártfogóm; biztosítom önt magas császári kegyelmemről.«

És mi mindig »törvényes formákról« és diplomatiáról és
Militair-Reglementről és »Aeusserungok«-ról beszélgettünk.

Százszor mondtám: »resignálok«; azt felelték: »Az Istenért

ne, szétbomlik a ministerium, soha sem lesz többé magyar finantz-minister. Én leszek felelős a haza szabadságáért«.

Kínos egy helyzet volt. Öt hónapon át soha egy nyugodt pillanat, soha egy, melyben magammal elégedett lehettem volna.

Időközben a császár megszőkött Bécsből. Más nemzet azt mondta volna, a mit a nemzetek mondani szoktak, midőn fejedelmük megszőkik.

Mi, mindig hű, mindig loyalis magyarok, kettőztettük hűségünket. A »Márctsius« szerkesztője perbe fogatott, mert azt hirlé, hogy István főherczeg ideiglenesen kezébe vévé az országást.

Könyörögtünk, hogy jöjjon a király hű körünkbe, s elég naivak voltunk hinni, hogy megteszi, annyival inkább, mert meg is ígérte, miként előtte tizennégy ősei ezerszer megígérték és háromszáz esztendőn át alig töltöttek háromszáz napot Magyarországon.

Ekkor a vezérpolitika az volt: »Budapest nyugodt legyen minden áron, különben a király el nem jő«, és Budapesten e nyugalom végett annyi katona vesztegelt, mennyivel Kiss Ernő kiirtotta volna a szerbeket.

Majd mindinkább világosságra jöttek a reactio ármányai, a katonai parancsnokok részint haboztak, részint nem engedelmeskedtek; a bécsi »Hofkriegsrath« épületének személyzete mindenütt bemártotta kezét a magyarországi katonaság dolgaiba; Jellasich nyíltan revoltált; külföldről a magyar katonát nem adták ide, hermetice elzárták a magyar kormányval való közlekedéstől, ha valamely ezrednek Magyarhonba való jövetelét megengedték is, a végrehajtás elmaradt. Maga a király is parancsolt, még sem lett sikere; s azt mondák Bécsből: »Mi mindent megtevének, de — ez s ez ezredes, ez s ez parancsnok nem engedelmeskedik«.

Általában Ő felsége a király kevés kivétellel, mindaddig míg Olaszországban Radeczky nem győzött, mindig kiadta a törvényes parancsokat, Jellasichot pártütőnek nyilatkoztatta, a hadi főparancsnokságoknak, határőröknek megparancsolta, hogy a magyar hadügyministernek engedelmeskedjenek. Ámde parancsainak ritkán engedelmeskedett valaki, s az ellenséges szellemű főtiszteknél azon maxima uralkodott, hogy nem az a fejedelem akarata, a mit ír, hanem az, a mit »mások a fejedelem legközelebbi körében mondanák«.

Így űzte a camarilla velünk és a király nevével a legrútabb játékot.

János főherczeg nem ment Horvátországba a fejedelem törvényes akaratát tudtul adni a népnek s határőröknek. Jellasicch ellenben, kit a király pártütőnek nyilatkoztatott, Bécsben a legnagyobb kitüntetéssel fogadtatott. Bécsből, mint mondták *«tévédésből»* ágyúkat, löszért, puskát, fegyvereket küldtek neki; küldöttek neki pénzt, nehogy a szegény határőrök szükségét szenvedjenek; a közös harminczadi hivataloknak megparancsolták, hogy a magyar jövedelmet Jellasicchnak adják ki, nyugtatvány mellett; Fiume védelmére rendelt magyar gránátosokat *«tévédésből»* Radeczkyhez küldték; Dreyhahn alezredest, ki Fehértemplomot oly rútol elárulá, *«tévédésből»* ezredessé tevék; Mayerhoffer, ausztriai consul és tábornok *«nehogy polgárvér öntessék»*, a határőröket fellázította, s a rabló szerbekkel czimborált, miután először Bécsben, onnan Zágrábban megfordult. Szt.-Tamás körül árulás tette semmivé igazságos reményeinket. A magyar hadügyminister rendeletei ellen minden ember *«alázatos remonstrációkat»* tett és senki sem engedelmeskedett; a bécsi ministerium a horvátok részére felmondta a neutralitást ellenük, a birodalmi országgyűlés előtt a fellázadt rabló szerbeket *«Waffenbrüdereknek»*, az ellenök viselt háborút *«természetellenesnek»* nevezte, a tót-, oláh-vidékiek Bécsből lázadásra izgattattak, Erdély az unió megtörésére bujtogattatott. Szóval mindenütt pártütés, árulás, lázadás és mindenütt a fejedelem iránti hűség és loyaltás nevében, a törvény ellen.

Ezalatt hűtelen vezéreink bácsi táborunkat, mely jól vezetve elég volt volna a szerbeket akkor kiirtani, két hónapi tétlenségben, szabad ég alatt örökösen nyugtalanított állásban elkínözva, elkedvetlenítették, jobb felét betegségnek adták martalékul, végre csatába vezették; a hadi tanácsban megállapított dispositiókat éjjel megváltoztatták a nélkül, hogy a *«változásról»* értesítettek volna, s midőn Bakonyi mindezek ellenére már a sánczot meghágtá, a győzelem perczében hátrálót fúvattak!

Irtózatos!

Majd ismét Temerin és Járek esett áldozatul, mit a szerb gyújtogatóknak egy kardvágás nélkül feladták; s visszavonulni nem is próbáltak.

Előbb pedig Földvárt elfoglalák s elfoglalván, visszavonultak,

átadták a szerbeknek s három héten át nézték egy puskalövésnyiről, miként csinálnak ellenünk egy újabb erősséget.

Végre pedig főtisztek s egész seregek — az idegenek közül — nyíltan kijelentették, hogy a határőrök ellen nem fognak küzdeni.

Elvették pénzünket s elárulták törvényünket — és ezt katonai becsületnek keresztelték!

Tényeket mondtam el. Ügyekeztem lelkem s minden tehetőségem szerint a vést ellensúlyozni, de a hadi tárcza nem volt kezemben, én csak szólhattam, tennem nem lehetett, — lemondásomat pedig a legfőbb vésznek monda mindenki, s én hónapokon át azon kínos helyzetben valék, hogy együtt kellett oly politika felelősségének címét viselnem, mely vagy nem egyezett az ön nézetemmel, vagy későn fogadtatott el, vagy a fogantatavételnél megtörtött.

Végre a bajok annyira nőttek, ugyanazon egy fejedelemnek egyik ministeriuma velünk oly ellenséges lábra tette magát, hogy a dolog már tovább így nem maradhatott.

Tisztába kellett elvégre is jönni, akar-e a király magyar koronája épségének, hü magyar nemzete törvényes önállásának & a király által esküvel erősített törvényeinek megvédésében, minket gyámolítani vagy pedig nem?

Mert ezen irtózatosságot tovább nem húzható, halasztható, hogy a pártütők, lázadók, de még a rablók is, a fejedelem nevében borítsák lángba, vérbe az országot, irtóháborút viseljenek a magyar faj ellen, a fejedelem közvetlen köréből szőjék Magyarország ellen az összeesküvést, ha a fejedelem a törvény érdekében parancsol valamit, azt a királyi udvarból tegyék semmivé, a pártütők pedig azzal lázítsák a népet, hogy akkor tesz a királynak kedves dolgot, ha a király törvényes rendeleteinek ellene szegül.

Azért hát, mert ezen borzasztó játék tovább nem tűrhető — a ministerium elvégre belátta, hogy a diplomatizálásnak véget kell vetni, s a király akaratjával tisztába jönni

Felutazott tehát két minister Bécsbe, a királyhoz a törvényes kívánatokkal:

1. Jöjjön le az országbá.
2. Összehitta az országgyűlést a végett, hogy a haza védelmére pénzről és katonáról gondoskodjék. Meg van a kész törvény, hát sanctionálja.

3. Ha a magyar katona vérzik érte Olaszországban, tegye, kötelességévé a Magyarhonban levő idegen katonának, hogy engedelmessédjék a magyar kormánynak és védje a törvényt a pártütés ellen és nyilatkoztassa becstelennek, aki azt nem teszi.

4. Tiltsa meg Jellasichnak, hogy Magyarországot meg merje támadni.

Ha e szó: »Királyi eskü« szent, lehet-e ezeket megtagadni?

Azonban mi történt? Ministereink oda voltak tíz napig s komolyan senki szóba sem állott velük.

Hanem időközben ministereink ott lélelét teljesen ignorálva. ő Felsége aláírása alatt kelt kézirat kíséretében a bécsi ministerium az ismeretes emlékiratot küldte le Budára, mely emlékiratnál nagyobb politikai bünt nem mutathat a história.

Hazánk verben, lángban van a király nevének bitorlása mellett izgatott pártolás által, mi arra kérjük a királyt, segítsen minket királyi tekintélyével a hazát, a királyi széket s a törvényt megvédeni; s nekünk egy emlékirattal felelnek, melynek tartalma: »A törvény, melyre a király megesküdt, semmit sem ér, Magyarország szűnjék meg önálló ország lenni, s a német ministerium által Bécsből kormányoztassék, miszerint pénzünkről jövedőben se számoljanak, mint ekkorig nem számoltak; magyar vitézeink tovább is a népek szabadságának elnyomására fordítottasának, mint ekkorig fordítottak; minket pedig idegen zsoldosok tartsanak igában, mint eddig tartottak; és legyünk továbbra is egy gyarmattartomány, szükségre, nyomorúságra kárhoztatva, mint eddig valánk.

Ez volt a felelet igazságos kívánatunkra; ez volt a hála hűségünkért; ez volt a köszönet a dynastiához való ragaszkodásunkért.

De még ez nem volt elég; ministeriumunk küldöttei ott vesztegeltek Bécsben eredmény nélkül. Velök e dologról nem is szóltak. Az országgyűlés látván a camarilla taktikáját, miszerint halogatással akarja hazánkat elveszteni, küldöttséget menesztett Bécsbe, a ministerium kívánatainak teljességét a nemzet nevében követelni.

És minő választ kapott?

Azt, hogy Ő felsége beteg, tehát nem jöhet az országba. A törvények sanctionálásáról majd gondoskodni fog, s ha volna is ellenök észrevétele, senki arra ne magyarázza, mintha a törve-

nyéket nem akarná megtartani; a többi kívánságok iránt pedig részint már intézkedett, részint pedig majd a ministeriuma útján kiadandja határozatait.

Szóval a küldöttség is egészen hiába járt, de mégis nem járt hiába, mert magával hozá újság gyanánt Ő felségének neve alatt kelt egy kéziratát, melyben őt, ki a törvény ellen fellázadt, ki ő felsége törvényes rendeleteinek ellene szegült, kit Ő felsége pártütőnek nyilatkoztatott, — most minden ministeri ellenjegyzés nélkül, tehát a törvény ellenére hivatalaiba, melyekről *gyanúsítások alapján* függesztetett fel, visszahelyezi, őt eddigi eljárásáért (t. i. hogy a törvény és törvényes kormány ellen fellázadt), megdicséri, s azon várakozását jelenti ki, hogy tovább is az összes *birodalom érdekében* oly hű, loyális ember lesz, mint eddig volt.

Valóban ily rettenetes dolgok csak onnan magyarázhatók, hogy a király mint maga is mondja beteg; — de már az csakugyan tűrhetetlen állapot, hogy a király betegségével a titkos camarilla, a nem felelős udvari tanácsadók annyira visszaéljenek, hogy szegény hazánknak szabadságát, alkotmányát, nemzeti lételet semmivé tegyék; s a király és törvény elleni pártütésre a beteg királynak mintegy helyeslését függeszszék rá.

Az ország ekként el lévén árulva, a királytól, kinek minis- terei valánk, elgyengült egészsége miatt így el lévén hagyatva, s a pártütés ellenünk a királyi név által gyámolítva, a minis- teriumnak természetesen resignálni kellett.

István nádor már a lemondást elfogadta, de ministerelnököt mindjárt nem nevezett, az ország tehát felelős kormány nélkül nélkül volt.

Azon ponton állottunk, hogy a mire a bécsi cselszövények működtek, a mi végett Jellasich feláradt, t. i. hogy ne legyen magyar ministerium, csakugyan teljesedni fog, s visszaesünk a bécsi kamarilla járma alá.

Ezt nem engedhettük. A képviselőház kötelezte a lelépett minisztériumot, folytassa hivatalát addig, míg más minisztérium alakíttatik; — a többiek nem akarták, én és Szemere kötelességünknek véltük megtenni, s a ház osztatlan bizalommal kíséré cselekvésünket, melyet arra használtunk, hogy letegyük a magyar hadseregnek alapját, és pénzerőt biztosítsunk az ország védelmére.

Fent nagyon haragudtak, de mi azt mondtuk: itt az országban miniszteri ellenjegyzés nélkül senki sem parancsolhat, tessék miniszterelnököt nevezni annak kezeibe leteszszük a hatalmat, de másnak nem.

Használt, mi tehetetlenné tettük magunkat, de a miniszter kormányformát és vele Magyarország önállóságát megmentettük.

Gróf Battyányi Lajos miniszterelnökké neveztetvén, új minisztérium alakításával bízott meg.

Egyszersmind megérkezett a hír, hogy a pártütő Jellasich beütött az országba.

Batthányi a minisztérium alakítására feltétlenül kötötte, *hogy ezen pártütőt Ő felsége az országból kiharancsolja.*

Három napig vártunk a válaszra. Ezalatt érkezett híre Teleky Ádám borzasztó árulásának. Ezalatt szólított fel a nádor, hogy mint az ország főkapitánya, nádori kötelessége szerint menjen személyesen védeni az országot. Mit ő teljesített is.

Végre elérkezett a király válasza. Batthányi miniszterelnök elfogadtatott, de a pártütőnek az országból való kiharancsolása iránt Ő felsége azt monda, hadd lássa először, minő egyéneket teend Batthányi javaslatba miniszterekké, s neheztelőleg szólt, — miért toborzunk katonáért s miért bocsátunk ki papiros-pénzt!

Értsétek meg jól hazám fiai!

A beteg király nevében adatik tudunkra, hogy, az váljon Ő felsége kiharancsolja-e a vétkes pártütőt, ki hazánkat jogtalanul megtámadta, s Budának elfoglalásával fenyegetődzék, attól függ Péter vagy Pál lesz-e ministeri candidátus?

S a beteg király nevében rosszalják, hogy védeni akarjuk az országot, védeni s királyi széket, a pártütés ellen, melylyel udvari cselszövény hazánkat megszállotta.

Tehát sanctió nélkül szabad volt pártot ütni, de mi védelem nélkül görbüljünk meg a járom alá! s adjuk fel hazánkat gyáván, hűtlenül!

Irtóztató! minő játékot űznek a beteg király esküjével.

Sokan rosszalják talán, hogy ezen elvászto perczben azon bizalomnál fogva, mely a legközelebbi napokban csekély személyem iránt nyilvánult, nem ragadtam kezembe a hatalom gyeplőjét a haza megmentésére.

Nem — hazámfiái — én azt nem tevém, sőt minden örömmel oda dolgoztam, hogy gróf Battyányit reá bírjuk, alakítson minisztériumot, még pedig akként alakítva: hogy én, minden oly név mellözve legyen mely ürügyül szolgálhatna a királyi helybeparancsot megtagadni.

Istenemre esküszöm, csak így lehetett a haza megmentésére időt nyerni.

Elmondom röviden okaimat. A nemzet elébe vetett kelepce nagyon is világos volt.

Bármily borzasztó tömege nehezedett is hazánkra az árulásnak, — mégis van a jogban s igazságban annyi erő, hogy nem mernék a beteg király nevében Jellasichnak az országba való beütést világosan megparancsolni; nem mernék a hatalmaságot a törvény iránti engedetlenségre világosan utasítani.

Ámde most azt gondolák: Batthányi fel tótele nem lévén elfogadva, ő le fog mondani az elnökségről, új elnököt nem lehet rögtön nevezni, mert a beteg király Bécsben van, a nádor táborba ment, kormány nélkül azonban az ország egy perczig sem lehet, azt hitték tehát, hogy a sok hitszegés által méltán felingerlett országgyűlés ragadja kezébe a végrehajtó hatalmat, s vagy diktatúrát úgy provisorius kormányt állítand.

És akkor készen van az árulás által annyira óhajtott ürügy, — a beteg király nevében azt mondani: »ímhó Kossuth, Nyáry vagy nem tudom ki — kezükbe ragadták jogtalanul a kormányt, kivetkőztették a nádort törvényes hatóságából, kivették a király kezéből a kormány nevezési jogot, most tehát már a király parancsolja, hogy Jellasich nyomuljon előre Budáig, űzze el a király jogait bitorló kormányt, s helyezze be ez és ez minisztereket, kik között pénz és hadügyi, kereskedési s külügyi miniszterek nem lettek volna, a többiek pedig azon vétkes camarillának tagjai voltak volna, mely hónapok óta ármánykodik hazánk szabadsága ellen, s kész vért ontani, az országot lángba borítani, királyi széket a hitszegés útján veszélyben dönteni, csakhogy elveszett hatalmát minden áron visszakérítse.

Ehez járul még, hogy a nádor a helyett, hogy most az ország védelmébe vezérkedik, itt hagyta volna az országot, s jöttek volna parancsok királyi névvel, hogy a katonaság ne merjen a provisorius kormánynak engedelmességet tenni, Jellasich ellen ne mer-

jen senki harcolni, ne merjen senki önkéntesnek beállani, ne a magyar banknótát elfogadni, szóval keresve lettek az ürügyek, hogy az ország védelmi ereje elszibbasztatván, a szegény magyar nemzet, védtelenül semmisüljön meg, s kitöröltessék a nemzetek soraiból.

S most ítéljen minden igaz hazafi.

Nem követtem volna-e el a hazát veszélyeztető bűnt, ha az irántam nyilatkozó bizalom által elszédítette, s engedve azon méltó indignationak, mely minden igaz magyar kebelt elfoglal, megadtam volna az árulásnak azon ürügyöt, melyre oly régen hiába várakozik.

Nem, és azt mondom, ha van egy mákszemnyi érdem életemben, ha van, a miért hazámfiak szíves hajlandóságát megérdemlem, az által érdemteltem meg, hogy ezt nem tevém.

A képviselőház pedig, mert egyhangú nyilatkozatával Batthányit minisztérium alakítására reábirta, s Batthányi, hogy azt elvállalta, a nemzet köszönetére érdemes.

Most csak az minden hazafi teendője, hogy készüljünk a védelemre addig, míg a bajjal tartogatott törvényességi formák megbuktatására az ármány és árulás újabb ürügyöt nem talál.

Keresend és találand kétségtelenül, mint a farkas Aesopus meséjében a bárány ellen talált. De már csak holnap is készültebbek leszünk, mint tegnap valánk, s a farkas nem bárányokra fog bennünk találni.

Gondolkozatok, lelkesüljetek, s fegyverre, fegyverre!! az elárult hon védelmében, a hazánkat megszállott ellenség ellen, öt megbuktatva, megbuktatjuk a gyalázatos camarillát, s a szegény beteg király s a szegény elárult hon mentve lenne.

Kossuth Lajos.

Lángszavak voltak ezek, olyan lángszavak, melyekkel Kossuth Lajos felkorbácsolta a nemzetet. És hogy a szó nem maradt szó, azokból látható, miként szeptember 24-én Kossuth bejelentette a képviselőháznak, hogy pár óra múlva útra kél, s a nagy magyar városok népét fekelésre serkenti. Hogy nem járt hiába, abból látható, miként pár nap alatt a nagy magyar alföldi városok néhányából, főleg Körös, Kecskemét és Czeglédből 12,000 embert toborzott össze.

Hogy Kossuth akkor a nemzet valódi lelke volt, azt elismeri egyik legnagyobb politikai ellensége, aki munkájában egy helyen¹⁾ azt mondja, hogy »ő is, mint Mazzini, hazája romlásához fűzte nevét,« és »ha a hagyomány nem csal, Kossuth bölcsője Attila sírjának közelében ringott. Az Isten ostorának hamvaiból kiillanó párák mentek-e át ennek az élő embernek szervezetébe, ki vértengeren át, hullák fölött jutott a diktátori székre.« És ugyanez az író elismeri, hogy mikor a főváros védelméről volt szó, akkor Kossuth mindenhol jelen volt, s mintegy megsokszorozva látszott lenni«) reggel az erődítményeken dolgozik; este az országgyűlésen hangzik fel szava; *lelkesezése átszáll minden szívébe*: »Testvérek! kiáltja 25-ön (a dátum hibás, 24-e a valódi) én eltávozom Pestről, felkelésre szólítom a magyar népet, hogy az ellenségre támadjon; Isten veletek, testvérek, a viszontlátásra!« távozik, — folytatja az ellenséges szerző, — és három nap alatt beváltja szavát. Csak Czegléd, Szolnok, Nagyvárad és Debreczen egész hadsereget állított; szavára, melyet a hazaszeretettel álcázott becsvágy inspirál, légiók teremnek elő. Úgy is volt! Kossuth szeptember 27-én pár órára Pestre érkezett, — azután újra útra kelt, s teremtette elő a honvédek légióit a földből. Ugyanezt constatálja nagy művében az Egyesült Államok bécsi követe: Williaam H. Stiles is.⁸⁾

Ebben az időtájban kezdte meg tényleg működését a honvédelmi bizottmány is, mely a képviselőház által teljhatalommal lón felruházva, s főleg azzal megbízva, hogy a minister távollétében *az ország védelmét és minden védelmi pontjait az alkotmány iránti hűségnek biztosítsa*.

A honvédelmi bizottmánynak jutott a szomorú szerep, Lamberg gróf teljhatalmú császári biztos meggyilkolása után a főváros népét csend, rend, béke és nyugalomra inteni. Ettől a perctől kezdve azonban Kossuth Lajosnak,

¹⁾ *Balleydier Alphonse*: Histoire des revolutions de PEmpire d'Autriche, anneés 1848 et 1849. 1853-iki kiadás XLIX. oldal.

²⁾ Ugyanott 249-ik lap.

³⁾ *William H. Stiles*: Revolution in Hungary. Vol. II. 81. lap.

mint a honvédelmi bizottmány elnökének kezében volt összpontosítva minden hatalom.

A honvédelmi bizottmány alakítására vonatkozó alábbi határozatot október 8-án hozta a képviselőház:

»A honvédelmi bizottmány elnöke Kossuth Lajos.

Míg az országnak törvényes kormánya nem lesz, a honvédelmi bizottmány mindazon hatalommal felruháztatik, melylyel az országgyűlés bír; és végre:

A bizottmány egyes tagjainak teendőit az elnök jelöli ki.«

Ezúttal, az először választott hat taghoz az alsó házból még Szemere Bertalan, Mészáros Lázár, és ifjú Pázmándy Dénes választattak; a felsőház pedig szintén négy tagot választott, nevezetesen: br. Perényi Zsigmondot, gr. Eszterházy Mihályt, br. Jósika Miklóst és idősb Pázmándy Dénest. Kossuth távollétében Nyáry Pál volt az elnök.

Már novemberben a képviselőháznak még a mérsékeltbb része is belátta, hogy az udvarral lehetetlen a kiegyezés. De már jóval előbb, — közvetlen a honvédelmi bizottmány kiegészítése után — kezdte Kossuth forcierozni azt, hogy a szorongatott bécsieknek hadsereggel kell segítségükre sietni. A képviselőház Kossuth ez indítványát nem fogadta el, s ezáltal Schwechát a magyar sereg, nem! a magyar szabadságügy fordulópontjává vált. Forradalmi időben azon tanakodni, hogy szabad-e sereggel átmenni Ausztriába vagy sem? igazán nevetséges, mondhatni táblabírói észjárásra mutatott.

És ennek a czopfnak a végére egy csillogó, fényes golyócska volt kötve, — melynek az a sajátsága van, hogy a legtöbb együgyű és kevésbé felvilágosult ember eszét és szemét elvakítja, — s az nem egyéb, mint a *loyalitás*! A magyar szabadságharcz élén álló férfiak nagy többsége a loyalitás hatása alatt állottak! Elég bátrak voltak arra, hogy mint a magyar király alattvalói, királyuk rendeleteit törvénytelennek jelentették ki, — de már annyira bátrak még sem voltak, hogy a »császár és király« hatalmával szembe mertek volna szállni. Az opportunismus felül-

kerekedett bennök, s nem merték átlépni az osztrák szomszéd határát, nehogy az ausztriai császár jogkörét megsértsék.

Nevetséges vitatkozásba keveredtek! Nem voltak képesek megállapítani, semleges terület-e Ausztria vagy sem, s van-e joga a magyar hadseregnek oda benyomulni? Pedig ez nem csak vita, hanem kérdés tárgyát sem képezhette! Hisz a magyar alkotmányos jogokat és szabadságot védő urak előtt váltig ott volt a legközvetlenebb példa: Ha semleges terület Ausztria, akkor Jellasic horvátjainak sem lett volna szabad oda benyomulni; de miután az osztrákok a horvátokkal nem bántak úgy el, mint akik semleges területet sértettek, tehát a magyaroknak sem lehetett okuk a semlegesség megsértésétől félni.

A szabadságharcz élén álló férfiaknak azonban a corpus juris és a pragmatica sanctió holt betűihez való ragaszkodás a főjellemvonásuk. Ettől nem bírtak civilizálódni még akkor sem, midőn a közvélemény nem mesterségesen, hivatalos eszközökkel »csinálódott« hanem azt a nemzet közvéleménye erőszakolta ki. A midőn a képviselőház Kossuth indítványát a Bécsnek küldendő segély ügyében nem fogadta el, ő rögtön a felvidéki táborba indult; s a habozó és az osztrákokkal egy szegre húzó Móga helyett Görgei Arthurt tette meg fővezérnek.

Görgei Arthur a szabadságharczban Kossuth után a legkiválóbb szerepet játszotta. Lehetetlen életrajzi adatait nem közlöm. Megpróbálom dióhéjba szorítva az alábbiakban:

Görgői és toporczi *Görgei* Arthur 1818-ban született Toporczon, Szepes megyében. 1832-ben lépett mint hadapród az egyik seregre. Majd a tulli utásziskolába került. 1837-ben mint alhadnagy lépett a magyar nemes testőrségbe, — s 1842-ben főhadnagy lett a 12-ik huszárezredben. Ezredesével összeeszen, quietált, s kilépett az osztrák hadsereg kötelékéből. Ekkor Prágába ment, s ott vegyészettel foglalkozott. A bécsi vagy prágai tudományos akadémián felolvasást is tartott ez időben: „*a Kókuszdíó illó részeiről.*“ Itt megnősült s előbb Bécsbe, majd a Szepességre vonult, ahol nagynénje jószágán kezdett

gazdálkodni, de csak rövid ideig maradt Szepesmegyébe, honnan Pestre ment. Előbb mint czivil keresett foglalkozást, és találmányokra adta fejét. Mint feltaláló, gróf Széchényi Istvánt kereste fel abban az időben, amikor a »nagy gróf« miniszterkedését megkezdette. Beszélt-e vele vagy sem, nincs tudva; de az igen, hogy a miniszter helyett államtitkára Kovács Lajos fogadta a »fiatal embert«, aki »elmondá neki jövetele célját, s egy röpiratot mutatott »a vasút kocsikerekeit illető változásokra nézve«.¹⁾ Görgei találmányát nem értékesíthetvén beállott honvédek, s a győri B-ik honvédszászlóaljban lón százados. Azonban csakhamar, mint Örnagyot, Szolnokban találjuk.⁹⁾ Majd Csepelen parancsnokol, s Roth és Philippovics elfogatása után főparancsnokával Perczel Mórral veszett össze, a ki kicsi híja, hogy főbe nem lövette. Ekközben felakasztja Lórén gróf Zichy Jenőt, s ezzel neve hirtelen népszerű lesz az országban, s Kossuth első találkozásuk alkalmával megbízta, menjen Móga tábornok mellé, s tartsa szemmel, *kémlelje ki* nem-e áruló?³⁾ Kossuth el van általa ragadtatva, mert Görgei határozottan kijelenti, hogy a katona nem kérdez, nem okoskodik, nem politizál, hanem teljesíti azt, amit neki parancsolnak. Nem csoda, ha amikor Moga helyett fővezért keresett a polgári kormányzat, s *Görgei a hadi tanácsban felállván, ajánlkozott a fővezéri állásra*, Kossuth a fiatal ezredes ajánlatát szíves örömmel fogadta; mert határozott jellemű, puritán erkölcsű jó magyar hazafinak tartotta. Görgei azonban nem az volt, akinek magát mutatta, akinek magát simulálta mindaddig, míg egy hadsereg vezénylete nem volt kezében. Amikor már a feldunai hadsereget vezényelte, akkor rögtön politizálgatni kezdett, sőt diplomacice működött, s ekkor már nem tartotta szem előtt azt a mondását, amivel Kossuth bizalmát

¹⁾ *Kovács Lajos*: A békepárt a forradalom alatt. 94—96. lapok.

²⁾ *Görgei Arthur*: Mein Leben und Wirken in Ungarn I. köt. 2. lap.

³⁾ *Görgei Arthur*: Mein Leben und Wirken in Ung. I. köt. 46. lap.

megnyerte: »a katona csak engedelmeskedik. Megharagszik, és pedig minden ok nélkül Kossuthra; kiadja híres váczki kiáltványát; Windischgrätzzel összeköttetést tart fenn; sőt Windischgrätz főhadi szállásán nemcsak azt vélték tudni, hogy a feldunai hadsereg vezére állandó összeköttetésben van a herczeggel, hanem arról is meg voltak győződve, hogy seregét alkalomadtán hajlandó lesz átvinni a császáriak táborába.¹⁾ A magyar seregeknek azonban jobban kedvezett a szerencse, mintsem Windischgrätz és Görgei előre sejtették. Ő tehát nem tehet egyebet, mint Kápolnánál alaposan megrontja Dembinsky vitézkedőseit; Tisza-Füreden elfogatja; s az egész márcziusi hadjáratban alvezéreit hagyja csatázni. Nem vesz részt a harcban, nehogy kompromittálja magát Ausztria előtt. Csak amikor látja, hogy alvezérei nélküle, s talán ellenére is győznek, akkor dobja bele magát a harcba, s úgy tesz, mintha az ő személyes megjelenésével döntötte volna el a csatát. Utálja azt a pártot, mely kikiáltotta a függetlenségi nyilatkozatot; gyűlöli s veszélyesnek tartja magát a detronisatiót, de azért hadügyi tárczát vállal a Szemere kabinetben. Ez ép oly megfejtethetlen rejtély Görgei Arthur életében, mint az, hogy egyrészt konstatálja és beismeri, hogy Damjanics János nemcsak teljesen megbízható hadtestparancsnok, hanem hadvezérnek is bevált,²⁾ mert a nagy-sallói csatában megmutatta, hogy képes önállóan is működni, s ennek daczára még is keresztül viszi Vukovics Sebővel szemben, hogy Damjanics menjen Debreczenbe mint helyettes hadügy-miniszter.³⁾ Tehát el kellett Damjanicsot távolítani a hadseregtől, mert Görgeinek az volt a jelszava: Aki hadvezérnek való, menjen a buróba! nehogy zavarhassa czirkulusaimat. Nem is zavarta azután senki; s ma már hiteles adatok vannak arra nézve, hogy ő az alatt, míg Komárom-

1) *Jos. Alex. Frei. v. Helfert. Geschichte Oesterreichs vom Ausgange des Wiener october Aufstandes 1848. IV. Der ungarische Winter-Feldzug und die octroyirte Verfassung. Zweiter Theil 129 —130. lanok*

2) *Görgei István: 1848—1849-ből. II. köt. 203. lap.*

3) *Görgei István: 1848—1849-ből. II. kötet 219-ik lap.*

tól Aradig vonult, folytonos érintkezésben volt az oroszokkal, s Aradra érve, rögtön Kossuthhoz ment és előadta neki, hogy az oroszok garantírozzák a magyaroknak az 1848-iki törvényeket azon föltétel alatt, ha Kossuth lemond s neki adja át a hatalmat.¹⁾ Hogy azután mi történt, azt tudjuk. E kis kitérés után lássuk, hogyan keresett Kossuth külföldön szövetségeket a szabadság ügyének.

Kossuth ekkor nemcsak sereget teremtett a földből, s vezért a seregnek az ismeretlenből, hanem kereste és meg is találta az összeköttetést úgy az angol diplomatiával mint az amerikai Egyesült Államok bécsi megbízottjával. Érdekesnek tartjuk itt néhány erre vonatkozó diplomatiai okmányt, melyek semmi egyebek, mint a magyar-osztrák viszonyokra vonatkozó, s az angol parlament mindkét háza elé terjesztett tárgyilagos jelentések,²⁾ melyek egész határozottan megczáfolják a Nyáry Pál által terjesztett ama hírt, mintha a britt kormány kezdetben »rokonszenvvel viseltetett volna szabadságharcunk iránt.« (Jókai M. Forradalom alatt írt művei 106. lap, jegyzet.)

104. lap. Nro 77. Lord Ponsoby lord Palmerstonhoz 1848 decz. 6-án Bécsből keltezett levelében írja:

Kossuth Pulszky ellenjegyzésével küldött levelet az amerikai követhoz *M. Stileshez*, melyben kéri, hogy Windischgrätz herczeggel békealkudozásokat eszközöljön. M. Stiles a közlésre szánt levelet megmutatta a herczegnek. A herczeg azt válaszolta *hogy ő nem tudna oly békefeltételeket szabni, amelyek személyes vonatkozásuknál fogva Kossuth által elfogadhatók lennének. Azt mondják, a feleletnek czélja, Kossuthot személyesen tenni felelőssé a történetkért stb. stb,*

¹⁾ *Authentic lift of his excellency Louis Kossuth, governer of Hungary.* London 1851. 28. lapon. *Görgey István:* 1848-1849-ből. ül. 92. lap. (1849. július második felében Görgey Arthur is alkudozott az oroszokkal, miért, hogyan, mikép? mi volt szándéka, mi az eredménye? utóbb látni fogjuk). 94. lap: Midőn tehát négy hétre rá Rimaszombatban Görgei Arthur tényleg alkudozásokba bocsátkozott az oroszokkal.

²⁾ *Correspondence relative to The affairs of Hungary 1847—1849.* Presented to te both Hauser of Parliament by command of Her Mayestis August 15. 1850.

105. lap. NrÓ 78. xxx¹⁾) lord Palmerstonhoz. 1848. decz. 11.

Alólirott octóber haváig Magyarország teljhatalmú megbízottja a német központi kormánynál, legutóbb kormányától rendeletet kapott. — melyet másodlatban van szerencséje csatolni, — hogy Angliába siessen és Nagy-Britannia uralkodójának kabinetje részére pontos értesítéseket szolgáltatson a magyar királyság jelen állapotáról, remélve, hogy ha a külügyminiszter ő kegyelmessége tudomásul veszi, előleges megegyezés jöhet létre, mely hivatva lesz a magyar korona területén a rendet megszilárdítani és visszaállítani a békét, mely oktalan módon meg lett zavarva, és oly forradalom kitörését helyezi kilátásba, melynek visszahatása Európa egyharmadában érezhető lenne, ha a törvényeket megillető tisztelet és adott eskü nem ellensúlyozza a forradalmi s egyúttal reactionarius politika ügyetlen tapogatódzásait és félőnk kísérleteiket

Alólirott, bejelentvén érkezését a külügyminiszter ő excellenciájánál. reméli, hogy kihallgatást nyer, és a honvédelmi bizottság elnökétől nyert megbízatását előadhatja, részletes értesítést nyújthat a magyar ügynek állásáról, a mennyiben azt az angol királynő ő felségének kormánya óhajtja.

Reméli is, — egyszerű és igaz az ügy, melyet szolgál, — hogy könnyen megvilágosíthatja a magyar kérdést, melyet a rász akarat kilencz hónap óta elferdítve, s a tájékoztatlanság helytelenül ad elő; és kiemelheti annak sürgős szükségét, hogy e kérdés európai szempontból oldassék meg.

Alólirott még szükségesnek látja azzal is indokolni jövetelét, hogy a Rákóczy-féle szabadságharcz alkalmával a múlt század elején szintén Nagy-Britannia volt a közvetítő Magyarország és Ausztria közt, ez bizonyítja, hogy a magyar koronának Ausztriához való viszonyát mindig nemzetközi érdekű dolognak tekintették, mely fölött a nagy hatalmak dönthetnek.

Aláírás: xxx.

¹⁾ Az angol kékkönyv Kossuth megbízottjának nevét nem közli. A xxx nem más, mint *Wimmer* Gottlieb-Ágost felső-lövői evangélikus lelkész, akit Kossuth előbb Berlinbe, onnan Londonba küldött. *Wimmer* 1848 után Amerikába emigrált, majd visszatért Francia- és Angolországba. 1852-ben Brémában volt hitszónok és 1866-ban halt meg Bécsben.

107. lap. Nro 79. Lord Edisbury xxx-hoz.

Külügyi hivatal 1848. decz. 13.

Uram!

Lord Palmerston megbízásából tudósítom önt, hogy e hó 11-én kelt levelét megkaptuk, de lord Palmerston sajnálatára, nem fogadhatja önt *A britt kormánynak nincs önáttő Magyarországrol tudomása, csakis úgy ismeri, az osztrák császársághoz tartozó részt és* bármí összeköttetés jönne is létre Nagy-Brittania és Magyarország közt, az csak Koller báró utján történhetnék, ki Ausztria császárat és udvarát képviseli nálunk.

Aláírva: *Eddisbury.*

A Wimmer által becsatolt Kossuth-féle meghatalmazás így szól:

Budapest, 1848. nov. 12.

Uram!

Tekintettel arra, hogy Magyarország földrajzi fekvése, kiterjedése, terményeinek gazdagsága által mérhetetlen előnyöket képes nyújtani a bámulatosan kifejlődött angol ipar számára, és hogy a két világ között létrejövö kereskedelmi összeköttetés nagy fontossággal bírna Nagy-Brittániára nézve is, felkérem önt a magyar kormány nevében, hívja fel Nagy-Brittania uralkodója kabinetjének figyelmét országunkra, és adja meg számára a szükséges felvilágosításokat, hogy tényleges helyzetünket megismerjék.

Mindenekelőtt fejtse ki, hogy azon esetben, ha Magyarország ismét visszaesnék amaz, Ausztriától függö állapotba, mint a márcziusi események előtt volt, az angol ipar örökre ki maradna zárva a magyar piacról, és folytatólag is Ausztria monopolizálná.

Igyekezzenek a britt kormánynak határozott eszmét nyújtani, ama politikai események kifejlésérül, melynek most hazánk színhelye volt. Ez alkalommal mutassa ki, hogy mennyire kényszerítve voltunk, az osztrák dynasztiának minden lehető engedményeket megadni, melyek hazánk jólétével összeegyeztethetök voltak. Ámbár törvényekbe

foglalt jogok biztosították számunkra Magyarország függetlenségét, és a végletekig üzelve őrizkedtünk lelépni a jogos térről, melyet a királynak annyi esküvel biztosítottak.

Mondja el mindazon kegyetlenségeket, melyeket az osztrák udvar részéről el kellett szenvednünk, daczára, hogy mi tökéletesen jogosan jártunk el.

Ha tehát a nagy nemzet, saját érdekét felfogva, hajlandónak mutatkozik a mi igaz ügyünket pártolni, ön fel van hatalmazva a magyar kormány nevében előleges értekezésekbe bocsátkozni ő felsége kormányával. Ezek az értekezések azonban csak akkor lesznek jogerőssé, ha Británia kormányától egy megbízott jön Magyarországra egység kötés céljából. Egyezkedések statistikai alapjául csak ama kereskedelmi táblázatra kell önnek hivatkoznia, melyet Ausztria statistikai hivatala kibocsátott: ezek a táblázatok minden túlzásnak az árnyékát is kizárják a mi részünkről.

Biztosítsa ő felsége kabinetjét legmélyebb tiszteletünk-rül, és végezze feladatát oly buzgalommal, a milyenhez az ön részéről szokva vagyunk.

Aláírva: a honvédelmi bizottság elnöke.

Kossuth Lajos.

Kossuth meghatalmazottja Wimmer lelkész Eddisbury levelének vétele után az alábbi feliratot intézte lord Palmerstonhoz:

1848. decz. 15.

Milord!

Vettem nagyméltóságodnak e hó 13-árul kelt levelét. Fájdalmasan esett látnom, hogy a külügyminister ő excellentiája nem tartja megengedhetőnek, hogy 11-érül kelt kérelmem szerint elfogadjon.

Nem titkolhatom, hogy e határozatának következő indoka: »A britt kormánynak nincs tudomása Magyarországról, csak mint az osztrák császárság kiegészítő részét ismeri«, — mélyen megrendített.

Azt hittem, általánosan ismert dolog, hogy Magyarország sohasem képezte az osztrák császárság részét; ismét-

lem *soha!* Még csak a folyó év márczius hava előtt sem. Az 1790/91-iki országgyűlés cikkelye, melynek ezíme: De independentia regni Hungariae stb. világosan mondja: «Sua quoque Majestas Sacratissima benigne agnoscere dignata est: quod licet successio sexus foeminei augustae Domus Austriacae per Articulos 1 et 2, 1723. in Regno Hungariae partibusque eidem adnexis stabilita eundem quem in reliquis regnis.... juxta stabilitum successionis ordinem inseparabiliter ac indivisibiliter possidentis, Principem concernat: Hungária nihilominus cum partibus adnexis sit regnum liberem et relate ad tutam legalem regiminis formam, huc intellectis quibusvis dicasteriis suis, independens, id est: nulli alteri regno aut populo abnoxium, sed propriam habens consistentiam et constitutionem» Függetlennek lenni, alkotmányjal bírni, mindez kizárja a lehetőséget, hogy egy másik szervezetnek alkatrésze legyen. A magyar koronát viselheti ugyanaz, aki az osztrák koronát, anélkül, hogy Magyarország az osztrák császárság kiegészítő részét képezné.

Teljes lehetetlen tehát, milord, *hogy a magyar kormány küldöttje, a britt kabinetnél Kaler bárót használhatná közvetítőül, kit oly minisztérium küldött ide, hogy nyílt háborút visel Magyarországgal,* és a mely Ausztria császárijának azt a tanácsot adja, hogy Magyarország alkotmányát semmisítse meg; bitorlásról és hódításról álmodozva.

De vannak országok, melyeket nem lehet meghódítani! Magyarország is ezek közül való. Ennek a Magyarországnak kormánya azzal hízeltt magának, hogy Nagy-Brittania szívesen fogadja a tudósításokat, melyek neki a Magyarországhoz tartozó országokról nyújtatnak; remélte, hogy Nagy-Brittania, látva, hogy az egész úgynevezett osztrák területen csak az egyetlen Magyarország maradt kívül az ultra-democraticus forgatagon, és látva a királyság végtelen segéd forrásait, azt a következtetést vonja ki belőle, hogy Magyarország magvaul szolgálhat egy tartomány csoportnak, mely körül veszi s körülhat fogja venni, képes elég nagy, elég kiterjedett politikai szervezetet képezni, hogy a rendet a bölcs és jótékony szabadságot biztosítsa;

a magyar kormány azt hitte, hogy Nagy-Britannia a saját és az európai érdeket tekintetbe véve, baráti jobbot nyújt neki, amely segítségére leendett volna e munka véghezvitelében.

Azt hiszem, milord, hogy hivatalos fogadtatásom kérése elhalasztható addig, amíg Magyarország jelenlegi állásáról részletes felvilágosítást nyújtottam, melyek azután mértékadók lennének Nagy-Britanniának Magyarországgal szemben való magatartására nézve. Azon reményben, hogy Nagyméltóságod határozatát közölni fogja velem, még egy ideig Londonban időzöm.

aláírva xxx.

Falmerston lord Edisbury által Wimmer lelkésznek a következő választ adta:

Külügyi hivatal 1848. decz. 19.

Sir!

E hó 15-éről kelt levelére lord Palmestorn azt válaszolja, hogy ő felségének kormánya nem avatkozhatik a Magyarország és osztrák birodalom közt fenforgó kérdésekbe; a britt kormánynak nincs Magyarországgal összeköttetése, csak mint az osztrák császárság kiegészítő részével, és Magyarországot illető közléseket csak az osztrák császári udvar diplomatai orgánuma útján fogadhat el.

Aláírva: *Edisbury*.

Daczára annak azonban, hogy a britt külügyi kormány kijelenté, hogy nem avatkozik a Magyarország és Ausztria között fenforgó kérdésbe, mégis oly kevés jóakarral voltak Londonban a magyar ügy iránt, hogy Wimmer lelkész és Kossuth leveleit elküldték Bécsbe az angol követhoz, aki nem is késett azokat rögtön a bécsi udvari körökkel közölni.¹⁾

¹⁾ Correspondence relative to the affairs of Hungary 1847—1848. 110. lap nro 83.

A bécsi angol követ ezután közlé kormányával a kék könyv 126-ik lapján az osztrák »Lloyd« egy cikkének kivonatát, mely a magyarországi viszonyokat tényleg osztrák szemüvegen keresztül világítja meg. Előadja, mily szomorú következményei lettek annak az utóbbi hónapokban, hogy Magyarország pénzügyi, katonai és kereskedelmi ügyei elkülönítettek. E jelenségek világosan bizonyítják, miként Magyarország szoros összefüggése képezi *e tartomány* felvirágzásának és az osztrák monarchia jólétének alapját; mert utóbbi csak így gyakorolhat befolyást Közép-Európa politikájára, mely az államokat egyensúlyban tartja, mint nagy és hatalmas Ausztria.

Az osztrák kormány e nagyfontosságú politikai álláspont megszilárdítása céljából törekedett századokon át e benső egyesülésre, melyet lehetetlen volt létesíteni addig, amíg Magyarország alkotmányos jogokkal bírt, a monarchia másik felében pedig önkényes volt az uralkodás. . .

E különböző kormányformák mindig ellenmondásba jutottak a monarchia egységében, *de most már minden változott; az önkényes osztrák uralom alkotmányossá lett, míg a magyar alkotmány megszűnt létezni*, mert nem csak a magyar főnemesség fő és alapvető jogai, mint a hivatalviselés, adómentesség, katonamentesség stb. tömítettek el, hanem a mi nyolcz század óta a magyar alkotmány palládiuma volt, a megyék autonómiája is megszűntnek lett nyilvánítva az utolsó pozsonyi országgyűlésen; mely külön minisztériumot erőszakolt ki a monarchia kormányától elkülönítve. . . . *A mi a magyar alkotmányban a király és monarchia befolyását illette, azt is lerombolta a Kossuth-Batthyány minisztérium és a pesti országgyűlés*, melynek fele gonosz, fele terrorizált. A *pragmatica sanctio* által szentesített jogoknak utolsó nyomát is eltörölték a nemes Lamberg gróf felkonczolása, Kossuth dictatorságának terrorizmusa és a jogtalan országgyűlés forradalmi törekvései, mely az október 3-ki manifestum ellenére folytatja üléseit, áruló határozataival, nevezetesen a decz. 7-ivel, a legmerészebben lábbal tiporja a *pragmatica sanctio* jogait.

Miután a magyar alkotmánynak leglényegesebb részét

a magyarok maguk semmisítették meg, mivel a *pragmatica sanctio* által biztosított jogaikat fegyveres kézzel pusztították el, mely szerint: »ne ad normam caeterarum haereditariarum provinciarum gubernetur« (ne a többi örökös tartományok mintájára kormányoztassék) és mivel maguk tették szükségessé a fegyveres beavatkozást, meghódíttatást, míg a monarchia a legkevésbé sem sértette a *pragmatica sanctio* feltételeit; sőt minden lehető elkövetett e pontra nézve, végre császáruk trónra léptével, ki ifjúsága erejében van, Magyarország jelen magatartásának egészen megfelelő dolog, mellőzni a koronázás alkalmával adandó esküt, Isten és a józan ész segítségével meg lehet állapítani, hogy a magyar alkotmány többé nem létezik, és Magyarország szükségkép *tabula rásának* tekinthető.

Eljött a pillanat, mely hosszú időre dönt Magyarország és Ausztria sorsa fölött. A háború kimenetelére nézve nincs többé kétség; de eme háború után első szent kötelessége lesz Ausztriának újra szervezni az alapján természetből oly gazdag országot, melyet az *anarchicus dictatura*, nyomorúságos adminisztráció és öngyilkos háború örvénybe sodort.

A minisztériumnak Magyarországra vonatkozó (a 80 milliós kölcsön alkalmával) nyilatkozata biztosítékul szolgál, hogy az újrászervezés végre lesz hajtva. Benső szoros unió jön létre az alkotmányozó tartománygyűlésen képviselt államok és a magyar korona országai közt, mindezeknek népei egységes, elválaszthatatlan monarchiába olvadnak össze. Ezen elvek foglaltatnak a kihirdetett *manifestumban*. Annyival inkább reméljük, hogy az újjászervezés egész Magyarországra nézve megvalósul, mert semmi jogos akadály fen nem főrog.

De nem csak az angol kormányt akarta Kossuth megnyerni hazája ügyének. Az amerikai Egyesült Államok kormányával is kereste az összeköttetést. S mindezt az ember fölötti munkát akkor végezte, a midőn a legtöbb baj volt az ország határán a sereg szervezésével. Akkor, a midőn ott álltak Mohamed koporsójakint a határon, nem tudva határozni, be-e menjenek Ausztriába, vagy sem?

A bécsiek lestek-várták, hogy a magyarok segítségükre fognak menni. A húsz tűzoszlop, mely 1848 október 28-án Bécs palotái körül az ég felé emelkedett, félelmetesen jelezte, mily szüksége van a szorongatott városnak a segítségre. »Ekkor azonban már késő lett volna a segély. Bécs a császáriak hatalmába került,« írja nagy munkájában Stiles úr, az Egyesült Államok bécsi követe.

S ugyancsak az ő útján tudjuk meg,¹⁾ hogy december 2-án egy Kossuth és Pulszky Ferencz által aláírt közleményt kapott titkos úton: melynek furcsa körülményeit így adja elő:

1848. év december 2-ának éjjelén, mikor Ausztria és Magyarország közt már minden összeköttetés megszűnt volt, és mindkét oldalról erős hadseregek őrizték a határt, Stiles úr, az Egyesült Államok bécsi követe, a követség hivatalos helyiségében időzött, amikor inasa egy fiatal nőt vezetett be hozzá, ki sürgősen óhajtott vele beszélni.

Nagyon szép és bájos teremtés volt, és bár pórruhában volt, elegáns modora, folyékony francia beszéde elárulta, hogy inkább lehet herczegnő, mintsem pórnő. Jó ideig ült és beszélgetett, mielőtt jövetelének czélját előadta volna. Mikor Stiles úr vendégét jövetelének oka iránt a legudvariasabban kérdezte, a hölgy csak arról óhajtott megbizonyosodni, hogy valóban azzal az egyénnel beszél-e, a kivel ügyét elintézni akarja. Stiles úr erre lovagias becsület szavát adta, hogy ő csakugyan az Egyesült Államok diplomatiái megbízottja a bécsi udvarnál. Erre a biztosításra a hölgy rögtön így szólt:

— Uram! ön tudósítást hoztam önnek: ezután kordé: Van egy megbízható szolgája, ki pár pillanatra velem jönne az utcára?

Stiles erre azt jegyezte meg, hogy biztos szolgája nincs, mert azt hiszi, valamennyi a bécsi policia bérencze, de van egy magántitkára, a kiben bízunk; azt majd elküldi vele.

¹⁾ *William B. Stiles: Revolution in Hungary.* Vol. II. 155. és köv. lapok.

A hölgy az előhívott titkárral lement az utcára s nemsokára visszajöttek, saroglyát czipelve. A saroglya keskeny léczdarabokból volt összerakva, szabályos keresztbefutó rácsot képezve. A léczek keresztvezésén fa vagy vaspántok voltak, úgy hogy mire darabokra tudták szedni, majdnem egy egész óra telt el. Amint a saroglya szét volt szedve, csupa léczdarab hevert egy rakáson. A szép ismeretlen egyik léczet a másik után vette kezébe, gondosan megvizsgálta, végre egyiknél felkiáltott:

— Ez az!

Pedig ez a lécz is úgy hasonlított a többihez, hogy a leggyanakadóbb beavatatlan egyén sem sejtethet rajta különbséget. Azonban tollkés segítségével szét lehetett venni. Két darabból állván, közepén ki volt vájva s üregében elfért egy összehajtogatott levél. Ide volt rejtve, oly ügyességgel, mely túljárt az osztrákok őrszemének az eszén, az a közlemény, melyet Kossuth Stiles úrnak küldött.

Mr. Stiles az Egyesült-Államok titkári hivatalához.

Az Egyesült Államok követsége. Bécs, 1848. decz. 12. Sír.

Rövid idő előtt Mr. Kossuth, volt pénzügyminiszter, utóbb a kormány feje, Magyarországról egy barátja által felszólítást intézett hozzám, kérdezve, nem-e volnék hajlandó a császári kormány és magyar királyság közt fennforgó viszályt közbenjárásommal kiegyenlíteni? Én őszintén feltártam ez alkalommal a nehézségeket, melyekbe hasonló lépés ütköznék, miután az ausztriai császárság és egyik tőle függő ország közt házi viszály folyik, melybe más idegen hatalomnak semmi beavatkozási joga; ezt az elvet az Egyesült-Államok mindig feltékenyen szem előtt tartották és én nem érzem magamat hivatva, hogy ellene vétsek. Különb is, értesülésem szerint, a császári kormány oly messzeható intézkedéseket tett Magyarország leigázása céljából, hogy alig volna lehetséges most, a tizenegyedik órában, öt alkudozásra bírní, mikor feltétlen meghódolatásra van kilátása. Erre azt válaszolták, hogy ismételve küldött a magyar kormány megbizottakat egyezkedés céljából Bécsbe, de mivel ezek közül egy sem tért vissza, hihető, hogy a bécsi kormány soha nem is értesült a magyarok békülési szándékáról; most pedig minden összeköttetés meg lévén szakítva a két állam közt, nem találnak más módot a császári kormánnyal való érintkezésre, mint ha egy külföldi hatalom képviselte szólal fel érdekükben; különben mindkét tábor fegyver-

ben áll, körülbelül kétszázezer főre megy a két sereg száma s a lelkesedérből ítélve nagy vérontás volna a kiegyezkedés által megakadályozva. Ekkor kérdeztem, vajjon a közbelépés célja, nem-e végleges szakítás Ausztria és Magyarország közt, vagy pedig időnyerés a nagyobb ellentállás kifejtésére; mert ha e kettő közül bármelyik volna is a cél, nem volnék hajlandó közbelépni, miután ünnepélyesen biztosítottak az ellenkezőről és állították, hogy az érintkezés célja barátságos egyezkedés, én kijelentettem, hogy egyedül a humanitás szempontjából kiindulva vállalhatom magamra a közbenjárást, hogy a vérontás e kerültessek; ilyen célból kötelességemnek tekintem a megbízatás elfogadását, de még abban az esetben is, ha a császári kormány beleegyező, csak annyira terjedhet a működésem, hogy utat nyitok a békülő feleknek, a kibékülésre vonatkozó értekezéseket és alkudozásokat azonban saját meghatalmazottjaik által végeztessék békésen és közös megegyezésükre. Közvetlen e beszélgetés után elmentem Schwarzenberg herceghez, a külügyminiszterhez és közöltem vele nyíltan, mire szólítottak fel, és mit feleltem én; kijelentettem, hogy nem érzem magamat hivatva az osztrák kormánynak valamely tartományával fennforgó egyenetlen kérdésbe beavatkozni, és csak azon esetben vállalom közbenjáró szerepet, a mennyiben az a császári kormány tetszésével találkozok. Ő méltányolta eljárásomat és utasított, hogy ha a másik részről bármi érkezik hozzám, azt rögtön közöljem Windischgrätz herceggel, ki a császár részéről a magyarországi ügyeket illetőleg korlátlan felhatalmazással van ellátva; de kifejezte egyúttal azt a véleményét is, hogy az ügy most már mindkét részről el van mérgesedve, — és ők aligha bocsátkozhatnak lázadókkal alkudozásokba s a császári kormány most már csak feltétlen megadást fogadhat el tőlük. — Alig múlt el egy hét, az osztrák táboron átcsempészve kaptam a A) alatt mellékelte levelet. Kossuth Lajos, a honvédelmi bizottság elnökének aláírásával és Pulszky Ferencz államtitkár ellenjegyzésével. E levéllel Schwarzenberg herceg utasítása szerint Windischgrätz herceghez mentem, ki azonban nem volt a fővárosban. Következő nap visszatért, a mikor is megjelentem nála; neki is elmondtam mindazt, amit Schwarzenberg hercegnek előadtam, az okokat és elveket, melyeket ez ügyben szem előtt tartottam s a feltételt, melylyel közbelépésre vállalkoztam. Az ő felelete 8 minden további lefolyása a dolognak a mellékelte B) és G) levelekben foglaltatik. Ezóta egyik oldalról sem érkezett hozzám értesítés, úgy látszik, úgy az alkudozásoknak, mint a kibékülés reményének vége. A császári hadak Magyarország felé nyomultak, ügyöket a csatatéren döntik el — a mi ügy a humanitás, mint politika szempontjából felette sajnálatos dolog; ha a magyarok vereséget szenvednek (a mi tekintve az osztrák hadsereg erejét és fegyverkezetttségét, kétségtelen), ez az eredmény még fokozza az ellenséges indulatot közöttük, és miután a szabadságra megérett országot mai nap már

nem igen lehet hosszabb időre fegyverhatalommal leigázva tartani, a végső eredmény mindenesetre Magyarország felszabadulása és végleges elszakadása lesz az ausztriai császárságtól. Mielőtt tudósítomat bezárnám, ismételve megjegyzem Sir, hogy miután e kényes ügyben a lehető legnagyobb óvatossággal és körültekintéssel jártam el, óvakodtam a legcsekélyebb lépéstől is, mely hazámat bármi módon compromittálhatná, és bármi hiba lett légyen is elkövetve, a humanitás tekintetéből is javára történt, — remélem tehát, hogy idő nem lévén miheztartásom végett utasítást kérti, a magam belátása szerint követett eljárás kormányom jóváhagyásával fog találkozni. Van szerencsém stb.

William H. Stiles.

*

Pest, 1848. nov. 29.

Értesülvén arról, hogy ön hajlandó a humanitás nevében egyezkedést közvetíteni Ausztria és Magyarország közt, mi örömmel támaszkodva az Egyesült-Államok képviselőténak igazságérzetére, arra kérjük, eszközölje ki az útját annak, hogy az Ausztria és Magyarország határán álló két hadsereg közt a tél idejére fegyverszünet jöhessen létre, és a mindkét államra nézve káros háború megakasztanék.

Fogadja őszinte rokonszenvünk nyilvánítását minden alkalomra mikor az Egyesült-Államokkal, a szabadság és civilizáció természetes támaszával érintkezhetni szerencsések leszünk.

A honvédelmi bizottság elnöke

Aláírva

Kossuth Lajos.

Államtitkár

Pulszky Ferencz.

*

Bécs, 1848. Bécs. 2.

Sir, — 1848. nov. 29-éről, Pestről keltezett levelét, melyben engemet a »humanitás« nevében és a mindkét államra nézve káros háborúnak megakasztása céljából a fegyverszünet kieszközlésére fel szólít, ma este megkaptam.

Ismerve az ügynek sürgős voltát, rögtön Schwarzenberg császári külügyminiszter úrhoz siettem, ki azonban Olmützben volt. Ekkor Schönbrunnba hajtattam, Windischgrätz herceg főhadiszállására, a ki szintén Olmützbe távozott. Először is Schwarzenberg herceggel óhajtok értekezni, azután Windischgrätz herceg visszatérése után (kit minden perczben visszavárnak), igyekezni fogok vele személyesen beszélhetni; de ugyanezen időben, miután az ügy nagy nehézségekbe ütközik és az egyenetlenség bármi jellegű, Ausztria aligha veszi szívesen egy idegen hatalom beavatkozását; és másod-

azor miután Ausztria igen messzeterjedő-intézkedéseket tett Magyar« ország megtámadására és annak félbeszakítása érdekeibe ütköznek, — kevés kilátással kecsegtethetem önöket a fegyverszünet kieazkőzölbetésére nézve. A humanitás szempontja és hogy a vérontás megakadályoztattassék, az az egyetlen alap, melyen hajlandó vagyok Ausztria és Magyarország közt a kibékülésnek utat nyitni, hogy azután egymásközt érintkezve, szerencsés és békés megoldásra jussanak; legyen meggyőződve, hogy erre nézve nem kímélek sem időt, sem fáradságot.

Alázatos szolgálja

William H. Stiles

Az Egyesült-Államok megbízottja.

*

Kossuth Lajos úrnak, a honvédelmi bizottmány elnökének.

Bécs, 1848. decz. 3.

Sir, — tegnap estéről kelt levelemben értesíttem önt, hogy Windischgrätz herczeg távol van Bécsből, de én sietek felhasználni a legelső alkalmat, visszatérése után, hogy beszélhessek vele az önök ügyéről, ma reggel értesülve a herczeg hazatéréséről, siettem Schönbrunnba, és értekezve ő magasságával, most térek vissza tőle. Közöltem vele az önök kívánságát; közöltem, hogy önök már többször igyekeztek megbízottuk által a kormányhoz férni, de mindig nehézségekbe ütköztek; és most, miután a közlekedés a két ország közt el van vágva, az én közbenjárásomhoz folyamodtak. Ő magassága kegyesen fogadott, megköszönte a békéltetés céljából tett fáradozásaimat; de a következő érdemleges választ adta: »Én nem tehetek semmit ebben a dologban; »En csak a császár parancsainak engedelmeskedem, c »Magyarországot meg kell hódoltatni.« »Pestet elfoglalom, a többi felől a császár határoz.« »Én azt a parancsot kaptam, hogy Magyarországot elfoglaljam, és remélem, ez sikerülni fog — azért nem bocsátkozhatom alkudozásokba.« »Nem folytathatok alkudozásokat azokkal, a kik forradalmi alapon állanak. « Sajnálátát fejezte ki, hogy kénytelen Magyarország ellen hadat vezetni; elmondta, milyen módon ejtette hatalmába a forrongó Bécset, és kijelenté, hogy folytatólag is hasonló elvek vezérlik magatartását. Egyéb figyelemreméltó kijelentést nem tett, kivéve, hogy az önök megközelítési szándékáról eddig tudomása nem volt s ez az első békéltetésre vonatkozó felszólítás, melyről értesül.

Nem akarva az ön hírvivőjét tovább tartóztatni, kérem fogadja legmélyebb sajnálatom kifejezését a miatt, hogy békés utón nem sikerült az ellenséges hangulatot megszüntetni.

Alázatos szolgálja

William H. Stiles

Az E.-A. megbízottja

U. i. — Nem lesz talán érdektelen önnek megtudni, hogy Ferdinánd császár lemondott a trónról unokaöccse javára; Ferencz Károly főherczeg lemondott örökösödési jogáról; és Ferencz József főherczeg lett Ausztria császáráként elismerve, I. Ferencz József név alatt.

W. H. Stiles.

Államtikári hivatal Stiles úrhoz.

Washington, 1849. febr. 2.

Sir, — van szerencsém tudósítani, hogy múlt hó 15-én kétszer kaptam az ön tudósítását.

Ön új és megzavaró helyzetbe jutott az önhez Kossuth Lajos úr által intézett felszólítás folytán, hogy eszközölje ki az Ausztria és Magyarország közt fennforgó viszály békés úton való elintézését, és dicséretére legyen mondva, ön e feladatot méltó bölcsességgel és ügyességgel oldotta meg. Külügyi megbízottainknak mindig szem előtt kell tartanom azt az elvet, hogy idegen államok belső ügyeibe ne avatkozzanak/ ön pontosan ennek megfelelően járt el. Ön nem tett egyebet, mint utat akart nyitni a két ellenséges fél számára, hogy azután ügyeiket békés módon elintézhessék az ön közbenjárása nélkül.

Tekintve, hogy a magyar kormánynak megelőző kísérletei a császári kormány megközelíthetése céljából nem vezetett eredményre és mivel más gyakorlati mód nem kínálkozott, csak az ön közbenjárása, ön igen helyesen cselekedett, midőn az első lépés megtételére vállalkozott. Ha ön Kossuth urnák kérését visszautasítja, az inhumanitás vádját vonhatta volna magára és a felelősség látszata ránehezült volna a háborúban hasztalan ontott vérért. Az elnök helyesli az ön eljárását.

Megjegyzem még, hogy Kossuth urnák 1848. nov. 29-én kelt levelében önhöz intézett kérése nem egyez meg tökéletesen azzal, amiről önt az előbb jelentkezett barátja informálta.

Kész szolgálja

James Buchanan.

*

*

*

E közben az események rohamosan közeledtek az egész hazában a forduló ponthoz; majdnem minden hétre, sőt minden napra esik egy többé-kevésbé nevezetes esemény. Szept. közepén a pesti egyenlőségi club népgyűlést hí össze a múzeum udvarára. Itt határozatba megy: a nádort küldöttségileg kell felkérni: »ne távozzék a hazából és kövessen el mindent a kitört pártütések és lázadások

elfojtására.« A nádor a küldötteknek elutasítólag válaszol, azt mondván nekik, ő nem közlekedhet népgyűlések küldötteivel. Petőfi nevetett ezen legjobban, mert őt is beválasztották e deputációba s ő nyíltan kimondá: »a királyi családtól mindig egy mértföldnyi távolban leende.« Szeptember közepén már szükségesnek tartja a képviselőház azokhoz az erélyes rendszabályokhoz nyúlni, melyek a nagy francia forradalom alatt megmentették »az egy és oszthatlan francia köztársaságot«; polgári biztosokat küld a táborba. Perczel Mór, Asztalos Pál és Bóniss Sámuel azzal az utasítással küldetnek a Dráva mellé, hogy »mindent, mi a haza megmentésére szükséges, megtegyenek«,

Ezzel a kedélyek kissé csillapodtak; de nagy lön a felháborodás, amidőn köztudomásúvá vált a bécsi kormánynak a magyar ministeriumhoz intézett emlékirata. Még a folyton simulékony és a békére hajló Kazinczy Gábor is *Hinnék, hazaárulásnak nevezte az emlékirat vitatásába bocsát-hozást is.*²⁾

Pár nappal később a magyarok megütköztek Sukorónál Jellasichsal, s mindkét fél vertnek hitte magát, majdnem ugyanaz nap ölte meg a feldühödött nép Lamberget.

Október elején Flanckenbewegungja folytán »lova-giassác avangierozott horvát bán elfogott futárjánál megtalált levelekből értesül, az országgyűlés, hogy Ferdinánd Schönbrunnban okt. 3-án Vécsey Ádámot nevezte ki miniszterelnöknek, hogy az országgyűlést feloszlatta; az általa eddig nem szentesített törvényeket törvényteleneknek jelenti ki; hogy *Magyarországot a kapcsolt részekkel együtt Jellasicz József tábornok parancsnoksága alá helyezi*; hogy mindaddig, míg béke nem eszközöltetik, hadi törvény-szék ítél, s hogy végre minden gyűlés tartás tilos.

A képviselőház 9 órakor este tartott ülésében e királyi irattal szemben a következő határozatot hozta:

1. A rendelet nem levén Pesten székelő minister által ellenjegyezve, érvénytelen.

¹⁾ *Madarász József*: Emlékirataim 164. lap.

²⁾ *Közlöny*. 1848. szept. 26. 108-ik sz.

2. Az országgyűlés számadás és költségvetés megszavazása nélkül el nem osztható.

3. A királynak nincs joga az országot az ellenség vezérének martalékul kiszolgáltatni; s végre

4. Magyarországot más országba olvasztani az 1790: 10. t.-cz. alapján sem lehet.

Pár napra e nyilatkozat meghozatala után okt. 6-án kitör a bécsi forradalom. A barrikad-minister Bach Sándor menekül, de Latourt felakasztják. A császári ház sem tehet egyebet, mint Bach Sándor: menekül. Windischgrätzhez a magyarok egyezkedni küldik Ivánka Imrét; a herceg kijelentette, hogy: Rebellisekkel nem alkudozik, s a követet lefűleli és fogva tartja, nehogy baja essék a háborúban. Ezután beveszi Bécset, és gőzerővel indul, hogy leverje a lázadó magyarokat.

A zavarok növekedvén, a volt miniszterelnök: gróf Batthyány Lajos lemond még a képviselőségről is, és beáll közhonvédeknek; majd nagy és jelentőségteljes esemény történik: a képviselőház ugyanis proklamációt bocsát ki Magyarországnépeikhez. A hangulat megítélésére nézve eléggé figyelemre méltó, hogy a proklamáció szerkesztésével a képviselőház legszelídebb tagját, Kemény Zsigmondot bízták meg, mégis ilyen, s e fajta kifejezésekkel van tele: »Mindez istentelen merényletek a bécsi kormány által pénzzel és fegyverrel segítették.«

A december 7-ki ülésben olvastatott fel a bécsi udvarnak azon irata, mely 1848. decz. 2-ki dátummal kitörli Magyarországot az élő nemzetek sorából. V-ik Ferdinánd, — mint fentebb Stiles úr leveléből is láttuk már, lemondott Ferencz Károly főherceg fia javára, aki Ferencz József név alatt kinyilatkoztatta, hogy fölvette az osztrák császári koronát, s hiszi, sikerülend a birodalmat egy nagy statustestben egyesíteni; a birodalom egyik részében (Magyarországon) levő polgárháborút pedig elfojtani. A ház egyhangúlag elhatározta, hogy a magyar királyi szék birtokáról egyoldalúlag senki sem rendelkezhet.

Az egész nemzet lázban volt már ekkor; aki csak tehetett, fegyvert ragadott. Az épkezlab fiatalság a zászlók

alá sietett. Ideje is volt, mert Magyarországra minden oldalról tört az ellenség: nőtt a haza ellensége; szaporodott veszedelme. Így december közepén tört be Kassa vidékén Schlick. Nem állott vele szemben semmi haderő, bátran jöhetett előre; Görgei feldunai hadteste szinte megkezdte visszavonulását december 17-én Pozsonyból. Csak az alvidékről érkezett első ízben jó hír!

A hős Damjanich győzelemről-győzelemre vezeti seregét a ráczokkal szemben. Rövid időre beköszöntött Pestre a második jó hír is, hogy Bem elfoglalta Nagy-Bányát; majd legendákat kezdtek regélni az oroszlán szívú hősről, G-uyon Richárdról, aki 1700 emberrel öt óra hosszáig tartotta fel szurony harcban Nagy-Szombatnál az ellenséget. Ez alatt a derék, becsületes, jó száz atyafiak egész sutytyomban folyamodtak a Kremsierbe áttett birodalmi gyűléshez, hogy ők is »részt akarnak venni az osztrák alkotmányos szabadságnak minden áldásaiban. Részük legyen benne, hogy emlegessék a magyarok istenét!«

S bár a kedélyeket felvillanyozta az a hír, hogy Bem elfoglalta Kolozsvárt, mely messze van Pesthez, de nagyon is sokakat lehangolt s furcsán érintett az a tudósítás, hogy Görgey már a főváros szomszédságában levő Győr sánczait is feladta, s nem vívja ott meg az ígért *»leonidási harczot«*: sőt a magyar honvédtábornok Kossuthhoz intézett levélben nyíltan kijelenti, hogy *„nézete szerint Magyarország lakosságának legnagyobb része nem érdemli meg, hogy egyetlen becsületes ember is feláldozza érte életét.“* Ennél azonban sokkal jobban konsternálta a szabadságharcz élén álló férfiakat az, hogy Perczeit az osztrák Moornál megverte és seregét majdnem teljesen semmivé tette.

E közben a fővárosban egyik képtelen hír a másik után terjedt el.

A béke után sóvárgó képviselők egy része Kossuthot leakarta tartóztatni «); sőt voltak köztük olyanok is, kik *hajlandók lettek volna a veszedelmes embert láb alól eltenni az esetben, ha Deák Ferencz az ország kormányának gyep-*

¹⁾ Madarász János: Emlékirataim 176—177. lapok.

lőjét kezébe veszi. Deák Ferencz azonban arra nem hajlandó, *hogy ember vér árán kormányozzon;*¹⁾ s így a Kossuth ellen tervezett merénylet elmarad. De megjött a fővárosba a győzelmes osztrák fővezér, Windischgrätz herceg alábbi magyar nyelvű kiáltványa is, és az a tudósítás, hogy az osztrákok Győrben két magyar polgárt rövid úton kivégeztettek.

A kiáltvány így hangzik:

Magyarország népeihez!

Ezennel Kossuth Lajost, a honvédelmi bizottmány tagjait és az ezek által a megyékbe és városokba szétküldött, úgynevezett kormánybiztosokat, törvényen kívülieknek és földönfutóknak nyilatkozatom, megparancsolván valamennyi hatóságoknak és községeknek a legszorosabb felelet terhe alatt, hogy őket elfogják és a legközelebbi katonai oształéknak által adják.

Azok, kik ennek daczára a pártütő kormánytól akármilyen parancsot elfogadni, vagy annak engedelmeskedni merészkednének, rögtön ítélő bíróság útján tüstént kivégeztetnek.

Azon helységek, melyekből több lakosok egyesülve a cs. kir. hadseregnek akármilyen módon kárt tenni törekednek.... tüzzel vassal elpusztítottaknak.

Kelt győri főhadiszállásomon, karácson hó 29-én, 1848.
Herceg *Windischgrätz*, cs. kir. tábornagy.

Erre azután a fővárost páni félelem fogta el; mindenki azt hitte, pár óra múlva már megszállja Windischgrätz hada Budát és Pestet.

A képviselőház is, hazafias aggodalomtól telve, megbízta elnökét, szólítsa fel a honvédelmi bizottmányt, tegyen jelentést az ország helyzetéről, s terjessze elő a hadsereg állását. A képviselők egyrésze egyezkedni akart. A másik, határozottabb, abban a nézetben volt, hogy az ország önvédelmi harczát feladni nem szabad. Egy két vesztett csata

¹⁾ Eötvös Károly tisztelt barátomtól nyert szóbeli értesítés, aki ezt magától Deák Ferencztől hallotta.

nem dönti el Magyarország helyzetét, s az a fő, hogy az ország kivívja függetlenségét. A képviselőház felhívása folytán a honvédelmi bizottmány december hó 31-én dél-előtt és délután tartott ülést. Az ülésen számos képviselő és felsőházi tag volt jelen. Az ülés határozata következőben este 6 órára vegyes ülést hirdetnek.

Az ülés elején Pázmándy Dénes később báró Perényi Zsigmond elnökölt. Pázmándy előadta, hogy nem-e tartaná szükségesnek a törvényhozó testület a kormánnyal együtt csata előtt biztosabb helyre távozni? Előterjeszti továbbá, hogy szükséges volna néhány küldöttet meneszteni Windischgrätz táborába, s öt felszólítani, hogy az országgyűlés oly békefeltételeket, melyek az ország függetlenségével, szabadságával s a nemzet becsületével és jólétével megegyeznek, elfogadni hajlandó. Egyúttal kérdezzék meg Windischgrätzet, nyilatkozzék, mi a szándéka mert a ház a harcz okát nem ismeri.

Kossuth Lajos nagy zaj és izgatottság közt emelt szót. Kijelentette, hogy ő maga szólítja fel a tanácskozmányban a házat arra, hogy az országgyűlésnek és kormánynak székhelyét ideiglenesen máshova át tegye. Ezt a következő okokból tartja szükségesnek:

Teljes hittel és reménnyel van ügyünk igazságos győzelme iránt; de a csaták kimenetele az isten kezében van. Azt véli tehát, hogy ha az országgyűlés és kormány a maga székhelyét, mielőtt a csata itt a főváros közelében vívatik, máshova át nem tenné, megtörténhetnék, hogy a csata rossz kimenetele esetében zavarba jönne az ország kormánya és képvisellete; pedig annak zavarba jönni nem kell, nem szabad. S mert pár csatavesztés következtében a nemzet igazságos ügyéről lemondani nem szabad, nem kell, amíg annak védelmére van erő, s van akarat a nemzetben, tanácsosnak tartja, hogy a kormány és országgyűlés ennek kitéve ne legyen.

Kijelenti tehát, hogy Magyarország nem támadó harczot visel, nem akar semmit acquirálni, csak megtorlani azt, amire a király megesküdött, amihez törvényes joga van; s miután egyebet nem, csak ezt akarja, s a szeren-

csétlenségek legnagyobbikának tartja a háborút, csak egyet ismer ennél nagyobbat, egy nemzet halálát, s egy nemzetnek gyalázatát.

Nem bánja, ha az országgyűlés meg akarja kísérteni az osztrákokkal a békét, de azok után, a mik az ellenség részéről történtek, s azon nyilatkozatok után, miket az osztrák monarchia részéről a kreamsieri országgyűlésen mondani hallott, nem hiszi, hogy e lépésnek sikere legyen;

hanem ha lesz sikere, végzé beszédét Kossuth, áldani fogom az órát, midőn az országgyűlés közbenjárulása által oly békét eszközöl a nemzet, mely által megvédte szabadságát és becsületét, ha pedig sikere nem lenne a lépésnek, újabb ösztön lesz a nemzetre, megállani az igazságos harcot az utolsó emberig.

Kiket ki akarunk küldeni, kikre e szép hivatás fog esni, fel fogják találni utasításukat azon szavakban, miket elmondani hallottam, hogy t. i.:

»Köttessék béke Magyarország szabadságának, becsületének és jólétének megóvására.«

Batthyány Lajos gróf szerint nem lehet és nem szabad a kormánynak innen az utolsó perczen távozni, mert annak már ott kell lenni a maga helyén, mikor majd innen hátrább nyomul a sereg, — s mindaz, ki elszorítottatik.

Az országgyűlést illetőleg más nézete van. Az nagyszámú testület, annak áttelepítése egyik helyről a másikra nagy bajjal jár s nehezíti a kormány lépseit.

Azt hiszi, legjobb lesz, ha az országgyűlés itt marad addig, míg maradhat, a kormánynak azonban adjon parancsot, hogy rögtön távozzék Debreczenbe; s ott intézkedjék arra nézve, mik a nemzet védelmére megkívántatnak.

Az országgyűlés azután a küldöttség jelentését elfogadja, elbírálja, s határoz a teendők fölött.

Bezerédy István pártolja *Batthyány* indítványát.

Madarász László azt óhajtja, hogy ne csak a kormány, hanem az országgyűlés is elmenjen, mert ekkor továbbá is lesz egy törvényes konstituált hatalom Magyarországon.

Simonyi János szerint sikerre semmi kilátás nincs,

tehát a küldöttség küldését csak idővesztésnek tartja. Szükségesnek látja, hogy a kormány és országgyűlés Debreczenbe menjenek.

Perényi Zsigmond báró elnök nem osztja Batthyány Lajos azon nézetét, hogy a honvédelmi bizottmány az országgyűlés itt maradása esetén is sikeresen működhet. Sőt ellenkezőleg! Ősz szakálla a kezesség, hogy ismeri nemzetét. Ha a honvédelmi bizottmány nem lesz egészen az országgyűlés kifolyása, nem lesz meg a bizalom, nem a siker. Nem osztja Batthyány abbeli nézetét sem, hogy az országgyűlés, ha végperczig itt maradna is, erélyesen intézkedhetnék; hisz az utolsó perczekben elegendő erő sem lenne az országgyűlés összetartására. Nézete az, távozzék az országgyűlés Budapestről a honvédelmi bizottmánnyal együtt. Nincs reménye, hogy a béke sikerüljön, de a kísérletet meg kell tenni arra nézve okvetlenül.

Hunkár Antal veszprémi főispán szerint holnap reggel 7 órakor el kell innen menni, távol, biztos helyre, hogy sikerrel lehessen intézkedni. De az első szerinte az, *hogy mind ott legyenek*. Ép ezért mindannyinak együtt kell maradni. *Itt majd evidenciában kell tartani, hogy kilép a vasútra? fel kell olvasni a követek neveit, és aki nem lesz ott, az halál fia*, mert aki fellépett mint képviselő, annak kötelessége az ország jogait védeni; az nem lehet hitszegő, ha pedig az akar lenni: lakoljon életével. Az olyan, ki ott nem lesz tehát, úgy kell bánni, mint desentorral, mint hazaárulóval. Erre Batthyány Lajos visszavonja indítványát.

Kossuth ellenben kijelenti, hogy neki oly ember solidaritása nem kell, akit bottal kellene oda verni; inkább maga viseli a felelőség terhét. A mielőbbi távozás azért kell, hogy a működésnek sikere legyen. Javasolja, a vegyes ülés maradjon együtt, míg a jegyző a határozatot felteszi, mely azonnal hitelesítettvén, hagyassák meg az elnöknek, hogy a holnapi »Közlöny«-ben jelenjék meg a ház határozata, *mély szerint tudja meg a nemzet hogy az országgyűlés határozata az, hogy a nemzet szabadságharcza nincs feladva, hogy mindenki engedelmeskedni köteles a honvédelmi bizottmány Pest vagy bárholnan adandó rendeleteinek*.

Pizmándy Dénes elnök indítványozza, hogy *Windischgrätz*hez küldessenek egyezkedni: *Majláth* György, *Majláth* Antal, *Lonovics* egri érsek, *Batthyány* Lajos, *Deák* Ferencz. Mintán a nevezetteket megválasztották:

Deák Ferencz is felszólalt, s kijelenté, hogy sikert nem remél; mert az a hatalom, mely a pesti országgyűlést nem ismeri el törvényes testületnek, a küldöttséget el sem fogja fogadni. De a ház parancsolt vele, tehát ő engedelmeskedik.

Ez volt az 1848-iki pesti országgyűlés utolsó ülésének lefolyása.

Még *Deák* Ferencz sem hitte, hogy a bóke-kísérletek eredményre vezessenek. Nézzük, mi volt e kísérlet eredménye?

Amidőn *Windischgrätz* megtudta, hogy kik a küldöttek, kijelenté, hogy *Batthyány Lajos kivételével* mind elfogadja.

Megjelenvén *Windischgrätz* előtt, *Majláth* György volt a szónok.

— Mint a magyar országgyűlés küldöttei jöttünk, — monda a herczegnek.

Windischgrätz indulatosan kiáltott közbe: *Magyar országgyűlés nincs, rég feloszlatta ő felsége.*

Az országbíró nem jött zavarba, hanem folytatólag előadá, hogy a nemzet kész elfogadható feltételek alatt fölthagyni az önvédelmi harczzal.

— Unbedingte Unterwerfung! Teljes lefegyverzés és az összes várak átadása! kiáltá lakonikus rövidséggel a herczeg, hozzá tevén, hogy a többi ő felsége kegyelmétől függ!«

— Ha küldetésünknek itt nem lenne eredménye, monda folytatólag az országbíró, utasításunk: Tovább, egyenesek ő felségéhez menni a nemzet kérésével!

Windischgrätz erre egész határozottsággal kijelenté, hogy ő felsége nem fogadhatja (*»darf und kann nicht«*) a küldöttséget.

Majláth ezután arra kéré a herczeget, engedje őket visszatérni küldöikhez.

— Mehetnek egész biztonsággal, — monda a herczeg; majd rögtön kijavítva szavait, tudata velők, hogy pár napig ott kell maradniok, s majd tudokra lesz adva, mikor távozhhatnak.

Batthyány és Deák Ferencz egy szobába lettek elszállásolva s napokig voltak kénytelenek Windischgrätz főhadiszállásán tartózkodni. Internálásuk harmadik napján Deák kora reggel felébredt, s észre vette, hogy Batthyány, ki szeretett sokáig aludni, — már fel van:

— Már rég nem tudok aludni, — monda a gróf, — látván Deák Ferencz csodálkozását; — gondolod-e, folyta tá kis vártatva, hogy életem veszélyben forog?

— E kérdésre, — viszonzá Deák Ferencz. — csak úgy felelhetek, ha őszintén megmondod négy szem közt, tettél-e olyas valamit, amiről nekem nincs tudomásom; különösen volt-e részed az olasz mozgalom és a bécsi forradalom előmozdításában?

Batthyány Lajos becsületszavával erősítette, hogy mindezekben nem volt része.

— Így nem gondolnám, — monda Deák Ferencz, — hogy életed veszélyben forogna. Azonban, folytatá, jobban meggondolva a dolgot, ilyen mozgalmas időkben senki sem tudhatja, mi történik. Ha Windischgrätz bánásmódja után ítélve, tartasz valamitől: legegyszerűbb dolog, most innen elmenni Künn jártamban, sétaközben, meggyőződtem az iránt, hogy sehol sem tartanak szemügyvel. Bizton menekülhetsz! Ha nem hoztál elég pénzt magaddal, vedd, mi nálam van.

— Ah! kiáltott fel Batthyány egész határozottsággal, egy pár hitvány év miatt csak nem leszek szökevény!¹⁾

És szegény Batthyány Lajos maradt!

A küldöttek összesen öt napot töltöttek Bicskén, a főhadiszálláson, amikor dzsidások a budai várba kísérték őket, — ahol tudtukra adták, hogy mehetnek isten hírével amerre tetszik.

¹⁾ Deák Ferencz elbeszélése nyomán, szükségesnek tartom e tények előadását, mert úgy tudom, a család abban a tévhitben van, hogy a nemes gróf halálának Kossuth az oka.

Deák Ferencz az István főherczeg vendéglőbe szállt; a nemes gondolkozású főúr gróf Batthyány Lajos pedig a helyett, hogy menekülésre gondolt volna, gróf Károlyi György palotájába ment, s ott másnap elfogatta Windischgratz.

A béke-küldöttségnek egyetlen tagja se jutott el soha Debreczenbe, ahol ekkor a magyar kormány székelt, s szervezte a nemzet ellentállását.

IX.

1849.

Mielőtt azonban a magyar kormányt Debreczenbe követnénk, szükségesnek tartjuk számot adni arról, milyen volt 1849. év elején a magyar hadtestek ereje?¹⁾

Állott pedig a magyar haderő így:

I. *A felső dunai hadsereg* Görgei alatt, Windischgrätz ellen 30,000 ember.

II. *Trencsén megyében* s a morva-szliácsi hegyszorosoknál br. Jeszenák és Beniczky alatt 3000 ember.

III. *Felső Magyarországon* Pulszky Sándor vezetése alatt 8000 ember.

IV. *Arad körülzárolásánál* Máriássy János ezredes alatt 7000 ember.

V. *A Bánságban* Kiss Ernő altábornagy alatt 12,000 ember.

VI. *A Bácsidban* gróf Vécsey tábornok alatt 12,000 ember.

VII. *A Dráva torkolatánál* gróf Batthyány Kázmér alatt 4000 ember.

VIII. *Erdélyben* Bem és Czecz alatt 14,000 ember.

IX. Pétervárad, Lipótvár, Munkács és Komárom várának őrségei 16,000 ember.

Összesen tehát 106,000 ember.

¹⁾ Az erre vonatkozó adatokat *Gelich* Richárd tábornok, tisztelt barátomnak a szabadságharcz hadi történetére vonatkozó kiváló szakmunkájából állítottam össze. (*Gelich R. Magyarország függetlenségi harcza 1848—1849-ben.* III. kötet.)

E haderő, mely jobbadán csak alakulóban volt, rosszul felfegyverezve és gyakorlatlan újonczokból állott, minek folytán csak a harcztéren részben lehetett azt használni. Belszervezetére következőleg volt a haderő felosztható: sor, határőr és honvéd gyalogságra; tüzérségre, huszárságra, honvédvadász csapatokra, önkéntes csapatokra, és nemzetőrökre.

A magyar sorgyalogság, mely a szabadságharcz kitörésekor az országban volt, s a haza ügyéhez híven ragaszkodott, következő ezredeből, illetve zászlóaljkból állott: A *Sándor orosz czár* nevét viselő 2-ik számú ezred 3 zászlóalja, a *Schtvarczenberg herczeg* nevét viselő 19. számú ezred egy zászlóalja; az estei *Ferencz Ferdinánd* nevét viselő 32. sz. gyalogezred 1 zászlóalja; gróf *Gyulai* nevét viselő 33. ezred 1 zászlóalja; a *porosz herczeg* nevét viselő 34. számú ezred 3 zászlóalja; a *Mihály orosz nagyherczeg* nevét viselő 37. sz. ezred 1 zászlóalja; a *Dom Migud* nevét viselő 34. ezred 3 zászlóalja; az *Ernö főherczeg* nevét viselő 48. sz. ezred 1 zászlóalja; a *Ferencz-Károly főherczeg* nevét viselő 52. sz. ezred 1 zászlóalja; a *Wasa herczeg* nevét viselő 60. sz. ezred 3 zászlóalja; a *Turszky* nevét viselő 62. sz. ezred 1 zászlóalja és 1 *gránátos* zászlóalj: összesen 21 zászlóalj, mintegy 15 — 16 ezer emberrel.

A *határőrök* közül egyedül a 4. sz. székely ezred tartott a magyarokkal; a többi mind, kerületük fekvése és nemzetiségük szerint vagy a lázadó szerb és oláhokhoz, vagy Jellasich horvát seregéhez csatlakoztak.

A *honvéd gyalogság*. Midőn 1848 május havában a délmagyarországi szlávok politikai mozgalma mind komolyabb jelleget öltött, s a horvát bánnak készülődései nyilvánvalók lettek, akkor a magyar kormány szükségesnek látta a haza védelméről az által gondoskodni, hogy *ki nemzeti haderőt szervez*, melyre minden körülmények közt számíthat.

Ekkor a rendes sorgyalogság mintájára önkéntes újonczozás folytán honvédzászlóaljak alakítottak. E zászlóaljak szervezése lázas sietséggel történt, úgy hogy június hó végén már 10 zászlóalj állott teljesen felszerelve; s 1849 január elsején már 60 honvédzászlóalj volt felállítva.

A tüzérség kezdetben gyenge volt. Az első időben, csak öt osztrák tüzér ezred vett részt a szabadság-küzdelemben, ezenkívül csak pár nemzetőrüteg volt. E pár üteg azonban később, midőn a harc nagyobb mérveket öltött nem volt elegendő. Ennek folytán Makk József és Lukács tüzértisztek Pesten június elején gyakorlati tüzértanfolyamot nyitottak; s a tüzérség szervezését oly erélylyel folytatta e két hazafias szellemű tiszt, hogy 1849 január hó elején a magyar csapatok 250 üteggel voltak ellátva. A tüzér-legénység legnagyobb része jobbára mérnökök, egyetemi hallgatók, technikusok, művészek és kereskedőkből állott; s hogy jól viselték magukat, s ügyesen lőttek, kitűnik abból, hogy az osztrák hadvezérlet a bécsi körökkel elhitette, hogy a magyarok táborában francia, lengyel és török tüzértisztek és tüzérek vannak.

A huszárak közül résztvettek a szabadságharcban: a *Ferdinánd* császár nevét viselő 1. sz. ezred 8 századdal; a *hannoveri* király nevét viselő 2. sz. 8 századdal; az *Estei Ferdinánd* főherceg nevét viselő 3. sz. 8 századdal; a *Sándor* orosz trónörökös nevét viselő 4. sz. 8 századdal; a *würtembergi* király nevét viselő 6. sz. 8 századdal; a *szász-kóburg-góthai* herceg nevét viselő 8. sz. 5 századdal; a *Miklós* orosz czár nevét viselő 9. sz. 8 századdal; a *székely* 11. sz. ezred 6; és a *nádor* 12. sz. ezred 3 százada. Ezekhez számítandó az újonnan alakult 13. sz. *Hunyady* ezred 2; a 14. sz. *Lehel* ezred 2, és a 15. sz. *Mátyás* ezred 4 százada; tehát összesen 78 század.

Az önkéntesek. Az első tíz honvéd zászlóalj szervezése után hamarosan az ország négy területében rövid szolgálatlattelű önkéntes zászlóaljak alakítottak. Az újoncuzási helyek voltak: *Arad*, *Pápa*, *Szolnok Vác*. Parancsnokok: *Máriássy* János, *Kosztolányi* Mór, *Görgey* Arthur és *Ivánka* Imre őrnagyok.

Eredetileg úgy volt tervezve, hogy egy ily zászlóalj 800—1000 főnyi legyen és teljesen a hadügyminiszter közvetlen parancsa alatt álljon. Miután azonban az önkéntesek szolgálati ideje négy hónap volt; a legénység ez idő elteltével kilépett; s már a kilépés ideje előtt pár nappal nem

lehetett semmire se használni ²⁾, e szerint tehát épen azon időben nem állt rendelkezésre, amikor ki volt képezve és némileg katonailag számot tehetett volna.

Ez alól az általános szabály alól néhány zászlóalj kivételt képezett ugyan; azok, melyeknek legénységét a parancsnokok rávették arra, hogy a szolgálati idő lejárása után is maradjanak szolgálatban. Sőt néhány önkéntes zászlóalj (a bihari, a pesti, a szabolcsi) belépett a rendes honvédség soraiba és végig küzdötte egész szabadságharcunkat.

A nemzetőrség felállításának első idejében nagy szolgálatokat tett a hazának. Kellőleg alkalmazva hasznos szolgálatokat tehetek volna. De helytelenül alkalmazva, demoralizálva lettek, mert hiányzott náluk a katonai fegyelem. 1849-ben már alig volt a harctéren nemzetőrség.

Idegen legio hatféle volt Magyarországon: Két *lengyel légió*: 1400 ember Wisoczki és Bulharin alatt; a *bécsi önkéntesek*; a *bécsi akadémiai légió*; a *tiroli vadászok* és az *olasz légió*.

A magyar hadsereg ereje tehát 1849 óv elején teljesen felszerelt csapatokban a következő zászlóaljból állt: 21 zászlóalj sor katonaság: 35 honvédzászlóalj; 20 önkéntes zászlóalj; 4 idegen legióbeli és 1 utász-zászlóalj: összesen 81 zászlóalj és 78 huszárszázad, vagyis 80000 ember 10000 lóval és 250 ágyúval.

Határozottan azt lehet állítani, hogy a magyar hadsereg legnagyobb szerencsétlensége a harcz megkezdésétől egész Világosig az volt, hogy nem volt *egységes működési terve*. Ennek lehet tulajdonítani, hogy a győzelmek, melyeket egyes alparancsnokok az osztrák fölött arattak, soha sem lettek a maguk egészében kihasználva, kizsákmányolva. Ezért is nem vívhattak ki az osztrákkal szemben soha nagyobb előnyöket.

És e rövid eltérés után térjünk vissza a Debreczenbe induló kormány és törvényhozókhöz.

*

*

¹⁾ *Görgey István*: 1848-1849-ből. I. köt. 30-31.

Alig ért véget az 1848 december 31-iki vegyes ülés, amint azok, kik hivatta voltak Magyarország ellentállási erejét fejleszteni, a vasúti indóházba siettek, hogy mielőbb a kormány új székhelyére, Debreczenbe jussanak.

A képviselők a vasúti indóházban találkoztak Sylveszter estéjén. A vonat kezdetben többször megállt, Kosuth a nagyobb városoknak és törvényhatóságoknak rendeleteket adott ki írásban. E rendeleteket a vonaton diktálta. 1849. január 1-én Szolnokba értek, hol a hazafias szellemű ferenczrendi barátok kolostorában szállottak meg.

Szolnoktól egész Debreczenig nemcsak az országutat, de a mellékutakat is mindennemű jármű lepte el. Hintók, pótllovak szállítmányai, ágyúk, s egyéb szállítmányok takarmánnyal és lőszerrel; ezenkívül a menekülők szekerei. Helylyel-közzel azt lehetett gondolni, hogy a régi magyarok szekértáborára tévedt az idegen, — úgy összetorlódtak a kocsik. Ezek voltak a pihenő állomások.

Hát még milyen tarka világ volt az útszéli csárdák belsejében! A legrongyosabb szalmafedelű csárdában magas rangú katonatisztek, főhivatalnokok állták körül a söntést, vegyesen gubás paraszttal, közkatonákkal és fuvarosokkal.

Vetter tábornok, a tábornok főnöke, tisztjeivel Szolnokban maradt, s el lehet képzelni, hogy mennyi teendő szakadt ott a nyakába. Mindazt a teendőt el kellett hirtelesen ott végeznie, amit már Pesten az idő rövidsége miatt nem intézhetett el. Legelső dolga volt a csapatokhoz ellenparancsokat küldeni oly helyekre, melyeket már az ellenség szállott meg. Ezenkívül rögtöni intézkedéseket tenni egy hadtest összpontosítására nézve a Felső-Tiszánál.

A honvédelmi bizottmány elnöke még az indulás előtt átlátta Pesten, hogy a honvédelmi bizottmánynak katonai tanácsadókra lesz szüksége. Ép azért maga körül egy kis katonai irodát szervezett. Ez iroda tagjai *Heimbacher* és *Bikkesy* őrnagyok; *Gelich* Richárd és *Tóth* János századosok voltak.

Ennek a tábornoki irodának feladata az volt, hogy katonai tanácsokkal szolgáljon. A hadtest és csapatparancsnokoknak a honvédelmi bizottmány elnökéhez kellett intézkedéseiket beterjeszteni; s ugyancsak ez a tábornoki iroda dolgozta ki Kossuth rendeleteit és intézkedéseit, valamint ez hozott mindent javaslatba, ami katonai [szempontból] szükségesnek látszott.

És sajtóságos! Az első napokban, midőn Debreczenbe megérkeztek, folyton készen állottak a futásra. Majdnem tény tehát az, amit lord Ponsoby lord Palmerstonnak Bécsből január 21-ről e szavakkal megírt: »Pestről értesülünk, hogy Kossuth nem bízva Debreczen lakosságának vendégszeretében, híveivel együtt Nagy-Váradra vonult vissza.« Igaz, hogy a nemes lord, nem bízva tudósítása hitelében, ezt írja főnökének: ». . . nem tudom, igaz-e vagy nem, amit tegnap Kossuth visszavonulásáról közöltem, de az bizonyos, hogy a felkelők ellentállása tarthatatlan a Debreczentől Szegedig terjedő Alföldön; annyival inkább, mert Arad és Temesvár a császári hadak kezében van.¹⁾

Nem volt ugyan igaz, de ismétlem, tényleg futásra készen állottak. A honvédelmi bizottmány irattára kocsikra rakva állott a városház udvarán, hogy szükség esetén rögtön tovább indulhasson. Kossuth a városházán lakott; ott volt elnöki kancelláriája is. Lakása közvetlen közelében két titkárja, Szöllősy és Stuller dolgoztak; a nagy tanácssterem pedig katonai irodává lett átalakítva.

Kossuth ebben a válságos napokban csodaszerű lélekjelenlétet tanúsított. Erélyét és munkakedvét egy perezre sem veszítette el, s a legóriásibb tevékenységet fejtette ki minden irányban. Napokon, éjjeleken keresztül egyhuzamban dolgozott szokatlanul, anélkül, hogy Íróasztalától felkelt volna.

Megérkezése után a *Nemzet* *kormány*a nevében az alábbi kiáltványt intézte — *Debreczen város közönségéhez*:

¹⁾ Correspondence relatione to the aftaire of Hungary 1847—1849. 180—131. lapok.

Az országgyűlés határozata következtében, úgy a törvényhozó test maga, mint az ország kormánya, Debreczenbe megérkezett.

E törzsgyökeres magyar város köréből fog Magyarország megmenteni, és nemzeti szabadságunk biztosítani.

Igen is, meg fog mentetni s biztosítani!

— Kezességül szolgál erre az örökkévaló Isten igazsága, mely meg nem engedheti, hogy a históriában példátlan ármány, gonoszság és istentelen hitszegés Magyarország igaz ügyén erőt vehessen.

Kezességül szolgálnak vitéz hadseregeink, melyek nem az önkénynek vak eszközei, hanem a szabadságnak rettentetlen oszlopai; kiknek karjairól a lelkesült hazaszeretet villáma omlik a zsarnokság zsoldosaira.

Kezeskedik az egész nemzet, melynek népei ezrenként kelnek fel az ellenség oldalában és háta mögött, hogy mélyen nyomult bár be az országba, de azért meghódítottnak egy talpalatnyi földdel sem mondhatna többet, mint a hol éppen pillanatnyilag megáll.

De kezeskedik főleg a Tiszának romlatlan szívé magyar népe, mely a múltakban is hazánk szabadságának mindig döntetlen oszlopa volt, melynek rettentetlen férfias mellén mindig megtörték az idegen zsarnokság nyilai, — mely valahányszor e nemzet szabadságot veszély fenyegeté, első volt mindig a szabadságnak szent harczaiban, s utolsó volt, mely kezéből a fegyvert letevé, és sohasem tette le hamarább, mint midőn elmondhatá, hogy a haza megmentve van!

Én láttam utamban a Kunság áldott természetűinek férfias népét, mely szolgaságot nem tűrt soha, láttam szemeikben az igazságos harag villámait, s hallottam ezernyi ezeréinek ajkairól a mennydörgő fogadást, mely a haza ellenségeinek halált esküdött és megesküvék nem tűrni soha, hogy a Kunság szabad földjét idegen járóm nyomja.

Láttam a vitéz hajdúkat, kiknek kebele, oly gazdag dicső- emlékezetben, kik kitűzték Bocskay ősi zászlóját, mely alatt vérrel szerettek maguknak szabadságot; kiknek a hazáért ontott vérükből a vallás és politikai szabadság áldása terült a honra a vésznek napjaiban, s kik hivatva vannak megtartani a hazának

azon szabadságot, melyet őseik szereztenek. E rettegett ostorai a zsoldosok zsoldosainak ezerekenként állítják ki a honszeretettől hevített férfiakat azon szent elhatározottsággal, hogy míg szabad hajdú él, Magyarország földét idegen zsoldosok bírni nem fogja.

És kezeskedik a szeplőtlen magyar eredetiségű alföld törzsgyökeres magyar fővárosa, a lelkes Debreczen, melyet Isten a végre választott ki, hogy kebelében emelkedjék fel a magyar nemzet szabadságának erős temploma.

Debreczen azon szikla, melyre fogja építeni Isten a magyar szabadság szentegyházát, melyen diadalmaskodni a pokol kapui sohasem fognak.

Debreczen lakosai! polgártársaink! Íme az országgyűlés s az ország kormánya testvéri bizalommal telepedik meg magyar vendégszerető tűzhelyeiteknél.

Megtelepedik azon bizodalommal, hogy körötökben a lelkesült hazaszeretetet s igaz magyar érzelmek tiszta levegőjét szivandja; — melynek élterő szellemét sem sötétben ólálkodó árulás, sem pulya gyávaság, sem zavargó rendetlenség nem fogja soha megfertőztetni.

Megtelepedik azon szent bizodalommal, hogy ha kell, Debreczen lelkes magyarjainak tömegestűli fölkelése lésszen a zászló, melynek magasztos lobogására a Tisza népének ezernyi ezeréi mint hegyről a hógombolyag le fognak omlani az ellenségre, hogy még csak hírmondó se maradjon közüle, ki elmondja a hitszegők fejének, hová temette a tiszai magyar nép azon zsoldos sereget, mely arról álmodott, hogy édes hazánkat rablánczra fűzi.

Debreczen népe! íme ön a nemzet nevében Debreczen városát, a magyar szabadság őrvárosának nyilatkoztatom, s az országgyűlést és kormányt a debreczeniek becsületézésének rendítetlen sziklájára helyezem.

Kelt Debreczenben, január 6-án 1849.

A nemzet kormánya nevében

Kossuth Lajos

a honvédelmi bizottmány elnöke.

Ezután intézkedett Kossuth, hogy az osztrákok hadműveletei által megzavart postai összeköttetés helyreállíttassék. Továbbá szigorúan járt el azokkal a tisztekkel

szemben, kik a csatatereket kerülve, Debreczen utczáin lézengve csörtették kardjaikat. Ezeket simpliciter kiutasította Debreczenből, s csapataikhoz kergette.

Amikor Vetter tábornok január 10-én megérkezett Debreczenbe, s a hadügyministerium megkezdte működését, akkor rögtön hozzáláttak a tiszamögötti hadművelési alap rendezéséhez, ami nem kis dolog volt. A katonai intézeteknek újra kellett berendezkedni és működésüket kettős erővel megkezdeni. Mindennek a lelke Kossuth Lajos volt! A csapatálladékok új pihenési helye, ruházat, felszerelés, fegyverzet előteremtése, felállítandó új zászlóaljok, kórházak berendezése, szállítások, katonai igazságszolgáltatások, egyes helyeken rögtönítélő bíróságok felállítása, de ami a fő, az élelmezés szabályozása és raktárak felállítása a nevezetesebb hadászati helyeken, — ezek voltak a legfontosabb teendők, melyeket első sorban végeznie kellett a hadügyministeriumnak. És rendbe hozták e dolgokat csodálatosan rövid idő alatt. Egy ideig a hadművelési osztály élén Klapka György állott, majd midőn ő parancsnoknak neveztetett ki Mészáros helyére a Felső-Tiszához, báró Stein Miksa mérnökkari ezredes vette át az osztály vezetését.

A katonai intézeteket, melyekről fentebb szóllottunk, Nagy-Váradon helyezte el Kossuth. Várad fekvése olyan, hogy onnan úgy a közép és felsőtiszai, mint az erdélyi hadtesteket is leggyorsabban lehetett mindennel ellátni; s főleg voltak alkalmas helyiségei.

A várkastélyt fegyvertárrá alakították át; ott lett felállítva a megnagyobbított fegyvergyár Lahner ezredes igazgatása alatt. Több mint 1000 ember dolgozott e gyárban, és az ágyúlokészleten kívül 260 ezer puskatöltény készült itt naponkint. Ugyancsak Váradon, a kazamatákban gyártották a gyutacsot is. Ezenkívül öntödét rendeztek be, és 6 fontos ágyúkat öntöttek e felirással: »*Ne bántsá a magyart!*« Készítettek itt congrève-rakétákat is, melyek Bem tábornoknak tettek nagy szolgálatakat hegyi harczai-ban. Volt ezenkívül röppentyűgyártás; készült itt ágyútalp és társzekér. Nagyváradon székel és működött az energikus és tevékeny *Lukács* Sándor győri képviselő elnöklete alatt

a főruházati bizottság is; itt lőn fölállítva a nagy éllelmezési raktár és tábori kenyérsütőde.

De úgy a fentebb felsorolt szükségletek előteremtésére, mint magára a háború folytatására is pénz kellett. Amint tehát a bankjegysajtók megérkeztek Debreczenbe, Kossuth nem késett azokat rögtön működésbe hozni. Legelső dolga volt az aprópénz hiányán segíteni. Az országgyűlés jóváhagyása reményében azonnal magyar krajczárokat verezett, és három sajtón 15 és 30 krajczárosokat nyomtatott.

E közben hívta meg Kossuth, Teleki László gróf ajánlatára, *Dembinski* Henriket, s nevezte ki az összes magyar hadsereg főparancsnokául. *Dembinski* megjelenése a magyar harcztéren vészterhes volt minden tekintetben. Előregedett, nem elég gyors, cunctatori észjárású vezér volt bizony ő már akkor, aki a fiatal magyar tábornokoknak sem észszel, sem energiával, sem hadi sikereivel, — mint Bem — nem tudott imponálni. Sok része volt neki szabadságharcunk bukásában; nevéhez főleg a szégyenteljes szőregyi és temesvári emlékek fűződnek. Kossuth azonban akkor, midőn Teleki ajánlatára *Dembinski*kit meghívta, még nem tudhatta, mily sikerei lesznek a fiatal magyar tábornokoknak. Ő amit tett, hazafias jóindulattal tette, s azért, hogy használjon vele Magyarországnak.

Érdekesnek tartjuk felemlíteni, hogy Debreczen lakossága ekkor majdnem megkétszereződött, mert 160,000 lélek tanyázott abban az időben a nagy alföldi város falai közt. A város olyan volt, mint egy tábor. Nyilvános tereken toborzó asztalok, mely körül százával hullámzott a nép, átvonuló új honvédszászlóaljok, újonczszállítmányok, s hadosztályokhoz csatlakozó lovas századok és ágyúütegek voltak ott nap nap után láthatók.

Ennek daczára, a legnagyobb és legpéldásabb rend uralkodott városszerthe, pedig a katonai őrség csak egy zászlóalj gyalogból, s egy század lovasból állott.

*

*

*

Kossuth január 8-án este, értekezletre hívta össze a képviselőket a városház termébe. Elnökök nem jelentek meg, a honvédelmi bizottmány tagjai közül Nyáry Pál hiányzott.¹⁾

Bartal György mindjárt az értekezlet elején azzal rohanta meg Kossuthot: *«Jót állhat-e a kormány a képviselők személyeért és vagyonáért?»* — mert jegyzé meg gúnyosan, az *»unbedingte Unterwerfung nem mindenkire egyenlően veszedelmes ám!«* A jelenvolt képviselők különben is idegesek voltak, s erre a szavakra már nagy zaj támadt: *»Mit akarnak!«* *»távozzanak!«* — míg azután Kossuth engesztelőleg közbelépett és kijelentette: *»A haza megmentése mindnyájunk kötelessége, egyesült erőnk meg fogja menteni a hazát, ekkor lesznek személyeink és vagyonunk biztosítva.«*²⁾ a képviselők nyugtalanul és izgatottan osztottak szét.

Másnap, január 9-én, tartotta a ház első ülését Debreczenben. Az ülésen az elnök s alelnökök távolmaradása miatt az ősz Palóczy László elnökölt, s a ház Kossuth in-

¹⁾ *Madarász József*: Emlékirataimból 189—101-ik lapok.

²⁾ Hogy Bécsben is mily rosszul voltak értesülve a magyarországi viszonyokról, arról legecletásabb tanúságot tesz az amerikai követ: Stiles úr, ki könyvének 170-ik lapján az alábbi képzelhetetlen valamit találja fel az olvasónak. Menségére szolgál, hogy a forrást megnevezi; az pedig nem más, mint: Baron in *Blaze de Bury*: Reise durch Deutschland, Oesterreich und Ungarn, warend der Ereignisse von 1848—1849.) A francia eredetiben Blaze de Bury bárónő e napokról így ír: Sikertelen kísérletek tétettek, hogy Windischgrätz herceg tétlen maradjon. Magasrangú, befolyásos aristokraták fogták körül s biztosították, hogy csak tőle *függ*, vérontás nélkül vetni véget a háborúnak. Végre reményt nyújtott, *mialatt a leghalhatatlanabb árulást követték el ellene*. Láttatok volna csak a grófnőket és bárónőket Delila szerepében. — mesélte egy öreg osztrák tábornok, ki jelen volt ez ostromlásoknál; észvesztő volt látni, hogy vették körül Windischgrätz herceget, a ki hitt szavaiknak, mert nem tudta elképzelni, hogy ily előkelő nép ennyire hamis lehet. Volt ott soireé, zene, kaczerkodás és *tea!* kiáltá az öreg kétségbeesés hangján, mintha ez lett volna a legnagyobb cselekedés, amit a hiszékeny Windischgrätz ellen követtek. *Thea!* — ismétlé, — alig volt vége a theázásnak, megjelent Kossuth Debreczenben, és ők (a grófnők és bárónők) mindent elbeszéltek neki.

ditványára kimondta: »*Vagyunk ma mint tegnap voltunk.*« Egyúttal helyeslőleg tudomásul vették a 12 és 6 krajczáros ezüst és a 30 és 15 krajczáros kincstári utalványok kibocsátását.

S miután épen a kincstári utalványok kibocsátására tértünk reá, vizsgáljuk meg részletesen azt is, hogy állott a magyar pénzügy akkor, midőn a kormány Debreczenbe költözött.

Az 1849-iki kiadások összege 62.222,368 frt volt.

Az 1849-iki bevételek összege 16.359,058 frt volt.

A hiány tehát 45.863,310 frtra rúgott.

Ehhez azonban hozzá kell még adni az 1848-iki második féléből fenmaradt 16 milliónyi hiányt: ezzel együtt tehát az összes 1849-iki deficit 61 millió forintra rúgott.

Kossuth a szükséges összegek előteremtésére a lehető legegyszerűbb módhoz folyamodott: Ugyanis a törvényhozó testület beleegyezésével bankjegyeket bocsátott ki, és pedig először is az *öt*; majd a *száz* forintos bankjegyeket hozta közforgalomba. Ez is volt a magyar kormány *egvedüli* pénzforrása attól a pillanattól kezdve, midőn a kormány Debreczenbe költözött. Ennél a pénzműveletnél azonban az volt a fődolog, hogy a magyar pénzjegyek *parin maradjanak*, azaz teljes értékűeknek ismertessenek el a közforgalomban. Ebben a tekintetben szerencse kísérte egész a szabadságharcz lezajlásáig Kossuth pénzügyi műveleteit, mert a nemzet nemcsak teljes értékűeknek ismerte el a magyarvagy köznyelven mondva: «*Kossuth-bankókat,*» hanem jobban kedvelte országszerte a bécsi bank pénzjegyeinél.

A Kossuth-bankó, melynek értéke Magyarország összes vagyona által lett garantírozva, — nemcsak hogy teljes értékében maradt meg a szabadságharcz végéig, — hanem volt reá eset, hogy agióval vásárolták.¹⁾

¹⁾ *Gelich Richárd*: Magyarországi függetlenségi harcza. II. kötet 236. lap. (.... a háború alatt is megadta azoknak (a bankjegyeknek) a hitelt, sőt a hadiszerencse szeszélye szerint majd föl, majd leszállott értékök.)

A bankjegysajtó volt tehát Kossuthnak az a csodálatos Áron vesszeje, melylyel a pénz forrását megnyitva, a rendkívüli kiadásokat fedezhette. Magától értetődik, hogy a hadiszerczene végkimenetelétől függött a kormány azon Ígéretének teljesítése, hogy teljes névértékük szerint váltja be a magyar bankjegyeket.

Kossuth, *öt, tíz, száz, és ezer* forintos bankjegyeket nyomtatott, — de az ezer forintos nem ment át a közforgalomba.

Az ötförintos bankjegyekből 1849-ben 8.249.790 forint nyomtatott, s pedig naponként mintegy százezer forint egész július közepéig. A tízforintos bankjegyekből 19.129.740 forintot készítettek. A százforintos bankjegyekből összesen 11.040.100 forint készült el; tehát összesen, mintegy 38 és fél millió bankjegyeket bocsátott ki Kossuth Lajos a magyar államvagyon terhére ily pénz nemekben. Ha ehhez még hozzáadjuk a 2.954.000 frtnyi 1B és 30 kros jegyeket, s a július végétől augusztus 10-ikéig kibocsátott *kétförintos* bankjegyeket. (Ezek nem mint az előbbiek vörös hasuak, hanem *fekete hasnak* voltak, s a címér felől hiányzik a korona. A legritkább szabadságharczi papírpénz,) melyekből mintegy 600.000 forint értékűt bocsátottak át a közforgalomba, — akkor a Kossuth által kibocsátott papírpénzt 42 millió forintra tehetjük.

Azonban nézzük, mi történt január 13-án az országgyűlésben? Felolvasták Deák Ferencz és társainak jelentését a békeküldöttség sikertelensége ügyében. Bezerédy István, Kubinyi Ferencz és Nyáry Pál a béke mellett foglaltak állást; Szacsvay Imre és Asztalos Pál kimondatni kívánták, hogy a küldötteknek békülési meghatalmazása megszűnt. Kossuth e két indítványt ajánlja a háznak elfogadásra:

1. Azon kijelentésre, melyben halállal kínálnak, nincs más felelet, mint az, »védekezzünk utolsó emberig,« s ez rövid nyilatkozatban közöltessék az egész nemzettel.

2. Mondja ki a ház: »*Mi, Magyarország képviselői, a harcznak utolsó perczéig együtt maradunk.*«

A képviselők erre mind felállnak s esküre felemelt kezekkel a legnagyobb lelkesedés közt, egyhangúlag kiáltják: »Együtt maradunk!«

A képviselőház erre vonatkozó hitelesített jegyzőkönyvi kivonata így szól: A képviselőház ezen feleletből teljesen s a legméltóbb indignatióval meggyőződven, mikép az ausztriai ház, mely eddigi fennállásáért is annyi hálával tartozik ezen nemzetnek, oly fenhéjázó hangon, s oly zsarnok feltételeket nem átal szabni, minőket még tökéletesen megvert nemzet irányában sem szabad tennie, holott a magyar nemzet eddig nemcsak hogy leverve nincs, sőt seregeinek száma és vitézsége s a nép áldozatkészsége győzedelmet is ígér, egy akarattal elhatározta, miszerint országos lételét, függetlenségét, alkotmányát és nemzetiségét utolsó emberig, utolsó csepp vérig tovább is védelmezni fogja, ¹⁾

E közben érdekes hírek jöttek Pestről: Az ostromállapot kihirdetése, fegyverbekérés 36 óra alatt, a kaszinó és gyűlde bezárása, Havas József császári biztos működése, s gr. Wrba Ladislav felhívása, hogy senki se merjen összekötetésben lenni Kossuthtal, vagy a felosztatott országgyűléssel. Erre a hírré a képviselőház egyik elnöke, az erdélyi *Pálffy* János rögtön leköszönt; viszont a honvédelmi bizottmány január 21-én elrendelte, *hogy azok, kik az ellenségtől hivatalt fogadtak él, mint Havas Pesten, Babarczy császári biztos Pestmegyében, Fiáth* Ferencz stb. ezek vétkekes honárulóknak tekintendők, s mint ilyenek fognak büntettetni.²⁾

A január 22-iki ülésen Madarász József indítványára kimondja a ház: Mindazon képviselők, kik a ház engedelmé vagy a kormány kiküldetése nélkül vannak távol Debreczenből s jövő február hó 10-ig itt meg nem jelennek, úgy fognak tekintetni, mint kik helyüket hűtlenül elhagyták, s kerületeik utasítandók lesznek, hogy helyettük más képviselőket válasszanak.

¹⁾ *Közlöny*. 1849-iki évf. 4. sz. 14. lap.

²⁾ *Közlöny*. 1849-iki évf. 7. sz. 23. lap.

És igazán nem lehetett csodálni, hogy összesen nem jelent meg Debreczenben több mint 145 képviselő. Úgy látszott, minden összeesküdött a magyar nemzet ellen. Az embereken erőt vett természetes gyengeségük: a félelem, s kiki igyekezett bőrét védeni. Ha azonban rossz auspiciumokra volt kilátása Debreczenben az egyszerű képviselőnek, milyen lehetett akkor a kormány s főleg Kossuth Lajos helyzete? Keletről, nyugatról, északról és délről a rosszabbnál rosszabb hírek érkeztek. A feldunai hadsereg nevében Görgei Arthur kiadta ismeretes váci proklarátióját, melyben ellentétbe helyezi magát a magyar kormányval s kijelenti, hogy a honvédelmi bizotmányt nem ismeri el törvényesnek: attól nem, csakis az V-ik Ferdinánd király által kinevezett Mészáros Lázár hadügyminisztertől fogad el parancsokat. Mit volt tennie Kossuthnak, vissza hívta Debreczenbe a derék jó öreg Mészáros Lázárt, aki különben jó svadronyos kapitány lehetett, de hadvezérnek való épen nem volt; s kit Schlick Kassánál jól el is páholt. Helyette pedig elment a harctérre a hős Klapka György.

Megjött a szomorú hír Nagy-Enyed pusztulásáról s az oláhok kebellázító kegyetlenkedéséről; ezalatt megérkezik a lengyel Dembinski, s vele kezdődik a visszavonás. A feldunai hadsereg vezére hosszabb ideig semmi hírt nem ad« magáról, — de jönnek rossz hírek a többi harcterről. A derék jó székely, Boór Antal, felháborodva a szászok »istentelenségein«, kívánja, hogy a szászok minden jószágai a magyar állam részére lefoglaltassanak;« Fekete Lajos képviselő pedig azt kérdi a kormánytól, van-e már intézkedés és milyen téve Vay Miklós, Nádosy és gr. Eszterházy s a többi hazaárulók ellen, kik még életben vannak?«)

Majd jön a kikelet, rózsás lesz a láthatár szerte a magyar hazában. Petőfi Sándor lelkes levele jelent meg az egyik debreczeni lapban Bem diadalútjáról; már azt lehetett hinni, útban van az öreg lengyel vezér sereggestül »a Tisza partjaira, hogy a rózsák hazájának is« megmutassa

¹⁾ M Közlöny 1849. 19. sz. 67 lap.

diadalmas zászlóit. Jött a hír, hogy Guyon vezérlete alatt a magyar sereg szuronynyal foglalta el Branyiczkót; hogy Klapka Kassa felé szorítá az ellenséget: sőt be is vonult Kassára; Aradról jelentette Gál Miklós, hogy az ellenség benyomult a városba, de Asztalos és Boczkó Dániel kiverték s átkergették a Maroson; majd jött a jó hírek legjáva: Bem a piski hídnál visszaverte az ellent; ez a csata döntött Erdély sorsa felett.

De viszont február 24-e körül este 10 órakor hirtelen összehívatta Kossuth a képviselőket; összejöhettek úgy 60—70-en éjjeli 11 órára. Kossuth közölte velük, hogy most kapta a hírt, miként az ellenséges vasasok Fürednél már átjöttek a Tiszán, s az út előttük nyitva áll Debreczenig. Felhívta a követeket, hogyha csakugyan meuekülni kellene Debreczenből, kövessék biztos helyre a kormányt. A képviselőház nagy többsége hajlandó volt követni a kormányt, az ügynevezett »békepárt« egyik vezérférfia Bartal György azonban felszólította Kossuthot, adjon neki felvilágosítást az alábbiakra: *a)* miben áll a pénzügy, rendelkezik-e a kormány a szükséges pénzzel a had folytatására? *b)* minő a hadsereg szelleme? *c)* biztosítatik-e létezésünk?

E felszólalásra iszonyú vihar támadt. Főleg nagyon haragos volt Boniss Sámuel, a koronaőr: ki nem mérsékelhetvén felindulását, e szavakkal lépett Bartal elé: »Ki mer itt most számoltatni akkor, mikor a veszedelem elhárításáról kell gondoskodni?!«

Bartal kimagyarázván magát, a csend és béke kissé helyreállt, s Kossuth kijelenté, hogy ami a pénzt illeti, emberi erő amit megtehet, az teljesítetik. A hadseregben lehetnek félreértések, de a nagy zöm kész életével védeni a hazát. És ő reméli, hogy ha az egyenetlenségek elsimulnak, ami miatt ő a táborba megy, ügyünk győzedelmeskedni fog.

Némi kis ízetlenkedés után az esti ülés véget ért. A vasasokról szóló hír valótlannak bizonyult.

De nemcsak a honatyák veszekedtek a debreczeni conventben, hanem meg volt a veszekedés a hadsereg veze-

tői közt is. Mészáros hadügyminister egy rendelete a Görgei vezérlete alatt levő feldunai sereget is Dembinsky tábornok főparancsnoksága alá helyezte. Itt kezdődött a szabadságharcz veszedelme. Nemsokára ezután következett a kápolnai és mező-kövesdi csatavesztés; majd az a szomorú jelenet Tisza-Füreden, hogy Dembinsky ellen tisztjei felázadtak. Erre azután Görgei ideiglenes fővezér lön. Emiatt a tiszafüredi eset miatt sokan kárhoztatták Kossuthot. Miért nem fogatta el, vagy miért nem lövette ekkor föbe Görgei Arthurt? Kossuth erre igen észszerűen megfelelt, egy későbbi levelében azt mondván, hogy ha ő akkor megkíséرتi Görgei elfogatását, a magyar sereg különböző csapatai közt került volna harcra a dolog, és a sereg bizonyosan felbomlott volna. Tehát ő a szabadságharcz ügyét nem akarta kockára tenni személyes ügyek miatt! Pedig már ekkor a külföldi hatalmasságok is értesültek arról, hogy a magyarok ügyében kedvező fordulat állott be. *Fovblaque* belgrádi angol főkonzul február 26-iki kelettel értesítette sir Stretford *Canninghot*, hogy »a magyarok most magasabb hangon beszélnek, mint azelőtt.«¹⁾

Kossuth a márczius 10-iki ülésen terjeszté elő a hadseregben kitört egyenetlenségek dolgát. Értesítette a házat, hogy Dembinszky lemondott a fővezérségről, ő pedig intézkedett, hogy a tiszamenti haderő két hadtestből álljon, az alsó sereg vezére lesz Damjanich, a felső, Tisza-Fürednél állóé pedig Görgei. Fővezérnek Vetter Antalt szemelték ki. Egyúttal biztosítá a házat, hogy a fővezéri kinevezés a hadseregnél engedelmességgel fog találkozni. E tekintetben — ő beszélt Görgeivel — egység van; a nemzet tehát nyugodt lehet.

Vetter azonban csak rövid ideig maradt fővezér; ő betegségét adva okul, visszavonult s akkor Görgei Arthur lett a fővezér.

Időközben azonban Ausztria császársa a Kremsierbe, 1848. november 15-re egybehívott országgyűlést feloszlatta,

¹⁾ Correspondence relative to the affairs of Hungary 1847—1849. 163. lap.

s márczius 4-ön kiadta az oktroyált alkotmányt. Az oktroyált alkotmánynak hazánkat illető pontjai az ország önállóságát és törvényes függetlenségét megszüntetik, törvényhozásunk legfőbb jogait a bécsi birodalmi gyűlésre ruházzák, az »Uniót« megsemmisítik, Erdélyt, Horvát-, Szlavon- és Dalmátországot, úgyszintén a Határőrvidéket az anyaországtól elszakítva, külön-külön tartománnyá alakítják.

Az oktroyált alkotmányt *Schwarzenberg, Stadion, Krauss, Bach, Cordon, Bruck, Thinnfeld* és *Kulmer* írták alá s főbb pontjai ezek:

Minden népfaj egyenjogú. Az egész birodalom egy vám- és kereskedelmi terület. A császár mint osztrák császár koronáztatik meg és az alkotmányra esküt teend. Ő a legfőbb hadvezér, a háború és béke ura, kinek nevében szolgáltathatnak mindenütt igazságot. Az egész birodalomra nézve egy közös osztrák polgári jog lép életbe. A polgárok egyik koronaországból szabadon költözköhetnek a másikba s törvény előtt egyenlők. A községek képviselőiket szabadon választják, és saját ügyeikben önkormányzattal bírnak.

Tartományi ügyek: földművelés, középítkezés, jótékonyági intézetek, az országos kiadás és bevételek megállapítása

Birodalmi ügyek: az uralkodóház s a külországok viszonyai egyházi, felsőbb oktatási, birodalmi, háztartási, ipar, kereskedelmi s közlekedési stb. ügyek. A törvényhozási hatalom, a császár és birodalmi gyűlés, s illetőleg a császár és a tartományi gyűlések kezében van stb. A birodalmi gyűlés felső- és alsó-házakból áll. A felsőház tagjait a tartományi gyűlések, az alsóházait a nép választja. A legkisebb cenzus 8 frtnyi, nagyobb városokban 10 frtnyi adó. A követek a császár által bármikor haza küldhetők; utasítást nem fogadnak el, s esküt tesznek le a császár és az alkotmány iránti hűségre; a hazaküldés után három hónap alatt ismét összehívandók.

Magyarország alkotmánya, amennyiben az új alkotmánynyal össze nem fér, hatályon kívül tétetik, stb.

A végrehajtó hatalom egy és oszthatlag s kizárólag a császárt illeti. Az egyes tartományok helytartókat fognak kapni. Végrehajtási ügyekben a császár egy birodalmi tanács javaslatával élhet, melynek tagjait maga nevezi ki. Egy

legfelsőbb birodalmi törvényszék állíttatik fel a birodalom és tartományok, a ministerek és helytartók közti peres ügyek, s a felségsértések megítélésére. Az adó törvény útján határoztatik meg, valamint a katonakötelezettség is. Végre: Az államadósságért a birodalom kezese.

Ezt az octroyált alkotmányt a jó bécsi urak Windischgrätz azon hadi tudósítása alapján adták ki, hogy ő a kápolnai csatát megnyerte, s a magyar seregek teljesen meg vannak semmisítve.

Pedig ez a dolog akkor még nagyon el volt hirtelenkedve. Bécsben csak későn látták be, hogy Windischgrätz hadi tudósításai nem felelnek meg a valóságnak, s az »osztrák fegyverek diadalmas előmenetelei Magyarországon az egységes Ausztria újjászületésének nagy munkáját még nem végezték be«.

Abban az időben, midőn a bécsiek arról álmodoztak, hogy a rebellesek össze vannak taposva, akkor fordult egy nagyot a hadi szerencse kockája, és a magyar fegyverek minden vonalon győzedelmeskedtek. A diadalok hosszú sorát a szabadságharcz győzhetetlen vezére: Damjanich János kezdte Szolnoknál, Bem Brassó és Vöröstoronynál, Perczel a Bácskában verik tönkre az ellent.

És ezekre a diadalokra gyors egymásutánban következnek a hatvani, bicskei, isaszeghi, váczai, nagy-sallói csaták, Komárom felszabadítása, és Budavár bevétele. Azonban ne siessünk! Térjünk vissza Debreczenbe, s lássuk, mit csinált a magyar kormány az octroyált alkotmány kibocsátása után?

*

*

*

Lehetetlen tagadni, hogy a harctéri diadalok adták meg a lökést a debreczeni irányadó férfiaknak arra nézve, hogy az octroyált alkotmányra *a függetlenségi nyilatkozattal* feleljenek. A függetlenségi nyilatkozat lehetett késői vagy korai, ahogy veszszük, de nemzeti és magyar alkotmányos szempontból, az akkori viszonyokat tekintve, épen nem helyteleníthető.

Lehetetlen bizonyos hasonlatosságot fel nem fedezni. az amerikai Egyesült-Államok és a magyar függetlenségi nyilatkozat között.

Az amerikaiak függetlenné nyilvánították magukat az anyaországtól, mert Nagybritanniával szemben gyarmatilag voltak függő helyzetben. Magyarország alkotmányos jogainál fogva teljesen független volt mindig Ausztriától. Az amerikaiak függetlennek nyilvánították magukat, mert a brit kormány eltörölte legbecsesebb törvényeiket, s kormányformájukat alapjában megváltoztatta. A debreczeni országgyűlés is akkor kiáltotta ki a nemzet függetlenségét, amikor az oktroyált alkotmány Magyarország összes törvényeit hatályon kívül helyezte.

Talán az egész függetlenségi nyilatkozat kikiáltásában egyes egyedül az volt a baj, hogy sokáig késlekedtek vele. Ha a függetlenségi nyilatkozatot akkor adja ki a nemzet, midőn Ausztria a márcziusi törvényeket vissza vonta s álnokul nyakunkra küldte Jellasicot, akkor hazánkra nézve egész másként dőlt volna el a szabadság küzdelem.

Akkor a császári önkény tökéletesen igazolta volna Magyarország elszakadásának tényét. Ha Magyarország 1848 nyarán kiáltotta volna ki függetlenségét és pár hét múlva nem habozott volna a bécsiek hívására az osztrák főváros segélyére sietni; ha a magyar sereg, a mint az osztrák határon megjelent, nem tétovázott volna, hanem egyenesen Bécs felé indul, Windischgrätznek nem lett volna soha alkalmá Bécsben rendet csinálni. Mert Bécsnek másfélszáz ezerre menő fegyverfogható népe, a magyarok által szervezve és vezetve, mint legyőzhetlen phalanx állott volna Windischgrätz hadaival szemben; *a császár pedig csekély árnak tekintette volna Magyarországot függetlenségének elismerését, fővárosáért cserébe.*

A merész és elhatározó lépésre azonban csak akkor szánták rá magukat szabadságharcunk élén álló férfaink, midőn arra az osztrák kamarilla formálisan kényszerítette őket. Mert Magyarország függetlenségének kikiáltása semmi más nem volt, mint egyszerű viszhang a márczius 4-iki császári kiáltványra. Ekkor már a nemzeti becsület köve-

telte meg, hogyha az uralkodóház a százados szerződéseket foszlányokká tépte, a nemzet is mondja ki: hogy az élni kívánó Magyarország a dinastiát többé uralkodójának el nem ismeri.

Ebből a nézetből indult ki maga Kossuth is, kiről úgy Klapka¹⁾ mint Vetter²⁾ tábornokok elismerik, hogy barátságos közeledésével és a szívességgel, melylyel kezét Görgeinek nyújtotta, mindent elkövetett arra nézve, hogy a köztük fennálló egyenetlenséget kiegyenlítse. Késő volt! És Kossuth azon elhatározása folytán, hogy az országot függetlennek nyilváníttatja, a szakadás közte és Görgei közt teljessé vált.

Nem akarunk most annak vitásába bocsátkozni, hogy a hadsereg előzetes beleegyezésével történt-e a függetlenségi nyilatkozat kimondása vagy sem. *A politikai ügyekhez a hadseregnek, a tiszti karnak semmi köze!* Az azonban tény, hogy Kossuth Gödöllőn előzetesen közölte azt a hadtestparancsnokokkal és Klapka³⁾ konstatálja, hogy Görgeinek akkor nem volt bátorsága az ellen felszólalni, különben esetleg ők, a többi tábornokok is támogatták volna, »Görgei azonban, jegyzi meg Klapka, soha a legkisebb jelét sem adta annak, hogy közte és Kossuth között ily nagy elvi különbség létezik. És valljuk meg az igazat, a politikai dolgok folyásának, vagy egyes politikai tényeknek sohasem szabad a hadi sikerekre befolyással lenni.

A szabadságharcz titkos és nyílt ellenei azonban a függetlenségi nyilatkozatot emberül kihasználták nemcsak arra, hogy Kossuthnak s az ügy élén álló férfiaknak zavart csináljanak, hanem arra is, hogy a hadsereg szellemét lehangolják; nagyobb és nagyobb szakadást támasszanak a politikai pártokban, s így mintegy önként megingassák a nemzet bizalmát az iránt, hogy lehetőség, kilátás van még győzelemre.

A függetlenségi nyilatkozat kellett, *feltétlen szükséges volt*, különben e nemzet nem érte volna meg újra ébredé-

¹⁾ *Klapka Gy.*; Emlékeimből 128. lap.

²⁾ *Vdter Antal* kéziratban levő emlékiratai a téli hadjáratról.

³⁾ *Klapka Gy.* Emlékeimből 129—130. lapok.

sét, feltámadását. Hiteles adatok vannak különben a békepárti írók azon állításának megczáfolására, mintha Kossuth a hadsereg és parlamenttel kétszínű játékot játszott volna, s így erőszakolta valaki a függetlenségi nyilatkozat kiáltását. A debreczeni képviselőház tagjai nagyon jól ismerték a hadsereg szellemét a proclamáció óta. Szóba hozta azt ott előbb Perczel Mór, majd Irányi Dániel. Ép úgy tudta a hadsereg tisztikarának minden egyes tagja nem csak azt, hogy a Debreczenben levő képviselők nem konzervatívek, nem monarchikusok, nem aulikusok, hanem mind azon egyénekből került ki, akik a bécsi kormánnyal szemben folyton ellenzéket képeztek. Tehát kölcsönösen tisztában lévén egymás érzelmeivel, Kossuth Lajos úgy Debreczenben a képviselők előtt, mint Gödöllőn a hadtestparancsnokokkal szemben, csak egyéni érzelmeinek adott kifejezést. Utóbbi, ismétlem, nem is volt kötelessége. Ez csak egyszerű udvariassági ténynek tekinthető a hadsereg vezetői iránt azért, hogy ha valamelyiküknek a teendő indítvány nem fűlnék a fogához, hát tudjon magával számolni, és siessen hamarosan az osztrák sas védszárnyai alá. Az april 14-iki függetlenségi nyilatkozat kimondásánál különben nem volt szükség sem fufangra, sem csel fögásra, ment az magától, mint a karikacsapás.¹⁾ Hisz mint fentebb említettük, a Debreczenben megjelent képviselők túlnyomó nagy része radicalis volt; a hajdan erős ellenzéki Nyáry Pál beállt Debreczenben conservatívnek s ott a «*békepárt*» egyik vezére lón. A békepárt alig állott 22—2B tagból; s főtámaszuk volt a hadsereg illetőleg csodálatos

¹⁾ Az april 14-iki függetlenségi nyilatkozat kikiáltását legbővebben tárgyalják: *Horváth Mihály*: A függetlenségi harcz II. köt. 406. és köv. lapok. *Gelich Richárd*: Magyarország függetlenségi harcza 1848—49-ben III. köt. 333. és köv. lapok. — *Görgei Arthur* *Mein Leben und Wirken* II. köt. 9. és köv. lapok. — *Görgei István*: 1848-1849-ből, II. köt. 124-136. — *Kossuth Lajos*: Irataim az emigratióból II. köt. 275. s köv. lapok. — *Kazinczy Gábor*: Szerepem a forradalom alatt. Hazánk 1884. évfolyam 81-ik lap. — *Kovács Lajos*: Békepárt a forradalomban 85. és köv. lapok. — *Beksich Gusztáv*: *Kemény Zsigmond* és kiegészés 114. lap. Közlöny 1849. évi 80. 81, 82, 88, 84, 85-ik számok.

módon Mészáros Lázár, Klapka György és Görgei Arthur. De ezek sem akarták, ép oly kevésbé mint Görgei Arthur, az octroyált alkotmányt és Ferencz József császárt elismerni. Isten mentsen! Hanem ezek modern Rip-Van-Winckle-ekhez méltóan, még 1849. áprilisában is azon törték fejőket, mi módon lehetne V-ik Ferdinánd detronisált osztrák császárt és magyar királyt újra installálni a magyar királyi székbe. Vajon a magyar Varvickek terve nem-e volt veszélyesebb még a függetlenségi nyilatkozatnál is? Szerintünk igen! Különben kötelességünk még azt is konstatálni, hogy a híres békepárti urak nem csak a nyílt ülésben nem tettek kifogást a függetlenségi nyilatkozat kikiáltása ellen, de az april 13-iki titkos ülésen sem tiltakoztak az ellen komolyan. £ helyett azonban, midőn már ki lett kiáltva, titokban, vakondok módon működtek még akkor is ellene, a midőn az orosz invasio bevezgett ténynyé vált. Ekkor azonban az egyezkedések útja már el volt vágva. Konstatáljuk végre azt, hogy a függetlenségi nyilatkozat kikiáltása a legkisebb összefüggésben sem állott az orosz intervencióval.

Úgy az orosz, mint az osztrák udvar tisztában volt már azzal 1848 nyarán, hogy a bécsi udvar igénybe veszi a czár szíves, atyai jóindulatát s megtámogatja V. Ferdinánd trónját. A czár még V. Ferdinánd atyjának Ferencz császárnak tett ez irányban kötelező Ígéretet; s a midőn ez ígéretre figyelmeztetve lön, kijelenté, hogy kötelességének tartja adott szavát beváltani.¹⁾

A függetlenségi nyilatkozat kikiáltásának lefolyása a következő:

April 13-án reggel a Debreczenben jelen volt képviselők értesültek, hogy Kossuth visszaérkezett a táborból. Többen tudván, hogy titkos értekezletre hívatnak össze, találgatni kezdtek, mi lesz a tárgya. A békepárti Nyáry Pál olyas félet dohogott szövetségeseinek, hogy »Kossuth

¹⁾ A czár már 1848-ban, egy június 15-kéről kelt magánlevelében lön figyelmeztetve 1837-ben tett ígéretére. A levél vége így szól: »Felséged kötelezettséget vállalt magára Ferencz császár irányában« lekötötte szavát, és szükség esetén a felségednél tapasztalt nagylelkűséggel fogja azt beváltani tudni.

a dynastia ellen akar indítványt tenni. »Ebből a békepárt azt következtette, hogy Kossuth most Ferencz József helyett V-ik Ferdinándot nyilatkoztatja ki magyar királynak és osztrák császárnak.

A titkos ülés összejövén, Kossuth előterjesztette indítványát, s kijelenté, *legyen bár másnak ellenkező véleménye, ő azt indítványozni fogja nyílt ülésen.*¹⁾

A jelen volt békepárt tagjai Kossuth indítványát nem merték megtámadni. Ők arra hivatkoznak, hogy »életveszély nélkül az lehetetlen volt;« de hát ha a hon java és érdeke úgy kívánta, miért nem merték azok a jó urak életüket is esetleg kockárára tenni. Fondorkodtak, elakarták odázni, kiakarták játszani az indítványt, de nyíltan nem mertek ellene fellépni.

Be kell ösmerni, hogy a békepárti urak még csak meg sem merik kísérteni, tagadásba vonni azt, *hogy a nép, főleg pedig a Tiszavidék népe, a függetlenség kikiáltásának kérdésében »Kossuth háta megett volt«.*

A zárt ülés azzal ért véget, hogy a mikor Kossuth belátta, miként Nyáryéknak a huza-vona a célja, kijelentette újból, hogy holnap megteszi nyílt ülésben az indítványt.

Másnap annyi nép tódult az ülésterembe, hogy ott mozogni is alig lehetett. Az utcák, terek szintén tömve voltak közönséggel. Ekkor a szerencsétlen véget ért Drágos János megette az indítványt, tartsa a képviselőház ülését az nap a nagy templomban. Besze János csatlakozott Drágos indítványához, mire az elnök *a nélkül, hogy valaki ez ellen csak egy syllabával is tiltakozott, vagy legkisebb ellenvetést tett volna*, kimondta: az ülés ma a nagy templomban lesz. Az elnök a békepárti Almássy Pál volt.

Ott tartották tehát a gyűlést! Hatalmas, imponáns lefolyása volt annak az ülésnek!

A függetlenségi nyilatkozat egy szem- és fültanúja beszéli, hogy az a jelenet a debreczeni református templom díszítetlen falai közt a legnagyobbszőrűbbek egyike volt az

¹⁾ *Beksich G.* Kemény Zsigmond: a forradalom és kiegyezés. 117. lap.

egész magyar forradalomban. Kossuth ékesszólása sohasem volt villanyozóbb, mint mikor a Habsburg dynasztia trónvesztését, tollba mondta; lángoló hazaszeretete nyugodt ékesszólásában tündökölt. A búcsúztató szavak zuhatag gyanánt dörögtek ajkairól; és mikor a nemzetnek századokon át tartott szenvedéséről, elnyomatásáról, áldozatairól beszélt, és a népnek szeme elé tárta óvásképen a múltnak jeleneit, a jelen voltak vére forrongott és az izgalom lázától reszketett minden ember. Csak a jelen Öröme, a szabadulás érzése kárpótol a múlt szenvedéseieért. Az elragadtatás kiáltása hangzott fel a tömegeből és hatalmas áradattá növe zúgott végig az utcákat elálló sokaságon, s az egész országon keresztül.

Viharos éljenzéssel fogadott beszéde után Kossuth Lajos indítványozta, hogy Magyarország független statusnak nyilváníttassék, a habsburg-lotharingeni ház a Magyarország feletti uralkodásból örökre zárassék ki; mondassék ki a béke és barátság minden más népekkel; az ország jövő kormányzati formája később állapíttassák meg, s végre ez elveknek nyilatkozatba foglalására 3 tagból álló bizottság küldessék ki.

Kossuth beszéde után az *elnök* csak percek múlva juthatott szóhoz, s akkor a határozatot a ház egyhangú helyeslése közt kimondta. Kossuth indítványának minden pontja változatlanul ellentmondás nélkül elfogadtatott.

A nagyjelentőségű történelmű okmány egész terjedelmében így hangzik:

A magyar nemzet függetlenségi nyilatkozata.¹⁾

Mi, a magyar álladalmat törvényesen képviselő nemzetgyűlés, midőn jelen ünnepélyes nyilatkozatunk által Magyarországot elidegeníthetlel természetes jogaiba visszahelyezve, minden hozzátartozó részekkel és tartományokkal egyetemben az önálló európai státusok sorába igtatjuk, s a Habsburg-Lotharingen házat Isten és világ előtt trónvesztettnek nyilatkozatjuk: erkölcsi kötelességünknek ismerjük, ezen elhatározásunk indokait nyilvánítani, miszerint

¹⁾ *Közlöny* 1849. évfolyam 85-ik szám.

tudva legyen az egész világ előtt, hogy e lépésre a halálig üldözött magyar nemzetet nem elbizakodás s nem forradalmi viselkedés, hanem a türelem végső kimerültsége s az önfentartás kénytelen-sége vezeté.

Háromszáz esztendeje múlt, hogy a magyar nemzet szabad választás által az osztrák házat két oldalú kötések alapján a királyi székbe emelte.

És e három század nem egyéb, mint a folytonos szenvedés három százada.

Isten ez országot a jóllét és boldogság minden elemével megáldotta. Közel 6000 négyszög mértföldnyi területe sokszerű bőségben van elárasztva a felvirágzás forrásaival; 15 milliónyi népe keblében hordja az ifjú erőt és fogékonyt, hogy Európa keletén a népszabadságnak és civilizációnak hatalmas tényezője s Európa békéjének, mint hajdan őre volt, jövőben biztosítója legyen.

Soha egy dynasztiának hálásabb feladat nem jutott az isteni gondviseléstől, mint jutott a Habsburg-Lothringeni háznak Magyarországon.

Elég volt volna nem akadályoznia természetes fejlődését: s most Magyarország a legvirágzóbb országok közt állana.

Elég volt volna nem irigyelnie a mérsékelt alkotmányos szabadságot, melyet a nemzet egy ezredév viszontagságai között féltékenyen megőriztetett, s királyai iránt a példátlan hűség kegyeletével azonosított; s a Habsburg-Lothringeni ház a magyar nemzetben trónusának rendíthetlen támaszát még sok ideig feltekinthetné.

De ezen dynasztia, mely egy uralkodót sem mutathat fel, ki népei szabadságában kereste volna erejét és dicsőségét, a magyar nemzet irányában fíról fira a hitszegés politikáját követé; s vagy nyílt erőszakkal azon dolgozott, hogy ez országot törvényes önállóságtól s alkotmányos szabadságtól megfosztva, a már elébb minden szabadságukból kivetkeztetett császári tartományaival egy közös szolgaságba összeolvaszsa; vagy ha e részben magát a nemzet megtörhetlen vigyázata által gátolva érezte, minden igyekezetét odafordítá, hogy Magyarország, erejében elzibbasztva, kifejlődésben feltartóztatva, a császári tartományoknak gyarmatul szolgáljon, miszerint azok Magyarországból s annak rovására minél több hasznot húzhasanak, s e haszon által képessé tétessenek azon

terhek elviselésére, melyekkel rajok, az alkotmányaiktól megfosztottakra, a pazar gazdálkodású császári uralkodás akadály nélkül nehezedett; s nehezedett nem alattvalói érdekében, hanem a korlátlan uralkodás Európa szerte terjesztésének s a népek szabadsága elnyomása érdekében.

Több ízben történt, hogy e zsarnok rendszer ellenében, melynek minden lépését vagy nyílt erőszak, vagy bűnös ármány és cselszövény bélyegzé, a magyar nemzet, önfentartása végett, fegyveres védelemhez volt nyúlni kénytelen.

És bár diadalmasan harczolta az igazságos védelem harczeit, erejének használatában, mindig oly mérsékelt, s a királyi szó iránti hitben mindig oly bizakodó volt, hogy győzelmes fegyverét azonnal letette, mihelyt királyai a nemzet jogait és szabadságait egy újabb alkukötéssel, egy újabb esküvel biztosították.

De hiába volt minden kötés; minden újabb királyi eskü az uralkodó ház ajkairól, egy újabb hitszegés kezdete volt; s a magyar nemzet országos életének megsemmisítésére intézett politikája soha sem változott háromszáz éven át.

Hiába ontá vérének nemzetünk ezen házért, valahányszor az veszélyben forgott; hiába áldozott a dynasztiának családi érdekeiért annyit, melynél többet nemzet nem áldozhat soha királyaiért; hiába felejté túlzott nagylelkűséggel minden újabb Ígéretnél a multak sebeit; hiába ápolt kebelében oly törhetlen hűséget királyai iránt, mely még a szenvedések közt is a vallásosságig emelkedett: a Habsburgi és utóbb Habsburg-Lothringeni ház uralkodása Magyarországon utódról-utódra a folytonos hitszegés históriája maradt.

És a magyar nemzet mind e mellett tiszteletben tartá a kapcsolatot, mely őt kétoldalú kötésekkel ezen dynasztiához kötötte; s ha most az önfentartás természeti köteletségénél fogva e hitszegő háznak trónvesztését és száműzetését elhatározza: ezen igazságos ítéletre csak azon tapasztalás által volt indítható, hogy a Habsburg-Lothringeni ház kérlelhetlenül összeesküdött Magyarország státusz-életének kiirtása, és önmaga tépte szót azon köteleket, melyek őt a magyar nemzethez csatolták, mit Európa előtt nyílt kérdéssel be is vallott.

Több ok van, mely Isten és világ előtt minden nemzetet feljogosít, hogy a felette uralkodott dynasztiát trónjáról száműzze. Ilyenek:

ha az ország ellenségeivel, rablókkal, pártütőkkel a nemzet elnyomására szövetkeznek;

ha az esküvel szentesített alkotmány s országos státusélet eltörlésére fegyveres erőszakkal támadja meg alattvalóit, kik ellene fel nem lázadtanak;

ha erőszakkal feldarabolja s megcsonkítja az ország területi épségét, melyet fent ártani megesküdött;

ha idegen fegyveres erőt használ saját alattvalóinak legyilkolására s törvényes elnyomására.

Minden egyes ok elég arra, hogy a dynasztia a trónt elveszítse.

A Habsburg-Lothringeni ház példátlan hitszegéssel minden bűnt együtt és egyszerre követte el; s elkövette a magyar nemzet státusélete eltörlésének határozott szándékából; elkövette annyi árulás, annyi rablás, gyújtogatás, öldöklés, kegyetlenség, a népjognak oly lábbaltaposása kíséretében, hogy e bűneinek történetiája felett elborzad az emberiség.

Alkalmul ezen hitszegésre az osztrák háznak azon törvények szolgáltak, melyek az ország alkotmányának biztosítására a múlt 1848-ki tavasszal hozattak.

Ezen törvények pedig a honpolgárok belső viszonyaira vonatkozó gyökeres reformokkal újjá teremték ugyan az országot; — mert eltörölték a hűbéri adózásokat és papi tizedet; a népnek nyelvre és vallásra való tekintet nélkül képviseleti jogot adtak, az előbb arisztokratiai szerkezetű országgyűlésen; letették alapját a jogegyenlőségnek, s eltörölték az adómentességek privilégiumát; visszaállították az erőszakkal elnyomott sajtószabadságot, s visszaéléseinek fékezésére esküdtszéki institutiót alakítottak; de bár a februári francia forradalom által előidézett szellemi rázkódtatás következtében az ausztriai birodalomnak csaknem minden tartománya forradalomban és a dynasztia egészen gyámolatlan volt; a hű magyar nemzet nem igyekezett ezen körülményt arra felhasználni, hogy a király ellenében új, meg új jogokat szerezzen magának; hanem megelégedett azzal, hogy nemzeti szabadságát, önállását és függetlenségét a miniszteri felelősségre alapított közigazgatási rendszer által újabb meg újabb királyi hitszegés ellen biztosítsa.

De azon önállás és függetlenség, melyet ez által biztosított, nem volt új szerzemény, hanem régi törvény és királyi eskü által folytonosan fentartott jog, mely még azon jogszerű viszonyon sem változtatott legkevesebbet is, melyben Magyarország az osztrák császári birodalom irányában álla.

Magyarország ugyanis Erdélyivel, s minden hozzá tartozó részekkel és tartományokkal az osztrák császári birodalomba soha bele nem olvadt; hanem mindig önálló, független szabad ország volt, még azután is, hogy a *pragmatica sanctio* elfogadásával a magyar királyra nézve szintazon örökösödési rendet állapította meg, mely az uralkodó háznak egyéb országaira s tartományaira nézve meg volt állapítva.

Világos bizonyosság erre magának a *pragmatica sanction* azon törvénybeiktatása, mely által a magyar koronához tartozó országok területi épsége, s az ország önállása, függetlensége, alkotmánya és szabadsága határozottan fentartattak.

Világos bizonyossága ennek az, hogy a trónörökösök a *pragmatica sanctio* után is csak akkor lettek Magyarország törvényes királyai, ha a nemzettel koronázási alkukötésre léptek, s annak és az ország alkotmányának és törvényeinek megtartására meg esküvén, Szent-István koronájával megkoronáztattak.

A koronázási alkukötésben pedig mindig benfoglaltatik, hogy a trónörökösödési rend mellett is Magyarországnak minden jogai, szabadságai, törvényei és egész alkotmánya sérthetetlenül fentartandók.

Egyetlen egy volt a *pragmatica sanctio* óta a Habsburg-Lothringeni házból eredett trónörökösök között, II. József, ki ezen alkukötést alá nem írta, az alkotmányra meg nem esküdött és koronázatlanul halt meg. De éppen ezért a magyar királyok sorában meg sem jelenik és minden tettei és rendeletei érvénytelenek.

Utóda II. Leopold, csak ily koronázási alkukötés, eskü és koronázás mellett ülhetett a magyar királyi székbe; mely alkalmommal a királyi esküvel szentesített 1790-iki 10-dik törvényben újólag világosan kijelentetett, hogy Magyarország szabad ország, egész kormány formájára nézve független, és semmi más országnak avagy népnek alá nem rendelt, hanem saját önállással és

alkotmányval bíró, s ennél fogva saját törvényei és szokásai szerint kormányozandó.

Így esküdött meg és lett királylyá 1790 után I. Ferencz is, ki midőn a római császárság megszűntével az osztrák császári czímet felvette, tömérdek törvényszegései között annyi tartózkodással mégis bírt, hogy nyíltan elismerné, miként Magyarország, a hozzá tartozó részekkel és tartományokkal, *az osztrák császárság részei közé nem tartozik: a minthogy amattól mindig külön vámrend által él is volt és van különítve.*

Így esküdött és lett királylyá V. Ferdinánd is, ki a múlt évi törvényeket a pozsonyi országgyűlésen szabad akaratból szentesítette; de esküjét mihamar megszegvén, a magyar nemzetnek az önálló nemzetek sorából kitörlésére családja többi tagjaival összeküldött.

Pedig a magyar nemzet a hűségnek pietásával ragaszkodott e hitszegőhöz. A múlt évi márcziusi napokban is, midőn császári birodalma felbomlásnak indult, midőn Olaszországban fegyvereit egymást követő veszteség érte, midőn császári lakában minden perczben elűzéstől remegett —: a magyar nemzet e körülmények kedvezései közt sem kívánt egyebet, mint hogy biztosíttassék az alkotmány, és biztosíttassanak azon ősi jogok, melyekre az osztrák házból tizenegy király és ő maga is megesküdött, de mindannyian hitöket szegték.

És midőn e régi jogok új biztosítékául a miniszteri felelőség törvényét szentesítette és a magyar minisztereket kinevezte, a magyar nemzet lelkesedéssel karolta körül ingadozó trónusát.

E vésznapokban is, mint több ízben, az osztrák házat a magyar hűség mentette meg.

De még le sem röpött az eskü ajkairól, már összeesküdött családjával, és öröklött absolutismusi vágyai büntársaival, a magyar nemzetet semmivé tenni.

Összeküldött pedig főleg azért, mert miniszteri felelőség institutiója mellett Magyarország önálló alkotmányos kormányzatát a bécsi kabinetnek megsemmisítenie többé nem lehetett.

Magyarországot előbb egy Budán székelő kormányszék igazgatta, magyar királyi helytartótanács név alatt, melynek elnöke a nádor vala; ennek is világos törvényekkel meghagyott kötelessége volt, a magyar kormányt, önállását és törvények szentségét

megőriznie; de mivel collegiális forma mellett a személyes felelősség semmivé levén, ezen kormányzók kezéből a bécsi kabinet lassanként minden hatalmat kivon, s azt igazgató kormányzékai állásából a király nevével takaródzó önkény postájává süllyesztette.

Igy történt aztán, hogy bár Magyarország törvény szerint önálló kormányzattal bírt, mégis az ország pénzével és a nép vérével idegen célokra az absolutisticus bécsi kabinet rendelkezgetett; kereskedelmi érdekeinek alárendelte, elzárta a világforgalom érintkezéseitől s hazánkat gyarmati helyzetbe süllyesztette.

És az, mit a miniszteriális kormányformának behozatala jövőre meggátlandó s a papiroson hervadó országos jogokat s királyi esküt valósággá érlelendő vala.

Ez és különösen az ország pénzével s a nép vérével való önkényes rendelkezhetés lehetetlenítése volt az ok, miérthogy az uralkodóház hitszegően elhatározá, hogy istentelen hajtogatással Magyarországot vérbe, lángba borítsa; s midőn a belső erő minden kötelekeit e szerint megszagatnia sikerülend, a belháborúban vérző országot fegyveres erőszakkal eldarabolja; a magyar nemzetet az élő nemzetek sorából kitörülje s az eldarabolt országot önállásától megfosztva, a birodalom státus halmazába beolvaszsa.

E céljainak kivitelét azzal kezdte meg, hogy a minisztérium alakítása közben egy osztrák tábornokot a törvény elleni pártütés zászlójának a magyar koronához tartozó Horvátországban feltűzése végett, azon ország bánjává nevezett.

És pedig azért szemelte ki a pártütés kezdetül Horvátországot és Slavóniát, mert az odartartozó határőrvidéki részek katonai szerkezeténél fogva ott legtöbb kész fegyveres erőt vélt található; s azon vidékek lakosai hosszú idő óta minden polgári jogokból az alkotmány ellenére kizárva lévén, katonai szolgásguk megszokása által a császár nevével legkönnyebben valának felbujthatok.

És kiszemelte a pártütés kezdetül Horvátországot és Szlavóniát azért, mert ez erőszatás szándékából ott a magyar nemzet elleni gyűlölséget embertelen politikája már évek óta bújtotatá s azt, a nemzetiségi szenvedelmek fölizgatásával s gyalázatos eszközökkelki ápolásával egy pártnál a dühösséig ingerelni sikerült, mindamelltt, hogy a magyar nemzet a horvát és slavon nemzetiséget nemcsak elnyomni soha sem akarta, sőt annak belkormány-

zatokban is szabad fejlődést engedett, polgári jogokban pedig horvát és szlavón testvéreivel nemcsak testvériesen megosztott, hanem nekik, még saját jogainak megcsönkítésével, különös kiváltságot és szabadságot engedett.

A bán tehát a császár nevében pártot ütött s nyílt lázadást kezdett a magyar király ellen, ki ama császárral azon egy személy vala; s a lázadást annyira vitte, hogy Horvátországnak és Szlavóniának nyolcz százados kapocs után Magyarországtól elszakítását s az osztrák birodalomhoz csatolását decretáltatná.

Nemcsak a közvélemény, hanem kétségtelen adatok e pártütés megindításával a király nagybátyját Lajos főherceget, Ferencz Károly főherceget, a király öccsét s különösen nejét Zsófia hercegnét vádolák, s mert a bán pártütésében egyenesen a császár iránti hűség leplét használta, a magyar minisztérium megkérte az uralkodót, hogy nevének ezen szentségtelenítését s a családjára vetett homályt egy ünnepélyes nyilatkozattal hárítsa el.

Akkor még az uralkodóház ügyei Olaszországban rosszul állottak, s azért az álarczot nyíltan levetni nem merte. Annál fogva a bán és párthíveit pártütőknek, felségsértőknek és lázadóknak nyilvánította az 1848-ki jun. 10-kei rendeletében. De míg ezt nyíltan kijelentette, a pártütőt és czinkostársait császári udvaránál kegyelmekkel halmozá, s pénzzel, ágyúkkal, fegyverrel, lőszerrel segítette.

A magyar nemzet bízván a királyi nyilatkozatban, nem sietett a pártütőt saját fészkében megtámadni, hanem a polgárverontást, hacsak lehet, elmellőzendő, a pártütés tovább terjedésének gátlására szorítkozott.

Csakhamar hasonló módon fölizgatva, Magyarország délkeleti részén a szerb ajkú lakosok lázadtak fel.

A király azt is lázadásnak nyilatkoztatá, de szintűgy mint amazokat, pénzzel, fegyverrel, ágyúval, lőszerrel segítette. Saját császári tisztjei és tisztviselői gyűjtötték be a szomszéd Szerbiából rabló csapatokat a rácz pártütők segítségére, és őket a békés magyar és német lakosok legyilkolására vezérlették. És az egész combinált horvát-rácz lázadás intézése a pártütő horvát vezér kezeibe tétetett.

Következnek a rácz lázadásban elkövetett iszonyatosságok, melyeknek hallatára is elborzad az emberi szív. A békés lakosok legyilkoltattak a kínzásoknak legirtózatosabb nemeivel; egész

virágzó városok és falvak elpusztítottak, a gyilkosoktól menekülő magyar saját hazájában földönfutó koldus lón, s az országnak legvirágzóbb vidéke siralom-völgyévé tétetett.

A magyar nemzet védelmezni vala kénytelen magát; de nemzeti seregeink nagy részét az osztrák cabinet már elébb Olaszországba küldé a lombard-velenceiek legyőzésére; s bár saját hazánk ezernyi sebektől vérzett, annak oltalmára haza nem eresztette.

A többi magyar seregek legnagyobb része az osztrák tartományokban volt a törvény ellenére elhelyezve; nálunk pedig az országban többnyire osztrák seregek tanyáztak, melyeknek legnagyobb része inkább a pártütésnek támasza, mint a törvény s belbéke oltalmazója vala.

Sürgöttük ezen idegen katonaságnak az örökös tartományokban tanyázó magyar ezredekkel felcserélését. Részint megtagadtatott, részint minden úton késleltetett. S ha vitézeink a haza veszélyének hírére életveszélylyel csapatonként haza. indultak, üldözőbe vétettek; s ha itt-ott a túlnyomó erőnek engedni valának kénytelenek, nemcsak lefegyverez tettek, de halállal is büntettettek, mert hazájokat akarák a pártütők és rablók ellen védeni.

A magyar minisztérium sürgette a királyt, utasítaná a törvény értelmében az országban létező minden hadsereg- és várparancsnokságot, hogy az alkotmány iránt hűséggel s a magyar minisztériumnak engedelmséggel tartoznak. A parancs köröztetés végett István főherczeg nádor és királyi helytartóhoz Budára leküldetett, a levelek megíratlak és postára tétettek; de a király öcsese, a nádor királyi helytartó annyira vetemedett, hogy a miniszterelnök által ellenjegyzett rendeleteket a postáról visszacsempészné, a mint azok később, midőn ő az országból hűtlenül eltávozott, hátrahagyott irományai között feltaláltattak.

A pártütő bán megtámadással fenyegette a magyar tengerpartot; az ország kormánya fegyveres erőt küldött a király meg egyezésével Stiria felé, Fiume megmentésére; és a fegyveres erő ütközből Olaszországba menni kénytelenítettet. Fiumét a pártütők erőszakkal elfoglalták, s a magyar koronától elszakították.

És ezen gyalázatos ármányt a bécsi cabinet tévedésnek nyilatkoztatá, mint tévedésnek monda azt is, hogy a horvát pártütőknek fegyvert, pénzt, ágyukat és lőszert küldött.

Általában titkosan utasítva lettek úgy a pártütők, mint a katonai s várparancsnokok, hogy ha jön is rosszaló, vagy a magyar minisztérium iránt engedelmességet rendelő királyi parancs, annak ne engedelmessé legyenek, hanem az osztrák minisztérium utasításait kövessék.

Soha gyalázatosabb játék nemzettel nem üzetett.

A magyar nemzet e szerint pénz, fegyver, hadsereg nélkül, az ellentállásra készületlenül, rendszeres ármánynyal és árulással körülhálózva, önkényesekkel, nemzetőrökkel s gyakorlatlan és fegyvertelen népfelkeléssel volt magát a kiirtás ellen kénytelen védelmezni, s a magyar hadseregnek az országban maradt részeitől segítette, nyílt csatákban mégis győzött mindenütt; de több abszolút szellemű tisztek és vezéreknek ármánykodásai s árulásai miatt a sánczerősségekbe vonult rácz-, szerb- és határőr-lázadást hirtelen le nem győzheté.

Új erő teremtéséről kellett gondoskodni.

A király színleg még mindig engedve az elutasíthatlanul törvényes kívánságoknak, 1848-ki júl. 2-ra országgyűlést hirdetett s a nemzet képviselőit felszólította, hogy a horvát és rácz lázadás legyőzésére, az ország békéjének helyreállítására, fegyveres erőről s pénzforrásról gondoskodjanak, egyszersmind maga s egész királyi családja nevében kinyilatkoztatta, hogy a horvát pártütést s a rácz lázadást a legünnepelesebben kárhoztatja.

Az országgyűlés gondoskodott. 200,000 emberben s 42 millió forintban a szükséges erőt megszavazta, s törvényjavaslatait királyi szentesítés végett felterjesztette; egyszersmind példátlan hűséggel a királyt, ki akkoron Bécsből Innsbruckba szökött, felszólította, jöjjön Budára, segítsen jelenlétével a pártütés lecsillapításában, s támaszkodjék a magyarok hűségére, mely őt és trónusát meg fogja óvni minden veszélytől.

De ezen kérés hasztalan volt. Sőt időközben Radeckzy győzvény Olaszországban, a Habsburg-Lothringeni ház e győzelemben elbizakodva, elérkezettnek vélte az időt, hogy az álarczot levesse s nyílt erőszakkal lépjen fel a belháborúban vérző Magyarország elnyomására.

A horvát bánt, a pártütőt, s maga a király által is pártütőnek nevezettet, most már kedves hívének nyilatkoztatta; pártütéséért megdicsérte s kezdett ösvényének folytatására hívta föl.

Hasonlót nyilatkoztatott a vérben fürdő rácz lázadók iránt.

Ez volt a jelszó, melyre a pártütő horvát bán időközben királyi pártfogás alatt gyűjtött seregeivel pusztítva, rabolva, a Dráván áttört; mire az országban volt osztrák seregek nagy része hozzá pártolt; az eszéki, aradi, temesvári, gyulafehérvári várparancsnokságok, a bánügyi és erdélyi hadparancsnokságok hűtlenül elrabolták az országot. Felső-Magyarországba egy a király által osztrák ezredessé emelt tót pap a király szemei előtt Bécsben toborzott cseh rablókkal beütött; s a pártütő horvát vezér azon elbizakodással haladt előre a védetlen országban a főváros felé, hogy ellene a magyar hadsereg nem fog küzdeni.

Az országgyűlés még most is bizott a királyi esküben s a király felszólított, hogy a pártütést szüntesse meg; de válaszul az osztrák minisztérium egy nyilatkozványára hivatkozást nyert, melyben az jelentetik ki, hogy a magyar nemzet önálló kormányától a magyar pénz-, had- és kereskedelmi ügyek kormányzatát elvonni elhatározott akarata, egyszersmind a király a fegyveres erő és hadi költség iránt saját felhívására alkotott törvényektől a szentesítést megtagadta.

Erre a magyar minisztérium leköszönt; de az új minisztérium alkotására felszólított miniszterelnök által előterjesztett miniszteri jelöltek meg nem erősítették.

Az országgyűlés, a nemzet megmentésének kötelességétől ösztönöztetve, a pénzforrásokat határozatilag elrendelte s katonai állítást parancsolt.

A nemzet teljes készséggel engedelmeskedett.

A nemzet képviselői egyszersmind felhívták a király öcsését, István főherczeg nádor királyi helytartót, szálljon, eskü szerinti kötelezettségénél fogva táborba a pártütők ellen. Elment nagy szavakban fogadott fényes ígéretekkel; de miután a pártütő horvát bánal küldöttei által üzeneteket váltott, és már-már ütközetre kerülne a dolog, a tábort titkon elhagyá, sőt az országból is hűtlenül eltávozott.

Irományai közt pedig feltaláltatott az előre kikoholt terv, miként fog Magyarország Styriából, Ausztriából, Morvából, Sziléziából, Galiciából és Erdély felül egyszerre kilencz oldalról megtámadtatni.

És az osztrák hadügyminiszter felfogott levelezéséből kiszült, miként utasítottak a Magyarországot környező tartományok hadi

parancsnokai, Magyarországra beütni s combinált hadi munkálattal a pártütőket gyámolítani.

És megtörtént a beütés kilencz oldalról, míg benn a hazában felizgatott népségek polgárháborúja dühöngött. Mindnyája között legkeservesebb az Erdélyben való támadás, mert ezáltal Erdélynek Magyarországgal való egyesülése, — mely 1791 óta sürgetett közóhajtás volt és a mely a múlt évben, előbb a magyar s csakhamar az erdélyi országgyűléseken hozott, s az uralkodó által szentesített törvényeknél fogva úgy lón valósággá, hogy az 1848-ki július 2-án megnyílt magyar nemzeti gyűlésen Erdély összes képviselői s köztök a szászok is megjelentek, — erőszakosan felbontatni megkísértetett. Sőt Erdélyben a hitszegő osztrák vezérek nem elégették a rendes sereggeli hadviselést, hanem a pártütő szászok által gyámolítatva, fellázították az oláh népességet, mely a törvény által neki ajándékozott szabadság ellen fellázadva, barbár vandalismussal gyilkolta, kínozta a védetlen magyar lakosokat; nem kiméit sem nőt, sem gyermeket, sem gyámoltalan öreget; s rommá égették és felprédálták a legvirágzóbb városokat és falvakat, s köztük Nagy-Enyedet, Erdélyben a tudományok egyik székhelyét.

De a magyar nemzet ennyi árulástól, erőszaktól s veszélytől környezve, bár fegyvertelenül, készületlenül, kétségbe nem esett jövődjé felett.

Önkéntesekéi és népfelkeléssel szaporítá csekély rendezett erejét; s az igazság érzetéből merített hazafiúi lelkesedéssel pótolván a gyakorlat hiányát, a pártütő horvát tábort megverte, s miután vezérük az ütközet után nyert fegyverszünetet arra használta, hogy becsületszavát szegve, vert seregével az éj sötétében megszökött, az országból kikergette. Egy másik, több mint tíz ezernyi serege pedig körülkerítve vezérestől együtt utolsó emberig elfogott.

A vert sereg Bécs felé futamodott, s Ferdinánd király annyira vetemedett, hogy annak vezérét, a megvert, megfutamodott pártütőt Magyarországon, a királyi hatalom teljhatalmú képviselőjévé nevezné, s magát a lázadás lecsillapítására egybehívott országgyűlést, melyet a törvény csak miniszteri ellenjegyzés mellett, s így is a következő évi költségvetés megállapítása után enged feloszlatatni, — jogtalanul eloszlattottnak nyilvánítván, alkotmányt és minden alkotmányos institutiókat, hatóságokat, törvényszékeket, felfüggesztvén az egész országot hadi törvényszök

alá s a polgárok életét, vagyonát, becsületét azon pártütő zsarnok kényének s korlátlan hatalmának aláveté ki mint a haza ellensége, fegyveres kézzel támadta meg az országot, a törvényt és az alkotmányt. Sőt a hitszegő osztrák ház még e borzasztó cselekedétnél sem állapodott meg.

A pártütő bánt a Bécsset ostromló seregeknek ótalma alá fogadta s miután Bécsset egyesített erejük által ostrommal bevettek s meghódították, az egész egyesült sereget Magyarország meghódítására vezették.

A még mindig hű magyar nemzet parlamentairt küldött az ellenséghez. Parlamentairje elfogatott börtönbe vettetett, s a magyar nemzet igazságos felkiáltása feleletre sem méltatott; hanem mindenki, ki ártatlan hazáját védeni merné, akasztófüával fenyegettetett.

Mielőtt azonban a zsarnok dynasztia fősege Magyarországra beütne, az olmcúzi palotában családi revolutio eszközöltetett. V. Ferdinánd lemond a trónról, melyet annyi hitszegéssel megfertőztetett; a király testvéröccsének, az öröködési jogról szinte lemondott Ferencz Károlynak, fia, az ifjú Ferencz József főherczeg kiáltotta ki magát osztrák császárnak és magyar királynak.

De a magyar nemzet alkotmányos trónjáról a nemzet nélkül, családi kötések által senki sem rendelkezhetik.

És mégis a magyar nemzet annyira nem óhajtott egyebet, mint törvényeinek fentartását, s azoknak ótalma alatt a becsületes békét, hogy ha ezen trónváltozásra a magyar nemzet meg egyezése törvényes úton felkéretik, s az ifjú herczeg a magyar alkotmány fentartására esküt tenni ajánlkozik, a magyar nemzet semmit sem késett volna őt, mielőtt kezét polgárvérbe mártotta, diplomatikai kötések alapján fogadni s Szent István koronájával megkoronázni.

De ő meg tagadva mindent, mi Isten és ember előtt szent, nemcsak erre nem ajánlkozott, sőt inkább, első szavával kikiáltotta, hogy Magyarországot, melyet ő,, — lázadónak mert lebélyegezni — fegyverrel hódítandja meg, s hogy élte feladatának ismeri, azt ezred-év óta fentartott önállásából kivetkeztetve, az osztrák birodalomba olvasztani.

És szavát, a mennyire tehette, igyekezett is rettenetesen beváltani. Reá küldte Magyarországra Windischgrätz teljhatalmú

helyettesének vezérlete alatt álló seregét, s egyúttal Galiczia és Styria felül az országot külön seregekkel megtámadtatta.

A magyar nemzet védelmezé magát a reá mért halál ellen. De mert ennyi ellenség ellenében, s benn az országban vandal lázadoktól zaklatva még egész védelmi erejét ki nem fejtheté, eleinte hátrálni vala kénytelen; s hogy a fővárost a prágai és bécsihez hasonló szerencsétlenségtől megmentse, s e jobbra érde- mes nemzet sorsát készületlenül egy ütközet koczkájára ne tegye, elhagyta magát a fővárost is, s az országgyűlés és nemzeti kor- mány múlt január elején Debreczenbe tétetett át, az igazságos Isten segedelmébe és a nemzet erejébe vetett azon biztos remény- nyel, hogy a főváros elhagyásával a nemzet nem fog elveszni.

És hála Istennek, nem vezett el! Azonban még ekkor is megkísérté a békés kiegyenlítést; követeket küldött a hitszegő dynasztia fővezéréhez; de ő kevély elbizakodottsággal az alkudo- zást elutasítá, az ország béke követeit az Olmützbe menetelben meggátolván letartóztatta; sőt azok egyikét, a volt miniszter- elnököt fogságra vettette; s megszállván az elhagyott fővárost, ott a hóhér bárdjával zsarnokodott; hadi foglyaink egy részét legyilkoltatta; más részét súlyos börtönre vettette, s a többieket embertelen éhségre kárhóztatta, vagy az olaszországi seregekben szolgálatra kényszerítette.

S hogy semmi sem hiányozzék az ausztriai ház bűneinek mértékéből, Erdélyben a vitéz magyar hadsereg által megveretve, az orosz czár segítségéhez folyamodott, *s a szomszéd Oláhországból úgy a magas porta tiltakozása, mint az európai hatalmak bukaresti consulainak ellenzése daczára, a népjog megsértésével, orosz seregeket hozott be Erdélybe, a magyar nemzet legyilkolására.*

És végre, hogy ennyi bűneinek gyümölcset biztosítsa Ferencz József, ki magát magyar királynak meri nenezni, folyó évi márczius 4-kei s 6-akai manifestumaiban nyíltan kimondja, hogy a magyar nemzetet kitörli az élő nemzetek sorából; az ország testületét öt részre feldarabolja Erdélyt, Horvátországot, Szlavóniát, Fiumét és a magyar tengerpartot Magyarországtól elválasztja; Magyarország belső területéből a rácok számára külön vajdaságot kiszakít s általában az egész országot önállóságától, törvényes függetlenségétől, s országos lételétől megfosztva, az osztrák biro- dalomba beolvasztja.

Íme elszámoltuk egyszerű históriai igazsággal a Habsburg-Lothringeni ház példátlan bűneinek hosszú sorát, s az örökkévaló Isten Ítéletére, s a világ közvéleményére hivatkozva mondjuk ki, hogy e hitszegő házzal a kibékülés lehetsége megszűnt, s tartozunk Isten törvényének, tartozunk hazánknak, tartozunk a jognak, tartozunk a morálnak, becsületnek, Európának, s a civilisatio érdekeinek, hogy e hitszegő dinasztiát a magyar királyok trónjáról száműzve, adjuk át Isten Ítéletének, s a közvélemény, morál és becsület utálatának.

Tesszük pedig azt halálra üldözött nemzetünk törhetlen, ereje érzetében.

Íme három hónapja szállotta meg hazánk fővárosát a hitszegő ellenség, és nemzetünket készületlenül lepte meg. De a magyar nép az élethalálharcnak közepette nőtt erejében, s diadalmas harcok közt szerezte magának a meggyőződést, hogy hazáját meg fogja menteni.

Három hónap óta a zsarnok ellenség minden erejével egy talpalatnyi földet sem nyert; sőt vesztett tért tér után, ütközetet ütközet után.

Három hónap előtt a Tiszáig valánk visszaszorítva, mert már igazságos fegyvereink egész Erdélyt visszaszerezték. Kolozsvárt, Nagy-Szebent, Brassót visszafoglalták, s az osztrák ház seregeit egy részt Bakorinába üzték, másrészt úgy őket, mint a segítségükre jött orosz seregeket tökéletesen megverve, Erdélyből utolsó emberig kiűzve, Oláhországba menekülni kényszerítették.

Felső-Magyarország nagy részben meg van az ellenségtői tisztítva.

A rácz lázadás megtörve: erősségeik, Szent-Tamás és a római sánezok ostrommal be véve, s a Tisza és Duna közt levő vidék egész Bács vármegyével, le egészen a Titelig, nemzetnek visszaszerezve.

Maga a hitszegő osztrákház fővezére pedig minden egyesült erejével több egymásután következő ütközetben megverve, a Dunáig és részint a Dunán túl visszakergetve.

És azért mindezek alapján az örökkévaló Isten igazságára s a művelt világ ítéletére hivatkozva, és nemzetünk természetes jogaira úgy, valamint nehéz szenvedések alatt tetteleg bebizonyított erejére támaszkodva, oly kötelességnél fogva, mely minden

nemzetet önfentartásra ösztönöz, ezennel az általunk törvényesei« képviselt nemzet nevében kijelentjük és határozzuk, amint következik:

1. Magyarország a vele törvényesen egyesült Erdélylyel és hozzá tartozó minden részekkel és tartományokkal egyetemben szabad, önálló és független európai statusnak nyilvánítatik, 3 egész status területi egysége elbonthatlannak, épsége sérthetlennel kijelentetik.

2. A Habsburg-Lothringeni ház a magyar nemzet elleni árulása, hűségese és fegyverfogása által, nemkülömben azon merénylet által, miszerint az ország területi épségének feldarabolását, Erdélynek, Horvátországnak, Szlavóniának, Fiumónek s területének Magyarországtól való elszakítását, s az ország önálló status életének eltörlését fegyveres erőszakkal megkísérteni, e végett idegen hatalmon fegyveres erejét is a nemzet legyilkolására használni nem iszonyodott; saját kezeivel szaggatván szét úgy a *pragmatica santiót*, mint általában azon kapcsolatot, mely két oldalú kötések alapján közötté és Magyarország között fennállott, ezen hűsége Habsburgi s utóbb Habsburg-Lothringeni ház Magyarország és vele egyesült Erdély és hozzá tartozó minden részek és tartományok feletti uralkodásból ezennel a nemzet nevében örökre kizáratik, kirekesztetik, a magyar koronához tartozó minden címek használatától megfosztatik s az ország területéről s minden polgári jogok élvezetéből számkivettetik.

A minthogy ezennel trónvesztettnek, kirekesztettnek és száműzöttnek ez ország nevében nyilvánítatik.

3. Midőn a magyar nemzet elidegeníthetlen természeti jogainál fogva az európai status családba önálló és független szabad statusként belép, egyszersmind kinyilatkoztatja, hogy azon népekkel, melyek vele ezelőtt egy fejedelem alatt állottak, békét és jó szomszédságot alapítani s folytatni és minden más nemzetekkel barátságos kötések által szövetkezni elhatározott akarata.

4. Az ország jövőndő kormányrendszerét minden részleteiben a nemzetgyűlés fogja megállapítani; addig pedig, míg ez a fenebbi elvek nyomán megállapíthatnák, az országot egész egyetemes kiterjedésében, a nemzeti gyűlés minden tagjainak egy ajkú felkiáltásával s megegyezésével kinevezett kormányzó elnök Kossuth Lajos fogja a maga mellé veendő miniszterekkel, úgy

saját magának, mint az általa nevezendő minisztereknek személyes felelősségük és számadási kötelezettségük mellett kormányozni.

És e határozatainkat adjuk tudtára a mívelt világ minden népeinek azon erős meggyőződéssel, hogy a magyar nemzetet, mint a független önálló nemzetek sorában egyik testvérüket azon barátsággal és elismeréssel fogadandják, mely barátságot és elismerést a magyar nemzet nekik ezennel általunk felajánl.

És adjuk tudtára Magyarország és vele egyesült Erdély és a hozzátartozó minden részek és tartományok lakosainak azon kijelentéssel, hogy az említett egy és oszthatatlan magyar álladalom minden hatóságai, városai, községei, kerületei, megyéi és polgárai, szóval minden egyesek és testületek a trónvesztett Habsburgi s utóbb Habsburg-Lotharingeni ház iránti hűség és engedelmeség kötelességei alól teljesen és tökéletesen fölöldva vannak; sőt attól a nemzet nevében eltiltatnak; s mind az, ki a nevezett házból netalán a királyi hatalom bitorlójául fellépni merészkedő egyént tanácsosai, szóval vagy tettel gyámolítaná, honárulási bünt követ el.

Mely határozatunknak életbe léptetését s közhírré tételét a magyar álladalom kormányának meghagyván, azt minden e végre szükséges hatósággal ezennel fölrüházzuk, s a rendeletei s intézkedései iránti törvényes engedmességre a nemzet nevében minden honpolgárt kötelezünk.

Kelt *Debreczen*, 1849. április 19-én tartott nemzeti gyűlésünkben.

A magyar nemzet törvényesen egybe gyűlt főrendi és képviselői. Br. *Perényi* Zsigmond a felsőház elnöke, *Almássy* Pál a képviselőház alelnöke, *Szacsvey* Imre jegyző.

Kossuthot még az ápril 14-iki ülésen megválasztották Magyarország kormányzójává, s megbízták felelős minisztérium alakításával. A következő napon, ápril 15-én Kossuth Lajos már tudatta a nagy közönséggel az általa kinevezett miniszterek neveit: amint következnek: *Szemere* Bertalan miniszterelnök és belügyminiszter, gróf *Batthyány* Kázmér külügy-, *Duschek* Ferencz pénzügy-, *Horváth* Mihály vallásügyi, *Csányi* László közmunka-, *Vukovics* Sebő kereskedelmi és végre hadügyminiszter *Görgei* Arthur.

A kormány ápril 17-én kezdte meg működését, noha az eskütétel csak május 6-én történt.

Kossuth Lajos kormányzói esküje így hangzott:

»Én Kossuth Lajos, a nemzetgyűlés által választott kormányelnök, esküszöm az élő istenre, hogy a reám ruházott hivatallal járó kötelességeket, saját személyes felelősségem mellett, úgy fogom teljesíteni, hogy Magyarország függetlensége, szabadsága és területi épsége fentartassék és a nemzetgyűlés által hozott törvényeknek és határozatoknak érvény szereztessek. Isten engem úgy segítjen.«

A miniszterek hasonló alakban fogalmazott esküt tettek le, de nem a Kossuth kezébe, hanem az országgyűlés színe előtt, mely e pillanattól kezdve, mint Magyarország souverénitásának letéteményese, a kormányzót bízta meg a hatalommal.

A függetlenségi nyilatkozat lefordítottat valamennyi európai nyelvre s közöltetett a hatalmakkal s udvarokkal; egyúttal megküldetvén az összes törvényhatóságoknak, kihirdetett a nemzetiségek előtt is.

Az úgynevezett békepárt hallgatott! Utólag ugyan minden egyes tagja más és másként adja elő nemcsak a trónvesztés előzményeit, hanem azt a magatartást is, melyet ápril 14-e után e párt követett. Ép ezért, sem Kazinczy Gábor sem Kovács Lajos, de még maga Kemény Gábor sem számíthat e tekintetben arra, hogy mint történétíró, a »feltétlen hiteles« címzet elnyerje. Valamennyiből a megsértett »békepárti hiúság« beszél akkor, — amidőn olyanfélét állítanak, hogy: Szemere, Bem, Dembinszky és Nagy-Sándor-József tábornok is ellene voltak a függetlenség kikiáltásának, s utólag kárhoztatták azt. Bem, Dembinszky és Nagy-Sándor József, e megdicsőült martyr nézeteit ismeri az egész világ. A Szemere Bertalanét pedig ismerte már akkor, amidőn ő az ápril 14-iki függetlenségi nyilatkozat alapján kabinet alakításra vállalkozott; s az 1849 május 2-án tartott beszédében, melylyel a minisztérium programját ismertette, nyíltan kijelentette, hogy a minisz-

terium magát *respublicai irányúnak* vallja, s *demokratiai értelemben kíván és fog minden törvényeket formulázni*¹⁾ Ezek tehát úgy az előzmények, mint a következményekért minden felelősséget elhárítanak magukról, 8 az egész ódium terhét Kossuth nyakába szeretnék, vagy akarnák hárítani. Szerencse azonban, hogy volt még a békepárt táborában tollforgató ember, aki jóval fiatalabb levén a többinél, emlékezete frissebb s megbízhatóbb, mint a fentebbieké, Ez nem más, mint a békepárt lapjának, a debreczeni és pesti Esti-Lapoknak és az 1849-iki Pesti Hírlapnak szerkesztője: *Jókai Mór*.

Jókai egyszerűen és ridegen, de elég érthetően konstatálja, hogy a függetlenségi nyilatkozat kikiáltása után a *békepárt maga állt a mozzanat élére, mélyet elfordítania lehetetlen volt többé...* és tette ezt, — miként Jókai mondja, önfeláldozásának teljes tudatával abból a célból, hogy a *balvégzet* a becsületességet találja a vezényleten. És Jókai erre vonatkozó feljegyzéseit tovább olvasgatva, pár sorral alább megtaláljuk az egész rebus megfejtését e szavakban: »És az egész balvégzetnek (értsed: Függetlenségi nyilatkozatnak) egy papírrongy volt az oka, melyre N. osztrák tábornok a kápolnai csata után rajzónnal e szavakat írta: (Sipg über Sieg; die Ungarn sind vernichtet.« Erre született meg a márcziusi összalkotmány. *E tény után a békepártnak nem volt többé feladata a — kibékítés.*«

Ezzel a pár szóval Jókai megczáfolja Kazinczy Gábor állítását: hogy a Kossuth által becsődített zsoldos és mámoros tömeg akarta a függetlenségi nyilatkozat kikiáltását; megezáfolja Kemény Gábor azon állítását, minha az ápril 14-iki nyilatkozat egyedül a debreczeni nép terrorizmusa alatt kiálltatott volna ki; s megczáfolja a különben *practicus* Kovács Lajos loyaltástól füstölgő frázisait »mi szerettünk volna lelépni a képviselői pályáról, de ez ki nem kerülhetett volna a *tüntetés látszatát*«.

¹⁾ *Szemere Bertalan*: Szépirodalmi dolgozatok és szónoklatok 288—289; — *Respublica* 1. szám. Szemere Bertalan levele Csengery Antalhoz és Kemény Zsigmondhoz.

És velük szemben igazat ad Jókai Mór ezen állításának, »hogy a márcziusi összalkotmány kihirdetése után még a békepártnak sem volt többé feladata a kibékítés,« úgy az akkori összes hírlapok hangja és szelleme, mint a törvényhatóságok, károsok, tanárok, szerzetesrendek, tudományos egyetemek, minden rendű tanodák, az ország összes törvényszékei, káptalanok, egyszóval az Isten tudná elszámolni annak az ezer és ezerre menő feliratnak szerit-számát, mely hódolattal járult a magyar kormányhoz és Kossuth Lajos kormányzóhoz, s köszönetét és háláját fejezet ki azért, amit ápril 14-én tettek. Ez tény, ez történelmi faktum, ezt elloyaliskodni nem lehet sem most, sem a jövőben.

Megengedem, hogy a békepárti urak a köpenyeg alatt értekeztek Görgeivel és Klapkával az iránt, hogy alkalom, adtán visszaszívatták az országgyűléssel a trónvesztési nyilatkozatot, de nyíltan bevallani ezt sem volt bátorságuk. Görgei e tekintetben férfiasan viselte magát, ő elmondja emlékirataiban, hogy a békepárti urak meghívása folytán megjelent Debreczenben, s elment a conferentiájukra. Ott azonban látván, miként »vaskalapos« emberekkel van dolga, — fogta magát, s szónélkül ott hagyta őket és e percztől kezdve megszüntetett velük minden összeköttetést.

Volt-e Görgeinek tudomása a báró Stein ezredes és a békepárt által Kossuth ellen tervezett merényletről? — arra már legfeljebb ő felelhetne. Klapka ugyanis és Stein Miksa a Debreczenben levő Zaniniak és egy huszár pót-század segítségével el akarták Kossuthot fogni, s »ismeretlen helyre« szállítani. A katonai előkészületek meg voltak téve, de a békepárti urakat, midőn Stein tudokra adta, hogy: »most már tenni kell!« kiverte a hideg verejtek, fejüket elvesztették és a dolog abba maradt.¹⁾

Azt hiszem, nem lesz érdektelen az a néhány tudósítás közlése, melyeket ez időtájt küldött a bécsi angol követ kormányához; mert a világgal még ekkor is azt

¹⁾ *Gelich Rickárd:* Magyarország függetlenségi harca 1818—1849-ben. II. 214—218. lapok; jegyzet.

akarták elhítenni, hogy a szabadságharcot hazánk kizárólag a lengyelek segítségével vívja.

Lord *Ponsoby* lord *Palmerston*hoz.

Bécs, 1849. ápril 17.

.....A magyar csapatok, melyek most Kossuth pártján vannak, a háború kezdetén kevés hajlandóságot mutattak a császáriak ellen harcolni, a honvédek pedig gyakorlatlanok, fegyelmetlenek voltak, Debreczen tehát oly könnyen elfoglalható lett volna, akár csak Győr, Buda és Pest. A kedvező alkalom elmúlt, mialatt a magyarok meghódolását várták, hogy az ország kiméivé legyen a háború veszedelmeitől. Az osztrákok által elpocsékolt időt a magyarok ügyes hadvezérek megnyerésére használták fel; lengyelek és mások jöttek közéjük, kik bátorították, gyakorolták a magyar csapatokat és apró csatározásokkal szoktatták a harczhoz.

*

Mr. *Magenis* lord *Palmerston*hoz.

Bécs, 1849. ápril 27.

. . . . Lordságod figyelmét óhajtom felhívni arra sajtászerű körülményre, hogy a Magyarországon megindult küzdelem immár *a lengyelek ügyévé* fejlődött,²⁾ a seregeket lengyel tábornokok vezetik, mint Dembinski, Bem stb. és a felkelőknek, ha nem legnagyobb, de legügyesebb állományát lengyel gyalogság képezi. Azt rebesgetik, hogy Kossuth népszerűségét és befolyását a lengyel vezérek örökölték át.

*

M. *Magenis* lord *Palmerston*hoz.

Bécs, 1849. május 1.

A magyar forradalom harcára nézve furcsa tény derül ki, melyről lordságod már kétségtelenül olvasott is a lapokban, de én kötelességemnek tartom felhívni rá a figyelmét, mivel a

1) Hentzi, midőn Irányi első felhívására felelt az ostrom előtt, szintén azt állítja, hogy Debreczenben a »Lengyel magyar köztársaság« kiáltott ki.

magyarországi ügyekről jól értesült egyéntől megerősítve hallottam. A magyarok majdnem mind royalisták; de Kossuth elhittette velük, hogy Ferdinánd császárt erőszakosan fosztották meg a tróntól és a most uralkodó császár csak bitorló; a magyarok tehát azt hiszik, hogy most törvényes uralkodójuk érdekében harcolnak.

Amidőn az amerikai Egyesült-Államok congressusában összegyűlt tizenhárom status képviselői 1776. július 4-én a függetlenségi nyilatkozatot aláírtak, az öreg Franklin Benjamin Amerika szabadságharczát a felkelő naphoz hasonlította, — mely csak később fog emelkedni, ragyogni és melegíteni. 1849-ben, az ápril 14-iki függetlenségi nyilatkozat kikiáltásakor, már észlelhető volt, hogy a magyar szabadságharcz napja túlhaladta delelő pontját, s lemenőben van. Nem e munka szűk keretébe tartozik az okok részletes fejtegetése, de tény, hogy a szabadságharcz élén álló férfiak közt levő egyenletlenségek, súrlódások és torzalkodások nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a csak nemrégiben felkelt nap mielőbb lenyugodjék.

A magyar fegyvereknek egy darabig kedvezett a szerencse. Ápril első részében Bem apó annyira szorongatta Erdélyben az osztrákokat, hogy a bécsi kabinet *áprü 15-én leírta a czárt*, hogy 30000 emberrel siessen segélyére Erdélybe.¹⁾ Következett azután a szabadságharcz egyik legfényesebb momentuma, a nagy-sallói csata, ahol a császári seregek a szó szoros értelmében szétszórattak. Ugyanaz nap Perczel verte ki Ó-Becsénél a szerbeket sáncaikból, s kergette őket át a Tiszán; s majdnem ugyanakkor, amidőn G-örgei serege felmenti Komáromot az ostromzár alól, adja meg az orosz udvar hivatalos feleletét ápril 14-ére, kijelentvén ápril 27-én kelt nyilatkozatában, hogy a »Független

¹⁾ Bericht über die Kriegsoperationen des Russischen Truppén gegen die Ungarischen Rebellen im Jahre 1849. Nach officiellen Quellen. Zusammen gestellt von H. v. R. kais. russischen Obristen, des Generalstabes. 21-ik lap.

Magyarország az európai egyensúlyt zavarná, ép ezért reméli, hogy az európai kormányok bele fognak nyugodni Oroszország fegyveres beavatkozásába.« Nem is késlekednek soká, mert május 1-én a csár segédje, *Berg* tábornok Pozsonyban terem Welden osztrák főparancsnok főhadi szál-lásán, s megbeszéli utóbbival s a többi osztrák meghatalmazottal, az orosz intervenció részleteit. És tényleg ezután hat nappal Panutine orosz tábornok 13 ezer emberrel és 48 ágyúval sietve bevonul Ausztriába, hogy fedezze a legnagyobb veszélyben levő Bécsset a lázadók ellen, mert a birodalmi székváros bevétele a monarchiára határtalan nyomorúságot hozna.¹⁾

Május 8-án Miklós orosz csár teszi közzé, hogy megindította derék hadát, a lázadás leverésére; mire négy nap múlva Ferencz József császár is tudatja Magyarország népével, hogy: a hön óhajtott béke biztosítása végett fölséges szövetségesével egyesült a közös ellenség legyőzésére, fogadja tehát a nép úgy őket, mint barátait. Nem is lehet csodálkozni, ha erre a *szíves felszólításra Pozsonyban*, e mágnás Persionopolisban levő magyar főurak, élükön a hazáját megtagadott hazaáruló Pálffy Móriczczal,²⁾ vérszemet kapnak, s adakozásra hívják fel a közönséget ő felsége segélyezésére, s önkéntes csapatokat szerveznek saját hazájuk szabadsága ellen.³⁾ A fentebb említett két proclamatióval szemben Kossuth Lajos és gróf Batthyány Kázmér a minden hadüzenet nélkül történő orosz invasió ellen Európa színe előtt óvást emelnek, s keresztes háborút hirdetnek. Ezalatt Görgei Arthur beveszi Budavárát. Ferencz József császár Welden visszahívja és Haynau Gyulát nevezi ki főparancsnoknak, aki azzal installálja magát, hogy Lipót várának bevétele óta a pozsonyi fogságban sínlődő *Mednyánszky* László őrnagyot, s hadnagyát *Grubert* rövid úton felakasztatja. És a magyar kormány a helyett, hogy retor-

¹⁾ Bericht über die Kriegsoperationen etc. 6-ik lap.

²⁾ *Közlöny* 144; és a Pálffy nyilatkozatára vonatkozó képviselőházi beszédek és határozatok a *Közlöny* 140-ik számában.

³⁾ *Respublica* I. szám; *Horváth M.* A Függetlenségi harcz II. 141. lap.

síóval élve, — bár Görgei fenyegetődzik, megelégszik az-
 zal, hogy Szemere Bertalan republikánus kormányának fel-
 szentelt minisztere Horváth Mihály országos böjtöt rendel
 el az orosz betörés veszedelmének elhárítására. Görgei
 lutheránus ember létére a böjtöt nem tartván alkalmas
 fegyvernek a muszka invázió megakadályozására, Komárom-
 ban a június 6-iki haditanácsban azt javasolja, helyezték
 át a harcztért a Duna jobb partjára, s folytassák a szabad-
 ság küzdelmet a Dunántúlnak még ki nem merült hazafias,
 népe között; ő a tihanyi félszigetet megerősíti, a hiányzó
 munitiókat beszerzi Bécs-Ujhely és Gráczból, — s hiszi,
 hogy így sikeresen folytathatja a küzdelmet. A magyar
 kormány június elején tér vissza Debreczenből Pestre, a
 hol Kossuthot a közönség nagy ünnepélyességgel fogadja,
 ami sok gúnyos megjegyzésre adott alkalmat, főleg Görgei
 és környezete részéről.¹⁾ S mialatt Görgei és Kossuth közt
 az ellentét mind és mind élesebben domborodik ki, a ma-
 gyar sereg beveszi Aradot, Görgei Komáromnál háromszor
 ütközik, s miután tudatja a magyar kormányval: fusson
 Pestről, a merre lát, — megkezdí egy hónapig tartó levo-
 nulását Világoshoz. A kormány pedig megfogadva Görgei
 tanácsát, Szegedre teszi át székhelyét. Ideje volt! mert jú-
 lius közepén két szotnyia kozák lovagolt be *Adlerberg* szá-
 zados vezénylete alatt Pestre, s a kozák *czirkálók fedezete*
alatt ekkor már az osztrák csapatok is át mertek jönni a
*balpartra.*³⁾ Ezalatt a magyar kormány kénytelen Szegedről
 tovább futni Aradra s ott értesül, hogy az oroszok nem-
 csak Bem apó seregét verték tönkre Segesvárnál, de Gör-
 gei hadtestének egy részét is szétszörták Debreczen alatt.
 Ekkor érkezett meg derék hadával Görgei Aradhoz, s egy-
 úttal kis vártatra rá megjött a temesvári csata elvesztésé-
 nek híre is, mire a kormányzó, a miniszterelnök ellenjegy-

¹⁾ *Bitt. Letvitschnigg*: Kossuth und Seine Bannerschaft. I. köt, 30. köv. lapok; II. köt. 104. és köv. lapok. — *Szilágyi Sándor*: A forradalom férfiai 28. lap és Forradalom története 384. lap.

²⁾ Bericht uber die Kriegsoperationen der Russische Truppen. in. 175—177. lapok.

zésével, egy levelet intézett Görgeihez, melyben felhatalmazza, hogy egyezkedjék az ellenséges hadakkal.

Görgei erre a következő levelet intézte a kormányzóhoz.

Görgei Arthur tábornok az ország kormányzójának, Kossuth Lajos úrnak Arad várában.

Kormányzó úrnak a miniszterelnök ellenjegyzése mellett, engem az ellenséges hadsereggeli egyezkedésre felhatalmazó levelet közül vettem; minthogy azonban ezen felhatalmazás a kívánt és a közös hazánk jövőjét biztosító cél elérésére nem elégséges, és én arra, hogy azt, a mi a nemzet számára megmenthető, megmentéskésem, elkerülhetetlen szükségesnek tartom, hogy a jelen kormány lépjen le s én ruháztassam fel a polgári és katonai legfőbb hatalommal: tehát ezennel fölkérem kormányzó urat, méltóztassék ekkép mielőbb határozni, ezen határozatát velem s a közönséggel is tudatni, hogy annak következtében minden késedelem nélkül azon lépéseket megtehessem, melyek egyedül képesek a nemzet jövőjét biztosítani, s a végromlástól még nem késő megmenteni. Kelt Ó-Aradon, aug. 11. 1849. *Görgei Arthur tábornok.*

Görgei e levelének vétele után úgy a kormányzó, mint a kormány egy, a nemzethez intézett nyilatkozattal leköszöntek. A miniszterek közül alá voltak írva: *Vukovits* Sebő, *Csányi* László és *Horváth* Mihály.

Kossuth a leköszönő iraton kívül még az alábbi levelet intézte Görgeihez:

Augusztus 12-én. 1849.

Ön tegnapi napon kelt levelében oda nyilatkozván, miszerint arra, hogy azt, ami a nemzet számára megmenthető, megmenthesse, elkerülhetetlen szükségesnek tartja, hogy a kormány lépjen le, s ön ruháztassék fel a polgári s katonai legfőbb hatalommal;

Én önnek ezen kívánatát, bár igen különös dolog, hogy valaki magát kandidálja kormányznak, mégis teljesítettem, teljesítettem t. i. annyiban, a mennyiben azt teljesíteni rajtam állha-

tott, a nélkül természetesen, hogy a nemzet felsőségi jogainak ez által legkevésbé is derogálni akarhatnék.

Önmagam iránt tartozom a kötelességgel, röviden elmondani az okokat, melyek ezen rendkívüli lépésre indítottak; egyzersmind a nemzet jogainak tiszteletben tartása iránt tartozom önt azon határookra figyelmeztetni, miket, ha csak zsarnok lenni nem akar (mit a nemzet semmi esetre nem túrne), respectálni tartozik.

Indítatva találtam magamat ön kívánatát teljesíteni, mert:

1-ör. A körülmények oly rendkívülieg súlyosak, miszerint, ha kormányzói fáradozásomnak sikere nem volt volna, a história előtt azon vádnak lettem volna kitéve, hogy elbizakodottságomnak, vagy hatalmasságomnak a haza javát alárendeltem, s hogy a dolog másképen üthetett volna ki, ha önnek, midőn kívánta, a hatalmat átadom vala. S talán (mert ellenkezőjét bizonyítani lehetetlen volt volna) saját lelkiismeretemet is nyomta volna a vád, hogy a megmentésnek valamely lehetőségét elmulasztottam.

2-ször. Tettem azért, mert a mint ön tudja, boldogabb körülmények közt már hónapok előtt tettem önnek azon ajánlatot, hogy helyemet átadni akármikor kész vagyok; sőt ha elérkezetnek véli az időt erre, kész vagyok ön számára magam pártot csinálni, pedig akkor, midőn ezt mondtam, a párt, melyet csinálhatok, nagy vala, t. i. az összes nemzet. Én pedig adott szavamat meg szoktam tartani szintűgy, mint a hatalom iránt, soha vágyat nem éreztem; nem akkor sem, midőn markomban koronák sorsa feküdt.

3-szor. Tettem azért, mert én csak addig tehetek a kormány ólén hasznot hazámnak, míg a nemzetben egységet eszközölni, vagy legalább színét feltartani képes valók. Ez vala mindig igyekeztem, és ennek köszönhetem azon nagyszerű eredményeket, mik kormányzatom alatt történtek, egy idő óta azonban, különösen az ön vezérlete alatti seregben, egy neme a politikai korteskedésnek, s bizonyos gúnyolása a polgári hatalomnak kezdett kifejlenni — a nemzet ügyének roppant kárára, melyhez midőn legközelebb a párt csinálási viszketeg magába a képviselő házba is beharapódzott; egységet többé nem eszközölhetek, s a szakadást, melyet Ausztria magának, nyíltan bevallva, oly ügyesen, s annyi sikerrel czélul kitűzött, többé meg nem előzhetem.

Nekem szakadást nem legyőzni, hanem eltávolítani volt feladatom; s kitértem önnek útjából, hogy ezen feladathoz hű, és emlékeztetem minden ambíciótól tisztán maradjon. Kitértem pedig annyival inkább, mert

4-szer. Ön maga lépett fel azt követelni, az egyetlen hadsereg élén, mely a dolgok gyúpontján akkor jelen volt. Önt pedig férfúnak ismerem, ki ha valaminek szükségéről meggyőződve, magában fel tett valamit, azt nem hiában tette fel. Én pedig a 18-ik brumaireket nem igen kedvező eseményeknek tartom a szabadság érdekében.

5-ször. Tettem azért, mert három miniszter ön indítványát támogatván, s egyszersmind resignálván, vagy minisztereket kellett volna neveznem, mi a jelen körülmények közt lehetetlen volt, vagy minisztérium nélkül kormányoznom, azaz dictaturát gyakorolnom, mitől magamat mindig idegennek éreztem, most pedig midőn minden teendő úgyszólván a hadseregben koncentrálódik, a hatalmat katonailag képzett kezekben czélszerűbbnek véltem.

Ezen okoknál fogva s mert magam sikerrel nem kormányozhatva, az országot kormány nélkül nem hagyhatám, átadtam önnek a kormányzati hatalmat.

Tudom, hogy a kormányformát változtatni nem volt jogom, de az országgyűlés nem volt együtt: s azért hiszem, hogy lépésem a kénytelenség által mentve van.

De átadtam önnek a kormányzati hatalmat a nemzet javára s nem kárára, s kötelességem önt emlékeztetni, hogy a felelősségtől a nemzet irányában feloldva magát nem képzelheti; a külömség csak az, az én és az ön felelőssége közt, hogy én formák megtartásáért is felelős valék, ön csak azért, hogy rosszat ne, jót pedig, a mennyit csak tehet, tegyen a nemzetnek.

Kérem és emlékeztetem önt a nemzet nevében, tartsa tiszteletben a nemzet felségi jogát. Emlékezzék meg, hogy ön nem ura, hanem első szolgája a nemzetnek; s emlékezzék, hogy a hadsereg is nem öné, hanem a nemzeté.

Egyet tehát meg kell említenem. Én árulásnak tartanám, ha minden okszerű lehetőség meg nem kísértetnék a nemzet megmentésére. Árulásnak tartanám, ha ön nem a nemzet, hanem csak a hadsereg részéről, nevében és számára bocsátkoznék alkudozásba. Lehet eset, hogy hadseregek becsülettel letehetik a fegyvert

túlnyomó erőszak előtt; de nem lehet eset, hogy becsülettel letehessék a fegyvert, ha úgy teszik le, hogy a nemzetnek szolgásgát vásárolnak; sok, néhány vagy kevés, egyes egyének személyes javának árán.

Ezen nyilatkozattal tartoztam magamnak s a hazának; kívánom azt a hivatalos »Közlöny«-be beiktattatni.¹⁾

Kossuth ezután elutazott Aradról, Görgei pedig seregét Világoshoz vezette, s ott az orosz előtt letette a fegyvert. Példáját követték a többi csapat-vezérek és várparancsnokok is.

Mielőtt Kossuthot negyvenöt éves számkivetési útján követnénk, szükségesnek látjuk még az alábbi diplomatiái okmányok közlését, melyek némileg be engednek pillantani a nagy tragoedia coulissái közé.

M. Magenis lord Pálmerstonhoz.

Béct, 1849. jun. 5.

Igen keveset tudunk itt a magyarok erejéről, vagy az érzelmeikről, a melyek őket a harcra lelkesítik. Azt mondják, Kossuth igyekezett honfitársait azzal fanatizálni, *hogy az oroszok a romai katolikus egyház megsemmisítése céljából jöttek*, s hogy a görög egyház uralmát akarják helyébe állítani.

Lord Ponsonby lord Palmerstonhoz.

Bécs, 1849. aug. 14.

Kétségtelen, hogy sem Ausztria, sem az oroszok nem hagynak a magyaroknak kezében semmi eszközt arra, hogy újból ellentállást fejthessenek ki Ausztriával szemben. Ez nagyon rossz és helytelen dolog, de tény és én kötelességemnek tartom lord-ságodat erre a tárgyra figyelmeztetni. Azt hiszem, az osztrákok, ha győznek, adnak valamelyes alkotmányt a magyaroknak, amennyi az ország helyi viszonyaihoz épen szükséges, de semmi áron nem állítják vissza a régi alkotmányt, melyről a magyar országgyűlés

¹⁾ *Asbóth Lajos*; Emlékiratai I. kötet 77-82. lapok.

a liberális párt Kossuth vezetése alatt maga mondott le, és az előbbi császár által a lemondás szentesítést is nyert.

Bármikor érjen is véget a háború, ha Ausztria javára dől el, azt vélem: Ausztria az összes magyar várakat megfogja szálani, és Bécset védelmi állapotba helyezi az utóbbiakhoz hasonló veszedelmek ellen. *A magyarok viszonylag jelentéktelen tömeggé válták* stb. stb.

M. Buchanan lord *Palmerston*hoz.

Szent-Pétervár, 1849. aug. 16.

Ide mellékelve küldöm az orosz hadsereg magyarországi műveleteiről szóló jelentések másolatát.

Lordságod már bizonyára értesülve van a győzelmekről, melyeket Paskievits és Lüders tábornokok a magyar Bem és Nagy-Sándor fölött arattak, és valószínűleg nem kerülte ki figyelmét Paskievits herceg ama tapasztalata, mily ritka hűséget mutat a magyarság Görgei tábornok iránt; *ő herczegsége nem volt képes kémeket kapni közöttük, sem pedig tájékoztatást nyerni a felől, milyen hadi erővel áll szemben.*

*

Consul-general *Colquhoun Palmerston*hoz.

Bukarest, 1849. aug. 21.

Az éjjeli postával sietek értesítést küldeni a fontos eseményről, *hogy a magyarországi háborúnak vége...* E váratlan fordulat alkalmul szolgál a vezérférfiak közt uralkodott egyenlenségekről beszólni; *mi már régebben hallottunk a meghasonlásról; Kossuth, aki a tanácsban a küzdelem folytatására szavazott, kisebbségben maradván, néhány bátor hívével visszavonult. Hírlík, hogy Bem Görgeihez csatlakozott, de az nem bizonyos.*

Miklós czár napiparanocsa hadseregéhez aug. 22-én.

Gyermekeim!

Isten megáldotta bátorságotokat, önfeláldozástokat, rettenthetetlenségeket. Megtettétek kötelességeket. A felkelés el van nyomva. A hol az ellenség rátok mert támadni, legyőztétek; és nyomról-nyomra követve, ritka látványnak voltatok szemtanúi. Láttatok egy ellenséges hadsereget, amely feltétlenül lerakta előttem fegyvereit.

Két hónap alatt átszolgáltattunk jogos tulajdonosának százötven zászlót, négyszáz ágyút. Több mint nyolczvanezer felkelő tette le a fegyvert.

Dicsőség nektek! dicsőség derék vezéreknek! Méltónak mutatkoztatok a győzhetlen orosz hadsereg hírnevére.

Köszönöm nektek együtt és külön-külön. Megvagyok veletek elégedve, és büszke vagyok reátok.

Miklós.

Pár nap múlva a következő manifesztum jelent meg a *Journal de Petersbourg* hasábjain:

Mi Isten kegyelméből I. Miklós, minden oroszok czárja stb. tudtul adjuk:

»*Oroszország teljesíteni fogja szent hivatását!* Ezt mondtuk kedvelt alattvalóinknak, mikor kijelentettük előtűk, hogy engedve szövetségesünk, Ausztria császára óhajtásának, hadainkat a magyarországi háború elfojtására és ott a jogrend visszaállítására rendeltük.

Isten segítségével czélt értünk. Két hónap alatt több fényes győzelem után Erdélyben és Debreczen környékén, derék hadaink Galicziából Pestig, Pesttől Aradig, Bukovinából és Moldvából a Bánságig hatoltak előre.

Vége a felkelő seregek minden oldalról szorítva, általunk északról s keletről; az osztrák hadak által nyugatról és délről körül fogva, az orosz hadsereg előtt letették a fegyvert, s hozzánk folyamodtak, hogy kegyelmet eszközöljünk számukra jogos uralkodójuknál. Miután mi szentül megtartottuk ígéretünket, visszazólítottuk hadainkat a birodalom hatáira.

Hálával eltelve az iránt, a kitől minden jó származik,
kiáltunk: Nobiscum Dens! Audite popules et vincemini, qui a
nobiscum Dens!

Kelt *Varsóban*, 1849. aug. 17/29-ik napján, nralkodásunk
24-ik évében.

Miklós.

Ekkor már Magyarország a csár lábainál hevert.

X.

1849—1851.0

A világosi gyász nap után a magyar menekültek legnagyobb része Orsován át Törökország felé bujdokolt. Kossuth maga, Asbóth Sándor társaságában távozott Aradról s Lúgosra ment. A hős Damjanich kétlovas kocsiján távozott a kormányzó, s a vitéz tábornok annyira aggódott, nem-e esik az osztrákok vagy oroszok kezébe Kossuth, hogy a híres vörös sapkások őrmagyát: *Gergey Károlyt*¹⁾ küldte nyomába, hogy hozzon neki hírt, szerencsésen átjutott-e az ellenséges csapatokon?

Kossuth a Lúgoson összeverődött haderőt gyöngének és demoralisáltként találta. Innen tehát Ternovára, majd Orsovára ment, s csak mikor a világosi fegyverletétel hírérről biztos tudomást szerzett, akkor lépte át Magyarország határát azért, hogy negyvenöt esztendővel később koporsóban hozzák haza a hálás utódok drága tetemeit.

»Kifejezhetlen érzelem vihar dúlta lelkemet, midőn a világosi fegyverletétel hontalanná tett..... Leborultam hazám földjére, mielőtt határán átlépnék; zokogva nyomtam reá a fiúi szeretet búcsúcsókját; egy csipetnyi port vettem

¹⁾ Az emigráció viszontagságairól a következő művek írnak legkimerítőbben: *Áldor Imre*: Vázlatok a magyar emigráció életéből. — *Adalékok* a kény uralom ellenes mozgalmak történetéhez (az Asbóth család irataiból.) — *Dancs Lajos*: Töredékek tíz éves emigrationalis élményeimből. — *Szokoly Viktor*: Az emigráció viszontagságai történetéből. *Egressy Gábor*: Törökországi Napló. *László Károly*: Naplótöredék.

²⁾ Jelenleg nyugalomba vonult legfőbb ítélőszéki bíró; Székesfehérvárt él.

belőle magamhoz; — még egy lépés, és — — — úgy valék, mint a tört hajó roncsa, melyet a szélvész ki dob a homokra egy sivatagon.«

Így ír száműzetése első perczeiről a nagy hontalan »Irataim I. első kötetének előszavában. Teljesen biztosan állítani nem lehet, de minden jel arra mutat, hogy Kossuth Angliába akart menni, s ott igyekezett volna már ekkor propagandát csinálni levért, legyőzött, s rabigába vert hazájának; ez lehetett az oka teljes külső átalakulásának. Arczát anynyira átváltoztatta, hogy legjobb ismerősei is alig tudtak reá ismerni.

Sűrű, szép szakállát teljesen le beretváltá, bajuszát rövidre nyírta, s haját, melyet rendesen magas homloka miatt hátulról előre szokott simítani, most egészen hátra fésülte, ami koponyájának kopaszságát tüntetvén fel, idegenszerű kifejezést kölcsönzött arczának. Kezdetben Widdinben is így járt, de később, midőn belátta, hogy sokkal kedvesebb vendége ő a portának, sem hogy egy könnyen Angliába eresztené, haját ismét úgy viselte, mint azelőtt, de szakállát nem növeszté meg. Öltözete fekete bársony atilla, s hol sapka, hol Kossuth-kalap; ritkán török fez.

A porta hivatalnokai vendég szerető barátsággal fogadták a kétségbeesett szerencsétlen hazátlanokat; sőt mondhatni, hogy szabadságharcunk kiválóbb egyénei iránt hódoló tisztelettel viseltettek.

A majd tömegesen, majd hullározva érkező menekvők augusztus 14-től augusztus 20-ig szállinkóztak át a török földre; s lefegyverzésük után a török kormány Widdint jelölte ki részükre tartózkodási helyül. Kossuth és a vele volt magyarok augusztus 20-án indultak Widdin felé. Kossuth Asbóth Sándor és Szöllősy nevű török tolmács kíséretében utazott. Az osztrák kormány előrelátása és élelmességére mutat, hogy megbízott kéme, ez a gazember Szöllősy, nem csak a legkritikusabb debreczeni napokban meg bírta tartani pozícióját Kossuth mellett, hanem még az emigrációba is követte; s Kossuthnak Amerikába menetele után haza jött s egy piszkos pamphletben a legképtelenebb dolgokat hazudozta össze Kossuth ellen.

Kossuth és két társa nem a többiekkel egyszerre, hanem előre és külön mentek át a Dunán Kalafatból Widinbe, a hol Kossuth rögtön megérkezése után látogatást tett a basánál, aki jóakaratóról ugyan biztosítá, de kijelenté, hogy tovább nem utazhat.

Kossuth után még az nap 40 menekült érkezett Widinbe, kiket szintén a várba szállásolták el. Az emigráció tagjai, kevés kivétellel, augusztus 23-án tisztelegtek Kossuthnál, kit levert kedély állapotban és betegen találtak. Kossuth barátságosan beszélgetett menekült honfitársaival, s egész nyíltan kimondá, hogy a tovább utazhatás iránt semmi jóval sem biztathatja őket.

Két nappal később érkezett meg Monti ezredes és Visoczky tábornok vezénylete alatt az olasz és lengyel légió. E két légió és a 2-dik zászlóalj fedezte Orsovánál a menekülők elvonulását. Pár nap alatt a menekülők száma Widdinben többre ment ötezernél; ezek közt volt 361B magyar, 871 lengyel és 464 olasz.

A hazát, családot, egyszóval mindent vesztett menekültek sorsa alig lehetett irigylendőbb, mint azoké a hazafiaké, kiket az osztrák zsarnokság ezidőben kötél vagy lőpor és golyó segélyével átszállított a más világra. Bár az első pillanatra biztosítva is volt életük, de jövőjük annál komorabb, bizonytalanabbnak tűnt fel, mert úgy az orosz mint az osztrák zsarnoki hatalom tudta, hogy a magyar szabadságharcz a maga igazában mindaddig nincs befejezve, míg annak külföldre menekült vezéreit vagy el nem emészti, vagy börtönbe nem vetheti. E nézpontról indulva ki, gyűlöletes küzdelmét még a nyomorult, árva hontalanok ellen is folytatta, kik pedig csupasz életükön kívül más egyébbel úgy sem bírtak.

Lehet gondolni, hogy alig volt abban az időben külömb legény egész Európában az osztrák kormánynál. Oly vérszemet kapott, s olyan nagy hangerővel beszélgetett, mintha ő lett volna segítségére a czárnak, vagy pláne Oroszországot hódította volna meg. És ebben méltó társa volt neki a diadalittas czár. E két nagy hatalom, felbátorítva Törökország tehetetlensége s a nyugati hatalmak azon

vétkes közönye által, melyet ezek a magyar függetlenségi harc ideje alatt tanúsítottak, *a menekültek kiadatását követelték.*

Ausztria a magyar, galicziai-lengyel s az osztrákolasz; Oroszország pedig az orosz-lengyel menekülteket, mint állítólagos alattvalóit követelte s igényeit mindkét tatalom régiebb szerződésekre alapította, oly szerződésekre, melyeket az utóbbi századokban csak azért kötnek egymással a hatalmak, hogy legyen mit meg ne tartaniok. A magyar menekültekkel szemben újra bebizonyult Brennus mondása: *Vae victis!* s kitűnt, hogy ahol a hatalom, az erő, ott van a jog is. Ausztria és Oroszország látván a nyugati hatalmak közönyét, mindent mertek.

Miklós czár 1774-iki Kajnardzsii egyezsége az osztrák-kormány pedig az 1718-iki passarovitzi és az 1739-iki nándorfehérvári szerződés egyes pontjaira hivatkozott Konstantinápolyban, s a mi fő, a czár sajátkezűleg írt levelet küldött a szultánnak és egész parancsoló hangon követelte a menekültek kiadását. Ugyanekkor a két hatalmasság, hogy fellépésének nagyobb súlyt adjon, előre tolt a seregeit a török határok felé.

A szultán belátta, hogy ha kiadja a menekülteket, akkor az egész világ által szentesített menedékjogot sérti meg. Tanácsosai azt mondták, hogy nem lehet a kiadatást kikerülni, ha csak a menekültek török vallásra nem térnek át, s ezáltal török alattvalókká nem lesznek. Ekkor *Ábdul-Medsid* szultán fölemelkedett üléséből a Divánban, s kezeit égre emelve, ünnepélyesen így szólt: »Allah hatalmas, bizom oltalmában. De ha vesznem kell, vesszek becsülettel. Azt a gyalázatot nem hozom nevemre, hogy megsértetem a vendégjogot, hogy kiszolgáltattam ellenségeik bosszújának a szerencsétleneket, kik nálam oltalmat kerestének. Akarom hogy meg is találják. Jöjjön a minnek jönni kell. Én nem adom ki. Így akarom. így legyen. Gondoskodjatok a védelemről.«

És nem adta ki őket! De azt belátta, hogy egymagában nem elég erős az osztrák és orosz ellen, azért is Anglia és Franciaország képviselőihez fordult azon kérdéssel,

hogy ha a követelés visszautasítása háborúra találna vezetni, számolhatna-e Törökország a két nyugati hatalom támogatására?

Mind a két nagyhatalom képviselője *igenlő választ adott e kérdésre.*

A menekültek ügyében sir *Canning György* Therápiából keelve, ezeket írja 1849. szeptember 3-án lord *Palmerstonnak.*

Az orosz és osztrák képviselők itt és Bukarestben folytonosan sürgetik az összes menekültek kiadatását; azonban valószínű, hogy megnyugodnának, ha csak a jelentékenyebb egyének adatnának is ki. Az osztrák internuntius a belgrádi békekötés 18-ik, az orosz követ a kajnardzsi békekötés 2-ik pontjára alapítja követelését. Megjegyzem, hogy az internuntius hangulata sokkal erélyesebb.

Emberiség szempontjából, — nem tekintvén a porta jellemét és jövő politikáját — habozás nélkül tudattam a kiadási követelés határozott ellenzését. Azonkívül figyelmeztettem a török minisztereket, ne kössék le magukat oly tartozásra, mely nincs bent világosan a szerződésben, s óvakodjanak oly intézkedéseket tenni, melyek jövőre nézve megkötnék kezeiket.

Szerencsés voltam megtudni *Aupick* tábornoktól ¹⁾ hogy e tárgyban az ő nézetei tökéletesen megegyeznek az ön nézeteimmel; ennél fogva összhangzólag működünk, s hasonló értelmű biztosításokat nyertünk a nagyvezértől, Ali basától.

E kérdés függőben léte alatt láttam a nagyvezért, s úgy hagytam el őt, mint ki, főleg a kiadásra vonatkozólag, kész felvenni a dolgok folyamát.

A díván múlt hó 30-án ült össze, s azt határozta, hogy a porta, saját becsülete kockáztatása nélkül, nem adhatja ki a menekülteket; úgy azonban, hogy megtagadása védelmében minden lehető nyilatkozatot használjon, mely enyhítse a dolgok további menetéből tán keletkező kellemetlenségeket. Ali basa e tárgyban tudósítást küldvén hozzám, kinyilatkoztatta, hogy a menekültek elfo-

¹⁾ A francia követ.

adására néhány nap múlva a várnai kikötőből hajó fog küldetni, mely őket az Archipelagus valamely szigetébe viendi, Shodusba vagy Candiába; valószínűleg ez utóbbiba.

Van okom hinni, hogy ha a menekültek kiadatása ismételve sürgettetnék, a porta végre is felhívást intézend a vezető hatalmasságokhoz s igénybe veendi véleményüket

Az e kérdés fölött folytatott diplomatiái levelezésekből világosan kitűnik, hogy az Ausztria és Oroszország által hivatkozott szerződésekben *nem voltak* oly pontok, amelyeket a menekültek ügyére alkalmazni lehetett volna. S miután a porta a párisi és londoni kabinetek közbenjárását kikérte, ezek okt. 6-án, illetve okt. 10-én rendeletet bocsátottak ki, hogy a földközi tengeren levő hajórajaiak induljanak a levantei vizekre.

A szenvedés és megpróbáltatás ezen nehéz napjaiban Kossuth újra visszanyerte régi energiáját s ruganyosságát. Már szeptember elején írt Londonba Pulszky Ferenczhez és Parisba gróf Teleky Lászlóhoz, s kérte őket, tegyenek meg minden tőlük telhetőt a magyar menekültek érdekében.

Kossuth Viddinben Szöllösyvel és Asbóth Sándorral lakott egy házban. Utóbbit végtelen szerette, tisztelte és becsülte, mint oly férfiút, ki alapos műveltsége, tiszta karaktere, férfias magaviselete, és hű ragaszkodása által teljes mértékben kiérdemlé barátságát. A gaz Szöllösy azonban csakhamar elhagyta, s olykor-olykor Kutahiában jelent meg, ha az osztrák kormány részére valamit ki akart ott szimatolni.

A Kossuth londoni és párisi levelének nem volt valami nagy eredménye; gróf Andrassy Gyula ezredes azonban, ki Kossuth teljhatalmú ügyvivője volt a portánál, kieszközölte, hogy a Viddinben levő magyar menekültek tisztességes élelemmel s kielégítő ruhával lettek ellátva. Ugyancsak Andrassy Gyula értesítette arról is Kossuthot, hogy a porta követeli az izlamra való áttérést.

A török kormány Resid basa által szólítá föl a menekülteket a próféta hitére való áttérésre, megjegyezvén, hogy mint mohamedánok, a szultán alattvalóivá fognak

válni, s így a fényes porta oly oltalmat nyújthat nekik, milyenben mint osztrák vagy orosz alattvalókat nem részesíthetné.

Bem, Kmetty, Guyon, Stein, Kohlman, galanthai Balogh János és a kisebb rangúak közül is számosan erre a hírre áttértek; Kossuth, Batthyány Kázmér, Mészáros Lázár, Perczel azonban nem.

A porta semminemű eszközt nem használt az áttérésre s maga Kossuth, nemkülönbén a menekültek főbbjei közül többen, igyekeztek társaikat e lépéstől visszatartani, sőt Kossuth e tárgyban irt is Palmerstonhoz, — még inkább remélve és várva a nyugati hatalmak beavatkozását ily viszonyok közt. Az áttérésre vonatkozólag ezt mondja a többek közt: »A halál és gyalázat közt sem kétséges, sem nehéz nem lehet a választás.«

Kevéssel ezután az osztrák kormány Vidinbe küldte Hauslaub tábornokot, aki október 16-án kiáltványt intézett a menekültekhez, melyben őrmestertől lefelé mindenkinek büntetlenséget ígér; a tiszteket »elnéző«, »emberséges«, »szelíd« bánásmóddal kecsgetti. Hauslaubbal mintegy 3060 menekült tért vissza a hazába.

Ausztria és Oroszország végre megnyugodtak abban, hogy a menekültek az ország belsejébe küldessenek, vagy pedig távolíttassanak el az országból.

Titoff orosz ügyvivő decz. 17-én belenyugodott kormányának nevében a porta következő feltételeibe:

»1. Mindazon lengyelek kiutasíttatnak a török birodalomból, — s ezeknek visszatérése is eltiltatik, — kik mint orosz alattvalók a magyar forradalomban részt vettek, s kiket az orosz követség megemlítend. (Titoff 14 lengyel menekült eltávolítását követelte.)

2. Azok az oroszországi lengyelek, kik az izlamra áttértek, Aleppóba vagy Konjekkba bekebeleztetnek.

3. A porta erélyesen eszközli azoknak a lengyeleknek kiutasítását, kik idegen útlevelekkel jönnek Törökországba, ha bebizonyul, hogy ezek Oroszország ellen működnek.«

Az angol és francia követek ezzel szemben leghatározottabban tiltakoztak a lengyelek bekebelezése és kiutasítása ellen.

Stürmer, az osztrák ügyvivő, kénytelen volt beérni azzal, »hogy a porta az ország belsejébe küldi mindazokat a magyar menekülteket, kiket az osztrák követ kijelöl, s ezeknek tartózkodási helye Kutahia lesz Kis-Ázsiában.

Az osztrák követ összesen 47 egyént jelölt meg; s valódi osztrák fejvesztettségre s tájékoztatlanságra mutat, hogy e 47 között voltak a következők is: Madarász László, (Hamburgon át Amerikába menekült), Szemere Bertalan (osztrák útlevéllal ment már jóval előbb Parisba), Tánics Mihály (soha sem mozdult ki Pestről, a józsefvárosi lakásáról), Horváth Mihály (mint kocsis menekült Svájcba). Sárossy Gyula (Gyöngyösön, Taposi zsidó-tanítónál segéd-tanítószkodott); Beöthy Ödön (Hamburgba menekült), és herczeg Woronyieczky, (ezt meg épen tudhatták volna, hogy Haynau akasztatta fel Pesten).

Mialatt azonban a diplomatai alkudozások folytak, a török kormány elhatározta a menekülteket Viddinből Sumlába átszállítani, részint, hogy távolabb legyenek hazájuktól, de főleg az emigráció főbbjeinek óhajtására, kik az osztrák ügynökök hazahívogató csábítgatásaitól tartottak.

Mielőtt a menekültek Sumlába elindultak volna, Kossuth a következő beszédet tartotta a száműzöttekhez:

»Szerencsésnek érzem magamat uraim, a jó és dicső szultán üdvözetét és áldását önöknek átadhatni. Tegnap érkezett meg a nagylelkű uralkodó küldötte a következő örvendetes üzenettel.

A szultán el van határozva Ausztria és Oroszország követelésének — kiadatásunk kérdésében, — sehogy sem engedni, sőt hitére esküdött, hogy atyai oltalmát tőlünk semmi irányban meg nem vonja, még akkor sem, ha ebből nagybirodalmának végromlása következne.

Uraim! Bizonyos, hogy Viddint elhagyjuk! Az európai háború, melyet mindnyájan oly hön vártunk, mely szegény hazánkat a rabszolga-bilincsekből fölmentendi, s mely ekkorig kérdés alatt állt, most már bizonyosságot nyert.

Csak az idő nincs meghatározva, melyben az kitör, s miről Fuad effendi Oroszországba küldött követe bizonyosságot hozand nemsokára. Testvéreim! napunk még nem szállt alá, még ragyog számunkra!

A magyar emigráció magas és mindig emelkedő pontot foglaland el Európa földén; azt megtartani nehéz, de annál dicsőbb feladatunk.

De ne higyjétek, kedves testvéreim, hogy ezentúl ismét elhagyatva és magunkra maradunk. Nem! Bizonyosan nem! A hatalmas Török-, Francia- és Angolország és Svájc azon karok, melyek bennünket a legerősebben támogatandnak.

Még kevéssel ezelőtt a hangulat az angol parlamentben néhányunknak az Izlámra áttérte, s az itt uralkodó térítési szellem miatt nem igen látszott ügyünk mellett állani, — mi bizonyos viddini személyekre kellemetlen hatással lehetett. De egy levél tőlem a nemes Palmerston lordhoz, s egy derék angolnak, Thomsonnak fáradhatlan törekvése, — ki ezen missiót magára vállalá, oda vívók a dolgot, hogy most az angol újságok, mind tory mind a wigh pártbeliek egyformán, mint egy férfiú, — emelek szavukat, — s mindent mozgásba hoznak javunkra. S azért, uraim, a legtisztább lelkiismerettel mondhatom önöknek, hogy Angol és Franciaország egyhangúlag ügyünk mellé állott s kinyilatkoztatta, hogy imádott hazánk szabadságát és függetlenségét a török portával szent szövetségben, Ausztria és Oroszország ellen kivívandja.

E fontos események folytán a magas porta elhatározá magát a magyar emigrációt Viddinből Sumlába áthelyezni. Vájjon ott maradunk-e vagy nem? azt azon hírek döntik el, melyeket nekünk Fuad effendi hoz Pétervárról.

Nézetem szerint Sumla, ha nem is a legjobb, bizonyosan legcélszerűbb tartózkodási helye a magyar emigrációnak, mert szerencsésen folytatott háború esetén, Oroszország és Ausztria ellen könnyű lesz Rustsukra átköltözni, s ott a Dunán átkelve, hazánkat ismét elérnünk; hogy ott nyomorult maradványait azon vérszomjas kormánynak, mely az iszonyúan feldühödött istenség igazságos átkát hordja

magán bélyegként azon gyalázatos tettekért, melyeket vad-ságában egy szegény, védtelen népen elkövetett, a föld színéről eltöröljük

Ha azonban tartózkodásunk Sumlában nem volna elég biztos, — mit alig hihetek, — akkor a Dardanellákon 14 angol hajót találándunk, melyek kormányaik által a magyar emigráció felvételére oda vannak parancsolva, s e napokban már meg is érkeztek; ott mi az európai háború kitöréséig szíves fogadtatást nyerünk, s mely a nemes Britanniába visz, azon országba, melynek, hogy lord Palmerston szavaival éljek, — rendjelei és keresztjei nincsenek, hogy Oroszország és Ausztria példája szerint, egy népgyilkosnak, mint például Haynaunak mellét feldíszítse. Van azonban a bámulat és tiszteletnek legtisztább érzete egy vitéz nemzet azon romjai iránt, mely a zsarnokság öt századokon épített sziklafészkrét az ingadozásig megrázkód-tatni képes volt!

Csak még néhány szót uraim! Hogy minden lehető rendetlenségek, kellemetlenségek megelőztessenek, a magas porta az összes emigrációból egy hadi testet kivan alkotni, melynek főnöke én lennék. Ha önök akarata, úgy az enyém is; de én egyetértést és rendet kívánok, mely nélkül had-testünk fenn nem állhat, mert csak akkor lehet valamely testület hasznos, ha minden tagja egyöntetűleg működik. Hadtestünknek egy katonai intézetet kell képezni, melynek tökéletesítése az ön feladatom leend. Katonai tudományok, gyakorlatok és előadások iránt is hasonlókép gondoskodni fogok. Hogy az orosz részről rajtunk semmi erőszak ne követ tessenek el, az átköltözés szárazon történik. Hogy a hadtestnek az útiköltség iránt is könnyebbsége legyen, a magas porta e célra 24.000 piasztert küldött ajándékul az emigráció számára, amit önök közt, uraim, ezennel kiosztok.

Az emigránsok három csapatban indultak útnak, és november 22-én érkeztek Sumlába.

Sumlában még ma is igazi törökhöz illő fanatikus kegyelettel vezetik be az utast abba a kékre festett, csinos, négyyszobás török konakba, melyben a „*magyar padisah*“

lakott. Kossuth itt naphosszat íróasztala mellett ült, s egyik levelet a másik után küldözgető az európai hatalmasságok; udvarainál levő bizalmas embereinek.

Rövid idő múlva megjött a porta végleges határozata, hogy Kossuth és társai Kutahiába, azok a menekültek pedig, akik áttértek a török hitre, Aleppóba lesznek bebezve. Nem használt semmiféle tiltakozás.

Még a távozás előtt egy nagy öröm érte Kossuthot. Neje, Meszlényi Terézia, hosszú és kalandos bujdosás után reá akadt férjére. Kossuthné a világosi fegyverletétel után Arad vidéken bujdokolt részint ismerősöknél, részint ismeretlen helyeken álnév alatt. 1850 február elején egy Mayerhoffer nevű férfi védelme alatt a szolnoki vasúton Pest felé utazott. Egy vasúti hivatalnok már-már felismerte, amidőn Mayerhoffer észrevevén a bajt, egész hidegvérrel odaszólt Kossuthnénak:

— Már kedvesem, csak tórd egy kicsit fogfájásodat; nemsokára Pesten leszünk, s ott majd kihúztatjuk azt a rossz fogat. Addig pedig burkold be arcodat zsebkendőddel, mert ha a levegő éri, még élesebb lesz a fájdalom.

Kossuthné szerencsésen Pestre ért kísérőjével, s Pestről Zimonyba utazott, s ott Mayerhoffernek sikerült útlevélet szerezni Belgrádba, ahová azonban csak osztrák vesztgőzők kíséretében mehettek. Belgrádban a szard konzul közvetítése és Garasanin szívessége következtében eljutottak Sumlába. Kossuth később meghatóan szép levélben köszönte meg Garasaninnak, hogy nejének segítségére volt a legnagyobb veszély idejében. 1850 február 15-én reggel az emigráció teljes számmal jelent meg Kossuthnál, hogy tőle bucsut vegyen. Kossuth kilépett az erkélyre s rendkívül megindult, zokogó hangon így búcsúzott el honfitársaitól:

Testvéreim! Az első nehéz lépés életemben az volt, mely hazámtól, a második meg az lesz, mely tőletek választ el, hogy Európától messze, élőhalott legyek oly helyen, hol öröm nem, csak sir várhat reám.

Ti ifjak és erősek vagytok még, s így okvetlen rátok kerül előbb-utóbb a sor, harcolni a hazáért és szabadságért; de én, kinek napról-napra alább hanyatlik életerejé,

én aligha fogom megérni e napot. Legyen meg, amit a sors akar! temessen el a végzet száműzetésben, mint dicső elődömmel, Rákóczyval teve. Csak egyre kérlek, testvéreim! arra, *hogy felszabadítván rablánczaiból a hazát, gondolatok künn porló hamvaimra, s szerezzétek meg neki a hazai föld, a hazai sír édes nyugalmát; ez az egyetlen óhajom a halál küszöbén, s ti teljesíteni fogjátok azt.*

Kossuth e szavai után a hallgatóság hangosan zokogott. Férfi-nő egyaránt. Gróf Vay László, aki a száműzöttek nevében akart beszélni, alig birt szóhoz jutni. A fájdalom meg-meg állítá beszédét, s csak néhány szóval búcsúzott el a nagy férfiútól.

Achmed effendi, a padisah teljhatalmú biztosa, tudata, hogy nejét és cselédjeit, beleszámítva 24 személyt vihet magával Kutahiába.

Az internáltak száma összesen hat volt: *Kossuth, Batthyány Kázmér, Oyurmán* a Közlöny volt szerkesztője, *Visóczy* tábornok, *Perczd Mór* és *Perczél Miklós*. Kivülök Mészáros Lázár kérte magát az internáltak jegyzékébe felvenni, s így heten lettek.

Mindegyiküknek meg volt engedve, hogy egy-két egyént vigyen magával. Kossuth kíséretében ezek voltak: *Ihász* és *Asbóth* alezredesek; *Vagner* és *Biró* őrnagyok; *Fráter Alajos* és *Kinizsi István* kapitányok; *Kalapsza* és *Grechenek* főhadnagyok, *Házmán Ferencz*, *Berzenczey László*; *László Károly*, *Weigli Vilmos*, *Kosztá Márton*, *Török Lajos*, *Szerényi* szolgabíró, *Kappner* kapitány, *Ács Gida* tábori lelkész, *dr. Spaczek*, *Cseh Imre* török tolmács s kívülök három cseléd.

A karaván összesen 45 tagból állott, s négy napi utazás után Jenipazáron, Jesztepen, s Dennehávon keresztül február 18-án este Várnába értek, s másnap 19-ön már felpakkolták őket a parttól alig ezer lépésnyire horgonyzó *Tari bahri* (*tenger isten*) nevű 250 lóerejű hadihajóra, mely már délután 5 órakor felszedte horgonyát, s megindult Kis-Azsia felé. A *Tari bahri* február 25-én ért Brüssába, hol néhány magyar és oláh menekült ünnepélyesen fogadta őket.

Itt aztán megfeneklettek, mert az esős és hideg idő megszüntet s a tavasz beálltát kénytelenek voltak menekülteink Brassában bevárni. Innen küldött Kossuth egy memorandumot »az amerikai szabad államok« polgáraihoz. Ennek nagy hatása lett, mert a szabad amerikai népben felköltötte azt a részvétet és lelkesedést, melynek eredménye gyanánt az Egyesült-Államok kormánya a Kutahiába belebbezett magyarokért egy teljes kényelemmel felszerelt hadihajót küldött, s vitette őket azon át Amerikába.

Brassában a magyarok szigorú felügyelet alatt állottak. Így a többek közt Kossuthnak nem volt szabad az angol és francia kormányokkal érintkezni. Ugyancsak minden menekült mellé egy török katona volt rendelve, s csakis ennek kíséretében volt szabad a házon kívül járkálni, sétálni vagy lovagolni. Brassában harminczkilencz napig maradtak; s ápril 6-án elindultak Kutahiába, hova hét napi ut után ápril 12-én érkeztek meg.

Kutahia vagy Kutahijeh nevű anatóliai város, hajdani neve *Cotyacum* volt, északi Phrygiához tartozott, s már Strábó is tesz róla említést. A *Purzák* hegy aljában fekszik, s lakosainak száma 50.000-re tehető. Székhelye az anatóliai helytartónak. Épületei közül megemlítendő egy sajtóságos módon épített mecset. A város környékén igen sok görög és római régiség található.

Kossuthot egy nagy katonai laktanya első emeletén szállásolták el; s a muzulmánok itt is a legnagyobb tisztelettel viseltettek iránta. A török nép itt Kutahiában ép úgy mint Sumlában »*magyar padisahnak*« nevezte; s a katonai őrizet parancsnoka: Sulimán bég a legelőzékenyebb szívességgel teljesíté Kossuthnak legkisebb kívánságát is. A török azonban óvatos volt, mert felügyelet nélkül itt sem engedte meg senkinek a sétalovaglást.

A menekültek maguk készítették egyszerű, magyaros edelüket. A török kormány biztosa minden lehető megtett, hogy a magyarokkal feledtesse szomorú helyzetüket. Nevezetesen a laktanyával átellenben Kossuth és környezete részére egy terjedelmes gyümölcsös kertet bérelt, s

abba egy emeletes kis mulató házat csináltatott. Ezt a kertet menekültjeink angol és francia mintára rendezték be, s a felső végén tekepályát állítottak. Ez a kert volt Kossuthnak, családjának, s hozzátartozóinak rendes összejöveteli s társalgási helye, hol Kossuthot ülve, állva s körbe fogva hallgatták az adomákat kedvelő magyarok.

A június 18-a valódi családi ünnep volt Kossuthra és nejére. Ekkor érkezett meg a bátor és férfias lelkű Ruttkayné Kossuth Lujza a kormányzó gyermekeivel, Perencz, Vilma és Lajossal, nevelőjük, Karády Ignác kíséretében.

A Kossuth gyermekek a szabadságharcz leveretése után osztrák fogságban maradtak.

Az osztrák hivatalos lap 1850. évi márczius 9-iki száma ezeket írja róluk:

Kossuth gyermekei a) *Ferencz*, Lajos, Ákos, született 1841. november 16-án; b) *Vilma*, Szeréna, Terézia, született 1843. május 13-án; c) *Tódor*, Károly, Lajos, született 1844. május 26-án.

A fiúk atyjuknak evangelika, a leány ellenben anyjának r. katolika vallásában neveltettek eddigelé.

A császári sereg foglyaivá lett gyermekek Pozsonyba szállítottak, s itt a várhegyi lakban (Schlossberg) mind-egyedül gondos ápolásban részesítettek.

A kormány csak annyiban ismerte feladatának e gyermekek irányában gondosságát kiterjeszteni, a mennyiben törvényszerűleg hivatva van. Ugyanis:

A köztörvény abbéli rendelkezéséhez képest, miszerint a hátrahagyott gyermekek irányábani gyámintézkedés azon község hatósági köréhez tartozik, melyben azok szülői legutolszor tartózkodának: Pest város hatósága legfelsőbb helyről megbízva lón, hogy Kossuth gyermekei ellátása s neveltetése végett gyámi minőségben megbízandó egyén iránt javaslatot nyújtson be, s midőn a kormány, az ezen gyermekek neveltetésére szükségendő költségeknek azon esetben: ha ezek nem fedeztethetnének azok részéről, kik erre törvényszerűleg kötelezvék, nagylelkűleg elválni ajálkozott, — nem lehete szándékában, valamint teendői

körébe sem tartozhatik, az azok neveltetése és ellátásával foglalkozás.

Azoknak tehát valamely köznevelő intézetbe elhelyeztetése, — mint már némelyek regélgeték, — ép úgy sohasem czéloztatott, mint az ezen gyermekek irányában kellő különösb felügyelést s neveltetésükre való befolyást szükségeslő semminemű politikai tekintetek általában nem létezőnek. Mert ismételjük:

Nem egyébben pontosult kormányzatunk e részben való teendője, mint hogy azon intézkedéseiben részesüljenek, melyeket a hazának törvényei rendelnek azon esetekre nézve, midőn a gyermekek szülők gondoskodásait és helyettesítőit nélkülözni kénytelenítettek.

És ez eset forog fenn Kossuth Lajos gyermekei irányában is.

Az atya a fenforgó körülmények közt gyermekei fölötti hatalmát nem gyakorolhatja.

Annálinkább méltányolható tehát magyar kormányunk eljárása; mert midőn ama kérdés eldöntését: ki legyen a Kossuth gyermekek közgyámságával megbízandó s miként láttassanak el azok? az illető hatóságra bízá; ugyanekkor az e részben legfelsőbb helyre kérelemmel járuló Kossuth Karolinának, Kossuth Lajos édes anyjának kérvényét kellő figyelembe vévé, s az ugyanez ügy eldöntését Bécsben szorgalmazó Kossuth rokonoknak, a közbejött rendelkezések fölői értesítés végett ugyanazon hatóságnak leküldé.

Az ekként folyamatba tett tárgyalások folytán a többször nevezett gyermekek fölött közgyámsággal a pesti ág. evang. val. község német szónok lelkésze *Láng Mihály* oly kötelezettséggel bízott meg, miszerint azoknak nem csak erkölcsi, s vallási neveltetésükre lelkiismeretesen felügyelend, hanem ezen felül különösen gondoskodand az iránt is, hogy a r. katholica egyházhoz tartozó leányka vallási kiképztetése egy érdemes katolikus lelkész befolyásával eszközöltessék.

A közgyámság alatt a gyermekek közvetlen neveltetését nagyanyjuk: Kossuth, született Vöber Karolina eszköz-

lendi, s a gyermekeknek a gyám kezeihez átadására a pozsonyi várparancsnok utasítottatott.«

Miután később a hatalom mégis célirányosabbnak tartotta azt, hogy visszaadja az ártatlan gyermekeket szüleinek, úgy történt azután, hogy Kossuth nővére kivitte őket Kutahiába. Ruttkayné pár hét múlva visszatért Magyarországra.

Július 7-én egy újabb szállítmány internált érkezett Kutahiába, összesen 19-en, ezek közt volt Bulharin tábornok, és Frackner ezredes. Jött velük még egy Lüllei nevű zsidó ember is, ki a szabadságharczban kémszolgálatokat teljesített, Sumlán pedig testi-lelki barátja volt annak a *Jazmadzsi* nevű osztrák ágensnek, a ki Kossuthot meg akarta ott gyilkoltatni. Öt nappal később érkezett a vén lengyel Dembinszky tábornok, s vele négy kísérelője.

Szeptember elején megérkezett azután maga *Jazmadzsi* is. Mi volt a valódi célja, szándéka odajövetelének, sohasem tudta meg senki; Mészáros Lázárt meglátogatta, s amnestiával kecsegtette. Szolimán bey azonban röviden végzett vele, mert egyszerűen kiutasította.

A következő hónapban előkelő angol látogatók keresték fel menekültjeinket: *Urchard* angol parlamenti tag, a törökök nagy barátja; vele voltak még *Begaldy* olasz költő, *Massingberd* gazdag angol, s Kossuth régi megbízottja: *Tomson* úr Algernon Massingberd egy év múlva külön kötetben «) írta meg Kossuth-tal való ismeretségét, melyből érdekesnek tartunk egyet-mást közölni:

»Csak az, — írja egy helyen könyvében, a kinek alkalma volt a szent ügy harczosaival és a vezérférfiakkal megismerkedni (mint nekem Kutahiában), csak az érti át, mily igazságos ügyet védelmeztek és milyen szellemben tették azt,

Kossuth maga, kinek ékesszóló szavára seregek nőttek ki a földből, egyszerű, mint egy gyermek, államférfiúi modorral és parlamentáris tehetséggel megáldva.

¹⁾ Algernon *Massingberd* equ.: Letter of Kossuth and the Hungárián Question.

Hallani kell a protestáns Kossuthot, a mint az angol politikáról értekezik; oly folyékony angol nyelven, mely Schakespeare-re emlékeztet; mint javasolja az anglikán püspökség felállítását Rómában, mint egyetlen módot, a melylyel a pápai túlkapásokat (a mit ő előre látott) ellensúlyozni lehetne.

Meglepetésemet még fokozta az a körülmény, hogy a »Times«-bői vett értesítésekkel ellenkezőleg, a mely szerint Kossuth a magyarok elharácsoltságából keleti kényelemmel veszi magát körül, miután a »Korona« egy zsidónak olvasztó üstjébe került, — *e helyett őt a legegyszerűbb környezetben találtam, szerény asztalán a pompás tál helyett, melyet az országgyűléstől kapott, egyszerű vasedények állottak. Bámultam az erélyt, melylyel gyenge egészsége daczára naponkint tíz órán át dolgozni képes; pihenés helyett pedig török szótárt szerkeszt,¹⁾* és hadászati tanulmányokat tesz.....

SZÍVÓS kitartással és nagy ékesszólással küzdött a jobbágyság megszüntetése mellett, magyarázva a földesuraknak, hogy ezzel biztosíthatják függetlenségüket.....

... Nevezetes dolog, hogy Kossuth intézményei és az általa vezetett forradalom, daczára a leveretésnek, sokkal több jó következménnyel bírnak, mint a mennyi a momentán baj. Ő száműzetésben van: ezren estek el a csatátéren; a vezetők elmenekültek, börtönbe vagy vécpadra jutottak, — de tizenkét millió jobbágy lett szabadá.

Az összes nemzet rangkülönbség nélkül testvéri szövetséget kötött. A földesurak hálával tartoznak Kossuthnak, hogy a lengyel parasztlázadáshoz hasonló vérengzések mindenkorra lehetlenné tette. A magyar név rokonszenves lett fülünkben és tiszteletreméltóknak találjuk őket szerencsétlenségükben. A kormányzó azt írta Brossából, Hannibál temetkezési helyéről Cass tábornoknak, hogy a száműzetésben is *boldognak érzi magát, mert nem panaszkodhatik hazája hálátlansága miatt*«. Ő is hagyott vissza

¹⁾ A Kossuth által szerkesztett török-magyar szótár kezeim közt van. *Sentaller L.*

romlást, de azzal együtt minden egyéb kellékét annak, a mivel a függetlenséget és a haza boldogságát egykor még helyre lehet állítani!«

Így ítélte meg a szabad angol ember a nagy száműzöttet!

December 30-án értesültek az internáltak, hogy Bem apó Aleppóban elhunyt. Betegsége nem volt sem hosszú, sem fájdalmas. Csakis az utolsó napokban lehetett őt rávenni, hogy orvosságot vegyen be. Lakása kertek között feküdt, igen mélyen egy folyó mellett. Az orvosok azt állították, az a levegő tesz neki rosszat. A makacs öreg ezt nem akarta elismerni. Hozzá közel álló egyének szintén kérték, költözködjék el, — hasztalan! Még ő biztatta egyik vendégét, hogy ne búsuljon, holnapra jobban lesz. De már a következő nap tanácskozássra hívta össze hozzá a francia consul Aleppó mind a hét orvosát, s mire a két első megérkezett, az oroszok réme, a székelyek hadistene, a magyarok és lengyelek bálványa, a hadverő hős haldoklott.

Az orvosok szerint a sebek és fáradalmak által elgyengült teste nem győzedelmeskedhetett a lázon. Este teste alsó részében fájdalmaokról panaszkozott, később ezt monda: *Caa a passée!* Éjjeli két óráig álma szakgatott volt, két órakor Osztrolenka hőse kiszenvedett.

E hír vétele után a Kutahiába internáltak a kath. örmény templomban engesztelő gyászmisét tartottak, melyen minden magyar és lengyel megjelent.

A száműzöttek ezalatt a másfél év alatt, amit Kutahiában töltöttek, szorgalmasan munkálkodtak. Tanult mind-egyikök! Kossuth maga is Bulharin tábornoktól a hadászatból vett órákat. A honvédtisztek pedig iskolát nyitottak s egymást tanították. A ki mit tudott, arra tanította társait.

Az internáltak közül legelőször is Dembinszky tábornokot bocsátották szabadon. Ő egyesenen Jersey szigetére ment. April 12-én végre Kossuth is tudatta szenvedéseinek társaival, hogy az amerikai kongresszus elnökétől tudóvitást kapott, melyben értesíti, hogy a kutahiai magyarok-

ért útnak indították a »Missisipi« nevű gőzöst. Volt erre öröme a szegény elhagyott magyaroknak; s jókedvük csak akkor csapott át búba-bánatba, midőn május 3-án megtudták, hogy a porta, tekintettel a politikai viszonyokra, hatot az emigráció főnökei közül még őszig fogva szándékozik tartani.

Végre aztán eljött az ősz is; elkövetkezett szeptember elseje, — amidőn a két év óta internált magyarok arra ébredtek, hogy itt az indulás órája; mert még az nap elindultak, s szeptember 3-án Bazárcsikba, s 4-én este Kursumlu török faluba, végre 10-én a Dardanellák déli torkolatánál horgonyzó »Missisipi« nevű amerikai fregatra szálltak; mely a kutahiai száműzötteket részben Anglia, részben pedig Amerika szabad és vendégszerető földjére szállította.

Eleinte maga Kossuth is egyenesen Amerikába szándékozott menni. Tervén azonban változtatnia kellett, mert Nagy-Britannia szabad népe lázasan várta a híres szónokot és szabadsághőst, és tisztelete s rokonszenvének mindeféle ünnepélyes módon akart kifejezést adni.

Az angol lapok már Kossuth kiszabadulta előtt hónapokkal hasábokat írtak össze Kossuth látogatásáról, s így a kormányzónak, ki Magyarország részére a szabad népek rokonszenvét és segélyét óhajtá kieszközölni, eredeti terve ellenére előbb Angliába kellett mennie.

Marseilleben akart partra szállni, hogy Franciaországban keresztül folytassa útját. A francia köztársaság elnöke, Bonaparte Lajos azonban, — ki attól félt, hogy Kossuth a szabadság érdekében a francia népet is fanatizálja, — megtiltotta Kossuth Lajosnak, hogy lábát francia földre tegye. Ahhoz joga volt, mert kezében tartotta a baromi erőt! De a francia nép tiszta, őszinte ragaszkodását és lelkesedését nem volt képes elfojtani az a bestiális zsarnok sem. Ötvenezer ember csődült a kikötőbe, csónakra] lepte el a vizet, s tisztelgő küldöttségek jelentek meg a fedélzeten. Az általános lelkesedés jellemzésére az egykorú lapok feljegyezték, hogy midőn a csónokok már visszaúsztak a parthoz, s a Missisipi körül minden csendes lett, s az utasok theázás közben csendesen beszélgetnének a fedélzeten,

lubiczkolást és emberúszáshoz hasonló zajt hallottak közeledni. Es csakugyan ember volt. Egy marseillei vargámester, *Jean Baptist Jonquié*, aki midőn a hajóhoz ért, könyörgött, vegyék fel, mert ő Kossuthot akarja látni. Felhúzták a didergő meztelet, — aki több mint egy mért-földet úszott, — s az amerikai tisztek ruhát adván rá, bemutatták Kossuthnak, kinek láttára elragadtatásában térdre esett, kezét megragadva csókolta, s kérdé, ő-e Kossuth? Igenlő választ nyerve, ezt monda: »*No, most már kész vagyok meghalni!*«

Itt, Marseilleben adta ki Kossuth ama híres kiáltványát a francia néphez, mely velőkig ható szózatainak legkiválóbbja, s melyben szemére hányja Bonaparte Lajosnak, hogy megfeledkezik arról, miként nemrégiben még ő maga is számkivetett volt, s prófétai hangon *figyelmezteti, hogy döbbs-utóbb, de mindenesetre újra számkivetett fog lenni.*

Gibraltárban kilencz napig időzött a Missisipi, s az angol várórség nagy tisztelettel és díszlakomával fogadta. De még nagyobbyszerű ünnepélyek voltak Cadixban, s főleg Lissabonban, hol a nép és társadalom minden osztálya vetélkedve igyekezett Kossuth iránt szeretetét s csodálatát kifejezni. Itt a Braganza herczegek palotájában volt szállva. E közben Angliában nagyban folytak az előkészületek Kossuth fogadására. Népes meetingek folytak, melyekben azon tanácskoztak, hogyan ünnepeljék Magyarország kormányzóját.

Kossuth és az emigratio ügyében London s több angol város polgársága kérvénnyel fordult lord Palmestonhoz és a parlamenthez, Southworkban, Manchesterben s Anglia majdnem minden jelentékenyebb városában tartottak meetinget és *Stuart Dudley, Gilpin Károly, s Cobden Bikhard* parlamenti tagok »*Kossuth found Comitée*«-t alakítottak, melyre az aláírások nagyban folytak. Ezenkívül Kossuth látogatásának emlékére *érmek* verettek. Határozatba ment, hogy London város testülete feliratot nyújt át Kossuthnak, s hogy a kormányzót annak átvételére lord Dudley Stuart nyílt kocsiján viszik a város dísztermébe.

1861. október 23-án délután két óraker jelezték Southampton kikötőjében a »Madrid« nevű gőzös megérkezését melyre Kossuth az amerikai Missisipiről átszállott, hogy Angliába menjen. A város utczáin erre a hírre beláthatlan tömeg kezdett hullámszerűen, s valamennyien a kikötő felé rohantak; az öböl, ki egész a nyílt tengerig, megszámlálhatlan csónak és yachttól népesült meg.

Abban a pillanatban, midőn a »Madrid« a kikötőbe besiklott, minden jármű lebecsátá vitorláját s legmagasabb árboczára díszlobogókat tűzött ki; a város minden harangja zúgott, zenekarok harsogtak, s véghetlen örömszófogadta Magyarország kormányzóját, kinek üdvözlétére legelőször is a város polgármestere sietett egy yachton a Madrid födelzetére. A hajó e közben a kiszállóhoz ért, és Kossuth a folyton és folyton növekedő néptömeg »hurrah!« kiáltásai közt lépett ki a szárazföldre.

Minden angol igyekezett Kossuthal kezet szorítani, s a megható fogadtatás alatt egyetlen szem sem maradt szárazon. E felvillanyozó, s páratlan jelenet után Kossuth magyar nemzeti zászlókkal s Magyarország czimereivel díszített négyfogatú hintóba ült, mely előtt zenekar is számos ment, utána pedig s körülötte beláthatlan tömeg. A menet a polgármester háza felé tartva, alig bírt áthatolni a sokaságon. Minden ablakból kendőket lobogtattak, virágokat szórtak, s öröm újongva kiáltoztak; e közben a város összes harangjai zúgtak.

Kossuth levett kalappal állott a hintóban s a meghatottságtól alig bírt szólani.

Amidőn a kocsis *Andrews* polgármester házához ért, újból kezdődtek az üdvözlések, mire Kossuthot száműzött honfitársai karjaikon vitték be a házba. A polgármesteri lak előtt ezer meg ezer ember állott, mindenfelé Kossuth arczképét és életrajzát osztogatva, s a szülék magyarálták apró gyermekeiknek az általános öröm okát. Pár perez múlva Kossuth a polgármester karján kilépett az erkélyre, s a tömeg újongásainak csillapulta után beszélni kezdett a néphez.

Bámulatos tiszta angolsággal elmondott beszédét a tömeg az előbbinél frenetikusabb újongással fogadta. Akkor a népből egy hang fölkiáltott: »Hozzátok elő gyermekeit!« mire Ferencz, Vilma és Lajos-Tivadar kiléptek az erkélyre s meghajtották magukat az üdvözlő lakosság előtt.

Pár órával ezután a polgármester bemutatta Kossuthnak a városi hatóságot s a küldöttségeket, mely alkalommal nyújtották át neki a southamptoniak 1100 aláírásával ellátott feliratát.

Mielőtt Kossuth Londonba ment volna, előbb kirándulást tett Winschesterbe, hova Londonból az előkelőségek külön vonatokon rándultak ki, hogy Magyarország kormányzóját mielőbb láthassák. De már október 29-én Londonba érkezett, s a világváros képviselőtestületének feliratát a Quildhallban fogadta. A merre csak Kossuth ment, a Trafalgar-squaretől kezdve a Quildhallig százezenként tódult össze a nép, hogy őt láthassa. A Quildhallban a város hatóságai, élükön London város lord mayorjával várták Kossuthot. Itt Kossuthnó és Pulszkyne is be lettek mutatva a lordmayornak, s ők is résztvettek az ünnepélyen. A lordmayor és a városi hatóság élénk felkiáltással fogadták a nagy száműzöttet, s feliratban a Kutahiából való kiszabadulása fölötti legőszintébb örömet fejezték ki. A Kossuthhoz intézett felirat pergamentre van írva, színezett initialéval, s az egész gothikus stylben ékesítve. A mestermű ékítményei közt látható a többek közt a Westminster czimer is.

E díszes ünnepély befejezte után Kossuth ismét nyílt hintóban távozott, melyben vele együtt foglaltak helyet London aldermanja. Gilpin Károly képviselő s lord Stuart Dudley. A hintó előtt és után magyar zászlókat vittek.

Ettől kezdve London város nyilvános testületei úgy, mint legkitünőbb egyéniségei versengve igyekeztek Kossuth irányában mély tiszteletüket kifejezni. Nap-nap után számos küldöttség jelent meg Kossuth lakásán, s ezek közt a *német emigratio* is küldöttségileg nyújtott át neki feliratot Gerstenberg, Hang, Oppenheim és Tachó emigránsok vezetése alatt. A londoni könyvkiadók Magyarország képes történetére hirdettek aláírást, az utczákon egyetlen lépést

se lehet tenni a nélkül, hogy az utcai árusok ne kínálták volna az embernek »Kossuth életrajzát«, »Kossuth fogságát« stb. s mindezt fametszetekkel illusztrált garasos röpiratokban. A boltokban mindenütt Kossuth nagy arcsképe volt látható, s az ipar kelendőséget szerzett áruinak, ha Kossuth kalapot, Kossuth nyakkendőt, Kossuth esernyőt, Kossuth kelméket stb. terjesztett.

November 13. egy magyar-lengyel tánczvizalom volt Londonban, melyen a Kossuth iránti tiszteletből még az angol arisztokratia is nagy számmal vett részt.

Megemlítésre méltó, hogy a »Times« a Kossuth tüntetéseket élesen elítélte; ami a londoni polgárságot annyira elkésérté, hogy London nyilvános helyein máglyákat raktak s azon égették el a »Times«-t. Sőt a tüntetés tovább ment, mert a tömeg zászlók alatt, zenészó mellett kivonult a koppenhágai síkra, s ott a »Times«-t e »vén gonosztévőt« teljes szertartások közt húzták akasztófára.

November 10-én Birmingham városa adott nagy díszlakomát Kossuth tiszteletére. Vele mentek ez alkalommal *Smith*, a híres nemzet-gazdász, *Robertson*, *Ptaszhy* és *Hajnik*, Kossuth külön vonata déli 12 órakor érkezett Birminghamba; lakására menve a csehek zászlóikkal kísérték, s hintaja előtt lovas bandérium nyargalt. Az ez alkalommal összecsdült emberek számát háromszázezerre teszik; oly nagy volt a tömeg, hogy üdvözlő beszédre s válaszra szó sem lehetett. A következő nap Manchester város vendége volt. A Manchesterben ekkor történeteket az angol szabadelvű lapok mesés színben adják elő; sőt az osztrák udvart pártoló Times is kénytelen volt ez alkalommal beismerni, hogy a manchesteri ünnepélyeken mintegy *hétsszázezer ember volt együtt*.

Röviden, mintegy 65—70 angol és skót város nyújtott át Kossuthnak feliratot, s Magyarország hazátlan kormányzója, — ezen páratlan fogadások után, — melyekhez hasonlót Anglia történetében hiába keresünk, végre november 20-án csakugyan elutazott Pulszkyék és Hajnik Pál kíséretében Amerikába.

XI.

1851—1867.

Kossuth 1851. decz. 3-án érkezett meg Amerikába.

A Missisipi fregatton áthajózott magyarok már két héttel előbb értesültek, hogy a kormányzó Londonból elindult New-York-felé; ép ezért deczember 3-án már kimentek a Staten-Izland szigetre a vesztegházhoz, s várták Kossuth megérkezését. Aznap nem jött meg a hajó, s az ott maradtakat éjjél után költötték fel álmukból, hogy Kossuth megérkezett. Kirohantak a partra, s látták a *Humboldt* gőzöst, mely két ágyúlovással adta tudtul, hogy nagy vendéget hozott. A két jellövésre a vesztegház előtti ágyú 31 lövéssel válaszolt. Kossuthot, amint a partra lépett, a helyi hatóság röviden üdvözölte; s miután fáradt volt a tengeri úttól, csak két nappal később ment végbe az egész ünnepélyesség, melyet tiszteletére rendeztek, s mely nagy közönség jelenlétében, leírhatatlan fényvel ment végbe.

Deczember 6-án érkezett meg a gőzhajó a new-yorki küldöttséggel, mely Kossuthért jött; s midőn e hajó a kormányzóval és kíséretével átment a new-yorki partra, s annak hosszában haladt, valamennyi hajó felhúzta zászlaját s harangoztak és sípoltak. Végre ezer és ezernyi tömeg közt szállottak ki Amerika szabad földjére; s miután egy előre elkészített emelvényre felkísérték a nagy számúzott, itt a küldöttség elnöke üdvözölvén, ő válaszolni akart, de lehetetlen volt, oly nagy sokaság torlódott össze. Ezután Kossuth szemlét tartott a nemzetőrség fölött, s délután 2 órakor megindult a menet a főutcán. Az utcák azonban oly szo-

rosan voltak néppel megtömve, hogy a megmozdíthatlan, szilárd tömegeken alig-alig lehetett áthatolni. Nem csoda tehát, ha már majdnem 5 óra volt, midőn Kossuth és kísérete a városházához érkezett.

Este tíz órakor a new-yorki németek fáklyás zenével tisztelték meg a kormányzót, amit ő rövid, lelkes szavakban köszönt meg.

December 11-én rendezett New-York városa Kossuth tiszteletére banquetet az »Irving-hause«-ban, melynek díszterme ez alkalomra egészen magyar nemzeti színekkel volt feldíszítve.

Az ebéd, mely a lehető legpompásabb volt, hat órakor kezdődött; s véget érven, a város polgármestere a következő köszöntést indítványozta: *«ÚMagyarország, mély elárultattott, de te nem győzetett. Az ő segélyért kiáltása csak visszhangja a mi felszólalásunknak a zsarnok ellen.»*

E pár szóra Kossuth felelt. Hogy ekkor mi következett, az leírhatatlan! A csillárok, a fali gyertyatartók, a falak látszottak rázkódni a hurráhtól, tapstól s dörömböléstől. Minden jelenlevő talpra ugrott, s az örüléssig fanatizálva volt. A nők szintén nagy lelkesedéssel nyilatkoztatták örömüket s Kossuth iránti tiszteletüket. Végre a tapsvihar csendesedett, s rá a legmélyebb csend állott be. Minden szem Kossuthon függött! s midőn beszédét elkezdte, egy gombostűnek a padlóra esése hallható lett volna a ropant nagy teremben. Beszéde két óráig tartott, de a hallgatóknak mégis rövid volt.

E beszédében Kossuth az Egyesült-Államok polgárait arról igyekezett felvilágosítani, hogy a Waschington György által nekik adott azon tanács: »Európai ügyekbe ne avatkozzanak«, csak addig volt értendő, míg ők gyengék arra, hogy európai ügyekbe beavatkozhassanak; czélja volt őket felkérni, hogy szabadságunk kivívására pénzzel segítsenek. Monda, hogy ő a maga személyére, bár semmije sincs, mit se kér, semmit el nem fogad, de hazájának, nemzetének felsegélésére házról-házra koldulni se szégyel.

Köteteket töltene meg az a sok érdekes, lelkesült meeting leírása, — jegyzi fel egy szemtanú¹⁾ — melyek New-Yorkban létünk alatt a magyar ügy érdekében tartottak.

Így például Kossuth jelen volt a többek között a protestáns papok, az ügyvédek, a nemzetőrök, a hölgyek meetingjén. Nem csoda tehát, ha az alatt a tizenkét nap qdatt, amit New-Yorkban töltött, annyira el volt foglalva, hogy alig volt ideje evésre és alvásra. Mert nemcsak a banquettek s az azokon tartott beszédek, a küldöttségek fogadása s a sok levélírás vette igénybe idejét, hanem igen sok feltaláló jelentkezett nála: a csatákban használható újabbnál-újabb szerkezetű lőfegyver s más találmányok ügyében; de voltak sokan olyanok is, akik a megújítandó magyar szabadságharczban személyes szolgálatukat jöttek felajánlani.

Az Egyesült-Államok legelőkelőbb s legkiválóbb férfiai keresték fel Kossuthot, s tanácskoztak vele órahosszákon keresztül afelett, miként lehetne a lecsigázott magyar hazát újra függetlenné tenni.

E közben Kossuthoz több államból s városból érkeztek üdvözlő iratok és meghívások, melyeket ő elfogadván, megcsinálta a sorrendet, melyben a városokat meglátogatja, s elhatározta, hogy először is Philadelphián és Baltimoren keresztül Waschingtonba megy, megköszönni a kormánynak és kongressusnak, amit a magyarokért tett. Ezért is decz. 23-án hetedmagával (az angol Henningsen, Nagy Péter, Hajnik, Berzenczey László, Spacsek Lajos orvos és László Károly) csikorgó hidegben útnak indult s három óra után Philadelphiába érkeztek. Itt is nagy díszszel és pompával, bár nem oly zajjal, mint a többi helyen, mert a lakosok egyrésze quacker — fogadták Kossuthot. Kossuth beteg volt, lázzal küzdött s csakis midőn az adresset felvitték hozzá, kelt ki ágyából s szólt pár szót.

Innen a karácsonyi ünnepek után tovább mentek Baltimoreba, ahol kitörő örömmel fogadták, s itt hosszabb

¹⁾ *László Károly*: Naplótöredék 146. lap.

beszédeket rögtönzött. Baltimoreból Waschingtomban utaztak, ahol Webster Dániel külügyminiszter bemutatta Kossuthot Fillmornak, az Egyesült-Államok elnökének az elnöki palotájában. Kossuth üdvözölte az elnököt, mire ez röviden s jelentéktelenül válaszolt.

A következő, 1852. év január 5-én fogadta az amerikai senatus hivatalosan Kossuth Lajost, mint Magyarország kormányzóját. A szertartás így folyt le:

A szenátus előbbi határozata következtében két senator a Kossuth szállására ment, sőt környezetével együtt a »Capital«-ba vezették, ahol a congressus üléseit szokta tartani. A két senator egyenest a senatus termébe kalauzolta, s a közép téren az elnökkel szemben leültették. Az elnök röviden üdvözölte Kossuthot s a senatorokat felszólította, hogy rokonérmük jeléül kézzorítással üdvözöljék a kitűnő vendéget. Erre a senatorok felkeltek s Kossuthoz járulva, azzal sorban kezet fogtak.

A karzat külföldi diplomatákkal és díszesen öltözött hölgyekkel volt tömve. Az egész fogadtatás szíves, méltóságteljes, hivatalos színű volt.

Január 7-én Kossuth és hozzátartozóit a képviselőházba vezették be. A szertartás itt is úgy folyt le, mint a szenátusban, azzal a különbséggel, hogy Kossuth, az elnök általi bemutatása után, ezen kitüntetést, az elnyomott emberiség nevében, mint amelynek ügyére ez kedvezően hat, meleg és ékes szavakban megköszönte. Mind a bemenetkor, mind a belételek alatt a legnagyobb csend volt.

Ekkor azután kezdetét vette az a bámulatos körút, melyet Kossuth — daczára gyenge fizikumának — férfiasan kiállott.

Január 18-án *Annapolisban*, Maryland fővárosában beszélt előbb a szenátorok, azután a képviselők házában; 14-ön *Harrisburgba* ment, ahol 17-ig maradt, és ekkor *Pittsburgba* indult; majd 20-án szánokon *Ebensburgba* ért, honnan másnap *Blairsvillebe* sietett; majd *Clevelandba* s onnan *Columbusba*, az Ohio állam fővárosába. De már február 6-án az utazástól s folytonos beszédétől annyira ki volt merülve, hogy orvosa feltétlen pihenést parancsolt

neki, s úgy a kimenetelt, mint a hivatalos fogadásokat eltiltotta. Ennek daczára azonban Kossuth a következő napon mégis részt vett a »*Magyar barátok társulatáéának* gyűlésén.

Február 9-én *Springfieldben* beszélt, honnan rögtön tovább ment Xevían keresztül Cincinnati felé. A nagy néptömeg Dayton alatt a vonatot megállította s hallani óhajtotta Kossuthot, ki azonban rekedtsége miatt nem beszélhetett. *Cincinnati*ben azonban 13-án költőien szép, gyönyörű beszédet tartott, magasztalván az erélyes, hatalmas cincinnati népet, mely kevesebb, mint egy század alatt semmiből egy óriási várost teremtett. Innen *Lawrenceburg, Aurora, Bisingsun, Patriót, Warsaw, Venay, Kentucky-Riveren* át február 26-án *Madisuriba* ment, honnan már reggel $\frac{1}{2}$ 9-kor tovább indult vasúton *Indianapolis* felé. Márczius 2-án már *Lottsvillében* találjuk, majd 8-án *Saint-Luisban*; ahol pár napig pihentek s azután *New-Orleáns-felé* folytatták útjukat. New-Orleáns fogadta Kossuthot leghidegebben, mondhatni ellenséges érzellemmel; oka ennek az, hogy New-Orleans rabszolgatartó város volt s a szabadság szó alatt a rabszolgák felszabadítását vélték rejteni. Kossuth környezete félt is, hogy a kormányzó nyilvános beszédét megakadályozzák, vagy pláne inzultálják, s ép ezért felfegyverkezve kísérték őt a Lafayette-térre, ahol lámpafénynél késő este kezdett beszélni. De nem zavarta semmi a rendet; s a tömeg a legszebb rendben oszlott szét.

New-Orleansból ápril 1-én indultak vissza New-York felé. Útközben azonban még kiszállt *Montgomeryben*, Alabama állam fővárosában, ahol már rendezett népgyűlés várta érkezését.

Kossuth diadalútja a nyugati és déli államokban itt végződött. Montgomeryből a 260 osztrák mértföldnyire fekvő New-Yorkba sietett vissza; s már ápril 21-ón a New-York átellenében levő *Jersey-City* ben beszélt; 24-én pedig *New-Ark* város meghívására odament s a nemzetek testvériségéről egy igen érdekes, köztetszessel fogadott beszédet tartott.

New-Arkból New-Yorkon át egyenest *Bostonba* utazott, ahol *Boutwell* kormányzó, a tanács, a fogadtatási küldöttség, az alelnökök, titkárok fogadták a nagyhírű vendéget.

Boutwell kormányzó üdvözlő beszéde után átadta a szót *Kossuth*nak, aki itt egyikét mondta legszebb beszédeknek. Egyes részeit a következőkben adjuk:

Beszéde elején bocsánatot kért, hogy *Shakespeare* nyelvét a »*Faneuil hall*«-ban, Amerika szabadságának bölcsőjében profanálja. »Nem Amerika szabadsága, — monda magát kiigazítva — mert a szabadságnak nem amerikaiak kell lenni, hanem az emberiségnek; különben az nem jog, hanem kiváltság, és a kiváltság sehol se lehet állandó. A kiváltság természete kizárás, az elvé másokkal közlés. A szabadság elv, annak közössége az ő biztosítéka; a kizárás annak vége.

Mi az arisztokratia? — monda — az kiváltságos szabadság; az kiváltság és az arisztocratia napjai meg vannak számlálva, mert az az emberiség rendeltetésével ellenkező. Valamint az arisztocrátiának minden nemzet között el kell veszni, úgy egy nemzetnek se kell arisztocrátiának lenni a nemzetek között. Míg az meg nem szűnik, a szabadság sehol se lesz állandó a földön. Mind egyesekre, mind nemzetekre veszélyes hinni, hogy ők a viszontagság körén kívül esnek. Ezen büszke hiedelemnek és az abból eredő elkülönözésnek több áldozatai estek, mint a közvetlen szerencsétlenségeknek. Önök a hetvenöt évi szabadság alatt bámulatos nagyra nőttek; de mi az a hetvenöt év a halhatatlanság könyvében? Nem! az szerény nyelven azt mondja, mit az örök igazság jegyzett fel, szabadalom sohasem tarthat soká. Egy nemzetre szorított szabadság sohase lehet bizonyos. Mondhatják önök, »mi Isten prófétái vagyunk«; de ne mondják önök, hogy: »az Isten csak a mi Istenünk. A zsidók azt mondták, és az ő büszke, régi Jeruzsálemük porban hever. A mi Üdvözítőnk az egész emberiséget tanította mondani: »Atyánk a mennyben« és »az ő Jeruzsálemé a világ végéig tart.«

»Az emberiség sorsa közös«. Ez a mondat volt a *capitoliumi* diadalíven, melylyel én üdvözöltetem. Adja Isten,

hogy az amerikai köztársaság fontolja meg ezen szavak igazságát, és azok szerint tegyen. Amerikában a szabadság ekkor örökre bizonyos lenne, de ha önök azt mondják, »amerikai szabadság«, és ezt szószerint az önök politikájává teszik, merem mondani, hogy eljön az idő, midőn az emberiségnek gyászolni kell a régi igazságot, hogy közösség nélkül a nemzeti szabadság nem bizonyos.«

Ezután Kossuth hosszantartó ékes szavakban emelte ki, hogy Massachusettsi államban észlelte, mily szorgalmas a nép. Ott nincs rongyos ház, nincs rongyos ember, mindenki jómódú és értelmes. És ennek tulajdonítható az, hogy Amerika szabadságharczában a vezérek Massachusetts népét oly könnyen rávehettek a felkelésre, hogy: »Faneuil Halle a »Szabadság bölcső«-jévé lett. Végre panaszkép felemlítette, hogy mily kellemetlen ő reá nézve az, hogy a rabszolgatartók azt vetették szemére, hogy ő magát a rabszolgaság ellenzőinek karjaiba dobta, — azt mondván, mennyivel más eredménye lett volna az ő körútjának, ha azt nem teszi. Más oldalról viszont azt nem helyeselték, hogy ő a rabszolgatartás ellen semmit sem szól, s erre vonatkozólag a következő kijelentést tette: »Valóban, ellenezni vagy elhagyni az ügyet, melyet én védek, csak azért, mert a belkérdések vitatásába nem avatkozom, a legnagyobb igazságtalanság; mert a külpolitikai kérdést vitatni van jogom, az én nemzetem annak egy tárgya; nekünk az érdekünkben áll; de belpárt-mozgalmakba keveredni, nem levén egyesült-állami polgár, nincs jogom.«

A gyülekezet a legnagyobb lelkesedéssel fogadta a remek beszédet.

Innen Kossuth külön meghívásra még egyszer *Bostonba*, majd a New-York állam négy nagy városába *Albanyba*, *Buffalóba*, *Syrákuseba* és *Utícába* ment el s mindenütt melegen és zajosan fogadtatott s mindenütt kiváló beszédet tartott.

Az utolsó beszédet Kossuth Amerikában 18B2. június 23-án tartotta a new-yorki németek tiszteletére — mint az egykorú amerikai lapok írják — »ékes német nyelven«. Beszéde érdekes és lelkesítő volt. Beszédében a többi közt

azt mondta, hogy amerikai körútjának egyik eredménye a németek és magyarok szívének egyesítése. »Egyesülnünk is kell, monda, mert célunk egy, és ezen cél a nemzetek szolidaritása, függetlensége; a nép szabadsága; annak felszabadítása a zsarnok járma alól. Beszért Werner Stauffacher, Walter Fürst és Arnold Melchtal szövetségéről a zsarnok osztrák ellen, melynek eredménye lett Svájc szabadsága. Szövetkezünk — monda Kossuth — mi három nemzet: Olaszország, Németország s Magyarország és a világ szabaddá lesz. Ez a három ország szomszédos és egy közös ellenségünk van. *Németország szabadsága nélkül a világ szabaddá nem lehet*

1852. évi július 14-én indult Kossuth Amerikából vissza az ó-világ részbe. Már napokkal visszautazása előtt figyelmeztetve lőn, hogy vigyázzon, mert az orosz és osztrák bérenczek még a hajón is körül akarják venni; de azt sem akarta, hogy elutazásánál nagy tömeg kísérje a hajóra, ép azért maga és neje részére *A. Smith and lady*, a vele együtt utazó Bethlen Gergely és Ihász Dániel számára szintén álnév alatt váltatott jegyeket a hajón.

Indulása előtti este búcsút vett a város polgármestertől s a magyar ügy többi lelkes barátaitól, s 14-én délután 1/2-kor indult útnak.

Kossuth Lajos tehát — írja László Károly, ki jelen volt«) — miután az amerikai népet, bármely más ember erejét, kitartását felülmúló fáradtsággal, két hónapig tartó zajos, nyugtalan diadalútjában száz meg száz beszédben rábeszélte arra, hogyha Magyarország függetlenségeért újra harcolni fog, a más hatalmak beavatkozását gátolja; az Európában újonnan kitörendő forradalom szervezése s majd vezérlése végett visszament Angolországba.

Van azonban még egy dolog, melyet, mielőtt Amerikától végleg búcsút vennék, tisztáznunk kell. Akadtak oly silány individuumok — magyar és amerikai — kik szóbelileg, s hírlapokban is gyanúsították Kossuthot, hova is tette tulajdonképen azt a tenger pénzt, ami befolyt az ő

1) *László Károly: Naplótöredék 236.*

kezéhez az általa kiadott magyar kölcsönjegyek árából, gyűléshely bérekből s ajándékokból? Hát azok a jómádarak tudni vélték azt, hogy Kossuth ama begyűlt pénzeket egyszerűen zsebre dugta.

Ez egyszerűen gyalázatos s gaz rágalom!

Kossuth dúsgazdagon jöhetett volna vissza az Újvilágból, ha csak elfogadta volna és megtartja egyszerűen azokat a pénzbeli ajándékokat, amit lelkesedésükben a gazdag quackerek neki és családjának kínáltak. Ő azonban *a maga részére semmiféle ajándékot* nem fogadott el, azt pedig, mit a magyar ügyre kapott, azt tisztán és egyszerűen kezelte.

Tudta ő azt jó előre, hogy támadni s rágalmazni fogják álbarátai. Ép ezért Hajnik Pállal, — aki amerikai körútjában pénztárnoka volt — a magyar ügyre begyűlt pénzről pontos számlát vezetett, s mielőtt elhagyta Amerikát, annak részletes számadását is elkészítette, s a mérleggel Pulszkyt és Hajnikot elküldte Waschingtonba, hogy a kormány vizsgálta az meg s ezáltal tegye lehetővé az ő igazolását.

Akkor Webster Dániel volt a miniszerelnök. Talpig barátja a magyar ügynek! Ő átnézte a számadásokat s e szavakkal adta vissza Pulszky- és Hajniknak: Vigyék vissza ezt Kossuth úrnak, mondják meg neki, mikép abban, hogy ő a magyar ügyre kapott pénzt híven kezeli, egy perezre se kételkedtünk, s nyugtassa meg őt ezen nyilatkozatom« s az ő öntudata; de ezen számadást, melynek közzététele ártana az ő ügyének és kompromittálhatná a mi kormányunkat is, közzétenni nem lehet.

Hogy azon számadás csakugyan oly tartalmú volt, mutatja a »Comonweath« nevű bostoni lapnak nyilatkozata, melyet egy londoni hírlapnak azon hamis állítása idézett elő, hogy Kossuth Londonban kényelmesen él azon magyar pénzből, melyet ő Amerikában forradalmi célokra gyűjtött.

A »Commonwealth« nyilatkozata így szól:

»Biztos forrásból nyert értesülés alapján felhasználjuk ez alkalmat annak elmondására, hogy Kossuth azon 90—100 ezer dollárból, melyet itt összegyűjtött, alig vitt egy dollárt

által a tengeren. Elköltötte ő azt ezen országban hadiszerek vásárlására és csináltatására, mely által az ő szűkölködő honfitársai közül igen soknak adott alkalmazást, megélhetési módot, kik közül majdnem százat alkalmazott csak tölteny-csinálásra. Költötte azt széles kiterjedésű és rendkívül költséges levelezésre európai ügynökeivel; mert természetesen, leveleit saját futárjai által küldötte, kiket — minthogy életüket is kockáztatták — a szerint kellett fizetni, és akiknek váratlan esetekre is kellett pénzt adni. Minden levél, melyet Kossuth Magyarországra küldött, belekerült neki egyremásra 1000 forintba. Ezen kiadások könnyen felemészthették azon pénzt, melyet itt gyűjtött, sőt azzal együtt szép összeget költött ő még a neje pénzéből is, melyet annak magyarországi rokonai küldtek saját használatára, de amelyet a nő átengedett férjének a haza ügyére. Kossuth Amerikát pénz nélkül, sőt adóssággal hagyta el, mint 1849-ben hagyta a gazdag Magyarországot, melynek kincstára két évig volt kezében.«

Amikor Kossuth amerikai körútjából visszatért Angliába, akkor következtek reá nézve a »csendes évek«. Teljes visszavonultságban élt öt éven keresztül Angliában. De ez a csendesség, mozgalom csak látszólagos volt. Nem pihent ő akkor sem! Folyton azon működött, hogyan javíthatna hazája sorsán. Eltekintve attól, hogy Angliában évenként kétszer felolvasó körutat tett, mely néha hónapokig is tartott, azonkívül üres idejében a legnagyobb szorgalommal tanulta a hadi tudományokat. Hadvezérré képelte magát s az a terv érlelődött meg agyában, hogy ha még egyszer fegyverre szólítja a magyar népet, akkor ő maga áll mint vezér a sereg élére.

Kossuth életének e korszaka legkevésbé ismert még ma a nagyközönség előtt. Csakis a nyilvánosságra jutott egykorú levelek és proklamációkból tudunk arról magunknak helyes képet alkotni. Ép ezért, az csakis részben sikerül az alábbiakban:

Már 1851 szeptemberében a következő levelet küldte be egyik emissáriusa által a hazába:

»Hazámfiak!

Az amerikai egyesült statusok egyik hatalmas hadihajóján, melyet e nagy nemzet egyenesen e végett küldött és bocsátott rendelkezésem alá, hagytam el kuthai fogságomat!

Szabad vagyok! s ha fogságom alatt sem voltam édes hazánk megszabadításának előkészítése körül tevékenytelen, most, miután kezeim szabadok, annál nagyobb erővel látandók a munkához, minél biztatóbban elevenítendő lelket azon meleg részvét, melyet személyem iránt s személyembe hazánk iránt, idegen nemzeteknél úgy az ó-, mint az újvilágban tapasztalok.

Népem bizalma tőlem vár, tőlem remél.

Én meg fogok várakozásának felelni. De bizalommal, hittel és reménnyel fordulnak felém Európa többi elnyomott népei is. Én e bizalomban a gondviselésnek ujját tisztelem, mely a magyar haza szabadságának feltételei közé sorozta, s a magyar nemzetnek a szabad Európa elsősülött népei közt rendelt dicsőbb állást, mint minővel őseink valaha bírhattak.

Szabadság és boldogság benn, tisztelet és nagybecsülés künn, ez leszen szenvedéseink jutalma, ha a magyar önmagához hű marad. Es nagyravágyástól távol, de engedelmesen a gondviselés intése iránt, s szenvedések által megedzett lélekkel foglalom el a nagyszerű hivatást, melyet hazánk szenvedései, népem szeretete s a világ bizalma számomra kijelöltenek.

A szabad és hatalmas nemzetek részvétót sikerült segédforrássá alakítani, az elnyomott nemzetek erejét egységre és egyesülésre vezetni; az orosz avatkozást lehetlenné tenni, hazánk különböző népességét egy célra, egy akaratra egyesíteni, nemzetem hősiek erejét rendezni és a megszabadulás nagy munkájához előkészíteni, s külföldről mindazon segedelmet megszerezni, melyet a külföldtől várhatunk — ezek munkásságom legközelebbi tárgyai, ezek lesznek gyümölcsei

És ha a nagy nap elkövetkezik, melyen megtörendjük a zsarnokok jármát örökre, — a nemzet ne féljen, hogy

nagyravágyó árulók még egyszer meghiúsítandják hősiestörekvéseit. Nem! Ez ellen a biztosítást önmagamban hordozom. Készültem! — katona vagyok. Jó lelkiismerettel magamra vállalhatom nemzetem vezérletét a harctéren is. Ha a tett órája elkövetkezik, megjelenendek imádott hazámban, imádott nemzetem közt. Fölemelem a szabadság zászlaját és magam vezetem nemzetemet a dicsőség mezejére. Lesz-e oly czudar magyar, ki ne kövessen, ha a villogó fegyverrel kezemben én a nemzet által választott kormányzó megyek elől? Nemzetem vitézsége nem erősítendie szavamat azon trombita harsogásává, mely előtt a zsarnokság Jerikójának falai leomlanak?

De én nem fogok a nemzet vérével könnyelműen játszani. A jelt nem adom meg hamarabb, mint mikor a győzelem bizonyos.

De ép azért nekem nem elég a lelkesedés, nem a bosszúvágy, mely hazánk hóhérja ellen a nemzet kebelében lángol. Nekem készület kell s rendezett erő, melyre biztosan számíthassak.

Kormányzói tisztemben az erőszak ideiglenesen akadályozhatott, de a forrásnak törvényszerűségét, amelyből ezen tisztet merítem, meg nem gyengítheti.

Én folytatom tisztemet, és folytatni fogom mindaddig, míg a haza megszabadítva, a nemzetet azon karba nem teszem, hogy jövője felett önmaga szabadon intézkedhessen. Ekkor legnagyobb dicsőségemnek tartandom, — ha a harczok istene életemet megtartja — egyszerű, szabadpolgár gyanánt visszalépni a nép soraiba.

Addig a haza boldogsága: »Egységet« kivan a kormányzatban, és én a kormányhatalmat, melyet a nemzettől vettem, — az idők nehézségeihez képest — mint diktátor fogom gyakorolni.

Fegyelmet, engedelmességet kívánok, engedetlenséget túrni nem fogok. Megtanultam a múltból a siker feltételeit. Én nem fogom megengedni, hogy személyes hiúság, vétkes nagyravágyás pártokra szaggassa a nemzetet s megszaggatva martalékul dobja a zsarnoknak s hóhérjainak.

Aki pártoskodik és a nemzet áldozatainak alapján akarja nagyravágását emelni, tiporjon el, ha tud; vagy legyen elkészülve, hogy a nemzet közakaratóból reám ruházott hatalommal én fogom öt eltiporni kérlelhetlenül. Érdem s hazafiság jutalom nélkül, bűn és pártoskodás büntetés nélkül nem marad.

Hazafiak! felállítottam a láthatlan kormány eszközeit. Én rendelni fogok; ezen eszközök végrehajtandják, amit rendelék, a nemzet pedig engedelmeskedni fog a kormánynak, melyet maga választott s nem az orosz czár és Görgei árulása tolt rá. Engedelmességével saját akaratját tisztelendi meg.

Így, de csakis így, győzni fogunk; s a szabadított világ s boldog utódaink dicsőítendik emlékeinket az idők végeiglen.

Legközelebbi szózatomat Londonból veenditek!

Legyetek meggyőződve, hogy bárhová megyek, mindig azért megyek, hogy hazámnak használjak, s mindig oda megyek, hol legtöbbet használhatok.

Kapocs leszek, hogy két világrész tevékenyen támogassa a magyar nemzetet.

Éljen a szabadság! Egyenlőség! Testvériség! Éljen a haza!

Kelt Marseille városában, a francia köztársaságban szept, 27. 1851.

Kossuth Lajos, s. k.
kormányzó.«

És hogy Amerikába érve, első dolga volt tervének megvalósításához fogni, az kétségtelen. E célból a magyar szabadságharcz megindításának költségeire dolláros ígérvényeket nyomatott; fegyvereket vásárolt, hadi hajót szereltetett fel; lithographiákat állított fel, stb.; egyszóval minden emberileg lehető elkövetett, hogy a szabadság ügyét diadalra juttassa.¹⁾

¹⁾ *Kossuth Lajos* levelei *Asbóth* Sándor alezredeshez: Adalékok a kényuralom ellenes mozgalmak történetéhez 61—77.

A terv azonban nem sikerült s Kossuth ahelyett, hogy a független Magyarország zászlajával kezében bejött volna az országba, tovább is Angliában maradt. Londonban élt teljes visszavonultságban, s oly spártai egyszerűségben, hogy rendes vacsorájuk egy csésze tea és vajas kenyér s néhány burgonyából állott; karácsony estére pedig a jó mákos- és diós-kalácsot »a legnagyobb magyar neje maga gyúrta és sütötte«.

Ha magyar ember kereste fel, szívesen, nyájasan, tárt karokkal fogadta; megosztotta vele, amije volt, s elbeszélgetett a »hazulról jötte utassal órahosszáig, s a szegény »hazulról jött« utas nem győzött eléggé csodálkozni azon az óriási lángelmén, aki egy pillantással képes volt az egész világegyetemet áttekinteni. Ha azután megunta a beszédet, elkezdett sakkozni. Ebben azonban oly tökéletes volt, hogy az akkori időben alig-alig mérkőzhetett vele Londonban valaki. Majd elővette azokat az óriási természettudományi munkákat, melyeket az Egyesült-Államok küldtek neki ajándékba, melyek kiállítási ára példányonként több mint 1000 dollárba került, s pénzért absolute nem kapható, s azokban búvárkodott. Es amikor ebbe is belefáradt, hogy kissé kipihenje magát, előkereste kedvencz hangszerét, a fuvolát s csodálatosan szépséges, édes és mégis keserves hangokat csalt ki azokból. Gyönyörű magyar dalokat játszott fuvoláján, melyeket a száműzött hatalmas képzelőtehetsége majd idegen éghajlatok virágaival cziczomázott fel, »majd teljes egyszerűségében adott elő, hogy az ember félálmában azt képzelte, hogy már valóban otthon van«, monda hű Mikes Kelemenje egy magyar látogatónak.

Év év után múlt, s elérkezett 1859, amidőn Kossuth Lajos újra azt hitte, most már csakugyan elérkezett az a régóta sóvárogva várt idő.¹⁾

És akkor, midőn Európa leggonoszabb és legravaszabb emberével volt dolga, kiről az öreg Toldy Miklóssal el lehe-

¹⁾ Az 1859 — 1861-iki eseményekkel részletesen és kimerítően foglalkozik ő maga az »Irataim« három kötetében. Ép ezért én lehetőleg dióhéjba szorítom.

tett mondani: »A róka nem rókább tenálad;« ekkor bizonyítá be Kossuth, hogy valódi diplomata, még pedig nagy, előrelátó s elővigyázó. Nem bízott semmiben és senkiben; tudta, hogy nagy akadályok állanak útjában s ép ezért nagy óvatosságra is volt szüksége.

Amidőn Kossuth azt látta, hogy Napóleon és Victor Emánuel haddal támadják meg Ausztriát, belátta rögtön, hogy ellenségem ellensége nekem barátom, tehát a magyar ügyre ebből hasznot lehet húzni. Ezt belátván, megmörlegelte, van-e oly pont, melyben az érdekek találkozhatnak?

És az érdektalálkozást a következőkben hitte felfedezheti:

1. hogy az osztrákot nem igen könnyű olasz földről egészen kilökní, ha egyszer a roppant erősségű Minció és Adige közötti híres stratégiai négyszögbe beveszi magát, ha csak más oldalról is nem támadtatik meg, még pedig oly oldalról, hol hadi recoursaitól megfosztathatik. Erre nézve nincs alkalmasabb pont, mint a háború kiterjesztése Magyarországra. Ez nem ütközik az 1815-iki kötésekbe, amellet roppant stratégiai előnnyel bír, mert nemcsak megfosztja az osztrákot főhadi recourcától, hanem 15 milliónyi alattvalóból ugyanannyi ellenséget ad neki, s ide 40—60 ezer embernyi haderő vetve, néhány hét alatt 150 ezer emberrel neveli a szövetséges haderőt s azonkívül diszolutiót hozhat az osztrák hadseregbe;

2. kikombinálta azt: ha a magyarok nélkül ki is vernék az osztrákot Olaszországból, az olasz kérdést még se lehetne megoldani, mert nem elég őt kivenni, de úgy kell kivenni, hogy többé vissza ne mehessen.

Ezeket kombinálva, belátta, hogy a magyar emigránsok s Napóleon és Victor Emánuel közt oly érdekközösség van, mely kiindulási pontul szolgálhat alkura.

Első feladat volt tehát az érdekközösségről meggyőzni a hatalmakat. Ez is megtörtént! Kossuth személyes összeköttetései és ügynökei útján Londonból, gróf Teleky László Parisban, Klapka György pedig Turinban és Parisban sikeresen jártak el.

Amikor azután arra került a dolog, hogy a hatalmak Magyarország kooperációját igénybe vegyék, akkor az a körülmény állott be, hogy ne hagyja a magyar magát eszközül felhasználni idegen célokra, hanem Kossuth azt iparkodott kieszközölni, hogy Magyarország függetlensége bár nem superordinált, de koordinált célul vétessék.

Es erre biztosíték kellett Kossuthnak, ő a biztosítékot abban kereste, hogy az alku egyenesen vele történjék. Tudta, hogy a nép bizalma benne összpontosul, s csak olyan mozgalmat kész tömegesen követni, melynek élén Kossuthot látja; tehát ő, Kossuth felelős azért, hogy a nép se meg ne csalassék, se kétséges mozgalmakba ne sodortassák.

E pontot is sikeresen keresztül vitte. Klapka és Teleki május elején Parisból Londonba mentek s tudatták Kossuthal, hogy Napóleon herczeg a császár megbízásából meghívja Parisba azért, hogy vele, az egyik európai nagyhatalmassággal egyezkedjék.

Kossuth hajlandó volt átmenni, de mielőtt útnak indult volna, Teleki és Klapkával megállapodott azokban a feltételekben, melyek alatt a harcban részt venni és a nemzetet fegyverre szólítani hajlandók lesznek.

Kossuth nézete az volt, hogy oly feltételeket kell szabni, melyek a hatalmakat Magyarország függetlenségével nyíltan identificálják, s a visszalépést részükről lehetetlenné teszik; az emigratio főnökeinek pedig módot szolgáltatasson, hogy a nemzeti erőket oly módon s oly terjedelemben fejthessék ki s organizálhassák, hogy annak megtörténte után a biztosítást önmagukban találhassák fel.

Kossuth föltétele az volt: *hogy francia hadsereg küldessék Magyarországba, hogy a francia zászló valósággal engedjeroztassék magyar földön; hogy annak éléről proklamáció bocsáttassák ki a császár nevében (az 1809-iki I. Napoleonféle proklamáció példájára) oly értelemben, hogy miután a magyar nemzet 1849-ben helyes okoknál fogva az osztrák Házat trónvesztettnek s magát függetlennek nyilatkoztatta, a francziák császára, mint szövetséges, oly célból küldi seregét Magyarhonba, hogy a nemzetet ünnepélyesen kijelentett függetlenségének helyreállításában segítse.*

Kossuth a francia sereggel szándékozott Magyarországra jönni s csak mikor ez mind megtörtént, akkor akarta a nemzetet fegyverre szólítani.

Az alap tehát, melyre Kossuth helyezkedett, az volt, *hogy ígéretet fejében nem hagyja a magyar nemzetet vérfürdőbe sodorni.* Kossuthnak tény kellett biztosítékul, mert tudta, hogy ígéretet fejében kompromittálhatná magát.

És ez az elhatározása, s az a tény, hogy amellett szilárdul megállott, tetőzik be Kossuthnak államférfiúi nagyságát, mert ebben a tényében nem a néptribun, nem a forradalmár, nem az egykori hatalmas diktátor és kormányzó nyilatkozott meg, hanem a higgadt, a bölcs, az előrelátó politikus és diplomata, aki jóleveg mérlegeli az esélyeket s nem teszi fel mindenét egy játszámára. Ha másért nem is, már magáért e tényért kénytelenek lesznek nagyságát még legelkeseredettebb ellenei is elismerni.

A fentebbi megállapodásokkal ment tehát Kossuth Parisba.

Először is Klapka és Teleki László jelenlétében Napóleon Jerome herczeggel beszélt. A herczeg erre jelentést tett a császárnak s még azon éjjel III. Napóleonhoz vezette, kivel Jerome herczeg jelenlétében hosszasan értekezett.

Értekezletök veleje ez: A császár nem avatkozik Magyarország belügyeibe; hazánknek oly alkotmánya lesz, aminőt maga akar; a császár csak azt kívánja, hogy ne republikánus, hanem monarchikus legyen a kormányforma. Hogy ki legyen a király, az is a nemzet szabad elhatározására hagyatik; a császár nem proponál senkit; a nemzet választását az európai conjunkturák fogják irányozni. Azonfelül fegyverekben, hadiszerekben s a legelső szükségletű pénzben az emigratio segítetik.

Akkor állott elő a főnehézség: *a seregkiküldés.* A császár részletesen kifejtette nehézségeit, hogy minő színben tüntetné őt fel a kormányok előtt, ha azt vethetik szemére, hogy ő sereget küld s annak éléről forradalomra szólít fel egy nemzetet. Kijelenté egyúttal, hogy fél az angol kormány magatartásától s oka van hinni, hogy ez esetben Ausztria pártjára állana. Egyúttal mindent elkövetett, hogy

rávegye Kossuthot, miszerint rendezzen a kezére szolgálható eszközökkel egy felkelést, — például a székelyföldön — ígervén, hogy az esetben küldene oda sereget segítségére.

Kossuth azonban szilárdul ragaszkodott föltételéhez: »Először francia sereget a magyar földre, azután fölkelés;« okul adván azt, hogy a fölkelés organizálatlan állapotban nem volna addig tartható, míg a francia segély megérkeznék, s az osztrák azt első csirájában elfojtaná. A következménye ennek az volna, hogy a felkelés ekként leveretvén, majd akkor sem kelne fel a nemzet Kossuth felhívására, ha az események folytában a császár csakugyan elhatározná magát arra, hogy küld sereget Magyarországra.

Végre abban állapotok meg, menjen Kossuth vissza Angliába s agitatio útján használja fel befolyását a közvéleményre, hogy Anglia részéről a »non interventio« biztossítsák.

Ezután menjen Kossuth Genuába s ott Klapka és Telekivel alakuljanak »Magyar nemzeti igazgatóság«-gá, s vezessék az ügyeket mindaddig, míg eljön az ideje, hogy magyar földre lépjenek.

Kossuth vissza is ment ennek folytán Angliába s az agitáció nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a »non interventio« biztossítva lön.

Magyarország felszabadítására tehát minden készen állott. Csak III. Napóleon húzta-halasztotta a dolgot, pedig a hadi szerencse is kedvezett a francia-olasz fegyvereknek. A döntő ütközet 1859. június 24-ön vívatott Sólferinónál. Az osztrákok tökéletesen meg lettek verve. Erre következett nagy hirtelenében a fegyverszünet, majd július 11-én megkötötte Napóleon a villa-francai békét, mely Kossuth Lajos terveit a megvalósulás pillanatában örökre tönkretette.

Kossuth Lajos reményeiben megcsalva, testileg-lelkiileg betegen hagyta el Olaszországot, s családjával együtt Svajczba vonult el néhány hónapra. Innen újra Londonba ment, ahol állandóan le akart telepedni.

De most sem pihenhetett! A »Magyar nemzeti igazgatóság« újra megkezdte működését, mert a politikai láthatár

ismét borongani kezdett. A villa-francai békekötés ugyanis nem hogy véget vetett volna a forradalmi tendenciáknak az olasz félszigeten, sőt ellenkezőleg, még jobban szította.

Olaszország egységének kivívása mind több és több vágygyal tölte el a hazafiak szívét. A mozgalmakat a legkiválóbb olasz hazafiak: *Farini*, *Garibaldi*, *Riccardi* vezették, sőt maga *Cavour* is támogatta őket pénzzel és fegyverrel.

Kossuth is elérkezettnek látta az időt, hogy újra akcióba lépjen, megújítja tehát összeköttetéseit Garibaldival és Farinival, majd Cavourral lépett összeköttetésbe, aki együttműködés tekintetében a magyar nemzeti igazgatósággal formaszzerű szerződésre lépett. E megegyezés szerint a Garibaldi légió képezte volna egy alakítandó, magyar sereg keretét. A hadműködés egyrészt az adriai tenger felől egy olasz segédsereggel s a magyar légióval; másrészt pedig a magyar határ egész hosszában alakítandó csapatokkal fog megindítani, s amint e különböző seregek a határt átlépik, az egész országban általános felkelés eszközöltetik.« A piemonti kormány a magyarok részére elegendő fegyverről gondoskodik.

Viszont a »magyar nemzeti igazgatóság« kötelezte magát, *hogy a magyar nemzet a bécsi udvartól semmiféle külön békét nem fogad el.*

A megegyezés megállapítása után, Kossuth nyomban hozzáfogott a részletek keresztülviteléhez. Kijelölte az egyes teendőkre az alkalmas egyéneket, s nagy figyelemmel szervezte a magyar légiót. A hírek hallatára Magyarországon is tetterőre buzdult mindenki. Benn az országban a felkelést szintén teljesen katonai alapon szervezték. Az országban összesen 126,000 embert voltak képesek az első perczben talpraállítani. Az organizált felkelés táborkari főnökéül *Ivánka* Imre honvédezredes lőn kiszemelve. Az országban egyes haderők így állottak: Trencsén, Pószony felső része, Nyitra felső része, Bars és Hont alsó része *Zambelly* Lajos ezredes parancsnoksága alatt 10,500 emberrel; Árva, Liptó, Túrócz, Zólyom, Bars, Hont, Nógrád és Gömör egy része *Beniczky* Lajos ezredes alatt 8.000.

ember; Gömör, Szepes, Sáros, Abauj, Torna és Zemplén *M-sy* János ezredes alatt, 12.400 ember; Borsod, Heves, Alsó-Nógrád, Jászság, Pest, Kis-Kunság és Csongrád *Földvály* Károly ezredes, S és V y G. őrnagyok alatt 19.000 ember; Ungh, Beregh, Ugocsa P. alezredes alatt 2600 ember; Mármaros, Szathmár, Kővár, Közép Szolnok, Kraszna *Móricz* József őrnagy alatt 6000 ember; Szabolcs, Bihar, Hajdu-kerület, Nagy-Kunság *Kiss* Pál tábornok és *Komáromy* György alatt 11,000 ember; Békés, Csanád, Arad, Krassó, Bánáti oláh határőrvidék *Asbóth* Lajos tábornok alatt; Temes és Torontál, *Damaszkin* György őrnagy, *MarJcovic*s Adolf alezredes és *Csernovics* Péter alatt 7000 ember; Tolna, Baranya, Somogy *Berzsenyi* Lénárd ezredes és *D. L.* alatt 8000 ember; Vas és Zala *H. E.* ezredes alatt 7000 ember; Sopron, Mosony, Alsó-Pozsony, Győr, Komárom *Kisfaludy* Móricz alezredes alatt 8500 ember; végre Veszprém, Esztergom, Fehér *Ascherman* Ferencz ezredes alatt 7000 ember.

Ez volt a belső organizatió. Komáromy Györgynek Kossuthhoz intézett jelentéséből kitűnik, hogy minden teljesen készen állott.

Kossuth előrelátása azonban még a szükséges pénzről is gondoskodott. *Day* Vilmos és fiai, londoni czéggel szerződést kötött 30—40 millió forintnyi (egy, két, ötforintos) bankjegyek nyomására.

Az országban mindenki készen volt arra, hogy Victor Emánuel 1861. tavaszán megindítja a háborút Ausztria ellen.

Ezalatt azonban a bécsi udvar sem marad tétlen! Látván azt, hogy az októberi diploma nem elégíti ki Magyarországot, minden erejével oda működött, hogy megzavarja a Magyar nemzeti igazgatóság terveit. Legelső dolga volt *Cousa* herceg rokonszenvét megnyerni; ami sikerülvén, utóbbi a magyar felkelés részére szállított fegyvereket foglaltatta le.

Azután 1860. decz. 22-én elfogatta a Drezdában időző gróf *Teleki* Lászlót, a Magyar nemzeti igazgatóság egyik tagját. Telekit becsületszóra bocsátották szabadon, ő tehát el volt vesztve a forradalom ügyére.

Itt azonban nem állapodott még meg a bécsi udvar. Amint értesült arról, hogy Kossuth Londonban magyar bankjegyeket nyomtat; »*jogosulatlan pénzverés*« címén pert akasztottak a nyakába. Abban a híres bankjegy-perben Ferencz József Ausztria császára mint *felperes*, Kossuth Lajos a hazátlan menekült pedig mint *alperes* szerepeltek a londoni legfőbb bíróság előtt. A pör 1861 június 12-én ért véget, s az ítélet nemcsak megtiltotta Kossuthnak a pénzverést, — sőt a per költségeiben is elmarasztalta.

A per befejezte után Kossuth Lajos nem akart többé Angliában maradni. Elhatározta, hogy végkép elhagyja Albiont, s családjával együtt Olaszországba költözik. Meg is tette! Milanóban fogadott lakást, hogy a magyar ügy jóbarátjával, Cavourral könnyebben érintkezhesen. Ekkor következett a csapások legváratlanabbja: a hű, őszinte, lelkes szövetségesnek és barátának, Cavournak hirtelen halála.

Cavour elhunytával az egész magyarországi mozgalom mintegy magától szűnt meg. A háborús fellegek lassan-lassan szétoszlottak, s a magyar nemzet felszabadításának nagy eszméje, melynek keresztülvitelére Kossuth egy évtizeden át az ő emberfeletti munkásságát szentelte, egyelőre kivihetetlen maradt.

Cavour halála még a hazai viszonyokra is befolyással volt. Odahaza mintegy villanyütésre minden megváltozott. A hangulat forradalom-ellenessé vált, s az emigrációval legfeljebb kénytelen-kelletlen érintkezett még néhány hazafi. Az uralkodóház felhasználva a kedvező hangulatot, bizonyos engedményeket tett, s a helyzet ura Magyarországon *Deák* Ferencz lett. Deák már ekkor simitgatni kezdte az utat a 67-iki kiegyezés megkötéséhez. A nemzet abban a hitben, hogy békés úton talán hamarabb és biztosabban érvényesítheti jogait, mintha a fegyver kétes eredményére bízna, — lemondott forradalmi törekvéseiről, s a központi forradalmi bizottság már 1861 tavaszán teljesen feloszlott.

Kossuth ezalatt Milánóból Genuába költözött, s teljesen családjának élt. Minden örömét gyermekeiben találta

fel. Fiai, kiket mérnököknek nevelt, előbb a párisi polytechnicumban jártak, majd Londonban végezték az egyetemet. 1861-ben azonban már mindketten Olaszországban voltak, és pedig a Genua és Spezzia közötti vasútépítkezésnél foglalkoztak.

A fátum azonban itt is üldözte választottját! Alig másfél év múlva kénytelen volt Genuából átköltözködni a közeli Nervibe, hogyha esetleg lehetséges, — megmenthesse harmadik gyermeke, Vilma életét! Nem lehetett! A közel négy évig szenvedő beteg szíve 1862. évi április 22-én megszűnt dobogni.

Nagy-csütörtök, nagy-péntek és nagy-szombat Kossuth Lajosnak valódi gyásznapjai voltak. E napokban őt, hitvesét vagy az aszóban levő szerény leányt látva, lehetetlen volt meg a legridegebb márványkebelnek is meg nem indulni. Kossuth majd a halállal tusakodó gyermekét zárta karjai közé, majd fáradt és szinte beteg nejének nyújtott segílyt.

A boldogult gyermek hült tetemét Genuába szállították, s ott a Saint Benignon levő angol temetőben temették el. A temetés egyszerű, de kínos volt! Fájdalom dúlt a szülék, testvérek, fájdalom a jelen volt magyar és lengyel emigránsok szívében.

A sírnál a család egyik legbensőbb barátja, Irányi Dániel tartotta az alábbi, megrendítő gyászbeszédet:

»A megpróbáltatás napjait éljük, szeretett honfitársaim! A fájdalomhoz, mit a hazánk elnyomatása, mit számkivettetségünk miatt érezünk, íme családi bút is mért reánk a gondviselés.

A koporsó, melyet körül állunk, magyar nőnek, számuízött társunk, Kossuth leányának tetemeit zárja magában, megannyi czím, hogy a bánatot, melyet elhunyt okozott, családi bánatnak nevezzük. Kossuth Lajos magzata a honnak gyermeke s minden, minden magyarnak rokon édesvőre.

Nem szónoklat, amit ez alkalommal hallotok, a fájdalom könyűi ajkaimra hullva hangokká váltanak.

A hajadon, kiért kesergünk, ifjú volt, s a szív és elme legszebb tulajdonaival felruházva, mégis vajmi sokat és régóta szenvedett.

Még gyermekkorát élte csak, midőn elszakadva a kedves tájától, hol bölcsője ringatá, megválva kisdéd társai és játékszerei, meg egyidőre szülőinek óvókebelétől is, saját honában bujdokolni, majd fogságot szenvedni, s elvégre más világrészbe vándorolni vala kénytelen. Öröm helyett, ami a gyermeknek természetes osztaléka, üröm poharat nyujta neki a végzet, pályája legeskezdetén. S mikor anyja szívének melegén hajadonná serdült a sokat ígérő gyermek, súlyos betegség anyagát oltá bele a sors keze. És most, ama gyönyörű kornak küszöbén, hol boldog maga, férjet boldogítani van hivatva a leány, mint tavasz derekán elfagyott virág, a hideg sírba szállt. Oh hagyjatok zokogni, e végzet üldözte ifjú leány felett! Hagyjátok folyni könyeinket a vigasztalhatatlan szülők, a szomorgó testvérek könyei közé. Isten kegyelmes újjá felfogja szedni a szemeink hullatta cseppeket, s harmatul ejtendi le estenkin t az elhagyott sírdombra, mely éleszsen rajta virágokat, hogy illatukat a tengeri szellő gyenge fuallata balzsamul elvigye a kesergő szüléknek.

De nemcsak sírni kell! tanulni is lehet e koporsónál. Tanuljunk túrni, miként e szerény leányka túrt, s bízni, remélni, miként ő remélt.

Három hosszú éve múlt, mióta betegség gyötörte; az utolsó hónapok leírhatlan kínokkal valának teljesek, s a nő, kit gyengének szokás nevezni, oly óriási lélekkel, alig hallatva panaszt, túrte, viselte szenvedéseit, hogy férfiak, kik a csatamezőn hidegen szoktak nézni a halál szemébe, példát vehetnének róla, a nőgyermeken. Még félórával kimúltá előtt is a leggyöngédebb kímélettel párosult lelki-erőnek adta tanújelét. Érezvén közeledni a halált, görcsösen szorította édes anyja kezét, s alig hallható hangon közölni készült szülőjével kínos előérzetét. De csakhamar, hogy kétségbe ne ejtse, ki oly forrón szereté, megbánva pillanatnyi szándékát, magába fojtá, mi lelkén átvillant.

Tanuljunk túrni állhatatosan, túrni nemesen, miként ő tudott, tanuljunk remélni, miként ő remélt. Remélni jobb, remélni szebb jövődőt magunknak, és a melyért küzdünk, melyért szenvedünk, a hazának. A jobblét, melyet te nemes lélek immár élvezesz, fel fog virradni rád is, sokat hányatott haza.

Es most isten veled drága teremtés! A föld, mely romlékony részedet takarja, legyen bár idegen, baráti nemzet által lakott föld. Híven megőrzi az porodat.....
míg Óseid hónába viendjük vissza e tetemet, aludni az örök nyugalom csendes álmát, ama nemesek oldalán, kiket a vivott csaták, kiket hóhér, ezeryi szenvedés, kiket a száműzetés gyötrelmei, vértanúkul szemeltek ki a haza függetlensége, a haza szabadságának.

A temetés után Kossuth beteg nejével Svájcba ment a szülői fájdalomnak enyhet, gyógyhelyet keresendő. De hát a sors a csapását csakhamar követte a második, a mely ép oly borzasztó volt, mint az előbbi. Leánya ápolása Kossuthnét is megtörte teljesen, testben-léleekben. S bár a levegőváltás, s az üde, ózondús hegyi levegő kissé lát-szólagosan magához téríté a szenvedő nőt, — a javulás nem volt tartós. Kossuth Lajos nejének élete már csak hosszú haldoklás volt mindaddig, amig 1868. szeptember 1-én a halál megváltotta hosszú szenvedéseitől.

A szerető nő halála. mennykőcsapás volt Kossuthra nézve. Hogyne! Hisz imádással határos szeretettel ragaszkodott hozzá. A kiszenvedett hitves hűlttetemeit leánya mellé helyezték a genuai temetőbe.

Kossuth Lajos pedig, a hazátlan számkivetett, — aki most már család nélkül maradt, Genuából végleg Turinba költözött s hosszú ideig a via Saint-Lazarón lakott. Itt komoran, magára hagyottan ólt Ihász Dániellel. 1867-től kezdve a szakadatlan szenvedések és egymásra halmozódó csapások korszakát élte át. A haza függetlenségébe vetett hite egymásután dőlt dugába; legbizalmasabb barátai lassankint hazamentek, s még mielőtt a kakas hármat szólt volna, — mert a kiegyezés még nem volt megkötve, — már is megtagadták. Akik haza nem mentek, — eloszlottak

a szélrózsa minden irányában. A nemzet pedig kifáradt, opportunussá lőn. S midőn a königräzi vereség megtörte. Ausztria haderejét, az uralkodóház is belátta, hogy kénytelen-kelletlen, de egyezkedni kell a magyar nemzettel.

Ekkor már Deák Ferencé volt a nemzet vezére!

A politika és közélet irányadó férfiainak nagy többsége ő körülötte csoportosult. A negyvenes évek négy híres vezér egyénisége közül ekkor már csak Deák és Kossuth voltak életben. Wesselényi Miklós tért meg őseihez legelőbb; őt követte Széchényi István, a »nagy gróf«, ki elhomályosult elméjével látta be, hogy mégis csak szükséges néha-néha a bécsi udvar orra alá borsot törni. Hogy meg is tette, a »Blick« tanúskodik róla.

A két életben maradt vezér utai 1867-ben teljesen eltértek, elváltak!

Deák Ferencz, nem bízva a nemzet erejében, mindenáron békét, kiegyezést akart. Kossuth hatalmas jóstehetése előrelátta, hogy ha a nemzet rálép a jogfeladás tereére, akkor megsiklik a meredélyen, s még ha akarna, sem lesz képes többé megállani.

Kossuth Lajos, amint átolvasta a magyar ministerium által előterjesztett törvényjavaslatokat, rögtön átlátta, hogy ha az országgyűlés többsége azokat elfogadja, akkor a nemzet csak mystifikálva lesz oly alkalmakkor, amidőn alkotmányosnak nevezik.

Hisz a kiegyezési törvények értelmében a magyar hadsereg az osztrák birodalmi hadsereg kiegészítő részévé decretáltatik, s annak nemcsak szervezete és vezénylete, de még alkalmazása is kivonatik a magyar minisztérium felelőssége alól, — s a birodalmi gyűlés rendelkezése alá bocsátatik, mely a magyar országgyűlésnek tetteiért szintén nem felelős.

Továbbá a hadügyi költségvetés megvizsgálásának és megszavazásának joga a magyar országgyűléstől elvonatik, s a birodalommal közös delegációkra ruháztatik át; s így idegen avatkozásnak, szavazásnak, határozásnak vettetik alá. Ez által pedig elveszti nemzetünk azt a jogát, hogy a béke és háború fölött önmaga intézkedhesek.

És mikor ezt az előterjesztéseket elolvasta Kossuth Lajos, felemelte tiltakozó szavát az ellen s 1867 május 22-én egy nyílt levelet intézett Deák Ferenczhez, melyben figyelmezteti őt, *hogy a közös-ügyes munkálat, melyet a birodalom egységének áldozatától hoz, lényegében ugyanaz, ami 1848-ban, Jellasic betörését megelőzőleg az akkori felelős magyar ministerektől követeltetett.* Ez volt az ultimátum! Ultimátum akkor, midőn a népfajok fel voltak lázítva a magyar ellen. A határokon pedig betörő sereg állott. Es abban az első felelős ministeriumban egyetlen ember sem volt, sem Deák Ferencz, sem Eötvös József. — mondja Kossuth — aki e követeléseket csak tárgyalásra méltóknak is tartotta volna. Az országgyűlés pedig indignatióval utasította vissza e követelést.

Szépen fejt ki levelében Kossuth, hogy Deák félrevonult, Eötvös külföldre menekült a vihar elől; ő pedig védelemre határozta el magát, de a követelt jogfeláldozást egyikük sem írta alá.

Ezután jött 1861! Itt Kossuth, Deák *1861-iki feliratára hivatkozik, mélyben utóbbi megmondta, hogy esetről-esetre majd intézkehdhet az ország önállólag, miként joga van hozzá; és loyaltással, miként mindig tévé.* Pedig akkor erősebb volt az osztrák hatalom, mint 1867-ben.

Ép ezért megfoghatlannak tartja, hogy Magyarország ép most, Sadowa után mond le legbecsesebb állami jogairól, 8 lemond oly módon, lemond oly politikának eszközéül szegődttetve, mely a szomszédokat úgy nyugat, mint kelet-felé ellenségekké teszi.

Kossuth, ragyogó tollának utánozhatlan színezésével mutatta ki, hogy a ministerium által előterjesztett törvényjavaslatok annyira ellenkeznek Magyarország állami életfeltételeivel, annyira összeütköznek azon politikai iránynyal, melyben nemzetünk negyedfélszázadon át jó- és balszerencsében mindig ragaszkodott, hogy nem győzne afelett bámulni, miként akadhat ministerium, mely az előterjesztésért felelősséget mer vállalni — ha köztudomású nem volna, hogy a ministerium Deák Ferencz által az országgyűlési többség támogatásáról már eleve biztosítottnak

tudja magát. S úgy látszik, ezután az országgyűlés nem is lesz egyébre hivatva, minthogy bevégzett tényeket regisztráljon.

Kossuth azonban ez eljárásban a nemzet halálát látja, mert azt látja, kötelessége megtérni hallgatását, nem avégett, hogy vitakozzék, hanem hogy Isten, a Haza az utókor nevében esdekelve kérje Deák Ferenczet:

»Nézz körül magasabb államférfiúi tekintettel s fontold meg a maradandó következeseket, melyek felé vezeted a Hazát, melynek élni kellene, midőn a mi csontjaink már rég elporlottak; a Hazát, melyben nemcsak a jelen röpönő perczét, de a változhatlan múltat, a közlő jövöt is szeretnünk kell. Ne vidd azon pontra a nemzetet, melyről többé a jövőnek nem lehet mestere!«

Levelét így végzi:

»Megőszültem a tapasztalásokban gazdag szenvedések iskolájában, az évek súlya s a bú és bánat alatt. Nem személyes érdekek, nem ingerültség, nem fondorkodási viszketek szól belőlem. Nekem személyemre nézve nincs semmi várni, semmi kívánni valóm, sem a nemzettől, sem az élettől. De keblemben fiatal erélylyel él és fog élni halálomig a kötelesség érzete hazám iránt.

E kötelességérzet ösztönzött e felszólalásomra. Bocsásd meg azt a kűtfő kedvéért, melyből eredett. Ha siker megnyugvását nem vihetném magammal síromba, hadd vihessen magammal legalább a reményt hazám jövendője iránt,

Ne vezesd Hazánkat oly áldozatokra, melyek még e reménytől is megfosztanának!

Tudom, hogy a Cassandrák szerepe hálátlan szerep. De fontold meg, hogy Cassandrának igaza volt.

Kossuth Lajos.«

És tény, amire Kossuth levelében czéloz. Deák Ferencz előre, mesterségesen csinálta meg a ministeriumnak a többséget.

A Deák-párt tagjai, amidőn értesültek arról, mely feltételek alatt akarják megkötni a kiegyezést, felháborodva ugráltak fel helyeikről s kiabálták: »Ezt nem fogadjatjuk

el! Vissza kell utasítani!« Deák csak csendesen mosolygott e felháborodásra; szívta kabanosz szivarját, s mikor végre csend lett, ő lassúkas, mély hangon odaszólt a leglármásabbaknak:

— Nekem mindegy! Én úgy se akarok semmise lenni. *Ha meglesz a kiegyezés, hát úgy is csak ti lesztek a miniszterek*, — azért jó lesz az egész dologra egyet aludni.

Aludtak rá egyet, s február 18-án Andrássy Gyula már ki lőn nevezve Magyarország miniszterelnökének; s áprilban megküldték a horvát testvéreknek a *fehér lapot*; májusban a *nádori tisztség* és a *nemzetörtség* felfüggesztettek. Akkortáiban jelent meg a fentebbi levél, melynek nagy és maradandó hatása volt a közvéleményre, — azonban pozitív eredményt nem vívott ki. Késő volt! A kiegyezést előkészítő bizottság már befejezte munkálatait, amidőn e levél megjelent.

A levél hatása azonban maradandólag bevésődött a nemzet emlékezetébe. Legelőször ez akkor nyilvánult, midőn 1867-ben a jász-ladányiak egyhangúlag választották meg képviselőjüknek. Szép, emelkedett hangú levélben köszönte meg a jász-ladányiaknak a megválasztatást, de tudatta, *hogyha számkivetésben kell is meghalnia, ha azon kilátással kellene is meghalnia, hogy fiai szintén örökös száműzetésre lesznek kárhoytatva, ő azért zászlóját el nem hagyja*.

E levél legremekebb része az alábbi néhány sor:

»Csak még annyit adok e fejezethez, hogy én tagja s az országgyűlés előtt szóvivője voltam azon független felelős ministeriumnak, mely a bécsi udvarnak határozottan kijelentette, hogy az összes nemzettel változhatlanul el van tökéelve az ország ezen jogaiból, önállóságából, függetlenségéből egy hajszálnyit sem engedni. És a nemzet megmutatta 48—49-ben, hogy e nyilatkozattal a nemzet akaratának valánk tolmácsai.

Én elvemmel e téren állok!

Nekem hazám függetlensége polgári hitvallásom Istensége.

Az Isten nem halt meg, bárha oltára körül a hívek meggyérülték is. Az ámtások köde szétfoszlik, a csalódásukból

kiábrándulnak. És a hívek sorai újból megtömörülnek az oltár körül«

Daczára annak, hogy a nagy hontalan a jász-ladányiakhoz intézett levelében a leghatározottabban kijelenté, hogy nem jön haza, — azért pár hétre ezután a váczi, majd a német-üröghi kerület választotta meg egyhangúlag képviselőjévé. E két kerületnek újabb politikai levélben köszönte meg a bizalmat. A vácziakhoz intézett leveleért Böszörményi Lászlót, aki azt a Magyar Újságban szószerint közölte, az államügyész perbe fogta; a bíróság elítélte s Böszörményi László börtönében halt meg.

E közben azonban az országgyűlés a kiegyezési törvényeket nagy többséggel elfogadta, s Ferencz József 1867. június hó 8-án megkoronáztatott, s ezzel megkezdődött Magyarországon a kiegyezés korszaka.

XII.

1867-1894.

Az a néhány férfiú, ki 1867-ben politikai elveinél fogva legközelebb állott Kossuth Lajoshoz, a kiegyezés megkötése és a koronázás után nem tehetett egyebet, mint amit egy programja valósításában bízó ellenzéki kisebbségnek minden viszonyok közt tennie kell. Országszerte agitatókat fejtettek ki elveik mellett; a parlamentben pedig megálltak helyüket emberül, s minden alkalommal, a midőn a szükség úgy hozta magával, felemelték tiltakozó szavukat a közös ügyek ellen.

A szélsőbal néhány tagja (*hét vezérnek* nevezték el őket tréfásan) tiszta, puritán jellemű, s rendíthetlen elvű férfit volt. Teljesen elszigetelve, külön válva állottak ők a parlament többi pártjától. Olyanok voltak, mint hajdan Ozmán rajongó, s vakon fanatikus katonái, kik nem ismernek semmi egyebet, mint politikai programjukat, mely lelkükben hitté, dogmává izmosodott.

És ez a kis, kezdetben hét emberből álló párt, a kiegyezés megkötése óta folyton erősödik, mert az elvgyökere bele van ültetve a magyar nép szívébe, kebelébe.

Kossuth pedig, »a család és hazátlan bujdosóc, kezdetben irt még néhány levelet a Hazába; így a többek közt hármat a *Pesti Napló szerkesztőjéhez* a kiegyezésről; egyet *Nagyvárad város közönségéhez*; kettőt a *vasúti kölcsön tárgyában*; egyet *Bihar megye közönségéhez* stb. stb.

És itt álljunk meg egy kissé!

Sajátszerűen vagyunk mi mindannyian Kossuth leveleivel! A koronázás óta Kossuthnak száz és száz levele jutott nyilvánosságra, melyeket rögtönözve, a pillanat beha-

tása alatt írt. És a közönség Kossuth leveleit soha sem unta meg; nemcsak hogy nem unta meg, de ha csak meg is sejtette, hogy újabb levél érkezett Turinból, a nép atyjától, napokig, hetekig lázban volt, s leste-várta, mikor fog már megjelenni. Mert Kossuth minden újabb levelében volt valami új, megkapó, megragadó! Neki mindig volt mondani valója, s nem azért írt, hogy írjon, hanem hogy oktasson, tanítson, tanácsoljon.

Azok az írók és kritikusok pedig, a kik a parlamenti és nagy népszónokok beszédeivel foglalkoznak, s azokról köteteket írnak össze, nagyobb részt azt állítják, hogy a nagy parlamenti és nép szónokok beszédei leírva nem érnek semmit. *Azokat a beszédeket hallani kell!* Sőt még azt is hozzá teszik, hogy azoknak a híres és népszerű szónokoknak még nagyobb hatása volna a közvéleményre, ha beszédüket az egész nagy közönség hallaná, s nem csak olvasná azt a zöm.

A kritikusok azt állítják, hogy a szónokoknak legesküdtőbb s kérlelhetlenebb ellensége az a csendes vérmérsékletű s higgadtan ideges gyorsíró, a ki a beszédeket szószerint leírva visszaadja a nagy közönségnek. Mert szerintük a nagy szónokok beszédei nyomtatva olyanok, mint a felnyitott serleg, melyből az ambrózia már elgőzölgött, s mely nem méltó arra, hogy az istenek asztalára fel legyen tálalva. A kritikusok állítása szerint a nyomtatásban kiadott beszéd megöli a szónokot; s szent meggyőződésük, hogy a rendőrség által kellene üldöztetni minden kiadót, a ki egy nagy szónok beszédét elég bátor kinyomatni.

No már most, ha azokhoz a Kossuth-levelekhez, melyeket a magyar nép koronázatlan királya 1867-től 1894. év elejéig írt, s melyek a nemzetet felrázták közös ügyes közönyéből, mert e levelek hatása olyan, mint a regebeli lándzsáé, mely ha sebhez ért, azt hegesztette, gyógyította, ha ezekhez a nyomtatásban megjelent levelekhez hozzá adjuk Kossuth Lajosnak utólórhetlen szépségű, utánozhatlanul dallamos hangját; melynek húrjai megrázták a legerősebb szervezetű ember idegeinek szárait is; ha hozzá adjuk az ő bájos és ábrándos kék szemekének rohamos fel-

lángolását, szónoki szenvedélyét és ékesszólásának erejét; elképzelhetjük, mily hatást lett volna képes Magyarországon előidézni a nép millióira, ha azt a száz és százra menő levelet, melyet a koronázás óta irt, nem a holt betű útján közli, hanem élő szóval mondja el.

Kossuth Lajos nem azon a hangon beszélt leveleiben, melyet a hozzá legközelebbi álló párt használt a parlamentben. Ő nem loyalkodott soha sem! Kezdetben főleg azzal foglalkozott, hogy a közös ügy hibáit ostorozza a legapróbb részletekig. Rendszerint Magyarország történelmének emlékeiből hozta fel a fényesnél-fényesebb példákat, melyekkel bebizonyította, hogy a történelem örök igazságának tanúsága mutatja, miként a homokra épített alkotmány össze dől az első zivatarban. S bármely tárgyról szólt is Kossuth levele, meg látszott azon a tárgy mély átgondolása, tanulmányozása. Az a szép, erőteljes irány lengi azt valamennyit át, mely egy valódi hazafi komoly megfontolásából, s az érző szív felindulásából ered.

A szélsőbal több tagja rögtön a kiegyezés megkötése után belátta, mily nagy kár az, hogy Kossuth nem harcol itthon, a parlament sorompóin belül. Madarász József személyesen utazott Turinba, kérte, jöjjön haza.

Kossuth nem jött. S egyik levelében remekül indokolja meg a következőkben azt, miért nem jöhet haza:

»Még kevésbé tartom szabadnak a száműzetés keserveitől *politikai hitem árán megszabadulni*. Pedig tény, hogy ha ön kivételes helyzetemben, melyet fentebb említök, valljuk meg az igazat, nem is egészen törvényes eredetű országgyűlésen helyet foglalnék, ennek sokkal messzebb vágó jelentősége volna, mint a mennyit önök ösztönszerű jóindulatokban célba vettek.

Fogok-e még valamit tehetni hazánk függetlenségének visszaszerzésére? nem tudom. Ez a körülményektől függ, s függ mindenek felett a magyar nemzet magatartásától. Nemzetünk elég erős arra, hogy ha akar, sorsának ura lehessen. Sorsa isten után, saját határozatától függ; egyes polgár csak annyi erővel bír, a mennyit neki a nemzet kölcsönöz. Ha a múltban némely nagy dolgoknak lehe-

ték eszköze, az érdem a népé, nem enyim. Én csak tükör valók, mely a kapott világot vissza sugárza. A világ a nép vala. A mely perczen önbizalom-rontó cselszövények folytán e világ meghomályosodott, én tehetetlenné váltam, A múlt jövendőnek tüköré.

Engem az alkalom, hazafiúi kötelességem önzéstelen teljesítésére mindig késznek fog találni. De ha úgy akarnák a végzetek, hogy hazánk függetlenségének visszaszerzésében napszámos többé nem lehetnék; *legalább egy élő tiltakozás gyanánt akarok s fogok véglehelletemig állani, minden alku, minden törekvés ellen, mely hazánk állami függetlenségének s nemzeti önállásának akármi áron, akárminő feltételek alatt, megcsonkítására^ van irányozva.*«

Kint is maradt! A mi alatt itt az alkotmányosság örömmámorában úszott az egész ország, az alatt Kossuth Lajos turini magányában tanulmányokba mélyedt, s nem avatkozott a politikába. A világ folyását megakadályozni nem lehet.

Egyedüli barátja, száműzetésének sorsosa Ihász Dániel. A derék öregnek kezeim között levő levelei mélyen beleengednek pillantani a két hontalan lelkületébe. 1868. november 11-én kelt egyik levelében egy nagy európai háború kitöréséről ábrándozik Ihász Dániel: »A jövő tavasszal, — írja testvérének, — édes bátyám, úgy hiszem, hogy nagy eseménynek nézhetünk szemébe. Ez évben a természet, minden elementumjaival működött az emberiség pusztításaira és károsítására; de a tavasszal a nemzetek egymás ellen irtó háborúra készülnek: mindaddig, míg ki nem dühöngik magukat, s ki nem józanodnak borzasztó tetteikből. A koronák mindenütt remegnek a főkön, s álmaikban a koronások mindannyi futó Borsosaikat látják, s ezen álm, édes bátyám, be fog következni, s a népek egybe fognak forrni s meg fogják ünnepelni a szabadság fája alatt, melyet nem rózsá vízzel ugyan, de vérrel öntöztek, azon napot stb.«

A jóslat nem teljesedett be. Hogy azonban a hazai ügyeket azután is mily figyelemmel kísérte Kossuth és Ihász, arról tanúskodik utóbbinak 1869. január hó 16-án

kelt levelének alábbi része: »A tudósítást, melyet a győrmegyei gyűlésről részben már a lapokban olvastam, köszönöm, hogy oly terjedelmes volt. Adná az ég, hogy igazságos ügyünkért legyőzhetnénk az ellenünk működőket. Ki hitte volna, hogy még *Viczayt* is le tudják venni lábáról az erkölcstelen és romlott kormány tagjai. Szegény honunk! Minő átkozott kezek tartják kormánygyeplőidet! No de nem kell azért elcsüggedni, most vagy soha! itt a választás, válassza meg a nemzet képviselőit, de olyanokat, kikben teljes bizalmukat helyezhetik ...

Bizony, édes bátyám, komor idöket élünk, de magunk vagyunk okai, mert a magyar nemzet nem szeret a jövő tükrébe pillantani; azt hiszi, ott valami rettentöt lát, s megelégszik így, ahogy van, s nem sokat gondol, ha napról-napra rosszabbul lesz.«

A választások azonban szinte nem feleltek meg a várakozásnak, s Kossuth hosszabb ideig nem érintkezett közvetlenül senkivel a hazában. Ihász és ő hosszabb gyalogsétákat tettek Turin környékén, s e séták alkalmával Kossuth növényeket gyűjtögetett; azokat faj és nem szerint rendezgette, úgy hogy csakhamar igen tekintélyes gyűjteménye lett, mely közel tízezer példányt foglal magában.

Itt ölt 1874-ig, amikor Ihász Dániellel egyetemben átköltözött a Turintól pár kilométernyire fekvő Collegnó al Barracconéba. Itt tisztelgett az ősz számüzötnél 1877. január 24-én a *czeglédi százasküldöttség*, s kérte őt, jöjjön haza. Szívrázó találkozás volt az! Czegléd képviselője, a kiváló tehetségű Simonyi János meghalt, s Czegléd derék, hazafias népe rögtöni elhatározással, Kossuth Lajost választá meg egyhangúlag képviselőnek. Száz tagú küldöttség vitte ki Olaszországba a mandátumot.

A küldöttséget az ősz Dobos János, czeglédi református lelkész vezette. Kossuth Lajos barracconei villájában fogadta a czeglédieket, kiknek szónoka Dobos János volt. Kossuth előtt, — kezdé szakadozott hangon a beteges, gyöngé férfi, — semmi sem lehetetlen, veled szemben felemelkedik a lélek és legyőzi a test gyöngeségét. Ezután így folytatta:

Nagyon messze hagytuk édes hazánkat; népek, országok, hegyek, völgyek választanak el tőle, s mégis úgy érezzük magunkat nálad, hozzád közel, mintha mindnyájan otthon volnánk; mert mi ott szeretnők látni hazánkat, a hol te vagy és tégedet ott, a hol Hazánk van.

Eljöttünk hozzád, — így folytatá tovább, — körül fogva téged, mi mondjuk szorongó kebelrel, hogy Hazánk veszélyben forog; mi kérünk, hogy ne hagyj, jer, segíts megmenteni. És a haza szent földje megrendül, mikor rálépsz, delejvillanyos erő rázza meg a Kárpáttól kezdve Adriáig és Thermopilákká, vaskapukká válnak Erdély hegy-szorosai.

Kossuth fojtott, a megindulástól majdnem zokogó hangon válaszolt:

Amióta Olaszország nemzetközi viszonyai akként alakultak, hogy az itteni államférfiakkal érintkezésemre sem tárgy, sem ok nincs, én akként élek, mint a hajótörött, kit a habok egy lakatlan szigetre dobtak ki; egészen kívül állok az emberi társadalmon, nincs e népes országban egyetlen-egy ember is, a kivel nem hogy baráti viszonyban, de csak érintkezésben is állanék; a társas élet mindazon mozzanatai, melyek embert emberhez közel hoznak, reám nézve nem léteznek; annyira elvadultam az emberektől, annyira természetemmé vált az örökös magány, miszerint megvallom, napok óta lázas idegességben tart a tömeges találkozás kilátásának már csak gondolata is.

És önök, uraim! kik engem most körül vesznek, hazámiai! testvéreim! fiai közös édes anyánknak a Hazának, melyet én huszonnyolcz év óta nem láttam.

Elgondolhatják önök, minő rohamát az idegrázó emlékezeteknek költi fel agyamban e találkozás; minő viharát az értelmeknek e búbanatos öreg kebelben!

És van e találkozásnak egy különös megindító vonása. Önök barátaim! (engedjék meg, hogy így szólítsam Önöket) elhagyták oly számosan házi tűzhelyeiket, hogy télnek idején, messze idegen földre, egy több száz mért-földnyi, költséges, fáradságos utat tegyenek; csak azért, hogy nekem, — az önöktől oly rég elszakítottnak, meg-

hozzák a kegyeletes megemlékezés üdvözlét, s engem hontalan magányomból szülőföldemre visszahívjanak. Ha megfontolom, ki és mi vagyok én, kit önök ily rendkívüli megtiszteltetésre méltatnak, s ha számba veszem a körülményeket, én nem gondolom, hogy egy ily jelenet egy másik példájáról tudjon a történelem

Ezután rátérve arra, hogy mily esetben térhetne ő vissza hazájába, így folytatá:

»Hogy ha még az ön életében akként alakulnának a viszonyok, — a mint egykor valószínűleg alakulni fognak, — t. i. hogy Ferencz József császár és király fején nem lenne többé az osztrák császári korona, hanem csak Szent-István koronája: engem a kormány formák iránti igen határozott nézeteim nem akadályoznának abban, hogy hazamenjek, habozás nélkül megtenném, s minden tartalék gondolat nélkül letenném kezébe a hűség esküjét, és meg is tartanám becsületos loyaltással mind halálig.

Nagy szó ez tőlem, uraim! Tőlem, ki indítványozója valók annak, hogy a nemzet a trónvesztést elhatározza; én tőlem, aki közt és azon kéz között, melybe a hűség esküjét leteendő volnék, egy iszonyú vértenger áll, melynek képét az én szemeim elől az idők folyásának semmi fátyola sem képes elfedni. És ön mégis szavamnak állanék és hazamennék és hűséget esküdném nemzetem királyának.

Ezeket azért tartottam jónak ily határozottan elmondani, mert az országban némelyek azt vetették szememre, hogy az én haza nem menetelem az *»engesztelhetlenség«* bélyegét viseli magán En nem léphetek alattvalói viszonyba egy oly fejedelem iránt, ki egyszersmind osztrák császár is, mert ön a fejedelmi souverainitásoknak egy személyben ily cumulatióját, hazánk állami jogaival, jólétével, alkotmányos életével merőben összeférhetlennék tartom.«

Beszédét így végezte:

»Tudják-e önök, mi az, amit honvágynak hívnak? Mi az a rettenetes állapot, melyet az, aki benne szenved, csak az által fejezhet ki, hogy »fáj szívem, lelkem, fáj minden tagom?«

Oh én ismerem! Velem jár magányos bolyongásaimban, melyeknek fáradalmában az érzékek eltompulását keresem; velem virraszt az éjnek csöndjében, az éjjeli mécssem mellett; velem fekszik le. hogy szakgatott kábulást, de üdítő álmot alig hagyjon szállani fáradt tagjaimra; velem kél fel, hogy mellettem üljön a napnak foglalatosságai közben, és megkeserítse életem szűk falatját, ürmöt vegyítsen italomba és elhomályosítsa még azt a gyenge örömsugárt is, az egyedülit, mely bús magányomat még kissé felderíthetné, — azt, melyet a nyugodt elmének a tudomány, s a természetteli társalgás adhat.

Igen, én tudom, mi a honvágy; s kifejezhetlen hálával áldanám a perczet, mely felhagyna lélekzenem a nélkül, hogy lélekzetembe a honvágytól elszorult kebel tompa sóhaja vegyüljön

Mivé lennének a nagy elvek, ha martyrjai nem akadnának! Én kérem az Istent, tartsa meg, a miként eddig tévé, lelkemben az erőt, hogy a búbánatnak semmi terhe miatt ne vágjak elébe a halandóság törvényeinek; de bármit hozzon is a jövő, azt tudom, hogy a honvágy kínjaitól lelkiismeretem tisztaságának árán nem fogok szabadulni soha

Jézus egykoron ekként szólt Keresztelő Jánosnak: »Hagyjatok békét most nekem, mert így illik nekünk, a mi tisztünknek minden igazságát betöltenünk.«

En is azt mondom önöknek: »Hagyjatok most engem békével atyámfiái, mert illik nekem az én tisztetnek minden igazságát betöltenem.«

Mily lélekelelő, mily hősiesség lemondás nyilatkozik e beszédben. Képzeltetni e szavaknak mélabúsan gyújtó, s mégis leverő hatását, midőn a magasztos aggastyán érczesen zengő hangjának szárnyain szálltak le e méltóságteljes ígék a zokogó száz czeglédi polgárra.

És nem jött haza az ősz hontalan, hanem élő tiltakozás gyanánt kint maradt tovább is a száműzetésben.

1881 tavaszán újra meglátogatta Kossuth Lajost a sorsnak sújtoló keze. Ihász Dániel ezredes, ez az önzetlen hű barát. aki Kutahiától kezdve kísérője volt minden rősz-

ban, — mert jóban vajmi kevés részük volt, — elköltözött oda, ahol nincs párt, nincs nézet, nincs elvi különbség, s ápril 10-én a kormányzó karjai közt lehelte ki nemes lelkét.

Magyarország népe szíve mélyen megrendült, amidőn Kossuth hű társának elhunyt a köztudomásra jutott. A hosszú évtizedek, a számkivetés és bujdosás éveinek hosszú sora kötötte össze Ihász Dániel nevét Kossuth Lajoséval.

Ihász Dániel élettörténetét ismeri hazánkban mindenki. Katona volt, s mikor megszólalt az a riadó, mely a haza fenyegetett függetlenségének védelmére hívta fel a honfiakat, honvédekének élén küzdötte végig a nemzeti szabadság dicső harcát. Világosnál kiütötték e kardot a nemzet védőinek markából, — s ő is kibujdosott a messze idegenbe. Ettől kezdve közeli, rokon-baráti összeköttetésben maradt élete végéig Kossuthal.

Az a bizalmas viszony, melyben a két hontalan egymáshoz állott, teszi kötelességünkkel, hogy róla itt e néhány sorban megemlékezzünk. Kossuth sokat, nagyon sokat; mondhatni, mindent vesztett Ihász Dánielben. Kossuth vesztesége azonban az egész magyar nemzet vesztesége volt; s Kossuthal a nemzet együtt gyászolt.

Kossuth lelkének egyik fele szakadt le Ihászszal; a collegnoi olajfa-bokrok szellője kellemetlen, idegen lett előtte. Ép ezért nemsokára öreg barátjának halála után beköltözött újra Turinba a via de Mille 22. számú házba, Hogy egész magára ne maradjon, Amerikából hozzája jött nővére Ruttkayné, s ez vezette azóta háztartását.

Utolsó levelét Collegno al Baracconéból 1881. június 16-án írta, Helffy Ignácshoz intézve. Erre a levél írására Jókai Mór egy beszéde adott alkalmat, melyet Ilyefalván választói előtt tartott, s melyben a dunai confederatio ügyét feszegetve, egyes dolgokat nem helyesen adott elő.

E levelet így végzi:

.... Miután Jókai urnák tetszett amúgy a vízben lyukat fúró módon az a dunaszövetségi progressiót előrántani, kijelentem, miként az engem azon határozatra bírt, miszerint ha Isten bűbánát sújtotta erőmnek annyira ked-

vezni talál, hogy *Irataim* harmadik kötetét össze állíthatom: szándékom van annak a »progressónak« történelmét ott előadni¹⁾ Abból majd meg fogja tudni a magyar közönség, hogy:

A váratlanul nyilvánosságra jutott (dunaszövetségi) javaslat nem volt egyéb, mint egy *privát használatra propozált értekezési hasis, melyet nem én fogalmaztam, de melyhez s csakis mint ilyenhez megegyezésemet adtam*, mert okom volt hinni, hogy annak folytán Európának nem kevésbé, mint az érdekelt nemzetek szabadságának érdekében fekvő eszme, melyet akkorig a vakszenvedély taglalat nélkül hagyott, az illetők között higgadt értekezletre kerülhet. — — — Csak ennyi volt, s nem több annak értelme; még csak nem is kidolgozott terv az; hanem *privát használatra szánt* konstatálása annak, hogy én és politikai barátaim készek voltunk a hazánkban s hazánk szomszédjában felizgatott nemzetiségi viszályok kiegyenlítésére, egyszersmind az osztrák birodalom lehető felbomlása miatt, némely ószerű diplomáciai körökben, egy európai súlyegyen iránt táplált nagy színlelt aggodalmak elosztatására mindent

¹⁾ *A dunai confederatio* ügyéről Kossuth *Irataim* III. kötetének 786. s következő lapjain ezeket adja elő: 1861 májusban felkereste őt Turinban *Canino* úr, a *Tribuno* volt szerkesztője, s hosszabb eszmecsere folyt köztük a balkáni kis államok politikai viszonyairól. *Canino* kérte Kossuthot, *nem-e akarná eszméit discret használatú papírra tenni?* Kossuth erre nem vállalkozott, hanem másnap *Canino* vitt Kossuthoz egy fogalmazvány-félét, s kérte, írnia alá. Kossuth ezt is megtagadta! *Canino* erre becsület szavát adta, hogy a fogalmazványt nem adja ki a kezéből, sem közzé nem teszi, hanem a legdiscrétább modorban csak annak jeléül használandja, hogy Kossuth a *confederatio* terveinek alapján kész értekezésbe bocsátkozni. Ekként biztosítva a visszaélés ellen, *a discret használat feltételei alatt aláírta*. Az irat másolata Kossuthnál maradt s ezt *Helfy tévedésből* közölte lapjában az »Allénza« 1867. évi 15-ik számában. Kossuth még megjegyzi, hogy a *Canino által hozzá vitt s általa aláírt irat Pulszky Ferencz kézírása volt*. Ő fogalmazta. Szükséges volt ezt azért megjegyezni, hogy sokan vannak ma is, kik Kossuth eszméjének tartják a dunai confederatio ideáját, pedig hát az *Pulszky* úr szülötte, aki. ha jól tartom 1878-ban egy Szegeden tartott program-beszédében azt elismerte.

megtenni, a mit saját hazánk iránti kötelességeink megengednek.«

Turinba költözve, Kossuth nemcsak teljesen visszavonult, de formálisan el is zárkozott a világtól, s szobáját néha napokig sem hagyta el.

A sok szívrendítő csapáshoz még az is járult, hogy az anyagi gondok terhe kezdett reá nehezedni. A midőn baracconei villáját eladta, a vételárat egy bankba deponálta, mely váratlanul megbukott, s Kossuth kis tőkésckéjét elvesztette. Ekkor elhatározta, hogy újra mint munkás keresi mindennapi kenyerét. Szerződést kötött az Athenaeummal és közzé tette: *Irataim az Emigratióból* cím alatt három vaskos kötetét.

Az egész világirodalomban sensatiót keltett e munka: a művelt világ összes sajtója részletesen foglalkozott Kossuth Lajos munkájával. Magyar könyv még nem örvendett oly kelendőségnek, mint Kossuth könyve. És méltán! E mű a magyar emigráció bámulatos tevékenységét tünteté fel 1859-től 1862-ig.

E hatalmas munka megjelenése, a tudat, hogy a turini remete elvei fentartásáért kénytelen a száműzetés száraz kenyerét enni, a nemzet rokonszenvét csak fokozta iránta. A nemzet zöme és a turini remete között a szeretet és mély tisztelet kapcsa újra összébb fűződött. Neve eszmévé magasztosult, mely eszme egyértelmű volt a hazaszeretettel s Magyarország függetlenségével.

A nemzet e páratlan szeretete, az úgynevezett Kossuth-kultusz elementáris erővel tört ki 1882-ben, midőn Kossuth nyolczvanadik születés napját betöltötte; szeptember 19, Kossuth születés napja, országos ünnepé lőn.

Egyletek, körök, magánosok, testületek, párt- és társadalmi különbség nélkül, az üdvözetek özönével árasztották el. Városok, községek vetélkedve választották díszpolgárnak. A vármegyék, kevés kivétellel, üdvözlő iratokban méltatták elévülhetlen érdemeit, s fejezték ki tiszteletüket és ragaszkodásukat iránta.

Kossuth majdnem minden város, midőn törvényhatóságnak külön levélben válaszolt. S minden egyes üdvözlő

törvényhatóság vagy város viszonyaihoz, történelmi múltjához alkalmazkodva mindig más és más oldalról világítja meg nemzeti törekvéseinket, és saját, a nemzet testén kívülálló kivételes helyzetét.

Turin városa, vagy miként Kossuth egy levelében írja, *Augusta Taurinorum*,¹⁾ amióta ő ott lakott, valódi Mekkája a magyaroknak. A külföldön utazó magyar ember, bármily nagy kerülővel is, de felkereste Turint, csakhogy — ha egy pereze is — láthassa a hontalan aggastyánt.

A czeglédi százas küldöttség után 1883 júliusában a magyar írók és művészeknek 115 tagú társasága, — mely Parisba utazott — került Olaszország felé és látogatta őt meg. Ez nem volt hivatalos látogatás; csak mint magánemberek, három csoportban tisztelegtek nála.

Amidőn azonban 1889-ben a párisi világkiállítás megtekintésére 845 magyar rándult Olaszországon keresztül, akkor ezt a társaságot Kossuth legbizalmasabb embere, Helfy Ignác vezet, s ennek a látogatásnak már bizonyos hivatalos színezete is volt. A Valentinó kertben gyűlt össze az egész társaság s itt Helfy Kossuthot felköszöntvén, a 87 éves aggastyán majdnem két óráig tartó beszédben válaszolt Helfynek. Beszéde kezdetén Kossuth alig volt képes Szólani a nagy megindulás miatt. Azután, midőn szólni kezdett, halkán, fojtott hangon indult beszéde. Oly csend volt, hogy a szívek dobbanását is meg lehetett hallani. A jelenváltak szemeiben könyek ragyogtak. De csakhamar ura lett Kossuth magának, visszanyeri ruganyosságát; s az aggastyán a beszéd alatt megifjodik, alakja megnyúlik, és oly teljes szónoki erejében mutatja be magát a 845 vándor magyar előtt, mint aminő erőben lehetett akkor, midőn beszédeit Anglia és Amerika népe tapsolta. Egy rendkívül hatásos rögtönzéssel magával ragadja egész hallgatóságát s el lehet gondolni, mily tomboló lelkesedésben tört ki a Kossuthot csak dajkamesékből ismerő tömeg. Nők és férfiak

¹⁾ 1891. szept. 23-áról kelt s hozzám intézett levelében használja Kossuth e kifejezést.

egyaránt zokogtak, s boldog volt, aki kezét vagy ruháját csókolhatta.

Így végződött ez a páratlan, s előzmény nélküli ünnepély, melyet Magyarország kilenczszázadfél polgára rendezett pártkülönbség nélkül annak a Kossuth Lajosnak, aki törvényen kívül állott, aki az uralkodó rendszert soha el nem ismerte; s mely ünnepélyen a közönség jármában görnyedő miniszteri titkárok, címzetes tanácsosok és királyi táblai bírák, valódi gyermeki szeretettel és melegséggel járultak kézcsókra ahhoz a szent öreghez, akit itthon megtagadtak, mert a magasabb politikai és pártszempont nem engedi, hogy magyar ember létere szívét kitarja «s valódi magyar» legyen.

A következő, 1890-ik év azonban újabb sebet ütött az agg számúzott kebelén. Kossuth ugyanis az 1879. évi V. t.-cz. 31. §-a alapján 1890. január 10-ón megszűnt magyar állampolgár lenni. Ekkor lépett a bosszúálló és Kossuth ellen irányuló törvény hatálya életbe, s ő állampolgári jogát elvesztvén, tényleg hontalanná vált.

Az 1893-dik év újabb örömet derített szomorú végnapjaira. Akkor töltötte ugyanis be a szent aggastyán kilenczvenedik életévét; s a nemzet szeretetének és ragaszkodásának újabb, tüntetésszerű nyilvánítása felderíté egy pillanatra kedélyét. A mozgalom Budapestről indult ki; és hatása az 1892. évi szeptember 14-iki törvényhatósági közgyűlésen nyilvánult, ahol *Kossuth Lajos nagy lelkesedéssel Budapest főváros díszpolgárául választott*

A polgárság ezután rögtön elhatározta, hogj⁷- Kossuth születésnapját lehető fényesen ünnepelve, azt nemzeti ünneppé avatja. És tényleg, mintegy 50 000 emberre menő tömeg tartott körmenetet Budapest utczáin s vonult szeptember 18-án ki a városligetbe, ahol egy impozáns népgyűlés négy pontból álló határozatot mondott ki: Lelkesedéssel üdvözli Kossuthot; üdvözli a fővárost, hogy Kossuthot díszpolgárának választotta; a népgyűlés megkeresi az országgyűlés képviselőházát, hogy Kossuth visszahonosítása iránt intézkedjék; s végre *4. Kossuth Lajosnak a nemzeti újjáalakítása körül szerzett elévülhetlen érdemeit külön tör-*

vénybe kívánja iktatni, s evégből a képviselőházat kérvénnyel keresi meg.

Az elvileg hozzá legközelebb álló országgyűlési függetlenségi és 48-as pártnak 20 tagból álló küldöttsége ment Trnina s adta át az agg hazafinak a párt feliratát.

A küldöttség jellege politikai volt; nem csoda, ha Kossuth beszélt politikáról. Előzőleg Uray Imre képviselő szólalt fel s jelenté ki, hogy nincs is tulajdonképen oly nagy elválasztó vonal a függetlenségi párt és Kossuth közt, mint utóbbi véli. Erre válaszolt Kossuth. Akkori szavai — mintegy politikai testamentumát képezik, mert ez volt utolsó nyilvános beszéde — így hangzanak:

»Szabadságot veszek magamnak, hanem csak így ülve, hogy Uray barátunknak felvilágosítással szolgáljak.

Én teljes világéletemben arra törekedtem, hogy praktikus politikus legyek. De amint már tegnap is jeleztem, a függetlenségi párt programja közt és köztem elválasztó vonal van. Ez tény, hogy meg van! De tudom ón azt, hogy ez a körülmények következménye. Ugyancsak tegnap mondtam azt is, hogy fejjel nem kell a falnak menni. Most hozzá teszem, hogy azért hátra sem kell ám menni. Fogadjanak el — ismétlem — mindent, mi előre megy, s tagadjanak meg mindent, ami hátra vezet.

Most fog megjelenni Irataim 4-ik kötete. Ott közlök két levelet, melyeket az 1861-iki országgyűlés eloszlatása után egy olaszországi barátomhoz írtam, aki akkor azt a kérdést intézte hozzám, mit tesz majd most Magyarország.

Én a passiv ellentállást említem és azt, hogy teljes lehetetlenségnek tartom, miként Magyarország az osztrák házzal kiegyezzek. Álláspontomat akkor reassummáltam. Végtelen hibának tartom *a kialakuvást*. Hisz maga Deák monda: »Amit erőszakkal elvesznek, azt még vissza lehet szerezni, amiről lemondanak, az veszve van.« En mindig rosszallám e kiegyezést, de most, amikor adott helyzettel vagyunk szemben, még most is váratlan volt reám nézve, hogy a nemzet ezt a lemondást vívmánynak tekintse.

Nem Ferencz József személyéről van itt szó, hanem *elvről*. Nincs absolut jó. és nincs absolut rossz dynastia. Itt

arról van szó, hogy a nemzetnek oly fejedelme van, kinek külön érdekei vannak, és ezen külön érdekei megvalósítására van neki külön hadserege, vannak külön pénzügyi és külképviselete. Ily különérdekek mellett Magyarország nem lehet független.

Beismerem, hogy néha idegen uralkodó lehet egy nemzetre előny; mint például a Bernadotte-ok Svéd- és Norvégiában. De ennek az az első és fő feltétele, hogy annak az uralkodóháznak ne legyen más érdeke, mint a nemzeté s hogy külön érdekei megvalósítására ne legyen ereje.

Mit kell tehát ily adott helyzettel szemben csinálni? Én nem hiszem, hogy Magyarország valaha lemondjon a függetlenség eszméjéről.

Pedig én 1848-ban megkísértem a nemzet és az uralkodócsalád közötti incompatibilitást kiegyenlíteni. Nem hiszem, hogy ez most is sikerüljön. A törvény renovációja nem vitte át a nemzetbe a garanciákat!

Ismétlem újól, hogy az incompatibilitás kiegyenlítését lehetetlennek tartom. Én 1848-ban mint miniszter, az első huszonnégy óra alatt meggyőződtem, hogy a kiegyenlítés lehetetlen. Ott volt ugyanis az olasz kérdés. Ha megadjuk a segítséget az osztrák háznak az olasz ellen, egy nemzet szabadságát segítünk leigázni. Ha megtagadjuk, akkor már beáll az összeférhetlenség kérdése a nemzet és az uralkodóház közt. És ez így van minden téren, úgy gazdasági, pénzügyi, hadügyi, politikai, mint internacionális kérdésekben. Ebből vontam én le a konzekventiákat a magam részére. Igaz! egyet nem vártam: hogy a nemzet kitagadjon. (Közbekiáltások: Nem a nemzet a hivatalos Magyarország!) Hát mért nem változtatja akkor meg a nemzet? Én, uraim, tényekkel számolok. Meghalok, mint hontalan.

A nemzet előtt azonban van még egy út megkísérelnem, hogy a 48-iki törvények tökéletes életbeléptetése által ki lehet-e egyenlíteni az ellentéteket?

A forradalom a nemzetek *ultima ratiója!* Mindig nagy szenvedésekkel jár. Ki kell méríteni, meg kell kísérteni mindent, hogy azt kikerüljék. Ha Magyarország független

lehet az osztrák házzal a 48-iki törvények alapján, akkor tisztelt barátom, temessék el az én eszméimet s én fejet hajtok. Ha önálló, öncélú nemzet lehet mellette, én meghajlok az őszinte egyetértés előtt. Próbálja meg a nemzet. Ha lehet, tegye, ha nem lehet, az eszme magától fel fog támadni. Igen! ha nem lehet, esküszöm Istenemre, hogy eszméim feltámadnak.«

Rövid szünet után így végzé beszédét:

»Mondják önök ezt: A mi pártunk célja az, hogy Magyarország független, önálló állam legyen. Őszintén meg akarjuk próbálni, hogy a 48-iki alapon kivihető-e? És erre nyújtsunk kezet nekünk a fejedelem.

Ennyit bátran mondhatnak, *de ne hangoztassák folyton a hyperloyalitást*. A függetlenség a cél, s a kérdés, hogy az örökségül hagyott dynastiával lehetséges-e? *Ép úgy nem kell emlegetni a forradalmat, de meg sem kell tagadni előre!*«

A függetlenségi pártnak adott eme végső tanácsai méltók voltak ahhoz a férfiúhoz, kit elvhüése több mint hatvan éven keresztül Magyarország vezérévé, martyrjává és Messiásává tett, s kinek elveit a nemzet csak halála után fogja valóban megérteni s átérezni, megismerni és követni.

Méltó volt ez utolsó nyilvános beszéde Kossuthoz, mert Kossuth Lajos 1867 óta saját magában egy különálló egészet képezett. Huszonhét éven keresztül egész nemzetével szemben egyes egyedül tartotta meg véleményét. Egmaga állt szemközt a nemzet többségével; a nemzet egészével, s mégis nemcsak egymaga képezett egész pártot, de bátran kimondhatjuk, *Kossuth Lajos maga volt az egész magyar nép incarnatívja!* Negyvenöt éven keresztül volt távol hazájától; oly messzeségben, hogy országok és nemzetek terültek el közte s a haza közt; elszigetelve, teljesen visszavonulva élt; a nemzet politikai véleménye teljesen eltérő volt az övétől, s mégis imádattal csüggött rajta az egész magyar nép? Hát mi ez? ha nem ujjmutatás, a falon megjelenő tüzes írás, hogy: »Mégméréttél s könnyűnek találattál!«

Kossuth elvét, eszméjét, az esküt, melyet 1849-ben a nemzet kezébe tett le, megtartotta véglehetőleg. Ápril

14-ének álláspontjáról nem tért el, ahoz hűen ragaszkodott. Ez elv előnyeit hirdette állhatatosan, s a közösügy veszélyeit. Fentebbi utolsó beszédében is azt mutatja ki, hogy Magyarország érdekeit soha sem lehet összeegyeztetni Ausztria érdekeivel.

Még 1892. év nyarán alakult a fővárosban egy szűkörű bizottság, melynek tagjai Eötvös Károly elnöklété alatt: gróf Károlyi Gábor, Pázmándy Dénes, Horváth Ádám és Hentaller Lajos országgyűlési képviselők, s dr. Eötvös Bálint, a bizottság jegyzője voltak. Ez a bizottság szent kötelességül tűzte maga elé nagy hazánkfíának bizonyos magánügyeiben eljárni. Időközben azonban Pázmándy Dénes helyébe Sturman György országgyűlési képviselót választotta, s midőn Hermán Ottó országgyűlési képviselő útján értesült a bizottság arról, hogy Kossuth Lajos az Eötvös Károly által előterjesztett feltételek mellett hajlandó a nemzetnek átengedni könyvtárát, akkor Herman Ottót is bevette a bizottságba s a Kossuth által megszabott eladási áron megvette a nemzeti múzeum részére a nagy hazafi könyvtárát.

Az erre vonatkozó két érdekes okmány így hangzik:

Eladási okirat,

melynek erejével én, *Kossuth Lajos*, egykor Magyarország polgára, törvényhozója, minisztere és kormányzója, mostan pedig számkivetettje, s a független Olaszország Torino nevű városának lakosa, kijelentem s mindazoknak, kiket illet, tudtul adom, hogy egy Budapesten alantabb megnevezett tagokból 1892-ik évben alakult bizottság nevében és megbízásából Eötvös Károly 1893-ik évi június hó 20-án élém személyesen javaslatot terjesztett, mely szerint ön torinói lakásomon levő könyvtáramat a magyar nemzet számára biztosítsam s engedjem át, minthogy e könyvtár, az ő előterjesztése szerint, tudományos értékén kívül a magyar nemzet előtt nagy kegyeleti értékkel is bír és ezért — így indokolta — *nem csak kár, de szégyen és gyalázat is lenne a magyár nemzetre, ha az én könyvtáram is úgy kallódnék el, mint ahogy a költő Zrinyi Miklósnak és a hazátlan bujdosásom*

elhunyt II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek értékes könyvtáruk eltűnt, elkallódott.

Én a javaslatot megfontolva s fiaimmal is közölve, elfogadhatónak találtam s erről Hermán Ottót 1893. november 20-án megkezdettem, de aggkori gyengélkedésem miatt csak december 5-én befejezett levélben értesítettem s egyzersmind kijelentettem, hogy magyar nemzetem számára torinói könyvtáramat átengedem, de a sors csapásai által csekély kis tőkéimet is elveszítve, gyermekeimre terhes adósságot hagyni nem akarok, minthogy pedig 92 éves korom munkaereje meg nem engedi, hogy annak segélyével mindennapi kenyeremen kívül tőkét is gyűjthessek: ez okból torinói könyvtáram árát 16,000, azaz tizenhatezer forintban megszabom s egyúttal óhajtom, hogy ily módon könyvtáram eladása s megvett le minél előbb teljesíttessék; — ezen levelemet Hermán Ottó a főntebb már említett bizottsággal szükséges kivonatban közölvén, e bizottság a'vételárban szükséges összeget, a nyilvánosság lehető kizárásával tisztos hazafiakból s hazafias intézetekből bizalmasan összegyűjtötte s 1893. évi december 17-én nekem 26,000 frankot 8 ugyanazon hó 20-án 7130 frankot, összesen tehát 32,130 frankot aranyban távirati úton elküldött s kézbesített s így az akkori árfolyam szerint az általam megszabott 16,000 forint vételárt valósággal megadta, egyúttal eljárásáról 1893. évi december 22-én kelt hivatalos feliratában értesített, hogy bár ő a könyvtárt magasabb értékűnek tudja, mégis ragaszkodik az én elhatározásomhoz s azért azon kérelmet intézi hozzám, hogy most már a könyvtárt engedjem át s egyzersmind engedjem meg, hogy az a *Magyar nemzeti múzeumban* örök alapítványként, nem szétosztva, hanem együttesen elhelyeztessék s mind az eladási okiratba, mind az alapító-levélbe az adományozók nevei, mint alapítók beiktattassanak.

Végezetül ugyané bizottság 1894. január 22-ón kelt feliratában közölte velem az adományozók neveit s egyúttal azon kérelmet intézte hozzám, hogy e könyvtár önzését és gondozását, hacsak időközben másként rendelkezni szükségesnek nem látom, ezentúl is halálomig én teljesíte-

nem s ekként az időközi gyarapodásokkal a könyvtár értékét növelném.

Mindezek alapján én fiaimnak is, úgy mint Kossuth Ferencznek és ifjabb Kossuth Lajosnak megnyugvásával s ezen okiratra vezetett, aláírásuk mellett kötelezőleg s föltétlen jogi erővel kijelentem, hogy torinói könyvtáramat és pedig abban mindazt, mely könyv- és röpirat-természetű és nyomtatva van (a hozzám intézett s egyedül személyemre vonatkozó feliratokat, emléklapokat és emlékönyveket ide nem értve) oly könyvjegyzék mellett, melyet lehető gondossággal magam készíték, vagy készíttetek, ne taláni halálom esetén pedig fiaim készítenek, vagy készíttetnek s melyet a már többször említett bizottságnak átadandók, vagy fiaim átadni fognak, teljes tulajdon joggal eladtam azon bizottságnak, melynek tagjai: Eötvös Károly, egyúttal bizottsági elnök, Hermán Ottó, gróf Károlyi Gábor, Hentaller Lajos, Horváth Ádám és Sturmman György országgyűlési képviselők s Eötvös Bálint, egyúttal bizottsági jegyző — és pedig a következő feltételek mellett:

1. e bizottságot, mint hozzám intézett feliratában ő maga is kijelenti, én az adományozók megbízott képviselőinek tekintem . . .

Következik az adományozók névsora.

Könyvtáram jogerejű eladása tehát a bizottság javára csupán mint a felsorolt adományozók megbízott képviselője javára történik;

2. a bizottság az eladási okirat kézhez vétele után lehető gyorsan alapító levelet állítson ki, melyben a felsorolt adományozók, mint alapítók megbízott képviselője gyanánt a megvett könyvtárt mint örök alapítványt a magyar nemzeti múzeum számára letétként teljes tulajdoni joggal, de mégis azon kikötéssel felajánlja, átengedi s megalapítja, hogy a könyvtár se darabonként, se tudományszakonként szót nem osztva, külön szekrényekben együtt kezeltessek;

3. ez alapító levél a magyar nemzeti múzeum igazgatójának szokott módon átadassék;

4. a könyvtárt halálomig mint nálam fekvő letétet s mint a magyar nemzeti múzeum tulajdonát kezelem és őri-

zem, ha azonban szükségesnek látnám, jogomban áll azt is időközben is átadni s ez esetben a magyar nemzeti múzeum igazgatósága köteles azt átvenni és saját költségén becsomagolni és elszállítani.

Minthogy pedig, mint már fentebb említettem, a könyvtár vételárát valósággal megkaptam: ennél fogva az eladási ügy jogi részét befejezettnek tekintem s a bizottságot a vételár átadására nézve véglegesen megnyugtatom.

Kelt a független Olaszország Torino nevű városában, Via dei Mille 22. szám alatt levő lakásomban, 1894-ik esztendő február havának 12-ik napján.

Kossuth Lajos s. k.

Kossuth Ferencz s. k.

iff. Kossuth Lajos s. k.

Ez okirat s az ebben megszabott jogokat és kötelezettségeket elfogadjuk.

Kelt Budapesten, 1894. évi márczius hó 15-én.

Dr. Eötvös Bálint s. k.
jegyző.

Eötvös Károly s. k.
elnök.

Hermán Ottó s. k.

Gr. Károlyi Oábor s. k.

Sturman György s. k.

Hentaller Lajos s. k.

Horváth Ádám s. k.

Alapító levél,

melynek erejével mi, mint bizottsággá alakult budapesti lakosok, névszerint *Eötvös Károly* egyúttal bizottsági elnök, *Hermán Ottó*, gróf *Károlyi Gábor*, *Hentcüler Lajos*, *Horváth Ádám* és *Sturmann György* országgyűlési képviselők, dr. *Eötvös Bálint* egyúttal bizottsági jegyző kijelentjük s mindazoknak, kiket illet, tudtul adjuk, hogy *Kossuth Lajos* országunknak egykoron nagy törvényhozója és kormányzója, hazánknak mindenkoron dicső nagy fia s minden magyar által örök tisztelettel körülvett honfitársunk, egy eladási okirat által, mely Turinban, 1894-ik évi február hó 14-ik napján kelt, melyet ő, valamint fiai *Kossuth Ferencz* és ifjabb *Kossuth Lajos* aláírtak, mely ez alapító levelünkhez, hitelesen fűzve és pecsételve e levelünknek kiegészítő

részét képezi, torinói könyvtárát nekünk tulajdoni joggal eladta, mihez képest amaz említett eladási okirat rendezéseit híven megtartva kijelentjük:

elsőszor: hogy mi amaz Eladási Okirat-ot s az abban megírt könyvtárt átvettük és átveszszük, de nem a magunk személyében, hanem csupán úgy, mint amaz Eladási Okiratban névszerint beiktatott és felsorolt adományozók és alapítók megbízott képviselői, ennél fogva az alapító levelet is e jogi minőségben állítjuk ki s az ebben meghatározott alapítványt is e jogi minőségben teszszük;

másodsor: hogy mi amaz eladási okiratban megírt könyvtárt a nekünk átadandó könyvjegyzék szerint a magyar Nemzeti Múzeumnak letétként és örök alapítvány gyanánt teljes tulajdoni joggal felajánljuk, átadjuk és megalapítjuk azzal a kikötéssel, hogy e könyvtár se darabonként, se tudományszakonként szét ne osztassék, hanem együtt és egymás mellett egy vagy több szekrényben e fölírat alatt: »Kossuth Lajos könyvtára« a magyar Nemzeti Múzeum nyílt helyiségében elhelyezve, egy helyütt őriztessék és kezeltessek;

harmadszor: hogy a könyvtárt a magyar Nemzeti Múzeum Kossuth Lajos őrizete alatt hagyja mindaddig, míg ő él vagy míg ő annak átadását el nem rendeli, — halála után vagy időközbeni rendelkezése szerint azonban a magyar Nemzeti Múzeum igazgatósága köteles a könyvtárt Kossuth Lajosnak vagy örököseinek minden megterhelteése nélkül azonnal átvenni és elszállítani;

negyedszer: amennyiben a könyvtár átruházása után akár élők közti, akár halál esetén való államjövédéki illeték czimén akár az olasz, akár magyar állami kincstárnak valamely összeget kellene fizetni: ez összeg egyelőre a magyar Nemzeti Múzeum által lesz fizetendő, a múzeumi igazgatóság azonban erről minket előzőleg kellő időben értesíteni fog, hogy ennek fedezéséről gondoskodhassunk;

ötödször: az Alapító Level-et a magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának azzal adjuk át, hogy az akként kezeltessek, miként ezt s a hozzá hitelesen kapcsolt Eladási Okirat-ot, különösen pedig Kossuth Lajosnak, Kossuth

Ferencznek s ifjabb Kossuth Lajosnak névalírásait mindenki s főleg az adományozó alapítók szabadon megtekinthessék.

Kelt s mindnyájunk által aláíratott Budapesten, 1894-ik évi márczius hó 16-ik napján tartott bizottsági ülésünkben.

Következnek az aláírások.

Ugyancsak 1893 végén jelent meg az Athenaeum kiadásában emlékiratainak IV-ik kötete, mely azonban, nem mint előre tervezve volt, az emigráció történetének folytatását tárgyalja, hanem specziálisan Olaszország belügyi viszonyaival foglalkozik.

Legutoljára az egyházpolitikai kérdésben emelte fel tiltakozó szavát a jobban és jobban terjedő nyílt és álcás ultramontanizmus ellen.

Igen! Kossuth Lajos nem hallgathatott akkor, midőn arról volt szó, hogy az elvek, melyekért több mint fél századon keresztül küzdött, diadalmaskodjanak-e vagy elbukjanak? Amidőn ez az eset beállott, a nagy száműzött egy pillanatig sem habozott, hanem előállott, s kijelenté, hogy a valódi szabadelvűség az Magyarországra, ami Antaeusra nézve volt a föld, mert csak a valódi szabadelvűség által erősödhet a magyar!

Igen! igen! Kossuth ez alkalommal a szabadelvűség tündöklő sugaraival koronázott fővel lépett a magyar közvélemény elé turini magányából, s a függetlenség bűvös aczél övébe burkolva írta meg politikai ellenségeinek azt, a mit a nagy francia szónok e szavakkal fejezett ki: »Köszönöm a Conventnek, hogy megmentette Franciaország függetlenségét!«

Kossuth levelének is ez volt az értelme: Köszönöm a kormánynak, hogy megmenti azokat a szabadelvű eszméket melyekért én *hatvannyolcz* éven keresztül küzdöttem! Ezzel bizonyította be azt, hogy politikailag bármily tengernyi távolság választotta őt el attól a parlamenti többségtől, mely száműzte, hontalanná tette, azért ha e párt, vagy kormánya igazán jót, nagyot vagy hasznosat akar tenni és tesz, akkor ő, a többség és kormánya által kitagadott

hontalan pária, helyesli e tettüket; s e tényével bizonyítja he, hogy Magyarországon született, s utolsó szempillantásáig magyar akart maradni,

*

Ez az utolsó pillanat ez év márczius 20-án érkezett el!

Kossuth halálának híret sokan nem is akarták elhinni! Valami lehetetlenségnek tűnt fel ezer és százezer ember előtt, hogy ő meg is halhat; hogy ő nem éri meg a száz esztendő. Es mégis beköszöntött nemzetünk e gyász napja. Pár héttel előbb kezdett betegeskedni, s az utolsó napig megtartá öntudatát. Földi dolgait elintézte, s valódi ó-kori bölcshez illő nyugalommal végezte be hosszú, szenvedésekben gazdag életét.

Egész Magyarország visszatartott lélegzettel figyelte utolsó perceit. De nem csak Magyarország, nem csak Európa szemei voltak Turin felé irányozva ezekben a szomorú napokban, hanem Amerika is, ahol legszebb szónoki babérait aratta, a rokonszenv és aggodalom legélénkebb jeleivel figyelte.

Csúnya, Olaszországban majdnem szokatlan hideg szól sívított végig Turin város utczáin; benn a via dei mille 22-ik számú ház első emeletén 1894-ik év márcziusának 20-ik napján, éjjeli 11 óra előtt öt perccel konstatálták az orvosok azt, hogy a legelső magyar polgár szíve nem dobog többé.

Ágyát zokogva állták körül családjának tagjai: fiai Ferencz és Lajos, nővére Rutkayné s unoka-húgának, Ambrozovicsnének családján kívül a ház barátai: Károlyi Gábor, Eötvös Károly és Helffy Ignác, gróf Benyovszky Sándor és neje, s a szent halott utolsó emigránstársa, hü barátja: Figyelmessy Fülöp őrnagy. A szempilláit házi orvosa, doktor Bassó simítá le, Károlyi Gábor pedig feligazította leesett állát.

Vége volt!

Arra a hírre, hogy a »generál Kossuth« meghalt, mert minden olasz generálnak nevezte Kossuthot; gyászt, mély, igaz szívből fakadó gyászt öltött Turin városa. El lehet

mondani, hogy idegen nemzet nagy emberét nem gyászolták még úgy, mint őtet. De nemcsak Turin öltött gyászt. Előbb az Egyesült-Államok törvényhozó testülete, majd az olasz parlament fejezte ki mély részvétét a családnak. -

Turinban márczius 28-án ment végbe a temetési szer-tartás. A házakon fekete zászlók, az erkélyek feketével bevonva. Az utcákat már a kora reggeli órákban belát-hatóan tömeg lepte el, s árként tódult a corso Vittorió-Emanuelere, a valdensiek temploma elé.

Kilencz óraker már százezer ember szorongott itt egymás hátán.

Ekkor megjelentek a magyarországi küldöttségek; a képviselőházé, Budapest főváros, a megyék, városok kül-döttei, az egyetemi ifjúság, s magánosok számosan, s bevo-nultak a templomba zászlósan és koszorúkkal. A templom előtt tizenkét városi herold Turin város címeres paizsát tartotta. A templom már félig telve volt, a mikor az olasz küldöttek jöttek. Elöl gróf *Monti* 1848/49-iki olasz légiójá-nak roncsai, azoknak maradványai, kik mint politikai fog-lyok voltak az osztrák kormány által Szegeden elzárva, s Kossuth bocsátá őket szabadon, s szólítá fel őket légió alakítására. Magukkal vitték a szabadságharczi lobogójukat. Jöttek azután a különféle harcok rokkantjai, az 1848-tól 1866-ig terjedő harcokból, élén a turiniakkal, majd a velencei, piacencai, nizzai, alessandriai, albai, hadastyánok; a friauliak s végre tizenkét vörös inges Garibaldista. Katonai rendben, zászlók alatt vonult a templomba vala-mennyi.

Kilencz óraker érkezett a templomba a gyászoló csa-lád. A templom közepén magas ébenfa lábakon állt a koporsó, fejjel a szószék felé, körülötte elrendezve a bronz, porcel-lán, babér, és virág-koszorúk fekete és nemzeti szalagú tarkasága. Oly tömeg koszorú volt, hogy egyrészt a szószékre, a padokra s falakra kellett függeszteni. A mint a gyászoló család megérkezett, rögtön megzendült Chopin gyászindulója, mely után *Peyrot* lelkész mondott imát a megboldogultért, majd egy karének hangzott el, s újra *Peyrot* lelkész szól.

s olasz nyelven dicsőítette Kossuthot, a szabadság mártyrját és hőst.

Ezután *Veres* József, az orosházi kerület országgyűlési képviselője s evangélikus lelkész lépett a szószekre, s magyarul beszélt, utána *Appin* francia lelkész búcsúztatta el Kossuthot.

A szertartás befejezte után az indóházba vitték a nagy halott koporsóját, a hol Turin város polgármestere *Vóli* vett tőle búcsút a város nevében. Megemlékezett Kossuth polgári érdemeiről, Magyar- és Olaszország szabadságharczairól, melyben mindkét ország földjét bőven áztatta a testvér nép vére. Turin rajongó hódolattal vette körül Kossuthot, és fájó szívvel válik meg hamvaitól, hogy átadja azokat édes hazájának.

Márkus József, Budapest alpolgármestere, francia nyelven válaszolt kollegájának, s a magyar főváros nevében át vette a hamvakat; egyúttal köszönetét és háláját nyilvánította Turinnak.

Helfy Ignác olaszul köszönte meg Olaszország és Turin szeretetét, mely a királytól kezdve az utolsó polgárig nyilvánult Kossuth iránt.

Ezután *Rohanczy* Gedeon üdvözölte a magyar képviselőház nevében Olaszországot; majd *Szentiványi* Árpád a nemzeti párt, *Bartha* Miklós a 48-as és *Sturman* György a függetlenségi párt nevében beszéltek.

Ezzel a gyászszertartás Turinban véget ért és Kossuth holttestét neje és leánya tetemeivel együtt feltették a vonatra, mely márczius 28-ának éjszakáján és a rákövetkező nap robogott Olaszországon keresztül a drága hamvakkal. Minden állomáson, minden városnál ezrivel tódult ki az olasz nép, — élén az illető város polgármesterével.

Megható jelenet volt, midőn a határ melletti őrháznál megállt a halottas vonat s Kossuth Ferencz Olaszország felé fordulva, levett kalappal mondott búcsút és Istenhozzádat atyja nevében annak a földnek, hol a száműzött 35 évig élt, remélt és szenvedett.

Ezután a helyzet megváltozott! Osztrák területre értek! Az állomásokat rendőrök és zsandárok zárták el a

közönség elől. Éjjel a halottas-vonat a Karszt-hegység között, osztrák területen vonult át s Csáktornya volt az első magyar állomás, mely a hazatérő nagy halottat negyvenöt évi távollét után fogadta márczius 30-án reggel 6 órakor. Egybe volt ott gyűlve az egész környék; Budapestről küldöttség ment le; s innen kezdve csak lassan ment egyik állomásról a másikra a vonat, melynek mentében az emberek száz és százezrei állottak és térdeltek s kegyeletos áhítattal, bánatos könyvelt szemmel köszöntötték a hazatérőt. Budapestre fél ötkor érkezett meg a halottszállító vonat a három koporsóval.

A főváros a szó szoros értelmében mély gyászba öltözött. Még a legkisebb mellékutczában is ki volt minden ház gyászlobogózza s az ablakokban Kossuth képe kitéve, gyászkeretben. Nők, férfiak mély gyászban jártak e napokban, s az összes színházak zárva voltak az alatt, míg Kossuth a ravatalon feküdt a múzeumban.

Kossuth neje és leányának hamvait a terézvárosi plébánia templomból kísérték örök nyugalomra márczius 31-én délelőtt. Úgy az utcákat, mint a temető környékét beláthatlan tömeg lepte el. A koporsó előtt 1600 nő ment mély gyászban.

Magyarország volt kormányzóját pedig a következő Hap, április 1-én temették. A szertartás a Hymnusz éneklésével kezdődött; utána jött a gyászszerartás, melyet *Sárkány* Sámuel evangélikus püspök tartott. A szertartás befejezte után beszédet tartott, melyet így végzett:

»Meghalt! A zászló, melyet fennen hordozott, kihullott elhidegült kezéből, mint ember, alá volt vetve ő is a halandóság törvényeinek.

De fenkölt szelleme nincsen lezárva a koporsó fedele alatt, örök élete van az ő nagy lelkének, s itt valósulnak meg rajta is az Üdvözítő szavai: »Én vagyok a feltámadás és az örök élet, aki hiszen bennem, ha meghal is él.« Kossuth hívő tagja volt keresztény egyházának, hiven vallotta a protestantismus hitelveit, részt vett, míg országos gondjai engedték, egyháza ügyeinek intézésében, hosszú évtizeden át felügyelője volt a sámsónházi ev. egyháznak

s távolról is melegen érdeklődött egyháza ügyei és sorsa iránt.

Legyen áldott emléke amaz egyházban is, mely őt büszkén vallotta magáénak.

Most pedig egyháзам szertartásához képest megáldom a drága hamvakat és beszentelem az Atyának, a Fiúnak és Szentlélek nevében.

Általodom azokat az irgalom Istenének atyai gondviselésébe. Az ő örök éber szemei virraszszanak porladozó teteme felett, míglen megszólal a feltámadás harsonája, és megzendül az Úr hívogató szava: »Jer hű szolgám, ki hű valál, nagyra bízlak ezután, menj be a te Uradnak örömébe.

Te pedig, megdicsőült lélek, menj fel az örökkévalóság fényes hajlékaiba s onnan a magasból tekints le áldó szeretettel gyászbíborait nemzetedre, bánatba merült fiaid és véreidre s ott a kegyelem istenének trónja előtt könyörögve, kérd a népek és nemzetek sorsát intéző hatalmas Istent, hogy áraszsa reánk a béke és egyetértés áldásait, amiért milliók szíve feldobog, tegye a magyarok hazáját nagygyá, szilárdá és boldoggá. Amen!

Ezután *Jókai* Mór a képviselőház nevében tartotta a következő beszédet:

»Révparthoz ért a gálya, — viládkörutat járt kormányosával. S megtértében egy új világot lelt maga előtt az ó világ helyén. A régi tölgyerdő táján csak egyes vihartépte törzsek állanak még. Ellenez lustrum múlt el azóta. Ledült a többi!.... De a kidőlt erdő helyén egy új pálmageszt emelkedett föl azóta. Az egyvívású korból megtört alakok, megöszült fejek fogadják a visszatérőt; de körülöttük egy új nemzedék támadt; szeretetben őseihez hasonló, de munkában erősebb, ismeretekben tudósabb azoknál.

... Ha látná a visszatérő e szép új világot, lelkének a földi megdicsőülést kellene éreznie.... De váljon nem látja-e?

Minekünk, akik hiszünk a lélek halhatatlanságában, hinnünk kell azt, hogy Kossuth hamvaival együtt a lelkét is elhoztuk Magyarországra. A lélek nem hagyja el azokat, akiket szeret s ő neki annyi szeretni valója van itten!

.... Légy üdvöz hazádba visszatérő lélek! Hozzád beszélünk, midőn hamvaidd előtt állunk!

Te meghallod nemcsak azt, a mit hozzád szólunk, hanem azt is, a mit érzünk.

Te meglátod nemcsak azt a néptengert, melyben koporsód tova úszik, hanem a szívekbe is belátsz!

És látod ott, hogy a hála enyészhetetlen a magyar nép szívében azon nagy történelmi alak iránt, ki a magyarhoni jobbágyat, a bibliai Lázárnak ezt a képmását, szolgálai sorsából felemelted s az Isten áldásával tetézett asztalhoz ültetted, egysorba a gazdagokkal és nemesekkel; ki az emberi és honpolgári jogokat kiterjesztetted a Szent-István birodalmának minden lakójára, nem válogatva nemzetiségekben és hitvallásban; ki a honfenntartás és honvédelem terhét, az adófizetést és fegyverviselést megkönnyítetted a »misera plebs« vállán s közös kötelességül osztád fel a haza minden lakójára; s a jogegyenlőség által a magyar nép millióiból magyar nemzetet alkottál s szilárd alapját vetted meg a mai Magyarországnak.

És lásd a rajongó kegyeletet, melyet emléked iránt tanúsít országszerte a szellemvilág minden osztálya, ki neked köszöni, hogy a parlamentben és a sajtóban a szabad gondolat nyilatkozhatik. A tetszhalott leányzót, az alvó eszmét te költéd fel a sírból.

Látod, hogy Magyarország Erdélylyel, sok százados különválás után, egy egységes országgá tömörült, ahogy te összekötéd.

Látod Magyarország fővárosát olyanná emelkedni, a milyenek te tervezed.

És látod, hogy a szabadelvű szellem, melynek te voltál zászlóvivője, nemzetünknek minden intézményében diadalát üli.

És látod a varázst, melyet még alvó porodban is e nemzetre gyakorolsz.

Hazatérted diadalútja a békének, a kiengesztelődésnek.

Koporsódnál találkozik az egész nemzet: régi ellenfelek kezét nyújtanak előtte egymásnak; vitatkozó testvérek feltalálják ravatalodnál a közös édes anyát, a hazát, a ki örököse lesz annak a szeretetnek, melyet te, kincsek helyett gyűjtél magadnak egy meshosszú életen át.

Egy mondás felőled elég egy tengert elcsillapítani: »Ne háborogj! Kossuth Lajos alszik«... A tenger elpihen.

Egy szózat elég a harczot megszüntetni: »Ne tépjétek egy más zászlóit! ne vágjatok egymáson sebeket! az Kossuth lelkének fáj...c s á küzdelem elmúlik.

Ez a te bűvös szemfödedel betakar minden belviszályt.

Minden könnycsepp, mely érted kihull, egy balzsamcsepp, mely sebeket begyógyít.

Óh, mennyi beszélni valónk volna egymással, ha a könnyeket elsírtuk. Elmondanánk egymásnak, hogyan törekedtünk negyvenöt év alatt a rombadőlt mindenséget újra visszateremteni.

Hogy hirdeted te kilencz lustrumon át Magyarhon létjogát az ó- és újvilágnak, minden művelt nemzet nyelvén, azzal az ékesszólással, a minő nem lesz többet a földön és azzal az íróttal, a melynek erejét magyar író nem bírta soha. S a mely íróttal képezte puritán életed, független állásod egyetlen biztosítékát, oly késő életkorig, a minőt a gondviselés ritka választottainak enged s a kinek enged, nyugalomra és megpihenésre rendel. — Neked az élet nem adott nyugodalmat. Utolsó erőd is az ideál harczában fogyasztád, a szabadelvűség védelmében. Ott estél el a csatatéren, szemközt fordulva a halál angyalával.

Mi pedig elmondanánk neked, minő küzdelmeink voltak e hosszú idő alatt, hogy véreztünk és könyeztünk, dolgoztunk és áldoztunk azért, hogy egy szabad hazát, egy erős magyar nemzetet megalkossunk. — mely ime él és virul, hivatását betölti & népek versenyében s most már csak békés alkotásra van hivatva, s hős erejét csak küllellenség elleni védelemre összesíti.

De most már nálamnál nagyobbak beszélnek veled. Ott fog állani örök nyugalmad vártája Deák és Batthyány sírcsarnokai mellett. — Minő triumvirátus! — Minő találkozása a nagy szellemeknek!

Te czipruslombokat küldél Deák ravatalára s ez a czipruság találkozott azzal a babérkoszorúval, melyet Magyarország legszentebb élő nőalakja tett le a koporsóra. E két szimbólum találkozása a megszentelt helyen volt az eszmék, a nehéz idők expiacziója.

Áldottak legyenek a hamvak, melyek az expiacziót hazatértükkel befejezték: áldottak a vér és könyáztatta haza földé-

ben! Soha ne nyugtalanítsa álmaikat belviszály dobogása, balsors földrengése soha.

Áldottak legyenek az apához méltó fiak, kik e drága hamvakat hazájuknak átadták, hogy ez az ereklye, mint az Islam Kaaba köve, ne a távol külföldön legyen megőrizve, hanem az ország szívében, hogy a ki hozzá zárandokol, ne az idegen sivatagon, de a hazán vándoroljon végig s fejét a haza szívére hajtsa le.

De áldott legyen a testvérlélek is, ki e hosszú, küzdelmes élet szenvedéseit önfeláldozó ápolással megenyhítette. És áldottak azok a hamvak, kikben e nagy lélek kedveseit életében elsiratta.

Te magaddal vitted mindazokat, a kik szíved véréhez tartoztak, — midőn nem volt haza: most íme visszahoztad őket magaddal élve vagy poraikban, — a midőn van haza. Hazájuk lesz nekik e hon bizonynyal

Lehetnek, — fájdalom vannak, — kik a magyar nemzetnek az általános kegyeletét, bizonyára bennünket nem ismerve, balramagyarázzák. De hát lehetne-e bízni egy nemzet lelkületében, mely el tudná tagadni igaz fájdalmát, mely elfelejtené háláját az iránt, a kinek tartozik vele?

A hála és a hűség két ikertestvérek.

A mely nemzet fiait így tudja tisztelni, az atyáit is tiszteli.

A mely nemzet alkotmányát kész védeni, az alkotmányának oszlopait is megvédi.

A mely nemzet halottait meg tudja ünnepelni, az a nemzet tudja az élőket is felmagasztalni, az osztja a halhatatlanságot és a dicsőséget.

Ugyanazon kardoknak egyik lapjára ez volt vésve: »Pro libertate!« — másokra: »Moriatur pro patria et rege nostro« — s a mit e kardok éle a történelem tábláira fölirt, az mind dicsőség volt. Ezután is az lesz.

Ez a gyász, mely a hazatérő hamvakat fogadja, a nemzet dicsteljes pompája.

E mélységes gyász éjszakájából fog felvirradni hazánknak legszebb hajnala.

Én még nem tudok megválni e ravataltól.

Borongó lelkem még egyszer visszatekint a múltba.

Látom a nagy alakot akkor, a mikor legfényesebb volt. Azon az örökké emlékezetes júliusi ülésén az 1848-iki képviselőháznak, a melyen Kossuth felhívta a törvényhozást, hogy mentse meg a hazát s míg az meg lesz mentve, szüntessen meg önkeblében minden viszálykodást.

Most is lelkemben zúgnak Kossuth Lajos soha el nem felejthető végszavai e nagy jelenetben.

»Ha van e hazában még sajtó kebel, mely orvoslásra vár, ha van kívánság, mely kielégítésre vár: szenvedjen még egy kissé a sajtó kebel s várjon még egy kissé e kívánság: ne fügeszszük fel ezektől, hogy a hazát megmentjük!«

És látom e szavakra az egész törvényhozó testületet, mint egyetlen embert felállni és hallom mennydörögni: »Megadjuk!«

»Adunk vért és vagyont a hazáért, és elnémitjük a fájdalmainkat!«

Magyarok!

Halljátok még egyszer Kossuth ez örök szavait! S legyetek oly nagyok, mint akkor voltatok! Hadd visszhangozza aztán e ravatal Kossuthnak akkori mondását:

»Leborulok a nemzet nagysága előtt!...«

... Vezess bennünket most, te halottaidban is óriás, e nemzeti nagyság felé.

Az örök hazában hirdessék nevednek emlékét a késő századok!«

Ezután *Gerlóczy* Károly Budapest város helyettes polgármestere, tartott hatásos beszédet; a temetőben előbb a 48/49-iki honvédek nevében *Péchy* Tamás, majd a függetlenségi és 48-88 párt részéről *Justh* G-yola búcsúztatta el. Utóbbi a többek közt ezeket mondta: »Az ő nagy szelleme nem hagy el bennünket soha s lelkesíteni fog bennünket küzdelmeinkben, bátorítani fog bennünket, mikor a zsarnoki önkénnyel kell szembe szállni és mikor a hazáért, a szabadságért életünket, vérünket kell áldoznunk.

Meghalt! Elköltözött! Megváltónk! Atyánk! Mindenünk!

Elköltözött egy jobb hazába, elköltözött oda, kova az élet vihara és zaja nem hatnak el!«

... A nemzeti párt szónoka *Horánszky* Nándor beszédében. így méltatta Kossuth érdemeit: »Emelhet és emeljen is a nemzet Kossuth Lajosnak bárminő emlékoszlopot, ez nem lesz nagyobb, nem lesz maradandóbb, mint aminőt ő önmagának emelt, mert ez az emlékoszlop az új Magyarország, melynek késő századokra szolgáló alapjait az ő keze rakta le.

Ezen alkotásokat bámuljuk; ezen alkotásokat dicsőítjük; ezen alkotások előtt borulunk le, midőn a hála és kegyelet könyei között átadjuk drága porait az anyaföldnek, melynek boldogságáért annyit fáradozott és szenvedett, halhatatlan emlékét pedig dicsőíteni és áldani fogjuk mindig, ameddig a földön egy magyar él.«

Utolsó szónok *Herman Ottó* volt, aki az országgyűlési függetlenségi párt nevében beszélt a következőleg:

»Kevés percz csupán és mindaz, ami a legdicsőbb magyar férfiún halandó volt, visszaszállt a magyar földbe, édes anyánk méhébe.

Kossuth Lajost keblére öleli az ő hazája, amelyet ő oly hiven szeretett, mint senki más, amelyért ő úgy dolgozott, úgy küzdött és úgy szenvedett, mint senki más.

Ő tette szabaddá e földet, ő törte össze a jobbágyságrabigáját. A szolgából ember, a szabad emberből a honpolgára lett.

Ő bocsátotta a gondolatot szárnya szabadjára a felszabadított ember díszére és javára.

Ő szentelte fel a munkát, hogy az tisztelve s a közjává áldás legyen.

Az ő nemes hévtől izzó szózata rázta föl a nemzetet százados tespedéséből. Lángoló ihlete szülte az eszmét, mutatta föl a végcélzt, az egymást követő nemzedékek útját a messze jövőkbe.

Ő foglalta össze Mohács oldotta kéréjét. Az egyetemes magyar nemzet az az alapja, melyen él és fejlődik az ő alkotása. Ő adta meg az önrendelkezés jogában a népnek az őt illető fenséget.

És mindezekén túl a legdicsebb — vájjon mi az?

A midőn a félvilág megrázkódott, s az óra elkövetkezett, az ő szózatára támadt fel a nemzet, az ő hívó szavára támadtak a semmiből a dicső szervezők, a hű társak, a hadverő seregek és vezérek, kik megvívták a népszabadság legfőnségesebb csatáit, hírül adva a világnak: magyar, áll Buda még!«

Így alkotta meg az ő lánglelke a nemzet legdicsebb eposzait, ösztönt adva benne hívő nemzedékek lelkesedésének és nemes szenvedélyének, a melyek nélkül nincsen nemzeti lét!

Elég!

A magyar nemzet hálája, szeretete mindezekért örök; mélysége kihangzik a galambósz pár szavából, kinek Te »Kossuth apánk « voltál és az maradsz mindörökre.

És földi jutalmad? A számkivetés, a hontalanság minden keserve, egy korcsosuló nemzedék hálátlansága volt.

Dicső vezér! Nagy volt az életed, nagy volt halálad és nagyok azoknak tanulságai.

Te visszatértél némán, csöndesen s egy egész nemzet leborul a sírnál, egy egész nemzet felzokog, hogy elvesztett.

Ee sírodból, mely egybeforrasztja a nemzetet a hálában és a fájdalomban, mégsem kelhet ki a kiengesztelődés pálmája.

Nemzedet pedig hitt a végső kiengesztelődésben. várta, hogy ravatalodon megjelen a czipruság; — hiába hitt, hiába várta.

A nemzet nemes, engedékeny lelkülete hiába bori-totta egykoron a kiengesztelődés fátyolát a népszabadság hőseinek és vértanúinak Golgothájára.

Nincs viszonzás, nincs és nincsen!

És ez a végzet. Hatalmas nemzetségek és nemzetek történelmi végzete.

Látnoki ihleted megmutatta neked a jövőt, méhében a vajúdó kitöréseket, melyek jönni fognak, mert jön-niök hell.

És ezért áll szavainak igazság: Te mondad, ha majd eltemetnek, akkor feltámadok síromból és akkor a Kossuth-név nagyobb lesz, mint volt Valaha.

Igaz. Ez úgy lesz, mert másképp nem lehet.

Temessenek a cheopsz romjai alá; döntsék sírodra Ázsia egetostromló őshegységeit, mind hiába: Te fel fogsz támadni! És midőn nemzeted sorsa dülöre jut, dicső neveddel száll majd síkra a szabadság, egyenlőség és testvériség szent nevében, a haza függetlenségeért és önállóságáért.

Es megmozdul minden hant, fönymaradnak a népszabadság legendái, dicső vezérei — fönymarad mind és minden . . .

Egy egész nemzettel borul le előtted hü követőidnek, a függetlenségi pártnak tábora, mely ide állította igaz hívedet, hogy áment mondva, áldja meg szent hamvaitat.

Legyenek áldva mindörökre.«

Maga a temetési menet óriási, leírhatatlan, csodálatos volt. Már a kora reggeli órákban megszámlálhatatlan sokaság tartotta megszállva a kerepesi utat, Károly- és muzeumkörutakat, üllői és soroksári utakat, a Kálvin-tért és a múzeum mellékutczáit. A sokaságban nem volt rangkülönbség; volt ott minden rendből, a főrendi ház alelnökétől s a képviselőház alelnökeitől kezdve a legalacsonyabb sorsa emberig.

A nép maga ügyelt fel a rendre; kocsit nem járhatott azokon az utczákon és utakon, melyeket a tömeg ellepett, Csend van mindenfelé! Egyik ember ép úgy érzi, mint a? másik, hogy itt nem embert temetnek, hanem ezredéves cser dőlt le. Igen! igen! A gyász és szomorúság Budapesten egyetemes! Soha még ez a gyorsan fejlődő világ' város ily bánatban nem volt *egynek haldia miatt!* Lát-szik, hogy a nép *valódi embere* hunyt el, mert az egész nép gyászolja őt.

Olyan temetése volt a hontalan száműzöttnek, aminőben halandó még nem részesült, Nyolcz ló vonta a gyász-kocsit, mely Magyarország függetlenségét vitte temetni.. A temetési menet több mint egy mértföldnyi hosszúságra

nyúlt. Eleje már a népszínháznál volt s a menet vége még a múzeum előtt bontakozott ki, végig kígyózva a Károly-körúton, Andrásy-úton és Erzsébet-körúton. A gyászmenetben résztvevők száma hozzávetőleg négyszázezer lehetett. Ezenkívül a járdák, boltok bejáratai, ablakok, háztetők és lámpavasak meg voltak sűrűn rakva néző közönységgel.

Szomorúság, mély, szívből jövő bánat ült minden arczon.

A koporsó után tizennyolcz kocsi vitte a koszorúkat, melyek száma 2871-re rúgott. A mértföldhosszú menet tizenegy óra után mély csendben indult meg a múzeumtól. Fájdalmas csend van mindenfelé! Csak néha szólal meg a mezőtúriak elfátyolozott dobjának pergése. Fállábú 48-as honvéd veri azt a dobot, egyike azoknak »a harczi viharában megbarnult kunoknak«, aki szintén az ő szavára rohant a harciba. A dobpergés után kisvártatva bánatos, vontatott, kesergően siralmas éneklés hallatszik s hangzik el a temérdek ember szakadatlan, lassú zümmögése között. Rendben és csendben vonulnak ki a kerepesi temetőben levő sírhoz, mely a véletlen játéka következtében ép Deák Ferencz és gróf Battyhány Lajos mauzóleuma között fekszik.

Lebocsátják a hármás koporsót a sírba, s ezzel beteljesedett a nagy hontalan kívánsága: *Az édes anyaföld ölelte kebelére!*

Másfél emberöltő pergett le az idő számlapjának óramutatóján attól a pillanattól kezdve, amidőn Magyarország kormányzója Orsovánál átlépte szülőföldje határát.. Nagyrésze annak a nemzedéknek, mely Kossuth Lajost ismerte s hallotta lelkes beszédeit, már rég por és hamu! És ennek daczára, a másfél emberöltő múlva hazahozott holttestet mégis valódi diadalmenettel fogadta a *nem hivatalos Magyarország*.

Ebből a *hivatalos Magyarország* azt tanulhatja meg, hogy a hazafiság, elvhűség és a meggyőződés szilárdsága már a földön elnyeri jutalmát, még akkor is, ha az a hatalmasoknak nincsen ingyére.

Aki pedig látta a részvétet, a bánatot, a síró tömeget, tiszta meggyőződéssel mondhatja el Széchényivel: Kossuth eszméi valósulni fognak! Magyarország függetlensége nem lett Kossuthtal eltemetve! *A független Magyarország nem volt, hanem lesz!*

TARTALOM.

	Lap.
Előszó	
1802-1832	1
1832 1836	9
1836-1837	15
1837 1841	41
1841-1844	53
1844-1847	75
1847 1848	86
1848	128
1849	208
1849 1851	263
1851-1867	286
1867—1894	315